لہراں

قریشی بک ایجنسی بیرون لوہاری دروازہ لاہور

لہراں

پبلشر
قریشی بک ایجنسی لاہور

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

(مدینہ پرنٹنگ پریس۔ گنپت روڈ۔ لاہور)

وچ چھپی

بھوگ

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نیں ماہنامہ 'پنجابی' لاہور دے
کُجھ چونویں مضمون ایس کتاب وِچ اکٹھے کر کے پنجابی نثر وچ
بڑا قیمتی وادھا کیتا اے۔

جیہڑے لوک ہُن تیکر ایہہ سمجھدے نیں بئی پنجابی وچ چنگی
نثر نہیں لکھی جا سکدی اوہناں نوں ایہہ مضمون پڑھ کے
پتہ لگ جائے گا۔ کہ پنجابی ہر طرحاں دی نثر لکھن وچ کسے دُوجی
بولی توں گھٹ نہیں۔

عبدالمجید سالک

پنجابی بولی دے چاہواناں تے طالب علماں

دے ناں ۔

سرناویں

میرا چھوٹ پناں

پنجاب دیس دے اِک پنڈ کوٹ مہر تھہ ضلع سیالکوٹ دا جدّی ڈسینک ہوون دی حیثیت نال پنجابی زبان نال میرا اوہو تعلق اے جیہڑا کسے دیس دے وسینک دا اپنی دیسی بولی نال ہو سکدا اے۔

ایہہ گل ظاہر اے پئی مادری بولی لکھن پڑھن لئی بندے نوں اونی محنت نہیں کرنی پیندی۔ جنی کسے دُوجی بولی لئی کرنی پیندی اے۔ بھانویں اج زندگی وچ پہلی واری مینوں اپنی مادری بولی وچ کجھ لکھن لئی آکھیا گیا اے۔ پر میرا یقین ایں۔ مینوں اپنی ایس چھوٹ پنے دی ساتھن نوں نبھدیاں ذرا وی تکلیف نہ کرنی پیندی۔ جے میری صحت ٹھیک ہوندی۔

بڈھی عمر دا تقاضا تے صحت دی خرابی میرا کہڑے راہ روکن تے اوہ دوجی گل اے۔

مینوں پنجابی ادب دے پرانے ادیب تے پنجابی دے مشہور شاعر ڈاکٹر فقیر ہوراں دُوں ایہہ آکھیا گیا اے۔ پئی میں اپنے چھوٹ پنے دا حال لکھاں جیہڑا اجے تیکر میرے پنجابی بھراواں دیاں نظراں توں اوہلے دے۔

فرنگی دا اِک جدّی ویری تے ....

اُردو دا اِک نثر نگار تے اُردو فارسی دا اِک شاعر ہوون دی حیثیت نال تے مینوں ساری دنیا جان دی اے۔

میری جوانی تے میرا بڑھاپا سارے ہندوستان تے اوہدے لاگویں ملکاں دی نظروں اوہلے نہیں۔ میرے چھٹپنے توں میرے ٹانویں ٹانویں ہانی تے ضرور واقف ہون گے۔ پر عاماں دی نظر توں میری عمر دا ایہہ حصہ ضرور اوہلے رہے تے میں سمجھناں۔ ایہدی وجہ میری عمر دے ایس حصے دا عاماں نال تعلق نہ ہوناں ای ہو سکدی اے۔

ہُن جد مینُوں اپنی کہانی کرن لئی آکھیا گیا اے تے میں اپنا ایہہ اخلاقی فرض سمجھدا ہویا وی ایہدا اظہار کرنوں نہیں رہ سکدا۔

میری ایہہ داستان اینج ایں۔ پئی میری پیدائش ۱۸۷۲ عیسوی نوں کوٹ مہرتھ ضلع سیالکوٹ وچ ہوئی۔ ماپیاں دی پہلی نرینہ اولاد ہون کر کے سارے خاندان تے قریبی رشتے داراں ایس گل دیاں خوب خوشیاں منایاں تے میرے والد مولانا سراج الدین احمد خاں ہوراں اپنی علم دوستی تے ادبی ذوق دے تقاضے تے میرا تاریخی ناں "ظفر علی خاں" رکھیا۔

مینوں ہُن تیکر یاد اے۔ کدی کدی اوہ اپنے یاراں دوستاں وچ بیٹھے گلاں کر دے آہندے ہُندے ساہن۔ کہ ناں دا اثر بندے دی زندگی تے ضرور پیندا اے اللہ بخشے والد صاحب ملازمت دے سلسلے وچ عام طور تے باہرای رہندے ساہن۔ ایس کر کے میری تعلیم و تربیت نیں۔ بہتا اثر میرے دادا مرحوم مولانا کرم الہٰی خاں صاحب توں لیا۔ جیہڑے اوس ویلے سیالکوٹ چھاؤنی دے مشن سکول وچ فارسی دے صدر مدرس ساہن۔ مینوں اوہناں دی اک گیتی گل یاد اے کہ اک واری اک سرکاری دفتر دے اک بنگالی افسر نے اوہناں دی علمی شہرت سُن کے اوہناں

آگے درخواست کیتی - پئی تسی مینوں فارسی پڑھایا کرو -

اوہناں جواب دِتا کہ میں تہانوں فارسی پڑھان لئی تیار آں پر جے مہربانی کرکے دی تھاں تسی میرے پتر سراج الدین احمد خاں نوں انگریزی پڑھا دیا کرو - ایہدے تے اوہ بنگالی بابو راضی ہو گئے -

ایہہ اوہ زمانہ سی جدوں حکومت انگریزی نوں اپنے دفتری کاروبار چلان لئی بنگالی ہندوواں دی مدد لینی پیندی سی تے پنجابیاں وچوں انگریزی پڑھے لکھے بہت ای گھٹ لوک مل دے ساہن ۔

جدوں دادا صاحب نیں میرے والد صاحب دے آکھن دے مطابق اپنی مستقل سکونت لئی وزیر آباد وچ مکان لیا تے کجھ مدت واسطے مینوں اوہناں وزیر آباد دے مشن سکول وچ داخل کرا دتا۔ مدرسے دی تعلیم دے علاوہ مینوں دادا جی گھروی بڑی محبت تے دھیان نال پڑھاندے ہندے ساہن -

اِک اُستاد دی حیثیت نال اوہ بڑے ای ذہین تے محنتی ساہن۔ ایس کر کے میں اپنا سبق جھٹ پٹ ای یاد کر کے کھیڈ کُدّ وچ لگ جاندا ساں ۔ دادا جی میری تعلیم دے نال نال میری تربیت ول وی بڑا دھیان خیال رکھدے ساہن تے مینوں ہر ویلے آہندے رہندے ساہن -

"پتر.... اچھے خاندان دے شریف تے بھلے مانس منڈیاں نال بہناں کھلوناں چاہی دا اے ..... اوہ "جور استاد بہ ز مہر پدر" ...... دے وی قائل ساہن ۔ پر اوہنوں تیکر ای جتھوں تیکر اُستاد دا جور جھڑک غضب تیکر ای نہ ۔ اِک ڈاڈی دی گل اے کہ مشن سکول وزیر آباد دے اِک ماسٹر غلام نبی صاحب

نیں مینوں خبرے کس گلوں ہتھ تے اَیڈے زور دی سوٹی کڈھ ماری۔ کہ میریاں انگلاں پَچ گیّاں۔ میں جد گھر جا کے اپنے دادا صاحب نوں وکھائیاں تے میرا ایہہ حال دیکھ کے اوہ اوسے ویلے اُٹھے تے مینوں نال سکولے لے گئے۔ اوہناں ہیڈ ماسٹر صاحب اگے جا کے ایس معاملے دی شکایت کیتی۔

ہیڈ ماسٹر مسٹر بوس صاحب نیں اوسے ویلے ماسٹر غلام نبی صاحب نوں بُلا کے اوہناں دی ایس حرکت توں کجھ آکھیا ویکھیا تے ماسٹر غلام نبی ہوراں دادا صاحب کولوں ایس گل دی معافی منگی۔

میری ابتدائی تعلیم دا سلسلہ ایسے مشن سکول وچ ای رہیا تے مڈل دا امتحان میں ایسے سکول وچ ای پاس کیتا۔ اوس ویلے میری عمر باراں سالاں دی سی۔

ادب دا میری طبیعت نال مڈھوں ای لگاؤ سی۔ جدھی ہتی وجہ دادا جان قبلہ دا ادبی مذاق سی، تے اُردو، فارسی دوہاں زباناں وچ اپنے خیالاں دا اظہار کرن تے پوری قدرت رکھدے ساہن۔

قرآن حکیم دی تعلیم میں وزیرآباد دے مشہور محدّث حافظ عبدالمنان صاحب کولوں حاصل کیتی۔

مڈل دا امتحان پاس کرن دے بعد دادا صاحب نیں مینوں میرے پُھپھڑ مولوی محمد عبداللہ خاں صاحب پروفیسر مہندر کالج پٹیالہ کول بھیج دِتا۔ جتھے میں اوہناں دی نگرانی وچ اپنی تعلیم دا سلسلہ جاری رکھیا تے دوہنہ سالاں وچ میٹرک دا امتحان پاس کر لیا۔

میں اپنیاں تعلیمی کوششاں دے ذکر وچ اِک سواد دی گل دی نہانوں

سُنانی چاہناں تے اوہ ایہہ پئی ہیں ریاضی دے مضموُن وچ ہمیشہ کمزور ای رہیا پر امتحان وچ بہہ کے اپنے کوُ نمبرے لیندا ساں، تھوڑے جتھوں فیل ہون توں بچا لیندے ساہن ۔ پر میں چنگا ریاضی دان نہ بن سکیا ۔ نبیرے ایس کر کے پئی میں اک ادیب تے شاعر بننا سی ۔

میٹرک کرن دے بعد قبلہ والد صاحب نوُں میری اعلیٰ تعلیم وا بڑا ای فکر سی تے اوہ چاہندے ساہن جے میں اچھا پڑھ لکھ جاں ۔ ایس کر کے اوہناں ایدھے وَل خاص توجہ دتی ۔

اُوس ویلے اوہ سر سید مرحوم نوُں قومی تعلیم دے معاملے وچہ وڈا لیڈر تے ریفارمر سمجھدے ساہن ۔ سیاسی تے مذہبی معاملے وچ وی اوہناں دے خیالاں دی بڑی تعریف کر دے ساہن ۔ جدھا کر کے ایتھوں اوہناں لاہور دے چنگے کالج دی تھاں علی گڑھ کالج وچ ای داخل کراناں مناسب سمجھیا ۔ پرانی وضع قطع دے علماء کرام اُوس ویلے سرسید احمد خاں دے سخت مخالف ساہن تے مخالفت دے جوش وچ ای اوہناں نوُں نیچری تیکر آکھن توں دریغ نہیں ساہن کردے ۔ ایدھے توں اوہ عاماں وچ ایہہ ظاہر کرن دی کوشش کر دے ساہن ۔ پئی سرسید احمد خاں مذہبی مسائل نوُں عقل تے دلیلاں نال ثابت کرن دی کوشش کردے ہیں ۔ پر اوہناں دی اینی مخالفت دے باوجود ملک دے پڑھے لکھے لوک تے پنجاب دے پڑھے لکھے لوک خاص طور تے اوہناں دے بڑے مداح ساہن نے اوہناں دی تعلیمی تحریک دی دِلوں قدر تے حمایت کر دے ساہن ۔ تے ایسے خیال توں علی گڑھ نوُں مالی امداد دینی اپنا قومی فرض سمجھدے ساہن جدھے توں سرسید احمد خاں پنجابیاں نوُں ہمیشہ

زندہ دلان پنجاب دے لقب نال یاد کردے ساہن۔ اوس زمانے دے سرکاری تے غیر سرکاری کالجاں وچ علی گڑھ آپنی تعلیمی فوقیت نال سارے ایشیا وچ مشہور سی تے ایس درسگاہ وچ قومی سیرت تے کردار نوں بلند رکھن دا وی خاص خیال رکھیا جاندا اسی۔ سرسید مرحوم دا ایہناں تعلیمی کوششاں توں ایہہ مطلب سی پئی مسلمان طالب علماں وچ ساریاں اوہ صفتاں پیدا ہو جاہن جیہڑیاں اک زندہ قوم تے روشن خیال ملک دے نوجواناں وچ ہندیاں نیں تے اوس ویلے جتنے طالب علم وی سرسید دے ایسے جذبے دے ماتحت تعلیم حاصل کرن دی کوشش کردے ساہن تے سنبھاں ہانیاں دے نال نال میں وی ایس جذبے دے شوق نال ای بی اے دا امتحان ایسے کالج وچوں ای پاس کیتا۔

کئیاں پنجابی بھراواں نوں خیال ہووے گا کہ ایس ویلے تیکر میری زندگی دے چھٹ اپنے وچ منڈپین دی کسے شرارت یا حرکت دا ذکر نہیں ایدھے لئی میں پہلاں ای دس چکیاں جے۔ پہلاں مرحوم دادا صاحب تے فیر قبلہ والد صاحب دی کڑی نگرانی دی وجہ توں کدی منڈپین دیاں شرارتاں دی ویہلک ای نہیں ملی۔ بچپن میں اپنی وچلی تے چھکڑلی زندگی بڑی رِدھی گزاری اے۔ اِنجیں میرے چھٹ پنے دے دن وی بند صوگیرے وچ ای گزرے نیں۔

چھوٹیاں ہندیاں علم حاصل کرن دی محنت ہانیاں کرائی تے وڈیاں ہویاں اپنی قوم نیں علم نوں وقت تے لا دتا۔

میں خداوند تعالے دا لکھ لکھ شکر ادا کرناں کہ طالب علمی دے زمانے وچ ای قوم دے ناں تے فرنگی دی منحوس غلامی دا جیہڑا اثر پیا ہویا ویکھدا اساں۔ میں اوس اثر

دے دور کرن وچ کجھ کم کر سکیا۔

میرے ہتھاں نوں ملعون فرنگی دیاں بیڑیاں نہ روک سکیاں تے میرے پیراں نوں اوہدی جیل دیاں بیڑیاں کوٹھڑیاں اپنے راہ تے ٹرنوں نہ ڈک سکیاں۔ میں ساری عمر فرنگی دے ہر ظلم نوں ہس کے سہندے جس اُمید اُتے جیوندا رہیا۔ خدا دے فضل نال اخیر اوہ اُمید دی اوہ منزل میں اپنیاں اکھاں نال ویکھ لئی۔ ظالم انگریزی حکومت دے میریاں اکھاں دے سامنے لکھ چکتے گئے تے اوہدی غلامی دیاں بیڑیاں ٹٹیاں اج میں آزاد پاکستان دا اک آزاد شہری آں۔ میں اپنے آپ نوں تے اپنی قوم نوں جیوندیاں وچ محسوس کرناں تے یقین کرناں کہ میں اپنی زندگی دی مہم وچ کامیاب آں"

وڈیاں وچ

بیماریاں دا کوئی انت نہیں۔ رنگ رنگ دیاں بیماریاں بندے دے نال لگیاں ہویاں نیں۔ اِک بڑی عجیب بیماری ایہہ وے پئی آدمی رات دے ویلے سُتا ہویا اُٹھ کے چلن پھرن لگ پیندا اے۔ ڈاکٹر حکیم سارے ایس گل نوں من دے نیں۔ پئی اوہ بندہ سُتا ہویا ہوندا اے۔ اوہنوں ہوش کوئی نہیں ہوندی۔ پر ایہہ بڑی اچنبھے دی گل اے۔ پئی اوہ آدمی نہ کِتے ڈِگ دا ڈھیندا اے نہ کِسے شے نال ٹھوکر کھاندا اے۔ کئی واری لوکاں نے ویکھیا اے پئی ایس مرض دا بیمار کوٹھے دے بنیرے اُتے ٹُردا جاندا اے۔ جاں اوہدا اِک قدم دی اُرا پرا پئے تے کوٹھے دے اُتے یا اوس تھاں توں ہیٹھاں ڈِگے۔ پر جے اوہ جاگدا ہوندا تے کدی اوس بنیرے اُتے ایس طرح بے دھڑک نہ ٹُر سکدا۔

ولایت وچ ایس مرض دے بیمار بہت بہتے نیں۔ ساریاں اخباراں وچ اوہناں دے قصے چھپدے رہندے نیں۔ اِک آدمی نیں لکھیا۔ پئی کجھ دِن میرے کوٹ دی جیب وچوں روپے برابر چوری ہوندے رہے۔ رات نوں میں کوٹ کِلی نال ٹنگ کے سوں جاندا ساں۔ سویرے اُٹھ کے ویکھدا تے روپئے کوئی نہیں ساں ہوندے۔ میں بڑا حیران ساں پئی ایہہ گل کیہ اے؟ میں فلیٹ وچ اِک اکلا رہندا ساں۔ نہ بیوی نہ بچہ نہ نوکر چاکر۔ فیر رات نوں کیہڑا چور پیندا اے۔ پھر روز میتھوں لُٹ کے لے جاندا اے۔ میں اِک دن گوانڈھیاں نال گل کیتی۔ اوہ وی بڑے حیران ہو گئے۔

آخیر اِک رات کیہ ہویا۔ فلیٹ دے پِچھے پاسے اِک نِکی جہی بَغچی سی۔ اُوہدے وِچ مینوں اِک آدمی نے جگایا تے مینوں دِکھیا۔ پئی اِک چھُری میرے ہتھ وِچ اے تے مَیں بَغچی دی اِک نُکر وِچ تُوٹیاں پیا کَڈھ رِیہاں۔ جِس آدمی نے مینوں جگایا اوہ میرا گوانڈھی تے دوست سی۔ اوہس نوں ویکھ کے تے اپنے آپ نوں بَغچی وِچ پا کے میری سمجھ وِچ کُجھ نہ آیا۔ پئی ایہہ گل کیہ اے۔ مَیں بَغچی وِچ کِس طرح آ گیا۔ تے چھُری نال ٹوٹیاں پَٹن دا کیہ مطلب؟

گوانڈھی مینوں میرے سامنے ٹوئے نُوں چَنگی طرح پُٹیا۔ تے اُوہدے وِچوں اوہ سارے روپے مِل گئے۔ جِہڑے کئی دِناں توں چوری ہُندے رہے ساہن۔ دوست نیں اوہ سارے روپے میری جھولی وِچ پا دِتے تے مینوں نال لے کے فلیٹ وِچ آیا۔ اوہس نے مینوں دسیا۔ پئی مَیں ڈاکٹری وِچ پڑھناواں۔ جِس ویلے تُسی مینوں ایس عجیب چوری دا راز ہویا تے مینوں شک پے گیا پئی تہانوں نیندر وِچ پھرن دی بیماری اے۔ تے تُسی اپنے چور آپ ای او۔ مَیں صرف عِلم حاصل کرن دی خاطر تہاڈی ویکھ بھال شروع کر دِتی۔ اَج مَیں اپنے کمرے وِچ جاگ رِیہا سی۔ تہاڈے فلیٹ وِچوں مینوں کھڑاک جیہا آیا۔ مَیں جھَٹ اُٹھیا تے تہاڈے بُوہے اگے جا کھلوتا۔ مَیں دِکھیا۔ پئی تُسیں اِک ہتھ وِچ چھُری تے دُوجے ہتھ وِچ رُوپیے لئے کے باہر نِکلے۔ مَیں ساہمنے کھلوتا ہویا سی۔ پَر تُسی مینوں ویکھیا ای نہیں۔ مَیں تہاڈے پِچھے پِچھے لگا گیا۔ تُسی بَغچی دی اِک نُکر وِچ اَپڑے تے آرام نال بیٹھ کے چھُری نال پُٹیا۔ رُوپیے اَجے ٹوئے وِچ نہیں سی رکھے مَیں تہانوں ہلونیا تے تہاڈا ناں لے کے بُلایا۔ تُسیں اکھیاں کھول دِتیاں تے مینوں کہن لگے:۔ "ہَیں مَیں کِتھے

سال۔ میں نیندچ وچ بگڑ آیا۔ تسی ایتھے کیہ پئے کردے او؟

دوجے دن اوہ دوست مینوں اپنے کالج دے وڈے ڈاکٹر کول لے گیا تے اوہنوں سارا قصہ سنایا۔ ڈاکٹر نیں بتایا پئی ایس بیماری نوں ڈاکٹری وچ SOMNAMBULISM کہندے نیں جدھا مطلب اے۔ نیندر وچ پھرنا۔ فیر ڈاکٹر نے نسخہ لکھیا۔ میں کوئی چھ ست ہفتے تھوڑی دوا پیندا رہیا تے آخیر مینوں آرام آگیا۔ فیر ساری عمر مینوں ایہو جہی شکایت نہیں ہوئی۔

اخبار وچ ایہہ قصہ پڑھ کے مینوں بچپن دی اک گل یاد آگئی۔ میں کوئی چھ ورہیاں دا ہوواں گا۔ اک دن شام نوں بے بے جی (والدہ) نے کریلا پکایا۔ میں بڑی ضد کیتی۔ پئی میں ہنے کریلا کھاواں گا۔ بے بے جی کہن لگے۔

"احمقا کیہ کتھاں دیا۔ کریلا ٹھنڈا کر کے کھائی دا اے۔ تتا کریلا کون کھاندا ہندا اے۔"

میں ضد کردا تے روندا کرلاندا سوں گیا۔

ادھی رات دے ویلے میری اکھ کھلی تے مینوں کجھ پتہ نہ لگا۔ ہتھ مار کے ویکھیا تے میں وڈیاں ساریاں اک ٹوکرے وچ بیٹھا ہویا سی۔ میں گھبرا کے بے بے جی نوں آواز ماری۔

"بے بے جی بے بے جی"

اوہناں میری منجی تے ہتھ ماریا تے منجی ڈھیلی پئی سی۔ اوہناں پچھیا۔ "وے مجید" توں کتھوں پیا بولنا ایں؟"

میں آکھیا۔ "ایہو گل تے میں تہانوں پچھناں چاہناں پئی میں کتھے پیا بولناں:

بے بے جی ہس پئے تے آکھن لگے "انوں بولدا اکھنوں دیں؟"
میں آکھیا "بے بے جی! وڈیویاں وچوں"
فیر بے بے جی نے اکے مینوں ٹوکرے وچوں چکیا تے نجی تے تھاپڑ کے سواں دتا۔
سویلے جدوں سارا ٹبر جاگیا تے بے بے جی نے ابا جی نوں ایہہ قصہ سنایا اوہ ہس ہس کے دوہرے ہو گئے۔ کہن لگے۔
" چور نہ ہووے تے۔ رات نوں گھبرایا نکلدا سی ناں۔ اہنے سوچیا ہووے گا۔ رات ویلا اے۔ سارے ستے ہوئے نیں۔ ایس ویلے گھر لے تے شخوں مناچاہی دا اے۔ ہنیرے وچ اٹھ کے جاناسی باورچی خانے تے وڑگیا وڈیویاں دے ٹوکرے وچ۔ پر آخر پھڑیا گیا"
میں شرم نال رون جہیا لگا ہویا سی۔ ایسے پر وچ بابا جی (دادا) نماز پڑھ کے مسیتوں واپس آ گئے۔ اوہناں دی ایہہ ساری گل سنی اوہ ہسے تے نہیں گھمبھیر کرا کے آکھیا۔
" ایہہ ہاسے دی گل نہیں۔ جے جیدا رات نوں نیندر وچ اٹھ کے چل دا پھردا اے تے ایس دا علاج کرواناچاہی دا اے۔ ایہہ بیماری اے۔ اللہ نہ کرے۔ کتے ایہہ بیماری ودھ گئی تے خدا جانے کیہے ویلے کیہہ حادثہ پیش آجاوے۔"
اوس دن ابا جی ڈاکٹر عبدالرحمٰن کول لے گئے۔ اوہناں نے پہلاں مینوں جلاب دتا۔ فیر چار جلد پڑیاں روز کھاون نوں دتیاں۔ اخیر وچ تن چار دن اک مکسچر چلایا۔ تد جا کے میں ٹھیک ہویا۔ پر گھر وچ ایس خول نیں کئی وریاں تک میرا پچھا

نہ چھڈیا۔

"بھید کھُلھے دا"

"وڈیریاں وِچ"

بھئی پُچھو تے ایہہ میری چھیڑای بن گئی سی۔

بے حیاواں کنجریاں

کوئی پنجتر ورھے ہوئے ہون گے۔ پنجاب دیاں سوانیاں سدھیاں سادیاں ہُندیاں ساہن۔ اوہناں دے ناں وی سِدھے ادھے تے اوہناں دے لیڑے وی سِدھے سادے ساہن۔ اوس زمانے دیاں کُڑیاں دے ناں اک شاعر نیں مثال دے طور تے اِک مصرعے وِچ بیان کر دِتے ساہن۔ ع

شادو، مادو، تے گلابو، جانو، گموں تے نوابو۔ حتو، بتو، جیواں تابو،

اوہناں دے پہناوے دا ایہہ حال سی۔ گل وِچ کھُلیاں باہواں وا تریڑاں والا کُڑتا۔ چھینٹ یاں سوسی دی سُتھن۔ جدھے وِچ پیناں اُتے چوڑیاں پینڈیاں ساہن۔ بھاویں جتی۔ جے موچی نے بھاویں میوں دِتی تے اوہ پا لئی۔ نہیں تے اُڈی نوں پھڑ کے اوہنوں آپ ای بھاویں بنالیندیاں ساہن تے سر وسر، چھینٹ پھرت کروہاں گریاں جاندیاں ساہن۔ اُتے موٹی جہی چادر لے لیندیاں ساہن۔ ایدھے توں پنجاہ ورھے پہلوں کُڑیاں دے ناں بدھے تے تاج بی بی معراج بی بی

نواب بی بی۔ مہر بی بی، فضل بی بی، کرم نشاں، مہر نشاں گُھکتے جاوں لگے تے کپڑیاں لیڑیاں وِچ وی تبدیلی ہوئی۔ کُرتہ ذرا اکو تنگ ہو گیا۔ سُتھن وِچ چِیناں اُتے چوڑیاں نہ رہیاں۔ پَر پاؤنچے اجے وی تنگ ای رہ۔ جنہاں نوں اِک فِیتہ یاں بنّھ لائیندیاں ساہن۔ بیٹھانویں بُتّی دی جگہ پُھلانویں وارداج ہو گیا۔ تے پَیٹھے دے بھارے بھارے بُرقعے وِکّھالی دین لگ پئے۔ جنہاں دِیاں ٹوپیاں تے کڈھائی دا کم تے پچھّے دے پھُل بنائیندیاں ساہن۔

ایس رنگ نُوں وِیخ کے وَڈیاں بُڈھیاں سڑکے کولا ہو جاندیاں ساہن تے نویں فیشن دِیاں کُڑیاں نوں کہندیاں ساہن ”بے حیاواں۔ کنجریاں، شرم نہیں آوندی۔ بُرقعے پِیٹاں نوں۔“

ہور ویہ وَرّے لنگھ گئے۔ ہُن پنجاب دِیاں کُڑیاں دے ناں بی بی تے نہیں بیگم تے رکھے جان لگے۔

سردار بیگم۔ گلزار بیگم۔ اقبال بیگم۔ اختر بیگم۔ عزیز بیگم۔ محمودہ بیگم۔

کپڑیاں لیڑیاں دا ایہہ حال ہویا۔ پئی کُڑتہ غائب ہو گیا۔ مرداں والگوں بنگالی قمیضاں ما تے شلواراں پاؤن لگ پئیاں۔ بنگالی قمیضاں اُتے چُست وَلسکاں کَس کیندیاں ساہن۔ جنہاں اُتے سجادٹ لئی بے شمار سِتّے دے بٹن وی لائیندیاں ساہن۔ پُھلانویں بُتّی ختم ہوئی۔ تے گُرگابیاں کھٹ پٹ کرن لگ پئیاں۔ سِر تے دوپٹہ ہیگا تے سہی۔ پر گُھنڈ دا گھتّٹ ای سہی۔ بُرقعے وی ہوسے ہو گئے۔ تے اکثر کُڑکے تُرکی بُرقعے دا رواج ہو گیا۔

ڈُڈھیاں بُڈھیاں اِک پاسے رہیاں۔ ویہہ وَرّے پہلے دیاں سوانیاں دی

نویں پود نوں گلاں دین لگ پئیاں: بے حیاواں کنجریاں ۔ داسکناں پینتاں ۔ کھٹ پٹ کردیاں جاندیاں نیں ۔ شرم نہیں آوندی ۔ زمانہ غرقی تے اڑ گیا اے ۔

پندراں کو ورھے ہور گزر گئے ۔ ہُن دیس پنجاب دیاں کڑیاں دے ناں بیگم توں وی اگاہنہ دوھن لگے ۔ ریحانہ اختر ۔ شمیم فاطمہ ۔ امتیاز بتول ۔ صفیہ رفعت ۔ کنیز فاطمہ ۔ خورشید آرا ۔

لباس دا ۔ حال وی سُن لو ۔ ہر یک ململ یاں ریشم دا دوپٹہ گل وچ پیا ہویا ۔ فیشنی قمیضاں ۔ جنہاں دی کاٹ ہن بنگالی قمیضاں جہی نہیں سی ۔ میاں دے گوڈیاں دی نقل لاہی جاندی سی ۔ تیڑ کھلی موہری دیاں شلواراں ۔ پیراں وچ اچی اڈی دیاں گرگابیاں ۔ کالے تے نیلے ہوئے برقعے ۔ جنہاں دے نقاب وچوں سجے کھبے کناں دے سوہنے بندے جھلک وکھاندے ساہن ۔ تے گٹاں تے ٹھوڈیاں دا زیادہ حصہ ویکھن والیاں نوں نظر آجاندا سی ۔ پرانیاں سوانیاں نیں پھر اوہو ای کہنا شروع کیتا: بے حیاواں ۔ کنجریاں ۔ ادھا منہ سارے جہان نوں وکھاوندیاں پھردیاں نیں ۔ شرم حیا نہیں آوندی ۔ زمانہ غرقی تے آگیا اے ۔

ہُن اج کل دا حال سُنو ۔ ساڈیاں کڑیاں دے ناں مہ جبیں ، زہرہ جبیں ۔ ثریا جبیں ۔ رُخسانہ الفت ۔ دُرِّ شاہوار ۔ نزہت نیلوفر ۔ آنسہ رفعت کمال ۔ خورشید جمال ہو گئے ۔ تے ایس معاملے وچ اوڑک شاعری مُکّی ۔ بئی رہ نام سائیں دا ۔

لباس وچ نویاں نویاں تراشاں تے خراشاں پیدا ہویاں نیں ۔ وڈے پھلاں دیاں موہرکیاں تے گیتاں دیاں تنگ تے چست قمیضاں ۔ جنہاں نوں ویکھ کے پنڈے دا سارا آثار چڑھا چا دِسّ دا اے ۔ تیڑ بانکیاں شلواراں تے ڈھال دار

تے معشوق ڈار گرارے پھوٹا چھا تے ہولا چہاڈوپٹہ موڈھیاں تے پیا ہویاداں کھُلے تے کُترے ہوئے۔ تے پیراں وچ نازک جیہے سینڈل۔ جنہاں دے وال کھُلے تے کُترے ہوئے نہیں اُوہناں دے سر تے دو دو گُتاں۔ اکرم برقعہ غائب۔ سڑکاں تے بازاراں وچ ہس دیاں کھیڈدیاں پھردیاں نیں ہُن بُرقعے والیاں ایہناں کُڑیاں توں نفرت کردیاں نیں۔ سڑکے ہوگلاں دے رہیاں نیں۔

"بے حیاداں۔ کنجریاں۔ پاکستان کیہ بنیا۔ ایہناں نوں آزادی مل گئی۔ گتاں بنیاں۔ ٹماٹر پھا۔ منہ گڑتھ کے بزاراں وچ پھردیاں نیں۔ شرم حیا اُڈ گئی اے۔

"پنجابی" پڑھن والیاں نوں معلوم ہو گیا ہووے گا۔ کہ ایہ "بے حیاداں کنجریاں" ہر زمانے وچ ہندیاں نیں۔ تے ہر زمانہ ہر ویلے "غرقی ستے" ای آیا رہندا اے پرانیاں سوانیاں نویاں کڑیاں نوں گالاں دین ویلے ایہہ کدی نہیں سوچ دیاں۔ پئی ایہو گالاں آپنی جوانی وچ اوہناں نوں وی پے چکیاں نیں زمانہ اک ٹھاٹھاں ماردا سمندر اے۔ اوہدے اگے کوئی بنّ نہیں بنھ سکدا۔ بڈھے چیکاں ای ماردے رہن گے۔ تے نویں اوہناں دی اک نہیں سُنن گے۔ ڈھڈھ توں ایہو ای ہندی آئی اے۔ تے قیامت تک ایہو ای ہندی رہ گی۔

سانوں پنجابی بولی تے فخر اے

سالہ ، پنجابی" اُتے میرا ناں لکھیا ویکھ کے تے رسالے دے اندر میرا
اِک مضمون تے غزل پڑھ کے بے شمار یار دوست بڑے حیران ہوئے تے
پُچھن لگے" تُسی ساری عمر اُردو دی خدمت وِچ گزاران دے بعد ہُن بُڈھے وارے
پنجابی وِچ نظم نثر لکھن دا کاران کیہ اے۔ میں جواب دِتا۔ تُسی پاکستان بنن توں
پہلاں ہنداں تے سکھاں نیں پنجابی نوں اُردو دے مقابلے وِچ کھڑا کیتا ہویا سی
ایس واسطے اسیں پنجابی داناں نہیں لیندے ساں۔ تے اُردو دی ترقی واسطے
دِن رات اِک کر رہے ساں۔ سکھاں نیں ٹھیٹھ سکھا شاہی پنجابی وِچ نظم نثر
لکھ کے تے گورمکھی لپی۔ اُتے زور دے کے مسلماناں نوں پنجابی توں ہور وی
اوازار کیتا ہویا سی۔ پر ہُن پاکستان قائم ہو گیا اے۔ پنجابی تے اُردو بولیاں اِک
دوسرے دی دشمن نہیں رہیاں۔ سگوں اِک دوسرے دی سجن تے حمایتی ہو
گیاں نیں۔ اُردو ساڈی قومی بولی اے۔ تے پاکستان دی عمارت دا اِک وڈا مضبوط
تھم اے۔ بنگالی، پنجابی، سندھی، سرحدی، بلوچی آپو وِچ گل کتھ کر دے۔
نیں تے اُردو وِچ ای کر دے نیں۔ ساڈے سرکاری دفتر، ساڈے اخبار۔
ساڈے ریڈیو سٹیشن، ساڈیاں فلماں سبھ اُردو دی سیوا وِچ لگیاں ہوئیاں
جس طرح انگریز انگریزی نوں چھڈ کے زندہ نہیں رہ سکدے۔ اوسے طرح
پاکستانی اُردو نوں چھڈ کے پاکستانی نہیں رہ سکدے۔ پر ساڈے منصوبے

دی بولی" ساڈی مادری زبان" جدے وچ اسیں رات دن آپنے گھراں وِچ تے آپنے دوستاں یاراں نال گلاں کرنے آں۔ پنجابی اِی اے تے قیامت تیک پنجابی ای رہے گی۔ ایس دی جگہ اُردو نہیں لَے سکدی۔ جس طرح پاکستان وچ اُردو دی جگہ پنجابی نہیں لے سکدی۔ لوکاں دی مادری زبان نوں بدل دین دی کوشش فطرت دے خلاف اے۔

جے "بنگالی پاکستانی" بنگلہ زبان دے ادب تے شعر نوں ترقی دے رہے نے تے نذرالاسلام داناں لَے لَے کے جیوندے نے۔ جے "سرحدی پٹھان" خوشحال خاں خٹک تے عبدالرحمن بابا دی پشتو شاعری اُتے دن رات مضمون لکھ دے رہندے نیں۔ جے "سندھی" شاہ عبداللطیف بھٹائی دے شعر پڑھ پڑھ کے مست ہوندے نیں تے اینہاں سنتے پر سنتے شاعراں اُتے سارے پاکستان نوں فخر اے۔ پھر کیہ وجہ اے۔ کہ "پنجابی" آپنے وارث شاہ، فضل شاہ، سلطان باہو، بلھے شاہ تے بینکڑے ہور شاعراں نوں بھلا دین جنہاں دی شاعری کروڑاں پنجابیاں دے دلاں دے تاراں نوں ہلا کے عشق تے معرفت دے سنگیت پیدا کر رہے اے۔ جے نذرالاسلام پاکستان دا وڈا شاعر اے۔ تے وارث شاہ ساڈے خیال وچ پاکستان دا اوس توں وی کدھ کے وڈا شاعر اے۔ پاکستان دے سارے صوبیاں نوں چاہی دا اے۔ پئی آپنی آپنی زبان دے ادب دے شاعری دی کمائی کرن، تے اوہناں نوں اگے ودھان دے جتن کرن۔ پنجابی زبان وچ اج وی اوہ جان تے اوہ کردا موجود اے۔ پھیر وارث شاہ جیہے بلکہ اوس توں وی وڈے شاعر

پیدا اکر سکدا اے۔

ہُن تک پنجابی بولی دے ادب تے شاعری نوں ساڈے اَن پڑھ بھراواں نیں زندہ رکھیا اے اوہنوں چار چن لا دِتے۔ کوئی وجہ نہیں۔ پئی اَج کل دے روشنی تے بھر دے زمانے وِچ پڑھے لِکھے پنجابی اپنی بولی دے ادب تے شعر توں شرمندے رہن۔ اسیں اپنے وڈے شاعراں نوں بڑے فخر دے نال دُنیا دے وڈے وڈے شاعراں دے مقابلے وِچ پیش کر سکنے آں۔ تے ثابت کر سکنے آں پئی اوہ کسے حال وِچ دوسریاں ناوں گھٹیا نہیں سَن۔ اسیں پنجابی آں۔ پنجابی ہونا کوئی شرم دی گل نہیں۔ فخر دا مقام اے۔ پنجابی زبان توں جنہاں پنجابیاں نوں شرم آؤندی اے۔ اوہ ذرا سوچن تے سہی۔ کیہ کسے بنگالی نوں بنگلہ توں۔ سرحدی نوں پشتو توں سندھی نوں سندھی بولی توں۔ تے بلوچستان دے وسنیکاں نوں بلوچی زبان توں شرم آؤندی اے؟ پھیر پنجاب دے بہادر تے غیرت والے لوکاں نوں پنجابی بولی توں شرماؤن دا کیہ موقع اے؟ تے پڑھے لِکھے پنجابیاں کول ایس گل دی کیہ دلیل اے۔ پئی سانوں اپنی بولی دے ادب تے شعر دی سیوا نہیں کرنی چاہیدی دُنیا وِچ اَج تک کوئی اجہی قوم نہیں ملی۔ جنہوں اپنی بولی توں شرم آؤندی ہووے تے جہڑی اپنی بولی دے گیتاں، شعراں۔ قصیاں تے واراں نوں بھلا دینا چاہندی ہووے۔

مَیں سِنے پڑھے پنجابیاں دی خدمت وِچ ادب نال عرض کرناں۔ پئی اوہ اپنی بولی دے ادب تے شعر نوں پڑھن۔ اوہناں نوں محفوظ رکھن دی کوشش

کرن۔ نویں ادیباں تے شاعراں دا حوصلہ ودھان تے یاد رکھن۔ پئی اوہ ایس کم وِچ جنی محنت کرن گے۔ اوہ پاکستان دے ادب تے شعر تے کلچر دی خدمت ہووے گی۔ جے میں آپ چاہلی وَدھے اُردو دی خدمت کرن دے بعد پنجابی بولی دی سیوا توں نہیں شرماؤندا۔ پھر نویں پڑھے ہوئے پنجابی نوجوان پروفیسر تے ٹیچر تے ایڈیٹر ایس نکی خدمت توں کیوں پچھے ہٹدے نیں؟ یاد رکھو۔ ایہہ بالکل غلط اے۔ پئی پاکستان دے وڈے لیڈر یا پاکستان دی حکومت دے نقم پنجابی بولی نوں ترقی دین دی کوشش نوں بُرا سمجھن گے۔ اوہ آپ سو دفعہ کہہ چکے نیں۔ پئی صوبیاں دیاں بولیاں دی ترقی پاکستان دے ادب دی ترقی اے۔ تے ایس ترقی توں اُردو زبان نوں کوئی نقصان نہیں پہنچ سکدا۔

اُردو دانواں دور

پاکستان بنن دے بعد دلی دے بہت سارے بڑے لاہور دے ماڈل ٹاؤن دے وسنیک بن گئے نیں تے اوہ وستی جیہڑی اسی تسی نال بھرپور سی ہن ہم تم نال آباد ہو چکی اے۔

اک دن دا ذکر اے۔ کہ میں ماڈل ٹاؤن دی اک بس وچ بیٹھا ہویا اپنے گھر مسلم ٹاؤن ول جا رہیا ساں۔ میرے آلے دوالے بہت سارے اہل زبان بیٹھے ہوئے ساہن تے اردو دے ٹکسالی محاورے ایہناں دے ہوٹھاں تھیں پھُل بن بن کے کِر رہے ساہن کہ اینے چر وچ کنڈکٹر نیں کسے نال گل کردیاں ہویاں آکھیا۔ میرے کول صرف پچونجا روپے ہین۔ ایہہ سن کے اک اہل زبان نوں ہاسے دا دورہ پے گیا۔ اور گھڑی مڑی پچونجاے نوں دُہرا دُہرا کے مارے ہاسے دے لوٹ پوٹ ہوئی جاندے ساہن۔ تے گھڑی مڑی آکھ رہے ساہن۔ پچونجا۔ لاحول ولاقوۃ الا اللہ۔ کیہ زبان ایں۔

میں بڑے ادب دے نال سوال کیتا۔ کیوں صاحب۔ ایہہ پچپن دا لفظ قرآن مجید وچ آیا اے۔ فرماون لگے۔ کیہ مطلب اے تہاڈا۔ میں عرض کیتی۔ کہ جس عدد نوں دلی وچ پچپن آہندے نیں اوہنوں پنجاب وچ پچونجا بولدے نیں۔ ایدے وچ ہسن دی کیہڑی گل اے۔ تہانوں جے لفظ پچونجا بُرا لگدا اے۔ تے ہو سکدا اے۔ کہ سانوں پچپن لفظ تے

بیہودہ معلوم ہندا ہوؤے۔ ویل نہ تہاڈے کول اے۔ نہ ساڈے کول لے پر اسی تے تہاڈی زبان بتے نہیں ہسدے۔ تسی ساڈی بولی دا ہاسا کیوں اڈاندے او۔

مُڑ مَیں ذرا جما کے گلاں کرنیاں شروع کیتیاں تے۔ اوہ حضرت گول ہو گئے۔ آکھن لگے۔ نہیں صاحب۔ ہاسا کوئی اُڈاندا اے۔ اوہ تے مینوں اوپرا جہیا لفظ معلوم ہویا سی۔ ایس کر کے ہاسا آ گیا۔ پر ایہہ تے تسیں مَنّ دے ہو گے۔ کہ اُردو پنجابی ناوں بہتر زبان ایں۔

مَیں آکھیا۔ مینوں تے ایس دعوے دی کوئی دلیل نہیں لبھ دی۔ کہ اردو پنجابی توں چنگی اے۔ نہ مَیں ایہہ دعوے کرناں۔ کہ پنجابی اردو توں اچھی اے۔ ہر شخص اپنی زبان نوں ساری دنیا دیاں زباناں توں چنگا تے بہتر سمجھدا اے تے حقیقت ایہہ ہے۔ کہ سایاں زباناں ایں چنگیاں ہین کسے زبان وچ کوئی بُرائی نہیں۔ میرے لئی پنجابی دے چنگیاں ہوا دی اِکو دلیل کافی اے کہ اوہ میری مادری زبان ایں۔ مَیں رات دِن ایسے زبان وچ ای گل کتھ کرناں۔ تہاڈے کول اُردو دی پسندیدگی دی کوئی دلیل نہیں سوا ایدے کہ اردو تہاڈی مادری زبان ایں جے تُسی اُردو دیاں دس خوبیاں شمار کرؤگے تے مَیں پنجابی دیاں پنجی خوبیاں گنوا دیاں گا۔

ایدے بعد مَیں بس وچ بیٹھے ہوئے سارے اہل زباناں دی خدمت وچ عرض کیتی کہ اُردو زبان بے شک تہاڈی مادری زبان ایں پر اردو دی ماں دیاں دو چھاتیاں سن۔ لکھنؤ تے دِلّی۔ ملک دی ونڈ دے بعد ایتھاں دونہیاں

بھائیاں دا دودھ سُکّ گیا اے۔ ہُن ایس دِلّی دی زبان نُوں کویں سُنبھ سکدے آں۔ جِس حالت وِچ دِلّی دی پنجی لکھ آبادی وِچوں پندرہ لکھ پنجابی نیں تے دِلّی دے سکولاں   دِیاں جماعتاں وِچ ستّاں وِچوں سَتّر بچے پنجابی بول دے نیں تے ستّاں وِچوں تریہاں دی زبان اُردو اے۔ ایسے طرح پنجاب دے سکولاں وِچ نوّے فیصدی بچے پنجابی تے دس فیصدی اہلِ زبان نیں۔ ہُن دسّو پنجابی زبان اُردو دا اثر قبول کرے گی۔ کہ اُردو پنجابی دا۔ اج تُسی پچو نجاتے ہَس دے اور انشاء اللہ کل تہاڈے بچے پچو نجا آکھن لگے جے تُسی اُردو گے۔

میرا مطلب ایس بحث توں ایہہ سی۔ کہ ہُن اہلِ زبان نُوں اپنی شان تے آکڑ پیا کڑ چھڈ کے ذرا کھُلّے دِل کولوں کم لینا چاہی دا اے۔ تے جے اُردو وِچ ٹانویں ٹانویں مقامی لفظ تے اغاں شامل ہو جاوَن تے ایس گلّ نُوں قدرتی سمجھ کے جرَم لینا چاہی دا اے۔ دلّی لکھنؤ۔ حیدرآباد تے لاہور دی اُردو وِچ بینکڑے فرق نیں۔ پَر ایدھا مطلب ایہہ تے نہیں کہ اُردو صرف دِلّی تے لکھنؤ دی زبان ایں۔ حیدرآباد تے لاہور دی نہیں۔

آج کل دِلّی تے لاہور دوہاں شہراں وِچ ایس قسم دی گلّ کتھ عام سُنن وِچ آوندی اے۔

کیوں میاں جی یہ کچہری کو کدھر راستہ جانا اے۔

دیکھیے صاحب! آپ یہاں سے ذرا آگے بڑھ کر دائیں ہاتھ کو مڑ جائیے گا۔ سامنے ضلع کی کچہری ہے۔

میاں جی میں سمجھا نہیں۔ آگے کو جا کے پھر کدھر کو جانا ہے۔
ارے بھائی دیکھو آگے جا کے بچے ہاتھ کو مڑ جانا۔ کھبے کو نہ جانا۔

اچھا میاں جی! میں سمجھ گیا۔ آگے جا کے سجے ہاتھ نوں کھبوں جاواں گا۔

اِک سکھ اُردو بولن دا جتن کر رہیا اے۔

ڈاکدار صاحب میری لڑکی گھر کے ویہڑے میں تلک پٹی لت ٹٹ گئی درد بہت ہے۔ ساری رات چیکاں مارتی رہتی اے۔

ارے بھائی میری سمجھ میں کچھ نہیں آیا۔ تمہاری لڑکی کو کیا ہُوا۔

تلک پٹی کیا مطلب؟ ڈاکدار جی! کیا پھرش ہے۔ اُس پر پانی ڈُلھا ہُوا تھا۔ لڑکی باہر نکل کر ٹُری۔ اِک دم پَیر تلک گیا۔

اچھا اچھا پاؤں پھسل گیا ہوگا۔ لیکن لت ٹُٹ گئی کیا معنے؛

ڈاکدار جی، لڑکی تلک پڑی۔ ٹنگ ٹُٹ گئی۔ پیڑ ہو رہی ہے۔ تو پہلے کیوں نہ کہا کہ ٹانگ ٹوٹ گئی۔

ڈاکٹر صاحب نیں اپنے پنجابی نوکروں کو بُلا کے سمجھایا دیکھو اِس لڑکی کی لت ٹُٹ گئی ہے۔ سمجھ گئے۔ نرس کو بُلا کر اِس کی پٹی کرادو۔

مطلب ایہہ کہ اَج گل دوہناں پاسیاں دے عاماں دی زبان عجب جہی صورت اختیار کر رہی اے۔ پاکستان تے ہندوستان دے اُ دہاں توں اپنی زبان دے بچان دا جتن کرنا چاہی دا اے تے ساریاں

توں پہلی گل ایہہ وے ۔ کہ اہلِ زبان اپنی حیثیت نوں سمجھ لین تے مقامی زباناں ستے نگھ بھوں چڑھاناں چھڈ دین ۔ سگوں مقامی محاوریاں نوں اجیہی پنجابی نال جذب کرن کہ اردو دے کھلے ڈھلے ہت نوں کوئی نقصان نہ آ پڑے ۔ تے ایدھا گھر بیتا زیادلی دے کجھ ہر ارزاناں تے لاہور آون والے کجھ ہزار گھرانیاں تیکر ای نہ رہ جائے ۔

اسلامی حکومت دا پہلا نقشہ

حضرت ابوبکرؓ مسلمان ہون توں پہلاں بڑے دولت مند سی۔ اسلام لیاۓ تے اپنا مال خدا دی راہ وچ خرچ کرن لگ گئے۔ کہندے آ۔ مسلمان ہون ویلے اوہناں کول چالی ہزار درم سی۔ تیراں ورھے بعد مکے نوں چھڈ کے مدینے گئے تو کل چھ ہزار درم رہ گئے سن اوہ وی ایتھے بنھ کے۔ کہ خدا جانے کتھے لوڑ پے جاوے۔ ایہہ رقم وی خدا دی راہ وچ خرچ کر دتی۔

مدینے پہنچ کے کپڑے دی تجارت شروع کر دتی۔ خدا دی رحمت نال ایس کم وچ ایسی برکت پئی کہ پھیر گھر دا اثاثہ بن گیا۔ جدوں تبوک دی جنگ دا ویلا آیا تے مسلماناں لئی ایہہ بڑی تنگی دا زمانہ سی۔ اوہدے لئی بڑے پیسے دی لوڑ سی۔ صحابیاں کولوں جو جو کجھ ہو سکدا سی۔ اوہناں کیتا۔ حضرت ابوبکرؓ گھر دی اک اک چیز چک کے لے گئے۔ خدا دے پاک رسولؐ دے قدماں وچ لیا رکھی۔ حضورؐ نے پچھیا۔ ”ابوبکرؓ! بال بچیاں لئی کیہ چھڈیا؟“

خدا اور رسولؐ دے اوس سچے فدائی نے عرض کیتا۔ ”خدا اتے اوہدا رسولؐ!“

اُمت نے حضرت ابوبکرؓ نوں خلیفہ بنایا اور خطبہ دین لئی کھڑے ہوئے تے فرمایا۔

”لوکو۔ مینوں حاکم بنا دتا۔ ایہہ نہ سمجھیو۔ پئی میں تہاڈے سب نالوں

اَچھا آں۔ جے مَیں چنگے کم کراں تے میرا ہتھ وٹایو۔ جے مَیں
بُرائی وَل جاواں، تے میری ہاتھ پھڑکے سِدھے رَستے
تے پا دیو۔ میرا کم ایہہ آ۔ پئی طاقتوراں دی پرواہ نہ کراں تے
کمزوراں دے سارے حق حقوق پورے کرانواں۔ جیہڑی قوم
خُدا دے رَاہ وِچ جہاد کرنا چھڈ دیندی آ۔ اوہ خوار ہو جاندی آ۔
جیہڑی قوم وِچ بدکاری پھیل جاندی آ۔ خُدا اوہدیاں مُصیبتاں
نوں کدی ختم نہیں ہون دیندا۔ مَیں خدا اور اوہدے پاک رسولؐ
دے حکماں تے چلاں تے میرا کہنا منّ دے رہیو۔ جے مَیں
ایس رَستے توں ہٹ جاواں تے میری فرمانبرداری بالکل نہ کریو
ویکھو ایس چھوٹے جیہے خُطبے وِچ کیکر اسلامی حکومت دے اصول بیان
کردتے آ۔ اِہناں اصولاں نوں چنگی طرح سمجھ لوو۔

١۔ حاکم چنگے کم کرے تے اوہدا ساتھ دینا چاہی دا۔ جے بُرائی وَل جاوے
تے اوہنوں سِدھے رَستے تے ہونا چاہی دا۔

٢۔ حاکم دا فرض ایہہ ہیگا۔ پئی سب دے حق حقوق دا پورا خیال رکھے
:کمزوراں توں اکھاں پھیرے۔ نہ زوراوراں توں ڈرے۔

٣۔ حاکم دی تابعداری اُدوں ویلے تائیں فرض آ جدتائیں۔ اوہ
ود رسولؐ دے حکماں تے چلے۔

٤۔ حاکم نوں چاہی دا۔ کہ قوم دے دل وِچ جہاد دا جوش گرم رکھے
ایہدے بغیر کوئی قوم عزت دی مالک نہیں رہ سکدی۔ قوم وِچ بدکاری

نہ پیدا ہوون دیوے۔ نہیں تاں اُدہ قوم خدا نوں ایہیاں مصیبتاں وِچ پھس جاؤ۔ جھیڑیاں کدی ختم نہ ہوون گیاں۔

خلیفہ بنن دے دوجے دِن حضرت ابوبکرؓ تھوڑیاں جیہاں چادراں ویچن لئی بزار جا رہے سی۔ رستے وِچ حضرت عمرؓ ملے۔ پچھیا "کدھر چلے او" کہن لگے۔ چادراں ویچن چلیاں۔ حضرت عمرؓ نے کہیا "تُسیں وی بیوپار وِچ لگے رہے تے مسلماناں دی حکومت دا کم کیکر چلو۔" حضرت ابوبکرؓ نے جواب دِتا۔ "کم نہ کراں تے بال بچے دا گزارا ہووے؟" حضرت عمرؓ نے بڑے بڑے صحابیاں نوں کہہ کے خلیفے دے گزارے لئی تھوڑی جیہی رقم بیت المال توں مقرر کرا دِتی۔ اُوس رقم نال صرف کھان پین تے صرف معمولی کپڑے پہنن دا گزارا چل سکدا سی۔ حضرت ابوبکرؓ نے اپنا کم کار چھڈ دِتا تے دِن رات مسلماناں دے کماں وِچ گزارن لگے۔

اِک دِن حضرت ابوبکرؓ دی بیوی نے کہیا۔ کوئی مِٹھی چیز کھان نوں جی چاہندا۔

آپ نے فرمایا۔ "میرے پاس اینے پیسے کِتھے۔ کہ مِٹھی چیز پکا لئیے۔"

بیوی نے عرض کیتا۔ اجازت دیوو تے میں روز دے خرچ وِچوں تھوڑا تھوڑا بچاؤندی رہاں۔ اِکٹھاں دساں دِناں وِچ جِنّے پیسے جمع ہوون گے اوہناں دے نال مِٹھی چیز پک جاؤ۔

ایس طرح کجھ پیسے جمع ہو گئے تے حضرت ابوبکرؓ نے فرمایا۔ "ہُن پتہ لگا۔ کہ ساڈا گزارا تھوڑیاں پیسیاں وِچ وی ہو سکدا اے۔ لئو اوہ دیلے

جمع ہوئے ہوئے پیسے بیت المال وِچ دے آئے تے اَگے نُوں حکم
دے دِتا۔ پئی گزارے لئی جنی رقم مقرر ہئیگی۔ اوہ ضرورت ناوں زیادہ
آ۔ اوہنوں گھٹا دِتا جاوے۔

ایہہ اسلامی حکومت دا پہلا نمونہ سی۔ ایہہ نمونہ اُوس پاک خلیفے نے
پیش کیتا۔ جہدیاں فوجاں اوس ویلے رُوم تے ایران ..... دیاں سلطنتاں
نال لڑ رہیاں سی۔ رُوم تے ایران دیاں سلطنتاں اُوس وقت دنیا دیاں ساریاں
ناوں بڑیاں سلطنتاں سی۔

حضرت ابوبکرؓ نے کُل دو ورھے تِن مہینے تے گیارہ دِن حکومت
کیتی۔ فیر خُدا نے اُوہناں نوں اپنے پاس بُلا لیا۔ جدوں اُونہاں یقین ہو گیا
پئی مَوت دا ویلا سِر تے آ گیا آ تے بڑے بڑے صحابیاں نوں جمع کر کے
صلاح مشورہ کیتا تے حضرت عمرؓ نوں اپنے بعد خلیفہ بنا دِتا۔ ایس کم توں فارغ
ہو گئے تے فرمایا۔

وہُن حساب کرو۔ مَیں اپنی حکومت دے زمانے وِچ بیت المال
توں کُل کِنی رقم لئی۔

حساب کیتا گیا تے چھ ہزار درم نکلے۔ پھیر سادے حساب نال
پَندراں سَو رُپئیے بن دے آ۔ فرمایا۔

میری زمین وِیچ کے ایہہ رقم بیت المال وِچ دے دیو۔ مَیں کجھ
نہ ہی لینا چاہندا ا۔ لوکاں نے مجبور کیتا کہ ایداں کم نہیں چلنا۔

مَیں زمین وِیچ کے پوری رقم بیت المال وِچ دے دِتی۔ اور مسلماناں

دا پہلا خلیفہ اِس دُنیا توں رخصت ہویا تے اُودھے ذِمّے اُمّت دی اِک کوڈی بھی نہ سی۔ تے ساری اُمّت دِیاں دھوناں اُودھ دے احساناں دے بھار نال جُھکیاں ہویاں سی۔ ایہہ بزرگ سی۔ جدھی زندگی دا اِک اِک ساہ قیامت تائیں پُکار پُکار کے دس دار ہوگا۔ کہ خُدا دے حُکماں تے چلن دا اصل طریقہ ایہو آ۔ خُدا دے بندیاں دی خدمت اِہنوں کہندے آ۔ دُنیا وِچ اللہ دی رحمت دا ایہو پیغام سی۔ جنہوں رحمۃ للعالمین صلی اللہ علیہ وسلم لے کے آئے سی۔ جتھے جتھے ایہہ پیغام پہنچیا۔ زمین بہشت دا نمونہ بن گئی۔ ایہو اسلام سی۔ جِس ویہاں وَرھیاں وِچ سُورج وانگ چڑھدے توں لہندے تیک نُور کر دتا۔ ایہو اسلام سی جدھے نے کروڑاں بندیاں دے دِلاں وِچ سچّی محبت دِیاں لہراں اُٹھیاں۔ ایہو اسلام سی جدھی خاطر عیسائی تے یہودی اپنے بھراواں نال لڑے۔ ایہو اسلام سی جِنہوں چوہناں کوناں وِچ کے جان دا حُکم مسلماناں نوں دِتا سی۔ ذرا سوچو تاں۔ اَج خُدا دی ایس رحمت دا کیہ نقشہ بن گیا آ۔

حضرت ابوبکرؓ بیت المال دی کُل رقم واپس کرا چکے، تے فرمایا۔ "میرے گھر وِچاں ساریاں چیزاں نوں چنگی طرح دیکھ لوو، کوئی چیز بیت المال دی ہووے تے اوہ عمرؓ دے پاس لے جاؤ"۔ دیکھیا تے کُل دو چیزاں نکلیاں:۔ اِک چادر جیہڑی رُپئیے سوا رُپئیے دی ہووے گی۔ دُوجی سانڈنی جس توں خلیفہ سواری دا کم لیندا سی۔ ایہہ دوانوں چیزاں حضرت عمرؓ دے پاس پہنچیاں تے اوہ رو پئے کہن لگے "خُدا ابوبکرؓ تے رحم کرے۔ اوہ اپنے پچھے مسلماناں دا حاکم بنن والے لئی کم بڑا ای اوکھا کر گئے آ"۔

آخیر اوہ دِن آ گیا۔ جدّن حضرت ابوبکرؓ ایس دنیا توں جان والے سی جان کندن دِی حالت نظر آندی سی۔ ایسے ویلے عراق وِچاں فوجاں دا سردار پہنچ گیا۔ حضرت ابوبکرؓ لئی گل کرنی وی اوکھی سی پر اوہ خلیفہ سیگے۔ سردار نوں پاس بٹھا کے پورا حال پچھیا۔ جد ایہہ سُنیاں۔ کہ ایران دے بادشاہ نے نویں فوج عراق دے سرحد تے بھیج دِتی آ تے حضرت ابوبکرؓ نے حضرت عمرؓ نوں پاس بُلا لیا۔ سب کجھ سُنا کے فرمایا۔

"مینوں اُمید ہیگی۔ کہ اج میری زندگی ختم ہو جاؤ۔ جے میرا دم دِن دے ویلے نکل جاوے تے شام توں پہلاں پہلاں...... جے رات دے ویلے نکلے تے فجر توں اگے اگے۔ تسیں وی نویں فوج عراق بھیج دیو۔ عمرؓ۔ کوئی مصیبت آپوے۔ پر دین دی خدمت تے خدا دے حکم اُتے عمل توں ذرا دی دیر نہ لگے۔ ساڈے لئی خدا دے رسولؐ دی وفات ناوں ودھ کے وڈی مصیبت کوئی نہیں۔ پر ویکھیا ایں کس طرح سارے کم پورے کیتے سی۔"

اُمت دے کماں توں فرصت پا چکے تے پچھیا۔

"خدا دے رسولؐ کس دہاڑے ایس دُنیا توں گئے سی۔"

لوکاں نے عرض کیتا۔

"پیر دے دن۔"

فرمایا۔

میرے من دی وی ایہو خوشی آ۔ کہ اج پیر دے دن رخصت ہو جاواں جے خدا ایس خوشی نوں پوری کر دیوے۔ تے میری قبر خدا دے رسول دے

پاس بٹھا دتیا۔
پھر اپنی پیاری بیٹی حضرت عائشہؓ کولوں پچھیا۔
"خدا دے رسولؐ نوں کتنے کپڑیاں وِچ کفنایا گیا سی؟"
اُوہناں نے کہیا۔
"تِناں کپڑیاں وِچ۔"
فرمایا:۔
"مینوں وی تِناں ای کپڑیاں دا کفن پہنانا۔ دو چادراں میرے بدن اُتے ہیگیاں۔ اُہناں نوں دھو کے سُکا لیا جاوے۔ اِک کپڑا ہور لے لیا جاوے۔
"ابا جان! اَسی اینے غریب نہیں۔ کہ نواں کفن وی نہ خرید سکیے۔"
فرمایا:
بیٹی! نویاں کپڑیاں دی زیادہ لوڑ جیوندیاں نوں اے۔ مُردیاں نوں نہیں۔ میرے لئی ایہہ میرے پھٹے پرانے کپڑے ای اچھے آ۔
حضرت عائشہؓ آپ دے سرہانے بیٹھیاں سی تے اکھاں توں ہنجو وگ رہے سی۔ اُوہناں درد نال اِک شعر پڑھیا۔ جیہدا مطلب ایہہ سی۔ کہ نورانی چہرے والے جنہاں دا واسطہ دے کے بدلاں توں پانی منگیا جاندا سی۔ اوہ یتیم بچیاں دی پشت پناہ۔ اور رنڈیاں عورتاں دے سہارے۔
حضرت ابوبکرؓ دیاں اکھاں بند سی۔ ایہہ شعر سُن دیاں ای اکھیاں کھولیاں تے فرمایا۔
"بیٹی! ایہہ خدا دے رسول دی شان سی۔"

ایہہ پاک زندگی ۲۲، جمادی الآخر تے ۱۳ھ ہجری نوں ختم ہوئی۔ پیر دا دن، مغرب اور عشاء دے وچکار دا ویلا سی۔ اوہناں دی مبارک زبان تے آخری کلمہ ایہہ سی۔

خدایا! مینوں دنیا توں مسلمان اٹھا تے اپنے نیک پاک بندیاں وچ شامل کر۔

خدا اوہناں توں راضی ہووے۔ ایہہ ساڈی امت دے پہلے خلیفے سن۔ اسلامی حکومت دا اوہ نقشہ دنیا دے سامنے پیش کیتا۔ کہ جد تائیں ایہہ زمین آسمان باقی رہے۔ حضرت ابوبکرؓ دا نقشہ سورج وانگ چمکدا ہوگا۔

اسلامی حکومت دا اوُچا نقشہ

مُسلماناں دے پہلے خلیفے حضرت ابوبکر رضی اللہ تعالےٰ عنہ ایس دُنیا توں رُخصت ہو گئے تے حضرت عمرؓ خلیفے بنے۔ اوہ بی حضرت ابوبکرؓ وانگر وَنج بیوپار کر دے سی۔ خلیفہ بنن دے بعد اپنا کم کار کر نہیں سی سکدے۔ وڈے وڈے صحابیاں نے صلاح مشورہ کر کے وظیفے دی اینی رقم مقرر کر دِتی۔ جِدھے وِچ تنگی پتنگی نال بڑیڑا گزارہ ہو سکدا سی۔ حضرت عمرؓ نے خوشی خوشی اوہ وظیفہ قبول کر لیا۔

تھوڑیاں دِناں وِچ مُسلماناں دیاں نوجواناں نے ایران، شام، تے مصر دے مُلک فتح کر لے۔ سلطنت دیاں حداں دُور دُور تک پہنچ گیاں۔ اوس ویلے صحابیاں نوں خیال آیا۔ خلیفے دے گزارے لئی جیہڑی رقم مقرر کیتی ہوئی اے اوہنوں ودھا دینا چاہی دا اے۔ پر کسے نوں ہمت نال پئی۔ کہ حضرت عمرؓ نال ایہہ گل کھل کے کر لوے۔ سوچ سوچ کے سارے حضرت عمرؓ دی صاحبزادی اُم المؤمنین حضرت حفصہؓ دی خدمت وِچ حاضر ہوئے تے عرض کیتا۔ کہ تسی مہربانی کر کے ایہہ گل حضرت نوں منوا دیو۔

حضرت حفصہؓ نے موقعہ پا کے ایہہ گل چھیڑی تے سن دیاں سار ای حضرت عمرؓ دا متھا غُصے نال لال ہو گیا۔ فرمایا:-

"حفصہؓ! تو مینوں دَس۔ خُدا دے پیارے رسولؐ نے تیرے گھر

وِچ اچھے توں اچھا باس کپڑا پہننا۔

اُوہناں نے کہیا۔

"دو گیرُو رنگے کپڑے ساہن۔ اُوہناں نوں پا تے جُمعے واسطے دِلوں پہنن لیندے ساہن یا باہروں لوک مِلن لئی آوندے ساہن تے پا لیندے ساہن۔"

حضرت عمرؓ نے فیر پُچھیا۔

"بھلا ایہہ تے دس! خدا دے رسولؐ نے اچھے توں اچھا کھانا کیہڑا کھاہدا!"

حضرت حفصہؓ نے فرمایا۔

"آپ جوان وی روٹی کھاندے ہُندے ساہن۔ اِک واری روٹی پک رہی سی تے خدا دے رسول تشریف لے آئے۔ اسی گرم گرم روٹی نوں گھیو دے ڈبے دا ہیٹھ کڈھ کے چوپڑ دِتا۔ خدا دے رسولؐ نے آپ بھی مزے لے لے کے کھاہدا۔ اپنے ساتھیاں نوں بھی کھلایا۔"

حضرت عمرؓ نے تیجی وار پُچھیا۔

"تیرے گھر وِچ رسول دا بستر کیہ سی"؟

فرمایا۔

"ساڈے پاس اِک موٹا جہا کپڑا سی۔ گرمیاں دے موسم وِچ اُسنوں چوہرا کر کے بھوئیں تے وِچھا لیندے سی۔ سردیاں آوندیاں سی تاں اَدھا ہیٹھ وِچھا لیندے سی۔ اَدھا اُتے لے لیندے سی"

حضرت عمرؓ نے ایہہ سب کُجھ سُن کے فرمایا۔

"وظیفہ" ! میری ایہہ گل اوہناں لوکاں نوں پہچا دے جہڑے میرے گزارے دی رقم ودھاؤناں چاہندے نے۔ خُدا دے پیارے رسُولؐ نے ایس دُنیا وِچ رہن سہن دی اِک حد ساڈوں دس دِتی اے۔ میں جدوں تیکر جیوندا رہیا۔ آپنے پیارے دے قدماں تے قدم دھر دا ٹریا جاواں گا۔ توں ایہہ سمجھ لے۔ ترِن ساتھی راہے ٹرے جاندے سی پہلے کول سفر دا سامان وی سی اوہ منزل تے وی پہنچ گیا (حضُور رسُولؐ) دُوجا پہلے دے پچھے پچھے ٹریا گیا۔ (حضرت ابوبکرؓ) اوہ وی ساتھی نوں جا ملیا۔ تیجا اَجے راہ وِچ اے (حضرت عمرؓ) جے اوہدے مَن دی ایہہ وے پئی اپنے ساتھیاں دے پاس پہنچ جاوے تے اوہنوں طریقہ اوہو ورتنا چاہیدا اے۔ جہڑا پہلیاں سنے ورتیا۔ جے ایہہ طریقہ چھڈ دیوے تے پہلیاں نال مِلن دی کیہ صورت اے ؛

ذرا ایہہ وی سوچ لوو۔ پئی حضرت عمرؓ نے وظیفہ ودھان دی گل نہیں سی چھیڑی۔ صحابیاں دا ایہہ خیال سی۔ پئی خلیفہ دا گزارہ تنگ اے۔ تے رقم ودھادینی چاہیدی اے۔ پر حضرت عمرؓ ایہہ نہ منے۔

اوہناں دی حالت کیہ سی ؛

اِک واری خُطبہ دین لئی کھڑے ہوئے تے جہڑی چادر اُتے لئی ہوئی سی۔ اوہنوں باراں ٹاکیاں لگیاں ہویاں سی۔ اِک واری جمعے دی نماز پڑھاؤنی سی۔ تھوڑی جہی دیر ہوگئی، آئے تے ساریاں کولوں معافی منگی۔ فرمایا۔

ہیں کپڑے دھو کے سُکنے پا دیتے سی۔ چھیتی سُک نہ سکّے ہور کپڑے ای نہیں سی۔ جیہے پا کے آ جاندا۔"

اِک دِن روٹی کھان لگے تے اِک آدمی مِلن لئی آ گیا۔ آپؓ نے اوہنوں وی نال بٹھا لیا۔ موٹے آٹے دی سُکی روٹی سی۔ آٹا چھانیاں ہویا ہی نہیں سی۔ سالن دے تھاں زیتون دا تیل سی۔ اوہ آدمی شرموں گُھٹری نال بیٹھ گیا۔ پر بُرکی سنگھوں ہیٹھ نہیں سی اُتردی۔ آخیر بول پیا۔

"آٹا چھان نہ لیا۔"

حضرت عمرؓ نے فرمایا:

"سارے مسلمان چھانے ہوئے آٹے دی روٹی کھاندے نے؟

اُوہنے کہیا:

"نہیں!"

حضرت عمرؓ نے فرمایا

"توں ایہہ چاہناں ایں، پئی میں سارے سواد ایس دُنیا وِچ ای مُکا جاواں تے اگلے جہاں لئی کُجھ باقی نہ چھڈاں؟"

جس خلیفے دے سِر تے باراں ٹاکیاں والی چادر سی۔ جس خلیفے دا گزارا موٹے آٹے دی سُکی ہوئی روٹی تے سی۔ اوہدیاں فوجاں ایران، روم تے مصر دیاں شاہنشاہیاں نوں رکھیہ وِچ رلا چُکیاں ساہن۔ اوہناں دا اِہیاں نے سینکڑیاں ورھیاں وِچ جیہڑی دولت

جمع کیتی سی۔ اوہ اُتھے مدینے دیاں گلیاں وِچ رُل دی پھردی سی۔

ایران دے بادشاہ نے اِک واری اپنی وَلّوں سفیر حضرت عمرؓ دے پاس بھیجیا۔ اوہ سفیر وڈے وڈے دربار دیکھ چُکا سی۔ مدینے دے نیڑے پہنچیا تے بڑا ودھیا لباس پہنیا۔ سر تے تاج رکھیا۔ جیہڑا جگ مگ جگ مگ کر رہیا سی۔ پئی جیہڑے حاکم دیاں فوجاں ایران دی بادشاہی دی اِٹ نال اِٹ وجا رہیاں نے، اوہدا دربار خدا جانے کیڈی وڈی شان والا ہووے گا۔ مدینے پہنچ گیا۔ پر اوہنوں کجھ دی نظر نہ آیا۔

آوندے جاندے لوکاں کولوں پچھیا۔

"بھائیو! خلیفہ صاحب کتھے مِلن گے؟"

لوکاں نے دسیا۔

"اوہ مسجد وچ ہون گے۔"

سفیر مسجد وچ پہنچیا تے حضرت عمرؓ کچے تے بیٹھے ہوئے سی۔ دیکھدیاں ایس سفیر نوں کانبو چھڑ پیا۔ گل بات دی سُجھ بُجھ نہ رہی۔ ایہہ ہیبت۔ کپڑیاں دی نہیں سی۔ ایہہ اوہ ہیبت جیہڑی خدا ولوں اوس دے نیک تے پاک بندیاں نوں عطا ہندی اے۔

آپ ویلے کویلے پھردے رہندے سی۔ مدینے توں دو چار میل باہر نکل جاندے سی۔ کویلے دن کیہ دیکھدے نے۔ پئی اک عورت چُلھے کول بیٹھی کجھ پکا رہی اے۔ تے اوس دے پاس نِکے بچے بیٹھے رہے نے۔ آپ نے پچھیا:

"ماں ! بچے کیوں روندے نے ؟"

مائی بولی :۔

میرے پاس کھان نوں تے کجھ نہیں ۔ بچے بھکھے ساہن ۔ میں چلھے تے ہانڈی رکھ دتی ۔ پئی ایہہ سمجھن سالن پک رہیا اے ۔ تھوڑی دیر وچ سوں جان گے تے میں ہانڈی لاہ کے اللہ اللہ کرن لگ جاواں گی

حضرت عمرؓ نے ایہہ گل سن دیاں ساریاں پچھاں ۔ پر تے ۔ مدینے آکے بیت المال وچوں کھان پین دیاں چیزاں لئیاں ۔ پنڈ بنھ کے سر تے رکھن لگے تے نوکر نے کہیا ۔

"پنڈ مینوں چکا دیو "

فرمایا :۔

"قیامت دن وی میرا بھار چکیں گا ؟"

پنڈ لے کے اوس مائی دے پاس پہنچے ۔ اوس نوں کہیا :۔

"بے مائی توں روٹی پکا !"

آپ چلھے وچ اگ بال دے رہے ۔ روٹی پکی ۔ بچیاں نے کھادی پیٹ بھریا تے اچھلن کدن لگ پئے ۔ مائی نے کہیا :۔

" بھائی ! ایہی گل اے وے ۔ پئی خلیفہ تینوں بننا چاہی دا سی ۔ عمرؓ ایس قابل نہیں !"

اوس وچاری نوں کیہ پتہ سی ۔ پئی اوہلے لئی جو ساریاں چیزاں آندیاں نے اوہ خود حضرت عمرؓ ای لے کے آئے ہوئے سنے !

اِک واری رات نُوں انویں پھر کے لوکاں دا حال چال ویکھ رہے سی۔ اِک بَدّو دے تمبُو اگے جا پہنچے۔ بَدّو باہر بیٹھا سی۔ اندروں کُسے دی بیوی دے رون دی آواز آوندی سی۔

پُچھیا۔

"کیہ گل اے"

بَدّو نے کہیا۔

"میری بیوی دے بچہ ہون والا اے تے پاس ہور کوئی عورت نہیں"

حضرت عمرؓ۔ اوتھوں ایں مُڑ پئے۔ گھروں اپنی بیوی نوں نال لیا آپ بَدّو دے پاس باہر بیٹھ کے گلاں کرن لگ پئے۔ آپنی بیوی نقل بَدّو دی بیوی دے پاس تمبُو دے اندر بھیج دِتا۔ تھوڑی دیر ہوئی تے حضرت عمرؓ دی بیوی نے اندروں آواز دِتی۔

"امیر المؤمنین! مُبارک ہووے۔ تہاڈے دوست نوں خُدا نے مُنڈا دِتا اے"

بَدّو نے امیر المؤمنین سُنیا تے گھبرا گیا۔ حضرت عمرؓ نے فرمایا۔

"بھائی! گھبراون دا کیہ مطلب! سویرے میرے پاس آجاویں بچے دا وظیفہ لا دوں گا"

کئی واری مُلک دا دورہ کیتا۔ کدی کوئی خیمہ نال نہ لیا۔

دُھپ ہُندی تے یا تے کسے رُکھ دی چھانویں جا بیٹھدے یا اپنے کمبل نوں تان کے سایہ کر لیندے۔ زمین تے ای بیٹھ رہندے۔

زمین تے ای سوندے سن۔

اوہناں دی خلافت دا پنجواں سال سی۔ ملک وچ قحط پے گیا۔ حضرت عمرؓ نے گوشت کھانا وی چھڈ دتا۔ گھیو کھاناں وی چھڈ دتا۔ اکسان پیٹ وچ گڑ گڑ ہوئی۔ آپؓ نے انگلی پیٹ وچ چبھو دتی۔ نال کہیا۔

جدوں تائیں قحط ہیگا۔ تینوں اوہو کھانا نوں لبھے گا۔ جو اج تک رل دا اے۔

کیہی جے مسلمان امیر دی شان! چھانیاں ہویا آٹا۔ ایس وجہ توں کھانا چھڈ دتا۔ پئی سارے مسلمان چھانیاں ہویا آٹا نہیں کھا سکدے۔ قحط پیا تے اوہ چیزاں وی کھانیاں چھڈ دتیاں جیہڑیاں ساریاں مسلماناں نوں نصیب نہیں سی ہندیاں۔

مدینے دے جیہڑے غازی لام تے چلے جاندے سی۔ آپؓ اوہناں دے گھراں تے جاندے جنہاں دا سودا لیاؤن والا کوئی نہیں سی اوہدا سودا آپؓ لیاؤندے۔ کوئی خط پتر آؤندا۔ آپؓ پے کے غازی دے بال بچیاں نوں جا کے سناؤندے۔ باہرلی سڑک تے بہہ جاندے۔ جو گھر والے جواب لکھاؤندے۔ اپنی ہتھیں لکھ دے۔

اک پارسی غلام اوہناں دے کسے گلے ناراض ہو گیا۔ اک دن سویرے نماز پڑھ رہے سی۔ پارسی نے چھرا کڈھ کے چھ زخم لگا دئیے۔ آپؓ ڈگ گئے۔ لوکاں نے چک کے گھر پہنچایا۔ جدوں یقین ہو گیا پئی بچن دی کوئی صورت نہیں تے بڑے بڑے صحابیاں دے نال صلاح مشورہ کرکے

چھیاں آدمیاں دے ناں تجویز کر دِتے نال فرمایا:-

"اِہناں روچوں جنہوں چاہو خلیفہ بنا لوؤ۔"

ایس کموں وہیلے ہوئے تے اَپنے صاحبزادے عبداللہ نوں بُلا کے فرمایا:-

"میں ڈساں وَرہیاں وِچ بیت المال توں جنی رقم لئی اے - اوس دا حساب کرو" حساب ہو چُکا تے فرمایا:-

"ایہہ رقم میرے مال توں پوری کر کے بیت المال وِچ دے دیو میرا مال تھوڑا ہووے تے میرے خاندان والیاں نوں کہنا۔ کہ اوہ رقم پوری کر دین"

امیر معاویہؓ نے حضرت عمرؓ دا مکان پوری رقم دے کے خرید لیا۔ تے ایہہ رقم بیت المال وِچ جمع کرا دِتی گئی۔ مسلماناں دا دوجا خلیفہ ایس دُنیا توں رخصت ہویا تے اوہدے ذِمّے مسلماناں دی اک کوڈی وی نہیں سی۔ تے ساری اُمّت اُتے خلیفے دے احساناں دا اینا بھار سی۔ کہ جیہے دی گردن اُچی نہیں سی اُٹھ سکدی۔

فیر اپنے صاحبزادے نوں فرمایا۔

"حضرت عائشہؓ دی خدمت وِچ حاضر ہو کے عرض کرنا عمرؓ دے من دی مُراد ایہہ وے۔ پئی اپنے ساتھیاں دے پاس دفن ہووے"

حضرت عائشہؓ نے خوشی نال اجازت دے دِتی۔ بڑے خوش ہوئے نال ای فرمایا:-

میرا دم برابر ہو جاوے تے اِک واری فیر جا کے اجازت منگیں متے حضرت عائشہؓ دا ارادہ بدل جاوے۔ اُونہاں دی اجازت دے فیر مینوں اُوتھے دفن نہ کرناں۔"

وفات توں تھوڑی دیر پہلاں فرمایا۔

"میرے کفن تے بہتے پیسے نہ خرچنا جے خدا دی بارگاہ وِچ میری حالت اچھی ہووے گی تے مینوں ایتھے توں اچھا لباس مِل جاوے گا۔ جے اوتھے حالت اچھی نہ ہوئی تے تہاڈا اچھا کفن مینوں کیہہ فائدہ دیوے گا۔ میرے جنازے نال کوئی عورت نہ جاوے۔ جنازہ تیار ہو جاوے تے چھیتی توں چھیتی مینوں دفن کر دینا جے میں خدا دی رحمت دا حق دار آں تے ضروری اے۔ کہ میں چھیتی اوس رحمت توں فائدہ اٹھاواں جے خدا دی رحمت دا حق دار نہیں تے بُرے آدمی دا بھار آپنے موہڈیاں توں جنی چھیتی لاہ سکو اوناں ای اچھا ہووے گا۔"

خدا دے پاک رسولؐ حضرت ابوبکرؓ وانگر حضرت عمرؓ نے بی تریٹھاں ورھیاں دی عمر پائی۔ خدا دے رسول صلے اللہ علیہ وسلم دے حجرے وِچ ای قبر حضرت عمر رضی اللہ تعالےٰ عنہ دی بنی۔

ایہہ اِسلامی حکومت دا دُوجا نقشہ سی۔ جیہڑے زمانے وِچ اِسلام دیاں برکتاں دُور دُور پہنچیاں۔ ایسے زمانے وِچ اوہ ساریاں بشارتاں پوریاں ہو گیاں۔ جیہڑیاں خدا دے پاک رسولؐ نے اُمّت

نوں دیتیاں ہن - ایہناں پاک ٹوٹیاں دی پیروی کیتی جاوے
تے دُنیا فیر انویں بہشت بن جاوے - جویں پہلے اِک واری
بن چکی اے ٭

میرا سفرنامہ

مرزا غالب نُوں کون پرچھیا کُنیا نہیں جان دا؟ اوہ اودھر تے فارسی دے بہت وڈے شاعر ہوئے نیں۔ پنجابی توں وی انجاں ہئیں ساہن۔ اسپنے اک اُردو خط وچ تحریر دے نیں۔

ع "پیٹ پیاں روٹیاں تے سبھے گلاں موٹیاں"

اُوہناں نے اک فارسی غزل وچ فرمایا اے۔

اگر بہ دل نہ خلد ہر چہ از نظر گزرد

زہے روانی عمرے کہ در سفر گزرد

مطلب ایہہ وے کہ انسان پھر دا ٹُردا جو کجھ ویکھ دا اے۔ جے اُوہنوں دل وچ کوئی چوبھ نہ لگے۔ کوئی پریشانی، رنج غم پیدا نہ ہووے۔ تے زندگی دا اوہ حصہ کناں چنگا اے۔ جیہڑا ایہہ سیاسے وچ گزر جاوے۔

گل وی سچی اے۔ نت نویں نویں نظارے ویکھن وچ آؤندے نیں۔ رنگ رنگ دے آدمیاں نال میل جول دا موقع مل دا اے۔ تجربہ پکا ہندا اے۔ علم ودھ دا اے۔ ایس وچ کوئی شبہ نہیں کہ سفر وچ تکلیفاں وی آؤندیاں نیں۔ ایسے لئی مثل بن گئی اے کہ سفر دوزخ دا عذاب اے۔ بھاویں اک میل دا ای ہووے"۔

پر تکلیف نہ سہی جاوے تے خوشی دی قدر کیہ ہووے۔

مینوں مڈھوں ایس سفر دا بڑا شوق رہیا اے۔ خدا دا لکھ لکھ شکر اے۔ کہ لئید سے پڑھدے دے کئی مُلک ویکھ سے نے۔ اخیر لی واری ۱۹۳۴ء وچ کابل گیا ساں۔ مُڑ وی پیریں غزنی تے قندھار وی ہو آیاں۔ فیر کجھ ایہو جہے سبب بن دے گئے کہ تھوڑیاں ذناں لئی وی نکلن دی صورت پیدا نہ ہوئی۔ اخبار دے چکر نے بوں چھکارا رلیا تے دوستاں نے عراق تے شام جان دا پروگرام بنایا۔ پر اوس پروگرام تے وی عمل نہ ہو سکیا۔

مُدت توں کسے پاسے جان دا خیال وی نہ سی۔ ۲۰ مارچ ۱۹۵۲ء نوں پیر علی محمد راشدی دا تار آیا۔ اوہدے وچ لکھیا سی پہلی اپریل نوں مصر جان لئی تیار ہو جا۔ میں بڑا حیران ہویا۔ نہ کوئی گل نہ کوئی بات نہ کوئی ذکر۔ نہ ایہہ پتہ پئی کم کیہ اے۔ ناں کوئی سامان تیار، میں جواب دتا وربھراوا۔ ایتیاں تھوڑیاں ذناں وچ میں تیار نہیں ہو سکدا۔ دوجے دن فیر تار آیا۔ کہ "ہجر مجر نہ کر۔ دو سوٹ بنوا لے۔ تے چیچک، ہیضے دے ٹیکے کرا کے سارٹیفکیٹ لے کے ۳۱ مارچ دی سویر نوں کراچی پہنچ جا۔"

پیر ہوراں دے نال ڈیہیاں ورھیاں توں ڈگیاں بھراواں جہے تعلقات چلے آوندے نے۔ میں اوہناں دا حکم سُٹ کس طرح دیندا ارادہ پکا نہیں سی ہُندا۔ پر اپنے پیارے دوستاں نال گل بات

گئی۔ تے شیخ مبارک علی تاجر کتب تے شیخ نیاز احمد (شیخ غلام علی اینڈ سنز) نے کہیا:۔

"ایہہ کیہڑا کم اوکھا کم ایں۔ دو ہفتہ وِناں وِچ پوری تیاری ہو سکدی اے۔ اللہ دا ناں کوو، تے پہلے جاؤ"!

اوہناں دی ہمت وِدے نال سارے کم تُرت پُھرت ہو گئے۔

تے مَیں ۲۰ ر مارچ دی سویر نوں پاکستان میل وِچ سوار ہو گیا۔

سالک صاحب میتھوں دو تِن دن اگے کراچی چلے گئے ساہن۔ مَیں چاہندا اساں کہ دو چار گھنٹے اوہناں دے پاس گزاراں۔ اپنے پیارے مجید لاہوری نوں ملاں۔ ہور دوستاں نال ملاقاتاں کراں۔ پر کراچی دے سٹیشن تے پہنچیا تے معلوم ہویا۔ کہ ساریاں نالوں پہلاں مصر دا "ویزا" لینا چاہی دا اے۔ اِہدے بغیر نہ ٹکٹ مِل سکدا اے۔ نہ سفر لئی پونڈ ہتھ آ سکدے نے۔ ۲۱ر مارچ دا دِن "ویزا" لئی نَس بَھج وِچ گزر گیا۔ مغرب ویلے پتہ لگا۔ کہ ویزا مِل گیا اے سویرے ٹکٹ دتے پیسے وی مِل جان گے۔ اِیس چکر دے سبب کسے دوست یا بھائی دی زیارت نہ کر سکیا۔

جس دن مَیں کراچی پہنچیا۔ اُوس دِن شام نوں میرے دوست حیات صاحب نے پیر صاحب پگاڑو دی دعوت کر رکھی سی مَینوں وی اُوہدے وِچ شریک کر لیا۔ رات دے باراں او ٹلے بج گئے سویرے ا.. نے چھیتی چھیتی دو خط لکھے۔ اک تار دِتا۔ دَس بجے

ٹائمس لگ دے دفتر جا کے چیک بک لئی۔ یاراں وجے روٹی کھا کے ہوائی جہازاں دے اڈے ول چل پئے۔ میرا ٹکٹ تے پاسپورٹ اوتھے ای میرے پاس پہنچے

میں، پیر علی محمد راشدی تے رتن ہور بھائی اک خاص کم لئی گئے سال۔ سانوں وِدیا کرن لئی بہت سارے دوست پہنچے ہوئے سن۔ جنہاں وچوں چودھری خلیق الزمان، سید نادر شاہ (پیر صاحب پگاڑو دے چھوٹے بھائی) سید حسام الدین راشدی، سید احمد شاہ، حیات صاحب دے ناں مینوں یاد رہ گئے نے۔ ساڈھے تن وجے اسی جہاز وچ جا بیٹھے۔ پونے چار وجے جہاز اڈ پیا۔

ہن ساریاں نالوں پہلاں ایہہ دس دینا ضروری اے کہ میں جس کم لئی سفر کیتا سی اوہدا قصہ چھیڑاں تے گل لمی ہو جاؤ۔ جتھے جتھے گیا اوتھے اوتھے دیاں سیاسی بحثاں وچ پینا وی ایس ویلے مناسب نہیں معلوم ہندا۔ ایتھاں دوہہ چیزاں توں وکھ ہو کے جو کجھ میں ویکھ سکیا۔ اوہدی کہانی ادب دے نال تہاڈی خدمت وچ پیش کر دناں۔ امید اے پئی جہڑے جہڑے بھائی مصر یا آلے دوالے دے ملکاں وچ جاناں چاہندے نے اوہناں لئی ایہہ کہانی فائدہ مند ہووے گی۔

میں اک واری پہلاں وی ہوائی جہاز وچ کراچی توں کلکتے گیا سال اوہ جہاز بہت وڈا سی۔ گھنٹے سوا گھنٹے وچ دلی پہنچ گئے۔ اوتھے تھوڑی دیر اٹک کے چلے تاں تن گھنٹے وچ کلکتے جا اترے۔ پر

پہلی گل ایہہ سی کہ سارے رستے دل کنب دا ای رہیا۔ کلکتوں ڈھاکے جاناں سی۔ ہوائی جہاز وچ صرف اک گھنٹے دا سفر سی۔ پر ہمت نہ پئی۔ ہوائی جہاز نوں چھڈ کے ریل تے جہاز وچ ۲۴ گھنٹے دا سفر قبول کر لیا۔

مصر لئی تیار ہویا تے ممتنہ دے بلاد۔ ایس اسلامی ملک نوں ویکھن دی بڑی خوشی سی۔ پر ہوائی جہاز دے سفر دا خیال آؤندا سی تے دل وچ ڈوب پین لگ جاندے سی۔ شرموں شرمی جہاز وچ بیٹھا دل دی ایہہ حالت کہ نہر سے نیر ہوندے۔ جی زمین تے پیر رکھاں ہووے یا نہ۔ جہاز وچ پنجاہ سٹھ مسافر ضرور ہون گے۔ کئی آسٹریلیا، بنکاک تے رنگون توں آئے سان۔ تے اوہناں نے یورپ جاناں سی۔ لاہور دے ایف سی کالج دے پرنسپل محمد حسن ماسکو جا رہے سان۔ میں تے پیر علی محمد راشدی کول بیٹھے۔ کے۔ ایل۔ ایم دا جہاز۔ بہت۔ بڑا۔ پر میرے ہوش و حواس درست نہیں سان۔

آسے دوالے دیاں لوکاں ول ہس ہس گلاں کردے ویکھیا۔ تے کجھ حوصلہ ودھیا۔ جہاز چلن توں دو چار منٹ پہلاں بجلی دی روشنی دے نال اک لکھت سامنے لگ جاندی اے۔ کہ آپنیاں پیٹیاں بنھ لو۔ میں اکھاں بند کر لیاں۔ پیٹیاں بنھ لیاں۔ جہاز دے انجن چل پئے۔ گھڑ گھڑ دا شور اینا اچا ہو گیا۔ کہ کن پئی آواز نہ سی سن دی۔ تھوڑی دور تیکر جہاز زمین تے چلدا گیا۔ فیر اُتے اٹھیا۔ پنجاں ستاں

نبھاں بعد کھڑکی دے شیشے وِچ دی تکیا تے زمین توں کافی اُچا پہنچ چکے سی۔ فیر ایہہ سوال ہی باقی نہ رہیا۔ کہ ہوائی جہاز دی سواری اچھی اے یا بُری۔ زمین توں اُڈ چکے سی۔ میرے ڈر دی وجہ نال جہاز ہیٹھاں نہیں سی اُتر سکدا۔ آخیر دل نوں ایہہ سمجھاؤنا پیا کہ بھئی مرنے توں ڈرنا کیہ۔ جیہڑے لوک زمین تے بیٹھے نے اوہ موت توں بچے تاں نہیں ہوئے۔

مرزا غالب دا اک شعر اے:-

بے تکلف در بلا بودن بہ از بیم بلاست

قعر دریا سلسبیل و روئے دریا آتش است!

ایس شعر دا مطلب نہ بتے اوکھا اے نہ پیچ دار اے۔ پر ڈونگھا ضرور اے۔ تے سوچ دا دیوا ہتھ تے رکھے بغیر آدمی اودھی تھہ تائیں نہیں پہنچ سکدا۔ مصیبت آئی نہ ہووے پر آون والی ہووے تے آدمی دے دل نوں سو فکر ہندے نے۔ مصیبت آئی تے کیہ بنے گا؟ کیہ پیش آئے گی؟ کس طرح چھٹکارا ہووے گا؟ کیہ کیہ پاپڑ ویلنے پین گے؟ پر جد مصیبت دی ہنیری جھل پوے تے کوئی فکر بھی نہیں رہندا۔ لڑائی ہندی ہووے تے باہر بیٹھے ہوئے لوکاں دا لہو ایہہ سوچ سوچ کے پیا سکدا رہندا اے۔ کہ بھڑے لڑن والیاں دا کیہ حال ہووے گا؟ گولیاں چلدیاں۔ بم پھٹدے نے۔ توپاں دے گولے مینہ وانگوں وسدے

دے سنے۔ پر جہڑے لڑدے سنے۔ اوہناں رچوں کسے نوں وی ایہو جہا کوئی فکر نہیں ہندا۔ اوہ اوسے طرح اپنے سارے کم کر دے سنے جس طرح لڑائی توں پہلاں کر دے سی یا پچھوں کرن گے۔ جہڑے مصیبت توں دور نے اوہ ڈر نال پریشان ہندے نے۔ جہڑے مصیبت دے وچ نے اوہناں نوں کوئی خیال ای نہیں۔

مرزا غالب نے زندگی دی ایسے حقیقت نوں بیان کیتا۔ اسے تے مثال ایہہ دتی اے کہ دریا دی سطح تے ترن والے دی جان ہر ویلے کڑکی وچ ہندی اے۔ جہڑا دریا دی تہہ وچ پہنچ جاندا اے اوہ سارے فکراں توں پاک ہو جاندا اے۔

میری حالت وی ایہو ہوئی۔ جد تیکر جہاز اڈیا نہیں سی جسم دا لوآں لوآں کنڈھالے دے کنڈیاں وانگر کھڑا ہویا سی۔ جہاز اڈیا تے زمین توں اٹھارہ ویہہ ہزار فٹ اچے چلے گئے تاں سارا ڈر ہولی ہولی گھٹ دا گیا۔

جہاز والیاں نے پہلاں تاں سنترے دا رس پلایا۔ سگرٹ دتے فیر چاہ آ گئی۔ جہاز ایس رنگ وچ چلن لگا۔ کہ پتہ نہیں سی لگ دا۔ پئی اسی اڈے جا رہے آں۔ صرف دو گلاں یاد کراندیاں ساہن کہ اسی ہوائی جہاز وچ آں۔

اک جہاز دے انجناں دی تیز گھر گھر، دو جے گدی کدی

ہلکے ہلکے ہچکولے لگ رہے سان۔

ہوائی جہازاں دا اِک طریقہ ایہہ وی اے۔ کہ اُڈ دے سارے ای گھڑی دا وقت اوہ یاد کریندے نے جیہڑا اوس شہر دا ہووے۔ جتھے جہاز نے اُترنا ایں۔ اسی کراچیوں چلے تے جہاز والیاں نے دس دتا کہ پہلاں بصرے اُتراں گے۔ فیر بغداد اوتھوں چلاں گے تے قاہرہ پہنچاں گے۔ ایس لئی گھڑی دا وقت بصرے دا کر دتا۔ بصرے اسی پنجاں گھنٹیاں وچ پہنچیاں سی۔ پر جہاز ایناں اچھا اڈیا کہ پونے گھنٹیاں وچ پہنچ گیا۔

رستے وچ کھانا وی کھاندا۔ بس ولایت دے جہازاں دی جیہڑی چیز ساریاں نالوں بھیڑی اے اوہ کھانا ایں۔ اوہدے وچ دو چیزاں ضرور ہندیاں نے۔

اک شراب تے دوجا سور دا گوشت۔

اسی پہلاں ای کہہ دتا سی۔ کہ ایہہ چیزاں ساڈے لئی نہ آوی۔ پر اگے پچھے سبے کجھے ساریاں نوں سور کھاندے ویخ کے دل ایناں گھبرایا۔ کہ اُکا رنگلی کے وی چار برکیاں کھادیاں نہ گیاں۔

خیر۔ بصرے پہنچ کے چاہ پیتی۔ کجھ طبیعت ٹھیک ہوئی۔ فیر اُڈے تے اک گھنٹے وچ بغداد پہنچ گئے۔ اگلا سفر تناں گھنٹیاں دا سی۔ چل وے جاندے تے باراں وجے قاہرہ پہنچ

جاندے۔ پر بغداد وچ جہاز ترے گھنٹے ٹھہریا رہیا۔ ایس کئی بڑی دیر ہو گئی۔

ایتھوں فکر سی۔ جہاز وچ پنندرہ کس طرح آوے گی۔ میتیاں ہویا سی۔ کہ پنندرہ سَوُلی دسے تھنٹے تے وی آ جاندی اے۔ ایہدا تجربہ وی ہو گیا۔ بغداد توں اُڈے۔ تاں ایکس ہیوں سُتاں۔ ایتھوں سُتاں۔ اِک واری وی اَکھ نہ کھلی۔ جد قاہرہ پہنچن وچ پندراں ویہہ منٹ رہ گئے تاں جاگیا۔ اپنے وقت دے مطابق اسی ترے وجے رات نوں قاہرہ جا اُترے۔

بس! باقی حال اگلے نمبر وچ لکھاں گا۔ پر دو ترے گلاں دا ذکر ضروری اے۔

(۱) ہوائی جہاز دا کمال ایہہ ڈیکھیا۔ کہ اَٹھاں دِناں دا سفر اَٹھاں گھنٹیاں وچ ختم کر دِتا۔ چار گھنٹے اسی بصرے تے بغداد ٹھہرے رہے۔ نہ ٹھہردے تے رات دا کھانا قاہرہ جا کھاندے۔

۲۔ ہوائی جہازاں دیاں کرسیاں ایہیاں بنا دتیاں نے کہ جد چاہو۔ اِک بٹن دبا کے اوہناں نوں لمیاں کر کو تے ایس طرح سول جاؤ جویں صوفے تے سوندے او۔ چاہو تے بٹن دبا کے اصل کرسی دی شکل وچ لے آؤ۔

۳۔ ہر کرسی دے پیڑھ والے کپڑے اندر دو ہنہ خانیاں

دا اِک تھیلا جیہا بنیاں ہویا ہندا اے۔ اِک خانے وِچ کاغذ دے
وڈے وڈے لفافے رکھے ہندے نے۔ کسے دی طبیعت
خراب ہووے یا تے آوے تے جھٹ اِک لفافہ لے
کے توبڑے وانگوں مونہہ نال لاؤ۔ جہاز دا آدمی آ جاوے
گا۔ لفافہ پھڑ کے تے اِک پاسے سٹ دے گا۔ تے کوئی
ایسی چیز پلا دے گا جدھے نال طبیعت بحال ہو جاوے گی۔
ضرورت ہووے تے برف متھے تے پیا رکھے گا۔

۴۔ دوجے خانے وِچ لوہے دی اِک سینی جیہی رکھی
ہندی اے۔ جِنھوں دو ہتھ پنج وانگر لگے ہندے نے۔ کھانے دا
ویلا آوے تے اوہ سینی کڈھ کے کرسی دے وِچ اٹکا دیندے
نے۔ ایس طرح ہر آدمی دے اگے کھانے دی میز لگ جاندی
اے۔

۵۔ کھانے دے برتن سارے کاغذ یا سلولائیڈ دے ہندے
نے۔ چینی دے برتن ٹٹ جان دا ڈر رہندا اے۔

اگلے نمبر وِچ اسی قاہرہ دا حال لکھاں گا۔ تے ایہہ وی
دساں گا کہ اوتھے کیہڑیاں کیہڑیاں جگہاں ویکھن والیاں نے۔

یورپ وِچ پنجابی

"تُسی اُپڑ گئے او؟"

....

"یس آ گیا تسی اُپڑ گئے او؟"

....

"میں ڈاکٹر بیلی پیا بولنا واں۔ میں پچھنا واں تُسی اُپڑ گئے او؟"

ایہہ آواز تیجی واری میرے کَن وِچ آئی۔ لندن دا دُھندلا موسم۔ مَیں لاہور دی گرمی کھا کے لندن پہنچیا تے سٹیشنوں باہر نکلیا ہر پاسے دُھند ای دُھند۔ نہ کجھ چنگی طرح نظر آوندا سی۔ تے نہ کجھ سمجھ آوندی سی۔ سٹیشنوں آپنے ٹکانے تے اپڑ دیاں ای مَیں اپنے اوس اُستاد نوں ٹیلیفون کیتا۔ جنہاں نے لندن وِچ میرے اُردو دے کم دی نگرانی کرنی سی۔ ایہہ لندن یونیورسٹی دے اُردو دے پروفیسر سان۔ تے اِہناں کول مَیں آپنے پی ایچ ڈی دے کم لئی جانا ں کرناں سی۔ اِہناں دا ناں "ڈاکٹر گراہم بیلی" سی۔ مَیں اِہناں نوں اُنج تے پہلے وی جان دا ساں۔ کیوں جے اِیہہ

وزیر آباد وِچ مشن سکول دے مینجر ساہن۔ تے میں وی اوس سکول وِچ پڑھدا ہُندا ساں۔

ایہہ پر کئی ورھیاں دی گل سی تے ہُن ۱۹۳۰ء سی۔ میں سمجھیا۔ مشن سکول دا ایہہ مینجر ڈاکٹر دی ہو گیا ہسی تے لندن یونیورسٹی دا پروفیسر دی۔ وزیر آباد ایہہ پنجابی سِکھدا تے بول دا ہُندا ہسی۔ پر ہُن اینوں سب کجھ بھُل گیا ہووے گا۔ میں ٹیلی فون کیتا تے اُمید ایہہ سی کہ کوئی انگریزی خالص لنڈنی انداز وِچ بولے گا تے جاں اوہنے "D,R BAILEY SPEAKING." کہیا تے میرا خیال یقین وِچ بدل گیا۔ پر میں جدوں اپنا ناں دسیا تے اگوں ٹیلی فون تے کجھ اجہی آواز آوے جدھا مطلب مینوں نہیں سی سمجھ آوندا۔ میں گھڑی مُڑی انگریزی وِچ آکھاں۔

"کیہ کہیا جے"؟

تے اگوں جہڑے جواب ملن اوہ میں اُتے رکھ چھڈاں۔ تیسری واری جدوں ڈاکٹر بیلی نے کہیا۔

"میں ڈاکٹر بیلی پیا بولنا واں"

تے مینوں سمجھ آئی۔ کہ ایہہ لندن دی دُھند دا قصور نہیں۔ ایہہ میرے کناں دا قصور اسے لنڈن ڈاکٹر بیلی پنجابی وِچ گلاں پئے کر دے ساہن۔ پتہ نہیں۔ ہور ناں لوکاں

سنے دی لنڈن وِچ ٹیلی فون تے پنجابی وِچ گلّاں کیتیاں ہون گیاں۔ پر میرا خیال اے لنڈن وِچ انگریز نے شاید پہلی وار ٹیلی فون تے پنجابی بولی ہووے گی

خیر۔ دسنا ایہہ مقصود اے۔ کہ ڈاکٹر بیلی دی پنجابی وِچ ایہہ دلچسپی سی۔ کہ میرے نال دو سال اوہ پنجابی دے سوا کدی ہور کوئی بولی نہ بولے۔ اُنج تے فارسی دے پروفیسر مسٹر ڈینیسن راس دا وی ایہو وطیرہ سی کہ اوہ میرے نال ہمیشہ فارسی ای بول دے۔ ساہن۔ پر جو شوق تے سواد ڈاکٹر بیلی پنجابی بول کے ظاہر کردے سن اوہ میں ہور کسے اُستاد وِچ نہیں ویکھیا۔

ڈاکٹر بیلی دیاں صرف گلّاں گُنتاں لگاں تے شاید پنجابی" دے کئی پرچے بھر جان۔ میں صرف اِک دو چیزاں عرض کراں گا۔

پہلے تے ایہہ پئی ڈاکٹر بیلی نال اپنے کم دے سلسلے وِچ میری پندراں دناں بعد ملاقات ہندی سی۔ تے ایہہ ملاقات دو گھنٹے رہندی سی۔ ایس ملاقات وِچ خالص علمی گلّاں تے علمی بحث ہندی رہی تے سارا عرصہ اسی دونویں پنجابی بولدے رہندے ساں۔ ڈاکٹر بیلی نے ایہہ کدی وی نہیں سی کہیا۔ کہ ہن پنجابی وِچ گل

نہیں ہو سکت دی۔ میں کدی کدی انگریزی دے فقرے بول لیندا سّاں۔ پر اوہناں شائد سونہہ کھاہدی ہوئی سی۔ کہ صرف پنجابی ای بولن گے۔

ڈاکٹر بیلی دی عمر اوس وقت ستراں توں اُتے سی۔ پہلے ای دن جدوں میں انڈیا آفس دی لائبریری دا پتہ پچھیا تے کہن لگے "ڈھونڈیا ایتھوں لگ اُدھاری ہووے گا" تے فیر مینوں راہ دسن لگ پئے۔ میں اک دوہنہ دوستاں نال اوہناں دی تعریف کیتی ہے تے اک پٹھان دوست نے کہیا۔

"میں منّ ای نہیں سکدا۔ کہ ڈاکٹر بیلی ایس طرح پنجابی بول سکدے نے"

میں کہیا۔

"توں آپ آکے ویکھ لے تے منّ لے"

اوہناں دناں وچ میں لنڈن یونیورسٹی وچ اردو دا لیکچرار ہو گیا سّاں تے اک کلاس وچ صرف کڑیاں ایہہ پڑھدیاں سن۔ ڈاکٹر صاحب نے مینوں کدی دسیا نہیں سی۔ نہ میں ایہہ اوہناں نوں کدی پچھیا۔ پر اک گل سی۔ کہ میں جدوں وی اپنی کلاس پڑھان لگدا ساں تے ڈاکٹر صاحب نے دروازے تے آکے دستک دینی میں انگریزی وچ کہناں "اندر آجاؤ" تے آپ نے دروازہ کھول کے آپنے چٹے والاں والا سر اگاں کر کے پچھنا

"بیٹھے ہوئے او"

میں جواب دینا۔

"جی !"

تے آپ سنے بُوہا بھیڑ کے ٹُرجاتا۔ ایہہ کم اوہ کُڑیاں والی کلاس ولوں وِلاناغہ کردے سا ہن۔

اِتفاق ایہہ ہویا۔ کہ جس دِن میرا پٹھان یار ڈاکٹر صاحب نوں ویکھن آیا۔ اُوس دِن اوس ویلے کُڑیاں دی کلاس دا وقت سی۔ مَیں پٹھان دوست نوں کہیا۔

"تُسی میری کلاس وِچ پچھلے بنچ تے بہہ جاؤ۔ کلاس ختم ہو جاوے گی۔ تے مَیں تہانوں ڈاکٹر جی نال مِلاواں گا

خاں صاحب پچھلے بنچ تے بہہ گئے تے مَیں ڈیس تے کُرسی تے چڑھ کے بہہ گیا۔ اُوس دِن کِسے وجہ نال کُڑیاں پڑھن ای نہ آئیاں۔ مَیں اوڈیک وِچ ای ساں کہ ڈاکٹر صاحب نے دستور دے مطابق دروازے وِچوں سرکڈھیا تے پُچھیا۔

"بیٹھے ہوئے آؤ؟"

مَیں جواب دِتا۔

"جی !"

فیر کلاس وَل دھیان مار کے کہن لگے۔

"کُڑی کوئی نہیں آئی ؟"

مَیں جواب دِتا

"ہُن تک تے کوئی نہیں آئی"

کہن لگے : کڑیاں پڑیاں پو ہویاں

ایہہ کہہ کے تے مسکرا کے دروازہ بند کر کے چلے گئے - دروازہ بند ہویا تے پٹھان یار کجھ دیر تک سوچ وچ پیا رہیا - فیر کہن لگے

"ایہہ بابا کون سی ؟"

مَیں آکھیا

" ایہو ڈاکٹر بیلی سی "

کہن لگا -

"ایہہ انگریز اے"

مَیں جواب دِتّا -

"آہو"

کہن لگا

"ویسی نہیں ہُن دا"

پر ہُن دا کیوں نہ - میں ڈاکٹر بیلی نال ملاقات کرا دِتی - تے اوہنوں دسّیا پیا - کہ لندن وچ بہہ کے اِک انگریز پنجابی وِچ سارے جہان دے مسلیاں تے گل کر سکدا سی - تے پنجابی نوں سمجھن سمجھان دا اوہنوں اِس قدر شوق سی - کہ اک دن مینوں پُچھ دا اے -

"منڈیا! تیرے گھر کتھے ہوئے ؟"

مَیں دسیا "جی میرا پنڈ نت کلاں اِی"

کہن لگے " تے فیر کتھی نتاں دے ہوسو تاں ؟"

میں آکھیا "جی !"

فیر بولے "منڈیا! ایہہ وی کہہ کوئی دا اے ناں۔ اسی ایتھوں آئے آں ؟"

میں حیران ہو کے آکھیا "جی !

فیر ایہہ تے معمولی گلاں نے۔ جیسا کہ میں پہلے آکھیا اے۔ ڈاکٹر صاحب دیاں گلاں سناں لگاں تے پنجابی دے کئی رسالے بھرے جا سکدے نے۔ دسناں ایہہ مقصود اے۔ کہ پنجابی اجے تک کتنے سمندروں پار زندہ اے۔ تسی پچھو۔ کس طرح ؟ اک دن ڈاکٹر بیلی کہن لگے :۔

"تسی ڈاکٹر گریرسن نوں ملے او ؟"

میں جواب دتا۔ میں اوہناں نوں ملیا تے نہیں۔ پر ملن تے دل کردا اے۔

کہن لگے "اوہ بہت بیمار رہندے نے تے ہر ویلے منجی تے پے رہندے نے۔ اوہناں نوں خط لکھ کے وقت مقرر کر لو"

ڈاکٹر گریرسن اوہ عالم ادمی ساہن۔ جنہاں ہندوستان دیاں ترن سو توں اپر بولیاں دی تاریخ لکھی اے تے ایہہ کتاب کئی ہزار صفیاں تے چھپی اے۔ میں ڈاکٹر بیلی دے مشورے دے مطابق ڈاکٹر گریرسن نال وقت مقرر کر کے اوہناں نوں ملن گیا۔ اوہناں نال ملاقات دی تفصیل تے اوہناں نال جیہڑیاں گلاں ہوئیاں اوہ میں فیر کسے دیے لکھاں گا۔ ایس

ویلے صرف، ایہہ گل دسناں چاہناں۔ کہ ڈاکٹر گریرسن نے مینوں ایہہ کہہ کے حیران کر دِتّا۔ کہ سارے یورپ وِچ اوہ اِکّو ای پنجابی بولی جاندی اے۔ اوہناں مینوں دسیا۔ کہ مَیں اپنی عمر دا آخیرلا کم ایہہ کر دا پیا واں۔ کہ یورپ دے خانہ بدوشاں دی زبان رومنی (ROMANY) اُتّے کتاب لِکھ رہیا واں (ایہہ کتاب غالباً ڈاکٹر گریرسن دے مرن پِچھّے بعد چھپ چکّی اے) تے ایس سلسلے وِچ مینوں پتہ لگا اے۔ کہ یورپ دے خانہ بدوشاں دی زبان رومنی وِچ سٹھ فی صدی پنجابی دے لفظ نے ہیں ایہہ تاریخی طور تے معلوم تے ثابت کیتا اے۔ کہ یورپ دے خانہ بدوش پنجاب دے میداناں وِچوں نِکل کے آئے نے تے چونکہ ایہہ اپنی زبان نہ کسے نوں دَسدے نے۔ نہ کسے نوں سِکھاندے نے۔ ایس واسطے ایہناں دی پرانی زبان یعنی پنجابی محفوظ رہ گئی ہے۔ ایہہ لوک پاسپورٹ دے بغیر انگلستان تے سارے یورپ وِچ گھُمدے رہندے نے تے ایہناں دی زبان وِچ کجھ یورپی زباناں دے لفظ شامل ہو گئے نے۔ پر اصلی بولی ایہناں دی پنجابی ای اے۔ ڈاکٹر گریرسن نے مینوں رومنی دے کجھ شعر دی سُنائے۔ تے فیر اوہناں وِچ پنجابی دے لفظ گِن کے دسے۔ مَیں ایہہ گل سُن کے حیران رہ گیا۔ نالے ایہہ سوچ کے ہور وی حیران ہویا۔ کہ ساڈے دیس دے جیہڑے گُٹّاں نے خانہ بدوشاں نے پنجابی نوں کِتھے کِتھے پہنچایا اے۔ ڈاکٹر گریرسن نے مینوں ایہہ وی دسیا۔ کہ یورپ دے خانہ بدوش اپنا سارا کم کاج رومنی دے

نال چلاندے سنے۔ پر جدوں ایہہ اومتی بول دے ہون تے کوئی اوپرا
آدمی اوہناں دے کول جا کے کھلووے تے ایہہ چُپ کر جاندے سنے
یا انگریزی بولن لگ پیندے سنے۔ ایس واسطے اوہناں دی زبان دے
متعلق کوئی آدمی آسانی نال معلومات حاصل نہیں کر سکدا۔

ایہہ ساری گل کرن دا مطلب ایہہ اے کہ دُنیا وِچ ایسے لوک
تے ایساں قوماں موجود نے جیہڑے اپنی زندگی دے سارے کم اپنی
دی پنجابی دی مدد نال کر دے سنے۔ تے ایس طرح کوئی تکلیف
محسوس نہیں کردے۔

اساں آپ وی کئی وار تجربہ کیتا اے۔ تے ہر طرح دیاں علمی گلاں
کئی گھنٹے سواہریاں کیتیاں نے تے کدی کوئی تکلیف محسوس نہیں کیتی
فیر وی ساڈے بعض پنجابی بھرا ایہہ کہی جاندے نے کہ پنجابی وِچ کوئی
علمی کم نہیں ہو سکدا حالانکہ ایہہ سارے لوک خود وی بہت ساری علمی گل
کتھ پنجابی وِچ ای کر دے نے۔

پنجابی دی ابتدائی تعلیم

پنجابی زبان دی اہمیت تے ضرورت دے بارے وچ ایس چھوٹے جہے مضمون وچ کجھ لکھنا مشکل اے۔ ایس لئی کہ اوہ اِک بحث اے۔ میں صرف آکھنا چاہنداں۔ کہ اپنی مادری زبان نوں بھلا کے یا چھڈ کے کوئی قوم ترقی نہیں کر سکدی۔ خدانخواستہ ایہدا ایہہ مطلب نہیں۔ کہ پنجابی تے اردو سوکناں نے۔ یا ایہناں دوہناں دے وچ کوئی ویر اے آکھو ساڈے بہت سارے پڑھے لکھے لوک انگریزی پڑھن تے۔ تے وِیہہ وِیہہ بارہاں باراں سال گال دے نے یا نہیں، میں ایہو جہے کئی یار دوستاں نوں جاننداں جیہڑے انگریزی بڑی چنگی بول دے نے بے عیب لکھ وی لیندے نے۔ پر اردو وچ خط لکھن لئی آکھو تے شرما کے گھندے نے۔ یا رسانوں اردو نہیں آوندی۔

اج کل سرکاری دفتراں وچ اردو نوں رواج دین دا سوال اٹھیا اے۔ سرکار فیصلہ کر چکی اے۔ پئی دفتراں دی زبان اردو ہووے گی پر ایس فیصلے نوں سرے نہیں چڑھائیگی۔ ایہدی وجہ ایہہ اے کہ وڈے افسراں نوں اردو لکھنا آوندا ای نہیں۔ جتھاں چکر اوہناں دا وس چلے گا اوہ انگریزی نوں ای جپھڑے رہن گے۔ ہن کوشش ایہہ ہو رہی اے کہ ایہہ افسر اپنی کوئی اردو سکھ لین۔ پئی کم رڑھ سکن تے جے اردو تے

انگریزی دا ساتھ ہو سکدا اے تے دونویں زباناں نال نال چل سکدیاں
نیں۔ تے اُردو تے پنجابی ایس صوبے وِچ کیوں نال نال نہیں چل سکدیاں
اُردو دِی اپنی تھاں اے۔ اوہ ساڈی قومی تے مُلکی زبان اے تے
کوئی شک نہیں۔ کہ اوہدا ادبی ذخیرہ ایس لحاظ نال پنجابی توں اُچا اے پر اُردو
دِی آپنی اے۔ تے اوہ تھاں اوہدے کولوں کھونی نہیں چاہیدی۔

ساڈیاں پڑھیاں لکھیاں لوکاں دے گھراں وِچوں سو وِچوں نوے
آدمی اَج کل دی اپنے گھراں وِچ پنجابی ای بولدے نیں۔ ایہہ قدرتی
گل اے۔ ایہدے بغیر گزارہ ای نہیں ہو سکدا۔ خاص طور تے
بچیاں دی ابتدائی تعلیم تے ضرور مادری زبان وِچ ہونی چاہیدی اے
ایس واسطے کہ دوجی زبان بچے دے ذہن تے بڑا بوجھ پاندی اے
تے جے تعلیم دا ذریعہ کوئی دوجی زبان ہووے تے بچے دا ذہن اِک
تھاں تے آکے رک جاندا اے۔ جدوں میرے دوست ڈاکٹر باقر
نے پہلاں پہلاں ایہہ تجویز پیش کیتی پئی بچیاں دی تعلیم دا ذریعہ پنجابی ہونا
چاہیدا اے تے اوہناں دی ایہہ گل میرے دل نہیں لگدی سی
سی تے میں اوہناں نوں مخول کردا رہیا۔ پر اوہ آپنی گل تے اڑے رہے
فیر میں وی ذرا سوچ وِچ پے گیا تے میں کیہا پئی پہلاں میں آپنیاں بچیاں
تے تجربہ تے کراں۔

میرے گھر وِچ پوری گھٹ اُردو بولی جاندی اے۔ میری بیوی
دس باراں ورھے علی گڑھ وِچ پڑھی اے۔ تے پنجابی ہون دے

باوجود اوہ اُردو ای بول رہی اے۔ میرا اپنا کم اُردو وِچ ای اے اُتّی گھر وِچ اُردو ای بولنے آں۔ تے میرے دوست عزیز دی بچیاں نال اُردو ای بول رہے سنے۔ بچّے وی اُردو ای بول رہے سنے پر جدوں توں میں تجربہ شروع کیتا تے ایہہ عجب گل نوٹ کیتی۔ بچی بچہ بڑی روانی نال گل کردا کردا کدی کدی اٹک جاندا اے۔ وجہ ایہہ کہ کوئی خاص لفظ ہُندا اے۔ اوہدی اُردو اوہنوں نہیں آوندی تے اوہ گل کردا کردا سوچیں پے جاندا۔ پر جدوں وی اوہدے نال پنجابی وِچ گل بات کیتی اے۔ تے کدے نہیں اٹک دا۔ تے فرفر بول دا جاندا اے۔ مینوں بڑی حیرانی ہوئی۔ بچی گھر وِچ تے کدی پنجابی ایدے ہے نال بولی ای نہیں۔ پچھلی گھتے اُردو دا ای رواج اے۔ اِہنے پنجابی کتھوں سکھی اے۔ کہ اُردو نالوں پنجابی تے بہتا عبور اے۔ ایس چھوٹے جہے تجربے دے بعد میں ہور وی تجربے کیتے تے میری رائے بدل گئی۔

ہن ڈاکٹر باقر ہوراں دا ہم خیال آں کہ چھوٹیاں بچیاں دی ابتدائی تعلیم اوہناں دی مادری زبان وِچ ای ہونی چاہی دی اے۔

دھموڑی لڑ جائے گی

اِیہہ سوال کہ پنجاب دے وِچ جیہڑی اُردو بولی جاندی اے۔ اُوہدی شکل صُورت کِس طراں دی ہووے۔ بڑی دِلچسپی دا مسئلہ بنیا ہویا اے۔ نِرا پاکستانی پنجاب وِچ ای نہیں۔

خاص دِلّی وِچ وی اوتھوں دے لوکاں لئی اِیہو ای سوال اے جِس طراں لاہور تے کراچی وِچ۔ دِلّی تے لکھنؤ تے یُوپی دیاں دُوجیاں تھاواں توں جا جا کے آباد ہوئے نے تے اُوہناں دی وجہ نال زبان دا اِیہہ نواں مسئلہ پیدا ہویا اے۔ اِیسے طراں دِلّی وِچ لکھاں پنجابی ہندو جا وسّے نے تے اُوہناں نے اُوتھے دی زبان ای بدل دِتّی اے۔ ڈیڑھ سال ہویا اے مینوں دِلّی جان دا اتفاق ہویا اے تے مَیں اپنے پُرانے دوست نریندر جی (مالک تے ایڈیٹر پرتاپ)، نوں مِلن گئی مَیں اُوہناں دے گھر وی گیا۔ تے مَیں اُوہناں دے چھوٹے بچے نوں جیہڑا ایتھے لاہور دی ای پیدائش اے۔ بڑی عجیب زبان بولدیاں سُنیاں۔

"اِدھر سے نہ جائیے۔ وہاں دھموڑی لڑ جائے گی!"

مینوں بڑا ہاسا آیا۔ نریندر نے دسّیا۔ پئی اِیتھے اج کل اُردو دا اِیہو نمونہ چالو اے۔ خاص دِلّی دے بچے وی ہُن اِیہو جہی اُردو ای بولدے نے۔ ایدھا سبب اُنہاں نے اِیہہ دسیا۔ پئی دِلّی دے سکولاں

وِچ پہنچی تے اوہ پنجاب توں آیاں ہویاں شرنارتھی بچیاں دی اے۔
اُوہناں دی ایہہ گل بالکل ٹھیک سی۔ خود پنجاب وِچ میں ایہہ ویکھ رہیا واں۔ پئی خاص دِلّی دیاں مہاجراں دے چھوٹے چھوٹے بچے وی ایسے نمونے دے اُردو بول دے پئے نے۔ جس نمونے دی اُردو زمیندار دا بچہ بول دا اے۔

میری اپنی رائے ایہو ای اے اتے جیہڑا سوال پچھیا گیا اے کہ پنجاب وِچ جیہڑی اُردو بولی جاندی اے۔ اُوہدی کوئی شکل اے۔ اوس سوال دا ٹھیک جواب عالم فاضل نہیں دین گے۔ زمیندار دا بچہ تے اوہدے وانگر دے لکھاں کروڑاں دوجے بچے دین گے۔ نوین زبان دا نمونہ غالب تے انیس دی تھاں ایہہ بچے پیش کرن گے۔

زبان دے متعلق ایہہ فرض کر لیناں پئی زبان کدی بدلے گی نہیں جیہڑی زبان پرانے بزرگ بول دے تے لکھ دے ساہن ہمیشہ اوہو ای زبان چالو رہے گی۔ بڑی کم عقلی دی گل اے۔ زندہ اوہو ای زبان رہ سکدی اے۔ جیہڑی زمانے دے نال نال بدل دی رہے۔ خاص طور دے اُردو دے بارے وِچ ایہہ گل بڑی عجیب معلوم ہندی اے۔ پئی کوئی شخص اَج سنہ ۱۹۵۲ دے وِچ ایہہ گل آکھے۔ پئی لاہور تے کراچی وِچ اوہو ای اُردو زبان بولی جائے۔ جیہڑی پنجھتر ورہے پہلاں لکھنؤ تے دِلی وِچ بولی جاندی سی۔ اِہناں دوستاں کولوں ایہہ پچھیاں چاہی دا اے کہ جیہڑی زبان غالب دے ویلے دِلّی وِچ بولی جاندی

سی۔ کیا ایہہ اوہو ای زبان سی جیہڑی میر تقی دے ویلے دی
دِلّی وِچّ بولی جاندی سی۔ یا جیہڑی زبان میر انیس دے ویلے لکھنؤ
وِچّ بولی جاندی سی ایہہ اوہو ای زبان سی۔ جیہڑی اوہناں دے دادا
میر حسن ہوراں دے ویلے لکھنؤ وِچّ بولی جاندی سی۔ فیر اَج ایس
گل تے اصرار کیوں کیتا جاندا اے۔ کہ حفیظ جالندھری تے فیض دے
زمانے وِچ اسیں لاہور تے کراچی وِچّ اوہ اردو بولیئے جیہڑی غالب
یا انیس دے ویلے بولی جاندی سی۔ باقی تنگ نظر لوکاں نے تے
ہر ویلے وِچّ اہو جہے اعتراض کیتے نے۔ خود میر انیس تے دِلّی لکھنؤ
وِچّ اہو جہے اعتراض کیتے گئے تے اوہناں نوں تنگ آکے اپنی
زبان دے متعلق ایہہ کہنا پیا۔ کہ اردو میرے گھر وِچّ وی زبان این۔
لکھنؤ والے پھر ایہ نہیں بول دے۔

ایہہ گل یاد رکھنی چاہی دی اے کہ میر انیس ہوری پچھوں دِلّی دے
ای رہن والے ساہن۔ اَج اوسے میر انیس دا لکھیا ہویا ساری اردو
دنیا وِچّ سندنیاں جاندا اے۔

میر انیس وی تے خیر پرانی گل وے۔ حالی جہے مَنّے پرمنّے شاعر
تے ادیب اُتے وی اوہناں دے زمانے لوکاں نے زبان دے
بارے وِچّ بڑے ای اعتراض کیتے تے صرف ایس وجہ نال کہ حالی
ہوری دِلّی دے نہیں ساہن۔ پانی پت دے رہن والے ساہن۔
تنگ آکے حالی ہوراں نوں ایہہ شعر کہنا پیا۔

حالی کو تو بدنام کیا اس کے وطن نے
اور آپ نے بدنام کیا اپنے وطن کو

ساڈے اپنے زمانے وِچ علامہ اقبال دی زبان تے دِلّی تے لکھنؤ دے بھج دوستاں نے بڑے اعتراض کیتے۔ پر انیس، حالی تے اقبال تے ایہو جہے اعتراض ایسے طراں ای ساہن۔ جس طراں چن تے تُھکن دی کوشش کیتی جاوے۔ نتیجہ سب دے سامنے ایں انیس، حالی تے اقبال نے جو کجھ لکھ دِتا اے اوہ سَند بن گیا اے تے اعتراض کرن والیاں دے ناں دا وی اَج کسے نوں پتہ نہیں۔

زباں تے ایہو جہے اعتراض کہ "ناں ای کھا نہیں لکھا چاہی دا ہویا" "میں نے جانا ہے" بہ بڑی فضول جہی گل اے۔ اِکو ای زبان اِک ملک دے مختلف حِصیاں وِچ مختلف طریقے تے بولی جاندی اے۔ اوس تے "ترلوک" دی اصطلاح ای ایہا گل دی دیندی اے۔ زبان بدل دی رہندی اے پنجاہ ورھے اِکو نہیں رہ سکدی۔ دِلّی دی اپنی زباں پنجاہ ورھے بعد ایس طرح بدل دی رہی اے۔ کہ پہلی شکل پچھانی نہیں جاندی سی۔

اُردو دا سب توں پہلا مشہور شاعر ولی دکنی ایں۔ ولی توں پہلاں دِلّی وِچ شرفا اُردو نوں کسے لائق نہیں سن سمجھدے۔ تے لکھن پڑھن دا کم فارسی وِچ ہُندا سی۔ ولی نے اپنی شاعری دکن وِچ شروع کیتی تے اوہ اردو دکنی اردو سی۔ دکھن توں دِلّی اپنے اصلی وطن دِلّی آیا تے پہلی واری دِلّی دے لوکاں نے اردو دا اک چنگا شاعر ویکھیا۔

غالب نے لکھیا اے کہ جویں لوک کسے پیز تے ڈگ پیندے سنے۔ ایس طراں دِلی دے لوک دِلی دے دیوان تے ڈگ پئے۔
دِلی نے دِلی دی اُردو وِچ وی بڑا فرق پا دِتا۔

ایہہ تاں پھیر وی مختلف زمانیاں دی گل اے۔ اِکو زمانے وِچ اِک زبان وی مختلف علاقیاں وِچ وی مختلف طریقیاں نال بولی جاندی اے۔ پنجابیاں تے اعتراض کیتا جاندا اے۔ کہ اوہ ...... "مجھے جانا ہے"...... دی تھاں ...... "میں نے جانا ہے" لکھدے نے۔ تے لکھنو والے تے ...... "نے" دا استعمال ...... بالکل جاندے ای نہیں، اوتھے ...... "اِس شخص نے مضمون پڑھا" دی تھاں ...... "اُس شخص مضمون پڑھا"...... لکھدے تے بول دے سنے۔ پنجاب وِچ تے گھٹ پڑھے ہوئے وی "نے" دا استعمال انیاں کو جان دے سنے۔ تے جے لکھنو والیاں دا ایس طراں بولناں ٹھیک اے۔ تے پنجاب وِچ لوکاں دا "میں نے جانا ہے" کیوں ٹھیک نہیں۔

دِلی تے لکھنو اردو دے وڈے مرکز سن۔ تے سانوں اوہناں دی بڑی عزت اے۔ پر ہُن اردو دی نویں زندگی شروع ہوئی اے تے ایدھا نواں مرکز لاہور ای ہو سکدا اے۔ دِلی یاں لکھنو نہیں۔

جمہوری مُلک

اسلامی نظام وِچ مشورے تے تنقید نُوں ہمیشہ بڑی اہمیت حاصل رہی اے۔ خلفاء راشدین دے زمانے وِچ شاید ای کوئی وڈا قومی کم ہووے۔ جیہڑا رسُولؐ پاک دے جانشیناں نے اپنے دُوجے ساتھیاں دے مشورے دے بغیر کیتا ہووے۔ جمہوریت دا ایہہ اصُول جیدے متعلق ایہہ سمجھیا جاندا اے کہ ایس اصُول نُوں یورپ والیاں نے دریافت کیتا اے۔ اصل وِچ اِک پُرانا اسلامی اصول اے تے جس ویلے سارا یورپ ڈاہڈی قسم دی شاہی دے پنجے وِچ پھسیا ہویا سی۔ اسلام دے پَیرو اودوں دی ایس اصول نُوں عملی جامہ پہنا رہے سَن۔ افسوس ایس گل دا اے کہ جیوں جیوں اسلام وِچ پہلاں موروثی خلافت تے فیر سِدھی شاہی ہوندی گئی۔ تیوں تیوں مسلمان ایس اصول توں ہٹدے گئے۔ ایدے باوجود مسلماناں دے ہر دَور وِچ بدترین شخصی راج دے زمانے وِچ وی ایہجے اللہ دے بندے نکلدے ای رہے نے۔ جنہاں نے بڑیاں بڑیاں با جبروت بادشاہواں نُوں وی بھرے دربار اوہناں دے مُنہ تے ٹوک دِتا تے سچی گل کہنوں تے حق دا پیغام پہنچانوں باز نہ آئے۔ ہندوستان وِچ مغلاں دی شاہی مطلق العنان قسم دا شخصی راج سی۔

پر تاریخ دے کسے طالب علم نوں ایہہ گل بھلی ہوئی اے۔ کہ حضرت مجدد صاحب نے (اللہ اوہناں تے رحمت کرے)، ایس شاہی دے نال ٹکر لئی تے جیل جانا قبول کیتا۔ پر بادشاہ اکبر دے بے دینی فلسفے تے جہانگیر دے گمراہ خیالاں دی تردید توں باز نہ آئے۔ ایہہ فقر تے بادشاہی دی ٹکر سی تے تاریخ گواہ اے کہ بادشاہی نوں ہار منی پئی۔ گو حضرت مجدد صاحب نوں جیل جانا پیا پر ایخیر تے حضرت دے سچے خیالاں دی فتح ہوئی تے اکبر تے جہانگیر مسلماناں وچ جیہڑی رو چلانا چاہندے سانہن اوہ چل نہ سکی۔

پاکستان دی حکومت سچ پچھو تے ایس برِ اعظم دے وچ پہلی مسلماناں دی حکومت اے جیہڑی گھٹ و گھٹ ایس لحاظ نال اسلامی ایں کہ ایہہ شاہی نہیں نہ کسے واشخصی راج اے۔ ایہہ عام لوکاں دی اپنی حکومت اے تے عمل بھاویں گھٹ ہووے قایم ایسے اصول تے ہوئی اے کہ حکومت دے سارے فیصلے رعایا کرے گی تے اصل اختیار دی رعایا دا ای ہووے گا۔ جیہڑے لوک صاحب اختیار ہون گے اوہ عام لوکاں دے راجہ نہیں ہون گے۔ اوہناں دے نمائندے ہون گے۔ ایہو اصول اصل اسلامی اصول اے۔ ہن جے ایس حکومت نوں سچ مچ ایس اصول تے چلانا تے اسلامی تے جمہوری بنانا منظور اے تے فیر سانوں اپنے پہلاں بزرگاں وانگر حق گل کہن تے سنن دی عادت پانی چاہی دی اے عام لوکی تے اوہناں دے نمائندے

یعنی گل کہن دی تے جا کماں دی پرکھ پڑتال کرن دی ہمت پیدا کرن تے حاکم ایناں حوصلہ وکھان کہ حق گل تے اعتراض سُن سکن۔ ایہہ حوصلہ پیدا کرنا بڑا اوکھا جاپ دا اے پر جے ایس ملک نے تباہی نوں بچانا اے تے فیر ایہہ حالات پیدا کرنے ای پین گے ایہہ ایس واسطے کہ شاہی تے شخصی راج تے ایدھے بغیر فیر وی چل سکدے نے۔ جمہوریت یا لوک راج ایدھے بغیر کدی نہیں چل سکدا۔ بعض لوک جیہڑے بہت ساریاں گلاں وچ قائداعظمؒ دا ناں لیندے نے پتہ نہیں، ایس معاملے وچ کیوں قائداعظمؒ دی پیروی نہیں کردے۔ قائداعظمؒ ظاہرا تے بڑی سخت طبیعت دے لیڈر معلوم ہندے سان۔ تے دوروں ویکھن والیاں نوں اینج جاپدا سی جویں اوہ ڈکٹیٹر نے پر جیہڑے لوکاں نوں ذرا نیڑیوں اوہناں دے نال کم کرن دا یا اوہناں دی سیرت دا مطالعہ کرن دا اتفاق ہویا اے۔ اوہ جان دے ہون گے کہ اوہ سچی جمہوری روح دے وچ رچے ہوئے سان۔ اوہناں نے کدی وی کوئی فیصلہ مسلم لیگ وچ ایہا نہیں کیتا، جدھی منظوری مسلم لیگ کونسل تے مسلم لیگ ورکنگ کمیٹی کولوں نہ لئی ہووے۔ ایہہ ٹھیک اے کہ سو وچوں نڑینویں واری فیصلہ ایہوا ای ہندا سی۔ جیہڑا قائداعظمؒ چاہندے سان پر ایدھی وجہ اوہناں دی ڈکٹیٹری نہیں سی ہندی بلکہ ایہہ ہندا سی۔ کہ باقی ساریاں لوکی اوہناں دی دانائی دے تے یقین ہندا سی تے اخیر

نے گل اوہناں دی ٹھیک نکل دی سی۔ ایس واسطے منی جاندی سی پئی قائد اعظمؒ بحث مباحثے دا پورا موقعہ دیندے ساہن۔ عام ممبر آزادی نال اپنی رائے دا اظہار کر دیندے سن تے قائد اعظمؒ بڑے صبر نال اوہناں دے اعتراض سُن دے ساہن۔ میں ایتھے صرف اک دو مثالاں دیاں گا۔

کراچی وچ آل انڈیا مسلم لیگ دے جلسے دا ذکر اے۔ میاں عبدالباری صاحب اک خاص ریزولیوشن تے بڑی لمبی تقریر کر رہے سن۔ قائد اعظم تھکے ہوئے ساہن تے اوہناں باری صاحب نوں کہیا۔ کہ تسی ہن بہہ جاؤ تے چنگا اے۔ باری صاحب وی بڑے ڈاہڈے بندے آکھن لگے۔ قائد اعظمؒ صاحب! ایس مسئلے تے تقریر کرنا میرا حق اے تے جناب چہ میں اپنی گل مکا نہیں لیندا۔ تہانوں مینوں ہتھیں روکنا چاہی دا۔ قائد اعظمؒ نے کہیا۔ ہاں بھئی! ایہہ واقعی تیرا حق اے پر میں تھکیا ہویا ہاں۔ میں تہانوں تقریروں نہیں روک سکدا پر ایہہ تے کر سکناں ناں کہ اپنی تھاں کسے ہور نوں صدارت دی کرسی تے بہا کے آپ جلسیوں ٹر جاواں چنانچہ انجیں ای ہویا۔ قائد اعظمؒ نے باری صاحب نوں تقریروں منع نہ کیتا۔ آپ جلسہ چھڈ کے ٹر گئے۔ تے نویں صدر نوں ایہہ حکم دے گئے کہ باری صاحب نوں پوری آزادی نال اپنی گل کہن دا موقعہ دتا جائے۔ تے میرے پچھوں اوہناں نوں ٹوکیا نہ جائے۔ ایہہ گل خاص طور تے ذکر دے قابل اے کہ باری

صاحب اوس ویلے جس مسئلے تے آپنے خیالات ظاہر کر رہے ساہن تے بھیڑے خیال ظاہر کر رہے ساہن۔ اوہ قائدِ اعظمؒ دے خیالاں نالوں بالکل مختلف ساہن۔

مینوں اِک واقعہ آپنا ای یاد اے کہ ۱۹۴۱ یا ۱۹۴۲ وِچ دِلّی دے عربک کالج دے ہال وِچ آل انڈیا مُسلم لیگ کونسل دا جلسہ سی۔ تے ایہہ قرارداد پیش ہوئی۔ کہ خاکساراں نوں مسلم لیگ وِچوں کڈھ دِتا جائے۔ مَیں کلّا ممبر ساں۔ جِنھے ایس تجویز دے خلاف تقریر کیتی۔ میرے بعد ہور ممبراں نے ایس قرارداد دے حق وِچ تقریراں کیتیاں تے صدر نے وی اپنے خیالاں دا اظہار کیتا۔ اوہناں دی رائے وِی ایہو ای سی۔ کہ خاکساراں نوں لیگ وِچوں کڈھن دی تجویز منظور کر لینی چاہی دی اے۔ جدوں ایہہ تقریراں ہو چکیاں تے مَیں صاحبِ صدر کولوں اجازت منگی کہ مینوں چند منٹ وقت ہور دِتا جائے۔ اوہناں نے بڑی مہربانی نال اجازت دِتی۔ مَیں جس ویلے سٹیج تے آیا تے نواب اسمٰعیل خاں صاحب نے مینوں کہیا۔ ہُن تے قائدِ اعظمؒ وی اپنی رائے دا اظہار کر چکے نے۔ توں ہُن کیہ آکھناں چاہناں ایں۔ جا اپنی تھاں تے بہہ جا۔" ایہہ گل قائدِ اعظم نے سُن لئی تے نواب صاحب نوں ڈانٹ کے آکھیا۔ اپنے خیالاں دا اظہار کرن دا ایہنوں پورا حق حاصل اے۔ تُسی ایہنوں روکن والے کون ہُندے او۔ تے مینوں کہیا:۔ آ بھائی برخوردار! جو کُجھ توں کہنا ایں بڑے شوق نال کہو۔ اتفاق ایہا سی۔

کہ اِک تے لوک خاکساراں کولوں اُنج اِی ناراض سا ہن۔ دُوجے قائدِ اعظمؒ وِی آپنی راہ، اوہناں دے خلاف ظاہر کر چُکے سا ہن۔ میں تقریر شروع کیتی تے کجھ جوشیلیاں بھراواں نے کھپ پا دِتی۔ قائدِ اعظمؒ نے کرسی توں اُٹھ کے اُوہناں نوں بڑا سخت جھاڑیا تے ایہہ کہیا پئی جے تُسی اپنی رائے نال اختلاف رکھن والے اِک اپنے اِی بھرا دِی گل سُنن دا حوصلہ نہیں رکھدے تے غیراں کولوں کیہڑے مُنہ نال آزادی منگ دے او۔

ایہہ جھاڑ سُن کے سارے لوک چُپ ہو گئے۔ تے میں تقریر کیتی۔ گو جدوں ووٹ لے گئے تے کُل دو ووٹ اُوس تجویز دے خلاف سا ہن۔ اِک میرا ووٹ تے اِک میرٹھ دے بیرسٹر اشرف صاحب دا ووٹ جیہڑے لوک حکومت پاکستان دے وِچ اَج کل قائدِ اعظم دے جانشین نے۔ ایس معاملے وِچ اوہناں دِی پیروی کرن تے لوکاں نُوں کُھلی اجازت دین۔ کہ رعایا اپنے دِل دِیاں گلاں تکلیفاں تے شکایتاں صاف صاف حاکماں اگے رکھ سکن تے ایہہ گل پورے یقین نال کہی جا سکدی اے کہ ساڈا پاکستان صحیح معنیاں وِچ اِک جمہوری ملک بن جائے گا، تے بڑی ترقی کرے گا۔

شکسپیئر دی انگریزی تے ساڈی پنجابی

پنجابی دا نقطہ کجھ ایہو جیہا اے پئی ساڈے لکھے پڑھے،
اوہنوں اعتراض کردے رہندے نے، تے سمجھ دے نیں۔ جے
اسی پنجابی زبان نوں چنگا آکھاں گے تے نویں تہذیب، نویں ہتل
پتھل تے نواں ورتاوا سانوں نکھد تے گھٹیا سمجھے گا۔ ایہے لوک پنجابی
دیاں صفتاں، خوبیاں تے خزانیاں نوں جانچ تول نہیں سکدے۔
کدی ویہل لگی تو انشاء اللہ ایہدیاں خوبیاں توں جناں کجھ مینوں پتہ اے۔
دوستاں نوں واقف کران دی کوشش کراں گا۔ گل لمبی ہو جاندی
اے۔ میں انوں اک دو گلاں دساں۔ ایس واسطے پئی میرے کول
وقت نہیں، تے ڈاکٹر فقیر محمد صاحب دے حکم نوں پورا کرنا ایں۔
شکسپیئر ولایت والیاں دا سب توں وڈا شاعر ہویا اے۔ اجے
تو ڑی اوہدی انگریزی نوں ولایت والے تے ہور ملکاں والے دی
من دے نیں تے اوہدی اپنیاں ہتھاں دی لکھی ہوئی زبان نوں
اجے توڑی انجیں سمجھیا جاندا اے۔ جویں اج کل دی انگریزی لے
ایہہ کالجاں والے، تھیٹراں والے، تے سینمیاں والے اوہدیاں
لکھیاں ہویاں ڈرامیاں نوں بڑی وڈیائی تے چاواں نال پیش کردے
رہندے نے۔ تے جس دن اوہدے۔ لکھے ڈرامے دا کدھرے کھیل

ہندا اے۔ اینی خدائی کٹھی ہو جاندی اے۔ جے اونی کدی کسے
کھیڈ ڈرامے تے کٹھی نہیں ہندی۔ رومیو تے جیولٹ۔ اوہدا اک وڈا
ڈرامہ ایں۔ اوہدے رکھن اُتے اوہنے بڑا انور لایا ہویا اے۔ کہانی
اینج ایں۔ پئی رومیو اِکّ قبیلے دا منڈا ہویا سی تے جیولٹ دُوجے قبیلے
دی کُڑی سی تے دوہاں قبیلیاں دی آپو وِچ بڑی بھیندی سی تے ویر
سی۔ جتھے کدھرے گلیاں دو کلیاں اوہناں دا ٹاکرا ہو جاندا سی اوہ
اِک دُوجے دے گل پیئے جاندے سن تے فیر گل لمبی ہو جاندی
اے تے میں گلاں نہیں کرناں چاہندا تے نہ اوہناں دی محبت دی
کہانی نوں دہرانا چاہناں۔ نبیڑیوں گل اینج ایں۔ جے رومیو نوں
کسے جرم وِچ جج نے اوہدے پنڈ (ورونا) وچوں نکل جان دی سزا
دِتی تے آکھیا پئی توں مڑ کے ایتھے نہیں وڑناں۔ دیسوں ای
کڈھ سٹیا۔ جویں ساڈیاں کچہریاں نوں کالے پانی ٹور دیندے سن۔ یا
اینج آکھ دیندے سن پئی توں ایناں چر اپنے ملک نہیں وڑناں۔ رومیو
نوں حکم ہلیا۔ پئی توں دن چڑھدے توں پہلاں ایس پنڈوں نکل
جائیں تے جے سورج دی ٹِکّی اُبھرن توں بعد تینوں ایتھے دیکھیا
تے سُولی اُتے ٹنگ دِتّاں گے۔ اوہنے دل وچ سوچیا پئی ہُن پتہ
کدی جیولٹ نوں ملن ہووے کہ نہ ہووے اِک واری اودھروں ہندا
چلاں تے اوہنوں مل دا جاواں۔ اوہ چھپدا لُکدا جیولٹ دے
گھر وَل گیا۔ جیولٹ نوں وی ایس گل دی خبر ہو گئی ہی۔ پئی رومیو

نوں پنڈ چھڈن دا حکم ہو گیا اے۔ اوہ اپنے مکان دی باری وِچ جیہڑی باہر ول کھل رہی سی، بیٹھی ہوئی۔ حیران تے ہنتوں جہان ہوئی سی۔ تے کہنی نوں دوہرا کے ہتھ دے نال گلھ نوں ٹیک لائی ہوئی سی۔ اوس ویلے جولٹ نے وتانے پاسے ٹن۔ رومیو باری دے ہیٹھے جا کے کھلو گیا تے ہو کے بھرن لگ پیا۔ ایہہ نظارا جیہڑا ہتھ دی ٹیک دا سی۔ اوہنوں شکسپیئر نے رومیو دی زبان وِچ اہناں لفظاں نال ادا کیتا اے

HAD I BEEN THE GLOVES OF YOUR HANDS I WOULD HAVE TOUCHED YOUR CHEEKS.

ہن تسی خیال کرو جے ولایت دے وڈے شاعر نے گلھ نوں ہتھ لان دی خواہش نوں اہناں لفظاں وِچ ادا کیتا اے ساڈا کوئی ان پڑھ تے ساڈا مُرادا شاعر جیہڑا پڑھیاں لکھیاں وِچ بہن کھلون والا اے۔ انویں ماہیئے دیاں ٹاہراں ماردا ہویا کیہ آکھدا اے۔

"ساڈے نالوں بٹن چنگے جیہڑے سینے نال لگے ہوئے نی"

ذرا سوچو ولایت دے وڈے شاعر تے ساڈے ان پڑھ گنی دے عام بندے دے بیت دے مضمون وِچ کوئی فرق ہے وے!

ولایت والیاں قدر کیتی تے شکسپیئر نوں اوہناں ملک الشعراء بنا دتا تے اساں الٹا آپناں نوں ایہہ آکھ کے پگھ تے نند چھڈیا ہئی

اُنویں ٹاہراں ماردا پھردا اے ۔ تے ایہو جہے گندے بول بول کے لوکاں دا چال چلن وگاڑدا پھردا اے

ہُن اگے ٹُرو۔ اُوس دستی دا جھیڑا پادری سی اُوہدے کول رومیو گیا۔ اپنی حالت دسی تے آکھیا پئی پنڈ چھڈناں میرے دا سطے سخت اوکھا اے۔

پادری آکھیا "توں ہُن ٹُر جا۔ حکم جو ہو گیا اے ۔ فیر کسے ویلے تینوں پچھے مُڑ کے بلا لوں گا۔ باہر سگوں بہشت ای سوکھا رہویں گا"

رومیو نے ایہناں لفظاں وچ جواب دِتا

THERE IS NO PARADISE BEYOND VERONA'S WALLS.

ہُن ویکھو ساڈا اک نامعلوم شاعر ایہے لکانے تے کیہ آکھدا اے

"جھگی یار دی سُرگ دا واسا۔ اگ لاواں مندراں نوں"

گل کر دِتے آپ ای نیاں کر کے دسو جے ساڈے اَن پڑھ شاعر ولایت دے چنگے پڑھیاں ہویاں تے نیتاں پُر دنیاں شاعراں نالوں کسے طرح گھٹ ہین۔

میرا خیال اے ۔ پئی کجھ نہ کجھ ڈاکٹر فقیر محمد صاحب دے حکم دی تعمیل ہو گئی ہووے گی ۔ ہُن زندگی رہی تے فیر کدی کجھ عرض کراں گا۔

پنجابی کوئی ایڈی خطرناک زبان نہیں ۔ بے شک کدی کدی

ایہہ سے گل دی دھیان دینا چاہی دا اے۔ ساڈیاں پڑھیاں ہویاں نوں پنجاب وچ پیدا ہون اُتے فخر اے۔ تے اپنے دیس نال محبت اے۔ پر پنجابی نال نفرت کیوں ویر اے۔ ایہہ کم چنگا نہیں۔ اسیں ایہہ نہیں آکھدے۔ پئی تسیں دوجیاں زباناں چھڈ دیو۔ یا اوہناں دی ترقی دی کوشش نہ کرو۔ صرف اینی گل اے پئی آپنے ماں پیو دی بولی نوں نہیں بھلنا چاہی دا ۔

ساڈی پبرہیا دے گوبڑ

انگریز دی ڈیڑھ سَو سالاں دی غلامی توں نجات حاصل کرن دے بعد ۱۵ اگست ۱۹۴۷ء دی سویل نوں جس ویلے آفتاب طلوع ہویا تے آپنے نال مُسرتاں تے خوشیاں لیایا

ہر اک پاکستانی اُپنے آپ نوں آزاد تے خُودمختار سمجھن لگا تے ایہہ خیال دِل وچ پکیتا ۔ کہ ایس ہندوستان وِچ پاکستان دا جیہڑا انگر بنیاں ایں ۔ اوس دی عمارت نوں اتحاد تے اِتفاق دے چُونے گارے نال ایناں مضبوط بنا دِتا جائے ۔ کہ کوئی اوس وَل اکھ پٹ کے نہ ویکھ سکے

ایس خیال نوں سامنے رکھ کے مَیں کرم آباد وِچ اِک مجلس قائم کیتی ۔ جس دا ناں عدل و انصاف رکھیا ۔ ایس مجلس دا کم آپس دے لڑائی جھگڑے مکا کے امیر غریب نوں برابری دی اِک سطح تے لیاوناں سی

ایس دے علاوہ اُپس دی مقدمے بازی تعلیم دی پستی تے روز آئے دن دے جھگڑے جھمیلیاں توں اوہناں نوں آزاد کرا کے خوشحال ۔ بنانا ساڈا مقصد سی ۔ ساڈی پبرہیا دے تگڑے ممبراں وِچ چودھری جلالی تھاں چودھری غلام نبی ۔ چودھری اکبر علی تے چودھری محمد حسین ہوری سن ۔ چودھری محمد حسین دھنجو والی دے لمبڑدار نے ۔ باوجُود ضعیف ہون دے ۔ ہاسہ مخول تے کٹھے دے وِچ ڈاڈے تگڑے توں تگڑے زندہ دِل نوں

دی بات دیندے سنے ۔ چودھری غلام نبی ہوری کاں وانگر سیانے نے جتھے کوئی شے نظر آئی اوتھے ای اِل وانگر جھپٹا مار کے کھوہ لجان دی کوشش کردے نے ۔ چودھری اکبر علی وڈے بھارے گوہڈی سنے بھاویں کیہو جیا ای گوہڈ کیوں نہ ہووے ۔ اوس نوں سُلجھان وِچ تے راہ پان وِچ ساری مجلس دی راہ نمائی کردے سنے ۔

اِک گل تے مَیں بُھل ای گیاں ۔ ساڈے پیر میراں نواز ہوری بڑے سیانے تے بڑے کائیاں آدمی سنے ۔ اوہناں دا دلی مشغلہ ککڑ کڑاہی اے پرہیا وِچ کوئی مُعاملہ ہووے تے کوشش ایہہ کردے سنے ۔ کہ بھائی تیرا معاملہ تے اساں سمجھ لیا اے ۔ جے تُوں جِت لیں تے سانوں کیہہ دیں گا؟ سائل کہندا اے ۔ پیر جی! تسی آلِ رسولؐ او رب دی جناب او ۔ جے مَیں کامیاب ہو گیا تے ککڑ کڑاہی نذر کراں گا ۔ پیر ہوری اِک کاغذ دا ٹکڑا لے کے اوہدے تے کجھ اکھر پاندے تے کہندے سنے ۔ جا اوئے ڈھکیا ۔ کامیاب ہو جائیں گا ۔ تیری ای فتح اے ۔

ایس مجلس عدل و انصاف دے وِچ مختلف قسم دے ایسے عناصر جمع ہو گئے نے ۔ جیہڑے صحیح معنیاں نال اللہ تے اللہ دے رسولؐ دی کتاب دی روشنی وِچ آپنے فیصلے دیندے سنے ۔

ایس مجلس نے کئی فیصلے اجیہے کیتے نے جِنہاں وِچ کئیاں غریباں دے ہزاراں روپے ڈُبدے ہوئے تر پئے سنے ۔ تے ایس مجلس دا وڈا کارنامہ عدل انصاف تے ویکھ کے ایدھا کم دِنوں دِن وَدھ رہیا اے ۔ مَیں

دعا کرناں پئی خدا آپنے فضل نال ایس مجلس نوں آپنے عدل تے انصاف دے اصول تے قائم رکھے تے جتھے ایس ویلے تیکر ایدھے توں ہزاراں لوک فائدہ حاصل کر چکے نیں۔ سب توں وڈا فائدہ ایس مجلس دے کم دا ایہہ وے۔ کہ عام لوک جیہڑے کچہریاں وچ جا کے ہزاراں روپے دا نقصان کر دے ساہن تے مقدمے بازیاں وچ آپس دے جھگڑے ہور ودھاندے ساہن اوہدے توں بچ رہندے نے۔ میرا خیال اے کہ ایہو جہیاں مجلساں سارے ملک وچ جے قائم کیتیاں جاہن تے اوہ ملک نوں بڑا فائدہ پہچا سکدیاں نیں ؎

بھولی

بھولی دیکھن وچ بڑی بھولی سی۔ پر اُنج چنگی دانی جنانی سی۔ سبھا دی چنگا سا سو۔ ہر ویلے ہسوں ہستوں کر دی رہندی سی۔ گھر والا بڑا شوہدڑا تے غریب سا سو۔ پر بڑی بھل مانسی نال پئی گذارا کر دی سی۔

حاکو باجوی نال اوہدا بڑا پیار سی۔ حاکو دا گھر والا بڑا ای غریب سی تے نکا اپنج سکے۔ چھیاں وی گیاں داہی دی اوہدے توں نہیں سی سانبھی دی۔ اوہ وی پنڈ دی دھی سی۔ تے پنڈ وچ ای ویاہی سی۔ چنگی عقل شکل

والی ستے بن دی تُن دی سی - اوہدا جی تے نہیں سی کردا جاموں دے گھر دیتے پرمانا پیاں جہدے لڑ لا دِتا - اوہنوں پیٹ دا ایّنوں بنا کے اوہنے پیر تے دھر لیا سی - کدی آپو جیہڑیاں ہو بہندیاں ساہن تے اوہ بڑا جھُردی سی - تے وڈا سارا ہوکا بھر کے آہندی سی - ماں تتی خورے، کیہہ ڈِٹھا -

اوس ویلے بھولی اُونہوں آہدی سی - نی بھیڑیئے - میرے وتوں ویکھ خاں - تہاڈی تے پچھے وِکھے مالکی اے - ساڈا ایتے گھر کوٹھا وی نہیں - اج چو تُہے دِناں لئی باہر ٹُرجائیے - گھر بُوہا تہاڈے لوکاں دی شاملات بن جائے گا ؛

کرنا رب دا - جیہی تپالی پئی - گھر گھر منجیاں پئے گیئاں تے کنے وڈے بندے مر گئے - حاکو دا گھر والا وی ڈِگ پیا - اوہدی چوگ نکھٹ گئی سی - حاکو رنڈی ہوگئی ؛

حاکو جوان جہان سی چنگی عقل والی چنگی شکل والی - دِھی پُتر کوئی نہیں سا سُو - ساریاں آکھیاں ایہہ بہن جوگی نہیں - تے چھیویں مہینے اوہدا اِکّی تھاں نکاح پڑھا دِتّو نے - مُنڈا ہے سی تے دوہا جُو - پر بھوئیں بھانڈا وی سی - تے مُنہ چِت دی لگدا سی -

حاکو نوں ویاہ تے - چاندی دی اِک اِک ڈنڈی تے بُغتیاں اِیں پیّاں ساہن - جہڑیاں پچھوں بی باجمے وچ ای کھا گھتیاں - پر ہن اُوہنوں بڑا گہنا پیا سی - سونے دیاں ڈنڈیاں - دَونی - ٹِکا - کنٹھی ایڈی وڈی بوہٹر - فیر گوکھڑو - پچھیاں - وڈا پچھ گہنیاں دا سی -

تے ہُن اوہ بڑی راضی سی -

بھولی اوہنوں بڑا چھیڑدی سی تے آہندی ہُندی سی - نی جاکو!
توں تے آہندی ہوویں گی چار دن پہلوں ہی کیوں نہ رنڈی ہوئی -
تے اوہنوں پچھّان لئی گون لگ پیندی سی -

رنڈیاں نوں پین گنڈھیاں رنڈی ہوواں تے بڑا مجا آوے

کول دیاں ہس پیندیاں ساہن تے کدی کدی کوئی چا آکھدی سی-
جا نی کُمّنداتے تیرے مُنہ وچ اگ پئے - اوہ اگوں چا آہندی
سی - ہلا تے اوہ کیہڑا مر چلیا اے تے ساریاں فیر ہس پیندیاں ساہن
خورے دلوں اوہنوں ایہہ دھیان آوندا ہی ہووے - پئی مَیں وی رنڈی
ہو جاواں ؎

اوہنوں ایہہ دھیان آوندا سی بھانویں نہیں سی آوندا - ہویا ایہہ
پئی ہور دو ورھے لنگھے تے اوہ وی رنڈی ہو گئی - پر ہُن اوہ بُکیں
بُکیں روندی سی - اک مُنڈا تے دو کڑیاں - جاکو دا اے سُفنے تے اوہ
سُفنے وچ وی نہیں سی ویکھ سکدی - اوہنوں انج ملوم ہویا - پئی کُکڑ
نوں کسے چھُری پھیر لئی اے تے کُکڑی بچیاں دا ڈھڈ بھرن لئی روڑی
پئی پھولدی اے - جیہو جیہی اوہ جیڑی کردا سی چنگا نہ سہی مندا ای سہی
ڈھڈ تے پیا بھردا سی ناں - اوہنوں سچی مچی ہُن روڑی پھولنی پے گئی
سی - تیرا سو تیہ پئی گندی اے - تیرے دانے پئی پیہندی اے تے کسے
نوں پیہن کر دیندا شو - کسے دے کپڑے دھوآندے شو - جریں گُزری نوں

گوڑا پھولدیاں کوئی نہ کوئی دانہ پیا لبھدا اے ۔ اوہنوں وی کجھ نہ کجھ پیا لبھدا ای ۔

اوہدے تے وی اجے جوانی سی ۔ تے اوہ نت ویکھدی سی ۔ کڑیاں بچیاں نوں گھنگھور کے مڑ آندیاں تے آ بہندیاں نیں ۔ تے اوہدے سامنے ای ڈٹھے کوٹھے اُسرن لگ پیندے سان ۔ پر جس ویلے اوہنوں بچیاں دا دھیان آ جاندا سی ۔ اوہدے کلیجے اگ بھریا جاندا سی تے اوہ بے وسی ہو کے بچیاں نوں انج جھولی وچ لے بہندی سی ۔ جویں ککڑی چوچیاں نوں پراں ہیٹھ لے بہندی اے ۔

اِنجے آپناں دے کوٹھے ہاندی تے ڈھاندی روڑی پھولدی جھکے دیوے دے کے اوہ بچیاں دے سر تے ہتھ رکھ کے بیٹھی رہی ۔ اوہدے بچے اجے گھنگوُرن جوگے نہیں سان ۔

پنڈ وچ ہر کوئی اوہدی عزت کردا سی ۔ ایویں لگدے پئی اوہ سچ مچ عزت لے کے بیٹھی ہوئی سی ۔ جمن والیاں دی ۔ مرن والیاں دی تے جے کوئی سمجھے تے کُڑیاں نانیاں دی ۔ تے پنڈ والیاں دی ۔ پر مہن مار کے ہڈ بھن کے اوہنوں لبھدا کیہ سی ۔ بچیاں جوگا ڈکھا مِسا ٹکر ۔ اوہدے بچے اجے گھنگھورن جوگے نہیں سان ہُن اوہ گوندی سی ۔

رنڈیاں نوں ویہن چنڈیاں   شالا کسے دی رنڈی نہ ہووے

انجیں چھ ورھے لنگھ گئے تے کسے نے اوہدی چنگی مندی نہ سُنی ۔ سارے آہندے سان ۔ پئی نشاواشے سواشلے وی ۔ بڑی نیک سے تے

فجر دے ناں جوگی اے۔ ہُن کدی چار جنانیاں ہو بہندیاں سان تے اوہنوں تسلی دیندیاں سان۔

ہلانی ہُن کٹی گئی آ۔

پُتر خیر نال جوان ہو پیا ای۔

اللہ حیاتی دے سُو۔ ویکھ تے سہی خورے کیہہ کُو رنگ لائی گا۔

اوہ وی راضی ہندی سی تے آکھدی سی۔ میری ہُن کٹی گئی اے۔ پر کئی ویریں اوہنوں خیال آوندا سی۔ ایہہ گلّاں اوپرے موہنوں پئی آکھنی آں۔ تے اوہ شرمندی ہو کے آپے ہی اپناں مُنہ پھٹکاردی سی

پیرا چونہہ وریاں دا اِک جُلاہے کول بیٹھا ہویا سی۔ ہور دو ورہے سکھے تے اوہنے سارا کم سِکھ لیا پہلے دِن جو کھڈی پچھیو سُو تے بھولی بڑی راضی ہوئی۔ اوہنے چائیں چائیں پتاسے آندے تے دو دو چار چار سارے پنڈ وِچ دِتے۔ ساریاں نے اوہنوں ودھائیاں دِتیاں۔

شکر اے نی بھیناں اللہ نے تیری وی سُنی اے۔

بھولی دا لُوں لُوں ٹھرے نہیں سی لگدا۔ اوہ جُھل جُھل کے مُبارکاں پئی لیندی سی۔ تے اوہدا لُوں لُوں پیا آہندا سی۔

اَج میری کٹی گئی اے!

اوہنے اوس دِن چھیٹ دی سُتھن پائی ہوئی سی۔ ڈوڑیے دا کُرتا سا سُو۔ تے ململ دی پیلی چُنی۔ جیہڑی کدھرے اُدن بجان جوگی رکھی ہوئی سا سُو تے گھر آ کے اوہ آٹا گُھنن لگی۔ تے گواہنڈی دی کُکڑی کُکڑاندی

گھگڑا اندی آ گئی - اوہ اوہنوں گر دلیاں وٹ وٹ کے آٹا پان لگ پئی تے گھگڑی کھاندی رہی - فیر اڈاری مار کے بنیرے تے جا بیٹھی ہسدے دھون اُچی کر کے اگاں نوں تکن لگ پئی - اوہنے پہلے بھولی دے بچے ٹھنگھوڑ چھڈے ساہن ۔

بھولی دا جی کردا سی مَیں وی اُڈاری ماراں تے بنیرے تے جا بہواں میرے بچے دی تے اڈار وہو پئے نے - تے ایہہ دھیان اوندیاں ایں توڑے اوہ کیہڑیاں دلیلاں وِچ ڈب گئی -

شامیں اوہنے روٹیاں پکیاں تے کھا پی کے دھیاں پتر سوں گئے تے اوہنے اُٹھ کے باہروں کنڈی چا ماری تے بھجی بھجی گاموں چُلاہے دے گھر لگ گئی - جنھے پیرے نوں کم سکھایا سی - اوہ بھولی نوں ماسی لگی آکھدا سی تے کئیاں ورہیاں دا رنڈا بیٹھا سی - بھولی نے بوہا بھنیاں تے اوہنے پیچھوں مُنہ کڈھ کے سُتیاں سُتیاں ای پچھیا - کون ایں؟

بھولی نے آکھیا - میں آں بھولی - اوہنوں ساہ چڑھیا ہویا سی - تے اوہدی آواز پئی کمبدی سی -

گاموں نے آکھیا - ماسی اے؟

بھولی نے کاہل نال آکھیا - گرگ جاناں ناں ہووے تے ایتھے کوئی نہیں ماسی شاسی -

اُٹھ! اُٹھ کے بوہا لاہ چھیتی چھیتی!

گاموں نے اُٹھدیاں ہویاں پچھیا - گل کیہہ اے؟

بھولی نے آکھیا۔ کھسماں نوں کھانیاں! پہلوں بوہا تے لاہ۔ فیر گل وی پچھ لئیں۔

گاموں نے بوہا لاہیا تے گھبرا کے پچھیا۔ کیہہ گل اے؟

بھولی نے آکھیا۔ جا پہلوں چھیتی چھیتی جا کے مَیں نوں سدلیا تے شاہ جی لئی دو بندے وی لئی آویں۔ فیر تینوں گل وی دساں گی۔

ایہہ سُندیاں ایں گاموں دیاں دو چھاں کھڑ گیاں تے اوہ چھالیں ماردا مسئیں ول ٹر گیا۔

بھولی توں اوس ویلے اِنج بیا جاپدا سی۔ جیویں اوہنوں پتہ ای نہ ہووے کہ اوہ کی آکھدی اے۔

نی بھولیئے! اُنج تے توں بڑی بھولی سَیں؟

پنجابی ادب وچ انقلاب دی لوڑ

ہر زمانے دی سُوجھ بُوجھ موافق ویلے دی اڈیک وچ اکھاں جھمکن دے بغیر اوہدے راہ تے نظراں جمائی رکھدی اے۔ تے جس گھڑی موافق ویلا راہ دا موڑ مُڑ کے اڈیکدی سُوجھ بُوجھ دیاں اکھاں وچ اکھاں پاندا اے تے اوہ اپنی مت دی ہر حرکت دا رنگ ویلے دے موافق رنگ کے اوہدا ساتھ دین دی کوشش کردی اے جدھے اثر توں ویلے دی آواز اوہدی عقل تے ہمت دی داد دیندی ہوئی آکھدی اے۔

آج اللہ نوں ہے اوہ جبار بی رحمان بی کر دِکھالی ورت پر اوہدے سر و سامان بی
ہے بھو سدھ جت دا ہمت بی نہ ہر دی اے وچ معجزے بی وچ پر کرنی بی کیہ کر دی آکھے

سیانے ٹھک ٹھیٹھ دا ایہہ طور طریقہ میں اپنے زمانے دے عام بے پڑھ تے مُورکھ ذہناں تے آگرناں چاہناں۔ میں ایہہ جانناں کہ عاماں وچ زمانے دے اجہے انقلابی آثار سمجھن دی قابلیت نہیں ہندی اوہناں دی موٹی عقل دیاں موٹیاں نظراں چھیتہ مار کے پرت دے ویلے نوں بی ہلال مثال نہیں ویکھ سکدیاں پر جویں اپنے ڈھنگ دے اوزاراں نال تاریاں دی گردش۔ سورج چن دی ٹور۔ موسماں دا ادل بدل۔ مینہ تے ہاڑ دے آثار ہنیریاں۔ طوفاناں تے بھوچالاں دے آون دے حالی دا پتہ کر لیا جاندا ہے ٹھیک ایسے طرح تے ایسے اندازے تے

سوجھواناں دا اندروناں تے اوہناں دی نظر آون والے زمانے نوں
ویکھ لیندی اے اوہ بدل دے ویلے نوں ہوا وچ تاڑ لیندے نے
اوہدی بدبو خوشبو نوں سُنگھ لیندے نے تے جویں ایہہ تیز تتی ہوا نوں
زمین توں اُٹھدیاں ویکھ لیندے نے سارے باغ وچ آلھنیاں
دیاں وسنیکاں نوں آکھ دیندے نے کہ بجلی ٹُٹ چھٹن والی اے۔
فیر جدوں اوہ آون والے طوفاناں دی طبیعت تے اوہدے آثار
چڑھا دا ٹھیک اندازہ لا لیندے نے قدرت دی رحمت دے پرچھاویں
ٹکے گھنے تھوڑ توں بے آس نہ ہندے ہوئے پوری ہمت تے اہر نال
اوہدا اُپا کرن لگ پیندے نے نتیجہ ایہہ ہندا اے کہ اگلی زمانے
دیاں روہڑاں وچوں جتھے اوہناں کول پار لگناں ہندا اے اج ای پار
کنڈے جا لگدے نے ایس طرح اوہ اپنے زمانے دے عاماں دی مدد
کر کے انساناں دی خدمت کرن دا موجب بن دے نے عام لوک
اوہناں دے اچھے عملوں اوہناں نوں اپنا دردی تے سردار سمجھ
کے اوہناں توں جان وارن لئی تیار ہو جاندے نے ۔
بس ایہو حال اج کل پنجاب دے عام پنجابیاں دا اے ۔ پیارے
دیس پاکستان دے نظرباز سوجھوان زمانے نوں اپنے راہ دی نور توں
مڑ کے ترقی دی منزل ول ٹُردیاں ویکھ رہے نے جویں پٹڑی دیاں
گولیائیاں تے ریل گڈی مڑدی جاندی نظر آوندی اے تے ایہی
صفائی نال کہ گارڈ دے ڈبے توں انجن نظر آون لگ پیندا اے ۔

رلی نے نجومی جنوریوں پے صاف دسمبر ویہندے نے

بیندے نے تلاشی تمریاں دی پے دھرتیوں امبر ویہندے نے

پنجابیو! تہاڈیاں نظراں اگے کس ہنیرے دی کلکھن گھنڈ بن کے کھلو گئی اے۔ تہاڈے کناں وچ کس بجلی دی کڑک نے جھپے پا دتے نے۔ تسی سچ مچ ای تیں ویہندے سُن دے۔ تہاڈے پیارے دیس دیاں ہواواں وچ تہاڈیاں آون والیاں نسلاں دی شاندار تر سادے لئی اے تہاڈا پیارا پاکستان ہر قدم تے اک نواں موڑ مڑ رہیا اے تہانوں ایہو ایہہ بجھ بجھی کیوں نہیں دِسدی تہانوں ایدھے پیراں دا کھڑاک کیوں نہیں آوندا۔ تسی نیرے بھُل گئے او کہ تسی کیہڑی قوم او۔ تہاڈے ارادے تہاڈا ایہہ۔ تہاڈی بیچ دوڑ دا کل تیکر تے ایہہ حال سی کہ پاکستان دی منزل وَل آوندیاں ہویاں تسی اپنے سرحدی سندھی تے بنگالی بھراواں دے ساہنجے قافلے دے سالار ساؤ۔ تہاڈی تکبیر دے نعریاں جتھے انگریزی شہنشاہیت دے محل نوں بنیاداں توں ہلا دتا او تھے تہاڈے انقلاب زندہ باد نے ہندوستان دی غلام تے نحوست دی ماری دھرتی تے اوہ انقلاب آندا سی کہ تسی اپنی پیارے منزل پاکستان تے اپڑ کے رہ۔ تہاڈے جیہے ہمتاں لے تے جانباز جواناں نوں۔ اپنی ایس منزل تے اپڑن دے بعد ایہہ من لاں کہ تسی الکی او تسی غافل تے بے پرواہ او یا تہانوں اپنے وطن دے بھلے دی لوڑ نہیں۔ میں نہیں من دا۔

ہاں ایہہ دوجی گل اے کہ ایس راہ دے تھکیویاں نال تہاڈے پیریں مُنگر گئے ہون تے تہانوں اپنی منزل دیاں سواہریاں ٹوراں نال گلٹ پئے گئے ہون پر ایہہ اجیہیاں وقتی گلاں نے جنہاں نوں مرداں دے حوصلے کدی نہیں گن دے ۔ سنو ذرا کن لا کے سنو ۔ چپ چاپ رات دے ہنیریاں وچ کیہہ آواز آ رہی اے :

بدلے دِل نالے اکھیاں بدلیاں تے اُلفت مہر بدلی ستم جور بدلے
ہیمے بدلے حکومتاں بدل گیاں اڈی خود زمانے دے دور بدلے
چولا بدلیا ہمت غلامیاں دا سوجھ مت بدلی فکر غور بدلے
کیکہ بدلے گی دنیا فقیر ساڈی ہن جے نہ ساڈے ذہنی طور بدلے

ذہنی اِنقلاب دا ایہہ نعرہ تہاڈی بدل دی دنیا نال تہانوں اپنے ذہن نوں بدل دین دا عہد لینا چاہندا ئے ۔ جد تیکر کسے دے ذہن تے فکر وچ انقلاب نہ آوے کسے طرح دا عملی انقلاب نہیں آ سکدا ۔ ایس کر کے پتہ کرو کہ ذہنی انقلاب دا سوماں کتھے وے ۔

دنیا دیاں زندہ تے مردہ قوماں دی تاریخ اگے سوال کرو اوہ جواب دے گی کہ قوماں دے ادب وچ ۔

ایس کر کے آؤ اِک وار اپنے ادب دی پُن چھان کریئے تے ویکھیئے کہ اوہدے وچ زندگی دی کِنی کو رُوح اے ۔

پر اِک ہزارہ وارہ دی یکھی ڈٹھی تے پرکھی ہوئی شے دے پھولنے فیر کیوں پھولن بہیئے ۔ کھدو پھولیاں سوالیراں دے ہور کیہہ نکلنا ایں ۔

ساڈے ادب وچ ہے رکھیا ۔ اوہو کوٹھے تے بناوٹی حسن عشق دیاں گھانیاں ۔ اوہو گھتانویں صبر تے دُنیا توں ترک کرن دیاں اُگلاچھیاں ہویاں ترکیاں ۔ اوہو ڈاہڈیاں ناتوٹ سٹ وِہیاں ۔ دے بنلوٹی جھاکے ۔ اوہو ۔ ہج ۔ جاد ٹھا سوہنا بُت خلقے دی بُت پرستی ۔ اُوہو پیروں زلف زنجیر نہ کھلدے نی ۔ دی قید ۔ اوہو ۔ جوہیں داگلے تویں لاَ لئے ۔ دے داپیچ ۔ اوہو بکسے کہی چپڑ چپڑیں توں تیرا رنگ ہے توری دے پھل دانی ۔ دیاں بے شرمیاں ۔ اوہو وارث شاہ اوہ آپ لے کرن ہارا گلہ بندیاں دے سر تے آگیا ۔ دیلیں نیند لیاون والیاں پُڑیاں اوہو ۔ رٹکے بجا کے جوگی دے ہتھ جوڑے تھیوں اپنا گرو فقیر سائیں ۔ جیہی پیری دے اُجاڑے ۔

میریاں اکھاں وچ اکھاں پا کے ۔ جواب دیہو اسی ایس رنڈیاں ڈنگر ڈِین گمرہی تے سوگوار رناں وانگوں روندی پٹدی تے جھوٹھے اتھروال وچ گم دی شاعری نال سمندراں دے پھٹے ہوئے خونی طوفاناں دے سینیاں تے جہاز چلا سکنے آں ۔ جس شاعری دیاں ہڈیاں قیدخانے دیاں سیکھاں نال کھرچ کھرچ کے اودے بھار جھتے وچوں کڑھیاں گئیاں ہون جس شاعری دے اُڈدے ہوئے پھٹے آنے سدا چھت نال ای لگے رہندے ہون ۔ جیہڑی شاعری سچے حسن تے عشق دی چاٹ دا آکا سواد نہ جاندی ہووے ۔ جس شاعری توں زمین دی زندگی دکی کسے لاہنب دا وِی پتہ نہ ہووے ۔ جدوں اُہلنے تے آئے دن بجلیاں

ڈِگدیاں رہندیاں ہون ۔ جس شاعری دے ورقاں نُوں ہر بازاری آدمی تعویذ بنا کے گل پائی پھرے ۔ جیہڑی شاعری دِل دا جنازہ ہر ویلے گلی سِتے ڈھری پھردی ہووے ۔ جدے ساہ نال زندگی دا چِرو لہہ جاندا ہووے ۔ جدا ہر دِن محرم دا دسواں نے ہر رات شہادت دی رات ہووے ۔ ایہو جیہی غلتیاں دی ماری بھکھی دھریائی روندی پِٹدی ڈردی کنبدی تے لنگیں لُولی شاعری دے موہڈے تے ہتھ رکھ کے اسی زندگی دے بکھیڑے تے اَیدھر نہ اہول توں لنگھن دا کوئی حوصلہ کر سکتے آں ۔ کوئی آزاد قوم ایہو جیہی ڈولاں دے لک تروڑن والی شاعری دا کِتناں کو چِر ساتھ دے سکدی اے اسی اپنے آپے دوالے دے اَدب وَل نظر مار دے ہوئے کھلے دل کیوں نہ آکھ دیئے کہ ساڈا ادب ماڑا تے روگی اے بے سُرت سُتا پیا بھرو پیا اے بنا ولی تے بیجان ایں ۔

میرے ایس فتوے توں نیرے گجھ اِک شمشیر کے فکر دے کپڑیاں توں باہر ہون دا چارہ کرن ۔ میرا خیال اے کہ اوہ میرے دتوں اُلٹیں اِک وہم وچ پے کے اِک اجیہی سچیائی دے مُنکر ہون گے جیہڑی سورج دی دُھپ وانگوں ساڈے پورانے تے نویں ادب دی ہر نکر تے پے رہی اے اوہ ایہہ نہ سمجھن کہ میری نظر پہلے یا ہُن دے پنجابی ادب دیاں چنگیاں لاہنباں تے نہیں پیندی ۔ پر اوہناں نُوں اِک شاعر دی زبان توں ایہہ گل سُن کے نیرے حیرانی ہووے گی کہ میں لگے ہتھ اپنی قوم

وِچ ایہو جہی شاعری نہیں ویکھنا چاہندا جدھے وِچ دل دماغ تے
چڑھیا ہویا دِسّے ۔

دِل چُھڈے دا پُورا نا تے لاڈلا عالم سی پر اپنے پیارے وطن
پاکستان دِی اَج دی حالت دے تقاضیاں دَل ویکھدیاں ہویاں میں
ایشیا دے ایس بُڈھے تے بے آہنگس حکمراں دی خدمت وِچہ عرض
کراں گا کہ اوہ ہُن کجھ دِناں لئی جذبیاں دے تخت تاج توں لانبھے
ہون دا اِعلان کر دے ۔

اپنی ایہہ صلاح دیندیاں ہویاں دِل دِلاں نوں رَاہ ہوندا دے
افغان موجب میرے دل نوں بڑی ڈول تے چیندی اے ۔ پر زندگی دیاں
لوڑاں جد اپنی ضد تے اڑ جاندیاں نے تے اوہناں دے پیراں توں
دل جان نوں قربان کرناں ای پیندا اے ۔ ایس ویلے پاکستان دِیاں نت نویاں
لوڑاں دل جان دی قربانی منگ رہیاں نے ۔

میں حیران آں کسی خبرے سچ مچ ای نہیں ویہندے کہ پاکستان جتھے
اپنیاں قدرتی دولتاں نال خوش حال اے ۔ اوتھے لبھے اپنیاں بہتیاں
لوڑاں باہر دے مُلکاں توں پوریاں کر دا اے ۔

خبرے تہاڈے علم وِچ ایہہ گل نہیں آئی کہ تساں لبھے اپنے علمی گھاٹے
نوں پورا کرنا ہے سبھتے مرداں تے سوانیاں لبھے جاہل تے اَن پڑھ نے
مرداں نوں سبھے اپنے کم کاج دَا ڈھنگ نہیں تے سوانیاں توں اولاد دے
پالن پوسن دی اکل نہیں ۔

وطن دے جواناں دے چہرے تھاں پیلے زرد نظر نہیں آوندے اپنے ادب تے شاعری دے بُتے وچ زندگی دی رت پیدا کرن دا جتن کرو۔

اپنے پیارے وطن لئی آزادی تاں وانگوں دھڑکدے ہوئے لفظ جوڑ کے زندگی دے اچیچے سبق سکھو۔ جنہاں توں قوم کدی نہ بھُل سکے۔

یاد رکھو۔ قلم دی اِک صحیح جنبش ستر ہزار ننگی تلوار دے مقابلے تے بُہتا کم کر دی اے ایس کر کے قلم ہتھ وچ پھڑ دیاں اپنے وطن لئی دیلے دِیاں لوڑاں نوں آواز دیو۔

راگ بُلبُل دے چمن دی زندگی شعر سے وطن دی زندگی

آون والا موڑ

پنجابی دے کھلوتے تر نجن ول کئی ہتھ اگانہہ وَدھے پر کویلے دے جھکھڑاں پھانڈیاں توں دُوہرے ہو ہو کے پچھاں ول ای پرت جاندے رہے رتے کئی واری سواہری بر خالی پھنڈنیں اجیاں گڈلاں پایاں کہ صدی صدی بھر جڑیاں انگلاں ہتھیاں ہون داناں نہ لیا۔

پنجاب دی دھرتی دے سینے وچ رہ رہ کے ایہہ ابال اُٹھدا رہیا۔ پنجابی کدی اپنی کُکھوں جے فرید ہوراں نوں جنم دیتا تے کدی عبدی۔ فقیر۔ جان محمد نے حافظ برخوردار ہوراں نوں اگے کیتا۔ اوہ کدی بُلھے شاہ ہاشم شاہ تے وارث شاہ دے موہڈے تے ہتھ دھر کے اگے اُگے ہوئی۔

اوہدے سپوتاں دِیاں کیتیاں گلاں جے ایشیا نے جندان چڑھا کے پلیاں تے ٹنگ دِتیاں تے یورپ وِچ جرمنی - انگلینڈ - فرانس تے اٹلی دِیاں لائبریریاں وِچ سونے دے حرفاں نال لکھ کے رکھیاں گئیاں پر زمانہ ہر آون والے دے جان پچھوں کجھ اپنی بے پرواہی تے کجھ دوجے دِیاں داپچھڑاں توں بچ بچے کے پنجابی وَلّوں مُنہ موڑ لیندا رہیا - کجے خورے تیکر ایہہ ہے وی ٹھیک سی - پرائیاں وگاراں نیاہن والے آپنیاں کاراں کویں کردے -

پر اَج اوہ گل کتھے نہیں - اج اوہ گل کتھے نہیں - اَج اسی جے رعیت آں تے بادشاہ وی آپ ای آں - ساڈے تے کسے دا بندھگیر نہیں - ساڈیاں مجبوریاں تے پئے بندھناں دے سنگل ڈھل کے آزادی دِیاں تلواراں رَن گئے نیں - ہُن اسی اِی نہیں - ساڈی دھرتی اَنبر پنڈ شہر - پربت - بوہاں - جاڑاں تے بیلے وی آزاد نیں ملنوں تے آزاد ہواواں وِچ جھول دے تے گُمرگمر کردے جھنڈاں کریراں وچوں ایہہ آوازیٔ آوندی اے -

محفل اپنی اپنے ساتھی
اپنے قسمت بھاگ
سوہے ساز اپنے تقدیراں -
اپنا راگ بہاگ
جاگ پنجابی جاگ

نہ کوئی دَبّ نہ جھِڑک کسے دی
نہ دھکّا نہ لاگ
کھوہ اپنے تے واہی اپنی
اپنا پُتر ساگ
جاگ پنجابی جاگ

پنجابیو! اَج دِی گلّاں وِچ چھیپ پا کے گلّی گلّی کھڑکان والے ،

جے ساڈی سوہنڑ سوارد طور طریقہ آپ ای نہ جانن تے اسی تے ایس گل نوں خوب جاندے آں پئی کسے قوم دی تقدیر دا بوہا علم دے راہوں کھلدا اے تے علم جویں سوکھا تے سِدھا اپنی مادری بولی وِچ حاصل کیتا جا سکدا اے ۔ غیر زبان وچ نہیں ۔ ایہدے نال علم حاصل کرن دی غرض لئی جتھے بندا غیر زبان دے بناوٹی جھاکیاں توں بچ رہندا اے ۔ اوتھے اوہ جی نوں پہلاں سکھن تے جیہڑا وقت خرچ کرنا پیندا اے اوہ وی بچا لیندا اے ۔ ایس کر کے ایہہ گل وی بڑی ضروری اے ۔ پئی اپنی زبان نوں بندہ ضرور مسلح کرے ۔ تاں جے اوہ طالب علم دا ساتھ دیندی ہوئی چھیتی ای تعلیمی میدان مار لین وچ اوہدی مدد کر سکے ۔

ایس کم واسطے پہلاں اپنی زبان دے گھاٹے پورے کرنے بڑے ضروری نیں تے ایہہ کم پنجابی عالماں دا اے ۔ جیہڑے پرائیاں زباناں

دے ٹکلنے دل کے بیٹھے ہوئے رہن۔ سارے جہان دے ہیں - ہوہی پرائیاں ساہنجاں نہ بندے نوں ہنساں وچ رہین دیندیاں ہیں نہ کانواں وچ - کوئی فن کار کسے اوپرے فن نوں کویں کر سکدا اے - شنیاریا رنی پھیڑ کے جے ہوجی و نگوں جتی دا تلا تلیون لگ پئے تے نہیں تلپ سکدا - مالی گئی بیڑی دا پور پار لاناں اوکھا اے تے ملاح نئی گلدستہ بنانا - لوہار دے اڈے تے لکاری بہہ کے جے ہتھوڑا نہیں واہ سکدا تے لوہار اوہدے ورگے پیڑے نہیں رنگ سکدا - ایس کر کے دوجیاں زباناں دے جانن والے پنجابی ای ایس کم نوں سرے چاہڑن گے -

ہن تیکر تے اوہ انگریزی تے اردو فارسی کولوں دفتری مثلاں دے منہ کالے کرن دا کم لیندے رہے ہیں - پر ہن اوہناں اپنی محنت تے تحقیق نال ایہناں زباناں وچوں جھتی توں جھتی علمی دولت لے کے اپنی مادری بولی پنجابی دے خزانے وچ جمع کرنی ایں - اگے وی پنجابی دا بت تھوڑا نہیں - پر اسی اوہنوں تھوڑا جاننے آں - ایتھے علم جتناں ہووے اوناں تھوڑا ہندا اے دے اصول موجب گل کتھ کرناں - فیر وی آو انجان پینے دی تسلی لئی دو اک ونگیاں ویکھ لیئے ۔

مثال دے طور تے "مجھ" لو -

گگی - جھوٹی - گبھن - پہلن - وکوں دی - نبجر سو - دو سے ترسے یا چوتھے سوے - سنڈھ - بجلی - بھوتل - کمتر - کھاہنگر - پھترڑ - ہتھل - نرمکڑ - چھتل - کالی - بوری - کھنڈی - ولی - مسی تے پنج کلیان

ناہری۔ چپتی۔ موتی۔ کیری۔ ڈیلی۔ ڈھنڈل۔ چھوری۔ کرڈی۔ مانگی۔
مجلی۔ بولی۔ گنڈی۔ ترل۔ پھیڑی رنگی۔ چانڈو۔ ڈیھلی۔

رکیہ ایہہ سارے ناں پنجابی وچ اکو جوکھر دے نہیں۔ تے جد تسی ایہناں وچوں کوئی اک ناں لیندے او تے تہانوں اوہدے مگر اک پوری گھانی کھلوتی ہوئی نہیں دِس دی۔ جدے توں مجھ دی عمر رنگ ڈھنگ حلیہ تے اوہدی خوبو ساھمنے نہیں آجاندی پنجابی وچ ایہو جیہاں مثالاں اک اَدھ نہیں ان گنت نے۔ بس تسی ایسے گل توں اندازہ کرلوئی ایہہ کیڈی کھلی ڈلھی زبان ایں۔ ایہہ وکھری گل اے پئی اسی ایدھی ڈھونڈ بھال نہ کریئے۔ نے ویکھیاں بغیر اکھاں میٹ کے بھیڑی بھیڑی آہندے جائیے۔

نیں آہناں ایدے چنگے تے واندے بہت دا ایہہ گھٹ جیہا ثبوت اے کہ اردو زبان ایدے وچوں جنم لے کے تے ترقی کردی ہوئی اج علمی زبان بنی ہوئی اے۔ جے اسی فیروی اسنوں اپنے جوڑ بند دے لحاظ نال ماڑی تے بہت دی تھوڑی پئے سمجھئے تے کوئی سیانف دی گل نہیں۔

رہیا اسنوں ایہہ میہنا دینا۔ پئی ایس آہ لفظ فارسی وچوں تے آہ لفظ عربی وچوں لیا اے۔ کوئی وکھری گل نہیں۔ دنیا دی کوئی زبان مکمل نہیں۔ ہر زبان اپنے آپے دوا لے دیاں زباناں کولوں مَنگ لیندی اے۔ عربی بولی ولوں ای ویکھ لو۔ جیہڑی زباناں دی ماں سمجھی جاندی اے۔ کئی لفظ یونانی۔ عبرانی اتے ناھری دھریانی زباناں کولوں لے نیں۔ ساڈی اپنی قومی تے سی زبان اردو دا وی ایہو ای حال

اے ۔ سگوں ایدے اُلٹ ۔ کسے بولی نوں ترقی دین دا تے اوہدے بہت نوں ہور ودھان دا علمی اصول ای ایہہ وے ۔ کہ دُوجیاں زباناں کولوں فائدہ اٹھایا جائے ۔ ویکھن وچ آیا اے پئی بعضے ویلے تے دُوجیاں زباناں دے لفظ اِک قدرتی "مجبوری" بن کے کسے زبان دے اَجیہے گل پے جاندے نیں ۔ پئی فیر آپ لاہیاں وی نہیں لہندے ۔ جویں پچھے دو سو وَرھیاں توں پنجابی تے اُردو انگریزی نوں ایہناں دی گل دھکے نال گل پائی ۔ آج اُردو پنجابی جے چاہن ۔ پئی اوہ ریل ۔ ٹکٹ ۔ پلیٹ فارم ۔ گارڈ ۔ ڈرائیور ۔ انجن ۔ ہوٹل ۔ سکول ۔ کالج ۔ ماسٹر ۔ سینما ۔ پکچر ۔ ہسپتال ۔ ڈاکٹر ۔ سوڈا ۔ انجینئر ۔ کپ ۔ جہے سینکڑے ہور لفظ اپنے وِچوں کڈھ چھڈن تے نہیں کڈھ سکدیاں ۔ ایسے طرح بعض اپنے اپنے وَرتارے دِیاں مجبوریاں وی ہُندیاں نے ۔ جہناں نوں دُوجی زبان دے طور طریقے تے ای اپنانا پیندا اے مثلاً "گھی" انگریزی بولی نوں مجبوراً ایس ویلے تک GHEE لکھ کے پئی ایہہ تھوڑ پُوری کرنی پیندی اے ۔ تے اوہ ایدے واسطے مجبور اے ۔ جہناں علاقیاں یا ملکاں دی زبان انگریزی اے اوتھے "گھی" ہُندا ای نہیں ۔ ایس کر کے انگریزی وچاری جے ایہہ لفظ اپنے طور طریقے تے لیاوے تے کتھوں لیاوے اوہندی سیانف ایہہ ای اے ۔ پئی اوہ ایسے لکھائی دے طریقے نوں اپنا کے اپنا کم چلائے ۔ تے ایہہ کوئی مہناں نہیں ۔

پنجاب دی دھرتی دا اگلاں ملدھ توں سرحدی دَریاں دے مُنہ

اُگھے پڑھیا اے تے قدرتی گل انگریزاں توں پہلاں جنے حملہ آور آئے ایہناں راہواں وِچوں ای آئے۔ سکندر وانگوں جنہاں لوکاں لڑائی کے ایتھوں چھیتی ای پرت جانا پیا۔ اوہناں دی بولی کولوں تے پنجابی نے کیہ رنگ لینا سی۔ ہاں۔ جیہڑے حملہ آور ایتھے آئے تے کجھ دن ٹکے پنجابی اوہناں کولوں ویلے دے مطابق ضرور فائدہ اٹھاندی رہی اپنی قدیم ورتوں دے حرف جیہڑے ایس سنسکرت تے ہندی کولوں لئے گئے ورتے۔

ٹ۔ ڈ۔ ڑ۔ بھ۔ پھ۔ تھ۔ ٹھ۔ جھ۔ چھ۔ کھ۔ گھ۔ گ۔ پ نرتے سا ہن۔ جد عرباں دا دور دورہ ہویا۔ تے اوہناں دے قد تارے موجب پنجابی زندگی دی گزران اوہناں دا رنگ لے کے اپنی ایہہ لوڑ پوری کیتی تے عربی نے اپنے وانگوں اینوں ترکی تے یونانی حرفاں دا رنگ وی دتا۔ جدے وچ ڈ۔ ڑ۔ بھ۔ پھ۔ تھ۔ ٹھ۔ جھ۔ چھ۔ کھ گھ دے حرف سا ہن۔ عرب تے پنجاب دا وچلا ملک ایران جد عرباں دے بعد ایدھر دھیا تے پنجابی اوہناں دے خاص حرف پ۔ چ۔ ژ۔ گ دی ورتن تے مجبور ہو گئی۔

مغلاں پٹھاناں دی حکومت دے پرچھانویں ڈھلن دے بعد انگریز آئے تے اوہ اپنے کئی نقش چھڈ گئے۔ جنہاں دا ایں اُتے ذکر کر بیٹھاں۔

ہن ویکھن والی گل ایہہ اے کہ پنجابی دی بناوٹ دا اصل کیہ اے

پھولا پھالی کیتیاں پتہ لگدا اے - پئی ایہہ ہندی - سنسکرت - عربی فارسی تے انگریزی توں بنی ایں - ہُن ویکھو پئی سنسکرت - ہندی - بھاکھا تے کالی داس نوں یا پانچ تنتر تے پنڈت بیدپا جیہے ہورہ دو اک اُنگلی لائی پھردی اے - تے اوہدے پچھے اج دی اوہنوں بھارتی بولی بنان تے لگے ہوئے نیں -

عرب عربی نوں اُم اللسان منّ دے تے منوانا چاہندے نیں - ایران ول مُنہ کریئے تے اودھروں فردوسی ہوری - سعدی - حافظ - تے جامی - نظامی ہوراں نوں نال لے کے -

عجم زندہ کردم بدیں پارسی

دیاں ہیکاں لاندے دِسدے نے - دہی انگریزی - اوہدی گل ای چھڈو عرب جے کر عربی نوں زباناں دی ماں اہندے نیں تے اوہ خبرے اج انگریزی نوں زباناں دی پڑدادی یا نگڑدادی آہندے ہون پر گل ایہہ وے ایہہ ساریاں جتھے بڑیاں سا وَاں تے امیر نیں اوتھے پنجابی جیہڑی اہناں دی ساتھن ہا نِن تے اہناں دے نال ای کھیڈی نِکھی اے تے کئی لیکھ اہناں دے ای اپنے وِچ لے کے جیوندی جاگدی اے - کینی بھیڑی تے بے پتی اے ــــ واہ اوئے بے انصاف زمانیاں ــــ پتہ جے ایہہ گل کیہ اے - بس اینی پئی اوہ اپنیاں دیاں پالیاں پوسیاں نیں تے ایہہ اپنیاں دی ردی تے دُرکاری ہوئی -

اوہ سارے اپنی اپنی بولی نوں ترقی دیاں منزلاں وَل بڑی محبت

تے محنت نال اپنے نال لے کے ٹُردے رہے ہیں آسی پنجابی نوں جھل
بیلے دے سِروٹاں تے ٹلھیاں وِچ اکلیاں چھڈ کے دُوجیاں بولیاں
دِیاں جھولیاں تے کچھڑاں وِچ جا بیٹھے۔ پر میں پچھناں۔ ایدھے وِچ
پنجابی دا کیہہ قصور اے۔ کوئی قوم جد قومی غیرت توں آزاد ہو جائے
تے اوہنوں گل دا مہناں نہیں ماردا۔ میرا خیال اے۔ اسی اجے ایتھے
نہیں اپڑے۔ پنجابی اجے غیرت مند اے۔ میں وِیکھناں۔ تُسی اجے
چھاتی تے ہتھ مار کے آکھدے او۔ "میں پنجابی ہاں"۔ پنجابی بے پتی
سہی۔ لِسی ماڑی سہی۔ پر یاد سوچو۔ کوئی آدمی صرف ایس کر کے غریب پیو دا
انکار کر دے۔ پئی اوہ لِسا تے ماڑا اے۔ بندے دے پُتراں والی
گل تے اے۔؟

جے نہیں تے فیر کیہہ ہا مُنہ پے وِیکھ دے او۔ اُٹھو تے ہلہ مار
کے اُٹھو۔ تہاڈے کول خیال تحقیق۔ علم تے سوجھ بوجھ دے بھرپور
خزانے نیں۔ تہاڈے ہتھ ہل پنجابی تے تلوار دے ای جانوں نہیں۔
تہاڈیاں اُنگلاں قلم چلان لگیاں وِی کاغذاں دے تھبیاں دے تھبیاں
نوں پناہ منگا دیندیاں نیں۔ تُساں دناں وِچ اُردو نوں رنگ لا دِتے
نیں تُسی اپنی مادری بولی لئی کیہہ نہیں کر سکدے۔ کدوں تیکر جھوٹی سنگا نیں
پر نے اپنا قیمتی وقت گواؤ گے۔ یاد رکھو۔ ہُن بالکل تھوڑے جہے قدماں
دے فاصلے تے اِک اجیہا علمی موڑ آؤن والا ہے جِہنوں مڑن لگیاں
تہانوں اپنی مادری بولی نہیں کم دیناں ایں۔ تے جے ایہہ اوس ویلے پوری

مسلح نہ ہوئی تے کسی نال دیاں توں پچھے رہ جاؤ گے۔ تہانوں میری ایس گل دا اودوں قدر معلوم ہووے گا۔ پئی مَیں ٹھیک آہندا ساں۔

لفظی بحث

"پنجابی" رسالے وِچ لفظی بحث چھڑی سی۔ سب توں پہلاں حکیم عبداللطیف عارف ہوراں ایدھا مُڈھ بدھا۔ تے ایدھے تے آپنے خیالاں دا اظہار کیتا۔ اوہدے بعد ہور کیتیاں نیں اوہناں دے حق وِچ لکھیا۔ اِک پتر اوہناں وِچ خاص سجن دا وی سی۔ میرا ارادہ سی۔ پئی میں پچھلے نمبر وِچ اوہناں دے جواب وِچ لکھاں۔ پر قائدِ ملت خان لیاقت ہوراں دی موت اچانک میرے راہ نوں روک کھلی تے میں آپنا ایہہ ارادہ پورا نہ کر سکیا۔ ایس کر کے اپنی ایس نہ کیتی غلطی دی معافی منگدا ہو یا ایہہ کیں اوہدے تے کجھ لکھ رہیاں۔

اِک خاص سجن دا پتر جدھا مَیں اُتے ذکر کرچکاں اورینٹل کالج لاہور دے پُرانے پروفیسر بنارسی داس جین ایم اے۔ پی۔ ایچ۔ ڈی ہوراں والے۔ دیس دی زبان نال علمی تعلق ہون دی وجہ توں میں اوہناں دے پتر نوں خاص لکھیا اے۔

پروفیسر صاحب نے اپنے پتر وِچ رسالہ پنجابی لئی کجھ نیک

مثالاں دتیاں نیں تے کجھ علمی بحث وی کیتی اے جدھے جواب وچ میں تھوڑا دینا چاہناں۔

(س) اوہ لکھدے نیں۔ رسالے دا ناں نرا "پنجابی" بے مطلب اے۔ ایدھی مثالاں "پنجابی ادب۔ پنجابی عالم۔ پنجابی زمانہ۔ پنجابی رہبر" جیہے تیں دے تے چنگے رہندے۔ جوشوا فضل دین ہوراں "پنجابی دربار" کڈھیا۔ مولانا تاجور ہوراں "ادبی دنیا"۔ پٹیالہ سرکار میں "پنجابی دنیا" تے امرتسر دوں "پنج دریا" ناں دے رسالے ہین۔ ہاں "پنجابی" توں مراد پنجاب دے رہن والیاں دے حالات ہوسکدے نیں ہور کجھ نہیں تے اہنوں "رسالہ پنجابی" ای لکھ دِتا جاندا۔

(ج) پروفیسر صاحب تہاڈیاں اُتے دتیاں مثالاں ٹھیک نیں۔ اوہ رسالے انجیں نکلے تے نکل دے وی نیں۔ پر اخیر وچ اُنہاں دی مدوتے پنجابی دے ناں نوں جیہڑا تُساں ایہہ مطلب کڈھیا اے پئی پنجابی توں مراد صرف پنجاب دے رہن والیاں دے حالات دا ذکر ہوسکدا اے۔ ٹھیک نہیں۔ میرے خیال وِچ جیہے پنجابی لفظ توں پنجابی بولی دے حالات دا ذکر وی ہوسکدا اے۔ تے رے "پنجابی" لفظ دا پہلا مطلب ایہہ ای نکل دا اے۔ جیہڑا میں عرض کیتا اے۔

ایہہ گل لکھن، لگیاں ٹھیرے تُساں آپنے کنوں ایہہ آوازاں کیوں کڈھ دِتیاں۔

"پنجابی چنگی نہیں"۔ "پنجابی اُجڈاں تے گواراں دی بولی اے"

"پنجابی گھاٹے وندی اے" - "پنجابی سکھاں دی بولی اے" تے ہور ایسے طرح -

یقیناً تسی سمجھ گئے ہو وگے ۔ پئی نِرا "پنجابی" لکھناں ساڈا مطلب لوا کیا اے -

۲ - رسالے دی کتابت - چھپوائی تے دِکھ دی تعریف کرن دا شکریہ

۳ - مکمل فہرست اگوں توں ضرور دیاں کراں گے - تساں ایہہ بڑی نیک صلاح دِتی اے -

۴ - رسالے مضموناں تے نظماں دی تعریف کر کے تساں - اپنے جاگدے ہردے دا ثبوت دِتا اے تے کجھ نظماں جیہڑیاں سستی تک بندی نال تہانوں بھیتیاں اُتاں اُٹھیاں دِسیاں نیں اوہ تساں میرے خیال وِچ کشمیر دی بہار وِچ بہہ کے پڑھیاں تے سمجھیاں ہیں -

مولانا سالک ہوراں دا ایہہ لکھناں -

"ہُن تک پنجابی بولی دے ادب تے شاعری نوں ساڈے ان پڑھ بھراواں نے زندہ رکھیا اے - ان پڑھ شاعراں تے ادیباں نوں جِھناں نہیں ماریا سگوں اوہناں دی تعریف کیتی اے - کہ اوہناں ان پڑھ ہُندیاں ہویاں پڑھے لکھے پنجابیاں دا فرض ادا کیتا اے تے نہ اوہدا ایہہ ای مطلب اے - پئی ان پڑھ شاعر نہیں ہو سکدا -

میرا یقین ایں - آپنی طالب علمی دے زمانے وِچ جتھے تساں - جامی نظامی - سعدی - ابوالخیر - حافظ تے عرفی ہوراں نوں سبقاً سبقاً پڑھیا

ہووے گا۔ اوتھے اُستاد رودکی ہوراں دے کمال دی ڈُونگائی دی ہُن تیکر تہاڈے کنّاں وِچ گُونجدی رہندی ہووے گی۔

بُوئے جُوئے مولیاں آید ہمے یادِ یارِ مہرباں آید ہمے

تے ہور۔

شاہ ماہ است و بخارا آسماں ماہ سُوئے آسماں آید ہمے

پروفیسر صاحب خبرے کتھی ایہہ گل بُھل گئے او۔ پئی تہانوں عالم بنان والا ایہہ باکمال اُستاد آپ اَن پڑھ سی تے اکھاں توں وی اکھاں سی تہاڈے علمی خزانے وچ ایس اُستاد دا اوناں ای حصہ اے۔ جِنّاں جامی۔ نظامی تے پچھے سعدی ہوراں دا اے۔

۵۔ رسالے دی زبان دے ٹھک ٹھیٹھ تے اوہدے سلیس ہون دی تعریف دا جیہڑا تُساں ہمّاں مان کیتا اے اوہ تہاڈے آپنے صاف سُتھرے خیالاں دا اچانن اِیں۔ رب کرے اِی تہاڈے ایس مان نوں دِنوں دِن ودھان دے جتن کرسکیئے۔ رسالے دی زبان دا کُجھ حصہ تُساں ڈاکٹر گریم بیلی ہوراں دی کتابی زبان نال رَل دا اِل دا دَسیا اے۔ اِیہہ ٹھیک اے۔ اوہ گوجرانوالے دے رہن والے ساہن جس کرکے اوہناں آپنے آلے دوالے دی زبان اِی لکھی سی۔ اِیہہ کیں نہیں آکھ سکدا۔ اوہناں دے ساہمنے اوس ویلے ایہہ مسئلہ نہ سی یا نہیں پئی پنجابی بولی دی پہلی صف دے نتارے دیں تے چونویں شاعر سید وارث شاہ تے حافظ برخوردار دی ایسے ضلعے دے رہن والے ساہن۔ ایس کرکے

اوہناں دی زبان دا تجربہ اوتاریا ہووے - ہاں! اج ساڈی ہُن چھان دا ٹورا اِرادے نال ایہہ ای اے - پئی اسیں پنجابی دی نیہہ ایسے بولی تے رکھیئے -

گوجرانوالے نال وارث شاہ تے حافظ برخوردار ہوراں دا قدّی تے پورانا تعلق جتھے ساڈے ایس ارادے دا اِمدادی اے - اوتھے ساڈے پنجاب دی مرکزی حیثیت وی ایسے ضلعے نوں حاصل اے تے لاہور - سیالکوٹ - گجرات - سرگودھا - لائل پور - شیخوپورہ - سارے ایدھا آلا دوالا نیں - ہولے ہولے مقامی فرق جویں:

لاہور	بھا اَگ بُجھی ہیگی آ
گوجرانوالہ	بھرا اَگ بُجھی ہوئی آ
سیالکوٹ	لالہ اَگ بُجھی ہوئی آ
جموں	بھائیا اَگ ڈِگی نی آ

تے ہور ضلعیاں دی بولی دے رنگے ڈھنگے وَل وِنگ وی ساڈی نظر وِچ نیں تے گوجرانوالے شیخوپورے دی بولی جدھے وِچ ساڈا خیال اے - کوئی رنگے توں رنگی اٹک وی نہیں - پنجابی بولی دے ایس مسئلے وچ ساڈی ضرور مدد کرے گی!!

ہُن رہیا لکھائی دا مسئلہ جیہڑا اوہناں دیاں لکھیاں کتاباں دی تحریر وِچ تساں لگانا نوں لغانا - سکھانا نوں سِکھانا تے آکھان نوں آکھان لکھیا ویکھیا اے تے فیر ایسے طرح دے لکھے لفظ تساں رسالہ پنجابی وِچ لکھے ویکھے ہیں

جنہاں لئی تہاڈی رائے اے ۔ پئی ایس نمونے دی تحریر ادبی زبان وچ بھدّی معلوم ہندی اے ۔

جین صاحب! میں ایہہ سمجھناں کہ تہاڈا ایہہ اعتراض بڑا اہم ایں تے ایہا اے جدھا سانوں اخیر فیصلہ کرنا پئے گا ۔ جتھوں تیکر ایس ویلے تک دے تاریخی اُلٹ پھیر دا تعلق ڈاکٹر گراہم بیلی صاحب جیہے لوک دی بل دے نیں تے تہاڈے رنگ دے وی ۔ اوہناں دی آپنی رائے اے ۔ تہاڈی اپنی ۔ پر اساں جیہڑے اجے تیکر کجھ فیصلہ نہیں کر سکے ۔ گل نوں اِک نہ اِک پاسے ضرور ہوناں ایں ۔ میرے خیال وچ ڈاکٹر گراہم بیلی تے اوہناں دے نال دے ہور لکھاریاں نیں ۔ پنجابی بولی نوں بولن والیاں ایں لئی کے یقیناً پنجابی دے سِر اک احسان کِیتا اے ۔ تہاڈے ایس خیال نوں میں اِک ہور وچار تھلے دی دتا ہویا ویکھناں اوہ فارسی زبان دا بناوٹی بھار اے ۔ جدے توں تہاڈی نظر تے تہاڈی زبان دوواں نیں اثر قبول کیتا ہویا اے ۔ ایسے کر کے تساں ایہہ لکھدیاں کاہل کیتی اے ۔ پئی ایہہ لکھائی ادبی زبان وچ بھدّی معلوم ہندی اے جے تے تساں پنجابی لکھن لگیاں فارسی ادب تے اوہدیاں ترکیباں نوں ایں سامنے رکھناں ایں تے فیر پنجابی دے ہر لفظ دی حرکت خبرے تہانوں بھدّی معلوم ہووگی پر میں آکھاں گا ۔ ایہہ گل نہیں ۔ پنجابی ہر اعتبار نال مکمل زبان ایں ۔ ایہہ ٹھیک اے ۔ پئی لسّی جیہڑے ایدھے پڑھے لکھے سپوت ساڈا ایہو دا غیر ملکی طاقتاں دے اثر تھلے مدھول چھڈیا تے اج تیکر ایہنوں ترتیب

نہ دِتا ۔ جتھے ایدھے وِچ کجھ مقامی وادھے ہین خبرے اوتھے پرائیاں زباناں دے نیڑے کجھ گھاٹے وی ہون ۔ جے کر ایہہ اُردو دے کسے ٹھیٹھ نوں بیان کرن توں عاجز ہووے تے خبرے اُردو دی ایدھے

دَب کے وَاہ تے نَچ کے گھا

ذاہ ور دا رمطلب آپنے لفظاں دے رُوپ وچ نہ لیا سکے پر فیر وی ایہہ کوئی اعتراض والی یا گھلنے والی گل نہیں ۔

میں آپنی راہ دیندا ہویا تہاڈے نال ہور سجناں نوں وی دعوت دیناں ہاں پئی اوہ ایس مسئلے تے اپنی اپنی راہ دے کے ایہنوں کسے ٹکانے لان دی کوشش کرن ۔ میرا خیال تے ایہہ وے ۔ کہ ڈاکٹر گراہم بیلی ہوری تہاڈی دے آپنے ڈھنگ وِچ ٹھیک نہیں ۔ کیوں جے ایہہ زبان ساتوں لکھنی انجیں چاہی دی اے ۔ جویں اسی بولنے آں ۔ جے اسی اِنج نہیں کردے تے اسی کسے بولی دا اوہ حق دبانے آں ۔ جیہڑا اوہدے بولن والیاں اوہنوں دِتا ہویا اے ۔ دُوجا پڑھن والیاں لئی اِک دھکے دی اُلجھن پیدا کر کے اوہناں دا وقت ضائع کردے آں تے کسے اِنج لکھی گئی زبان لئی آپ ایہہ اعتراض کر لیندے آں ۔ پئی ایہہ پڑھی نہیں جاندی ۔ میں پچھناں KNIFE لکھ کے نائف پڑھنا یا WRIGHT لِکھ کے رائٹ پڑھنا سیانف اے ۔ تے جے کسی آکھو پئی ایہہ نظری اتفاق اے جنہوں عالماں جائز سمجھ کے ورتارے وِچ آندا ہویا اے ۔ تے میں آکھاں گا ۔ ایہہ وی پرانی علمی مجلس دا دھکا اے ۔ اَج تحقیق تے بناوٹ

دی نویں قدر دا ایہہ تقاضا اے ۔ پئی اوہ کسے آ جہے مسئلے نوں چرھے اختیار کرن نال سوچ فکر تے وقت دونویں ضائع ہندے ہون ۔ قبول نہ کرکے سانوں وی ویلے دے نال ای ٹرنا پئے گا ۔ جے نائف بولنے آں تے کیوں نہ NIFE ای لکھیے تے WRIGHT لکھ کے وائٹ ای کیوں نہ پڑھیئے ۔

اخیر وچ فیر پنجابی دے کدھن دی مبارک جھلیاں ہویاں میں تہانوں یقین دوانا ں ۔ پئی پنجابی جتھے اپنی مادری بولی دی خدمت کرن توں کوئی مُنہ نہ موڑے گا ۔ اوتھے ہمیشہ ایہہ کوشش وی کردا رہ گا ۔ پئی دواں پنجاباں دی گواہنڈی وسوں آپو وچ بھاری چارے دا سلوک رکھے تے اک دوجے دی ہمدردی تے خدمت اپنا انسانی فرض سمجھے ۔ تے ایہناں دواں دا ایہہ مان دنوں دن ودھدا رہ ۔

نیم فرنگی

مُڈھوں ملک وچ نیم حکیم خطرہ جان تے نیم مُلّاں خطرہ ایمان دے دونویں آکھان اپنے نقصان دی وجہ توں ہر چھوٹے وڈے دی زبان تے چڑھے ہوئے نیں تے ویلے بہر خوب ورتے جاندے نیں۔ میری صلاح اے۔ اگوں توں اہناں نال اِک تریجا آکھان وی رلا لیئے۔ تے اوہ اے "نیم فرنگی خطرہ زبان" جتھوں تیکر ایدے خطرے دا تعلق اے۔ ایہہ اہناں دُوآں نالوں وَدھ نقصان دین والا اے۔ نیم حکیم تے بندے دی جان ای لیندا اے۔ تے اوہ ظاہر اے کہ ہر اک نے اوڑک مر جانا ایں۔ رہیا نیم مُلّاں۔ جے اوہدی وجہ نال بندے دا ایمان نہ وی رہے تے اوہ خدا دے سامنے اپنی گل آکھ کے سُرخ رُو ہو سکدا اے۔ کہ مَولیٰ۔ ایدے وِچ میرا کوئی قصور نہیں۔ پر نیم فرنگی کولوں بندے دی زبان نُوں اجیہا خطرہ اے کہ بندا اوہدے نال جیوندا وی رہندا اے تے بندا وی نہیں رہندا۔ ساری دُنیا دے نفسیاتی علم دا جوگردا بغیر کسے بحث دی گنجائش دے ایس گل تے اتفاق کردا اے۔ کہ انسان تے حیوان وچ صرف زبان تے بول چال دا ای فرق اے تے ایسے کر کے سارے انسان نُوں حیوان ناطق آہندے نیں۔ ہُن تُسی آپ ای اندازہ کر لو۔ کہ زبان دا نقصان زندگی دا کیڈا وڈا نقصان ایں۔ ایس کر کے آؤ۔ سوچیے۔ کہ ایہہ نقصان سہار لیا جائے یا نہ۔

انگریزاں دے جان دے بعد نِرا پنجاب وچ ای نہیں سارے پاکستان

وچ کجھ نیم فرنگی لوک پھردے ٹردے نظر آوندے نیں۔ پر اَسی صرف اُوہناں دی گل کرنے آں۔ جیہڑے پنجاب حالے دے وسنیک نیں۔ اِہناں دا عام اُٹھن بہن کھلون سرکاری دفتراں کالجاں۔ وکالت خانیاں تے وَڈیاں وڈیاں پردیسی کمپنیاں وچ ہُندا اے۔ اِہناں دے رَہن سَہن دا طور طریقہ جویں بالکل انگریزی طرز دا ہندا اے۔ اوسے طرح ایہ اِہناں دی بول چال وچ وی فرنگی انگل دے جوڑ توڑ ہُندے نے۔ جِد ویکھو اوہ کجھ اِنج بولدے سُنے جاندے نیں:

اِسے بَیرہ ڈیکھو۔ اِدھر آؤ۔ تُم کو ہم چائے بولا۔ جلدی کرو۔

بابو ہم تُم کو بولا۔ اِکونٹ فائیل۔ تُم سُنتا ہے۔

ڈیکھو بھائی ڈیئر کا مال امپورٹ ہو گیا۔ تم جلدی نہیں آتا ہم بھیج ڈیا۔

یا ہور ایسے وِنگ ڈِنگ دی گل کتھ اوہناں دے مُونہوں سُنی جاندی اے۔

ایہہ لوک پڑھے لِکھے ہُندے نیں تے انگریزی صاف تے رَوانی بول لیندے نیں پر پتہ نہیں۔ پنجابی اُردو بولن لگیاں اِہناں دی زبان دے پِچھے کیوں اُنگر جاندے نیں۔ اِہناں نُوں اوس ویلے نہ اپنی پڑھائی لکھائی دی شرم رَہندی اے اُتے نہ قومی آن آبرُو دا پاس۔ عام آندیاں جاندیاں یا گلاں کتھاں کردیاں وَتوں ایہہ گھُور گھُور کے دوجے دے تے بے پرواہی نال اوہناں وَتوں مُونہہ پرتا لیندے نیں۔ کدی میل ملاقات تے ویکھے ڈِٹھے بندے نُوں وی ایکا ایکی پچھان نہیں سکدے تے ہر ویلے آپنیاں وچ اوپرے بنے رہندے نیں پتہ نہیں اِہناں نُوں ایہہ کیہہ ناروگی ہوئی اے یاں اِہناں نُوں ایدھے وِچوں کجھ لبھدا اے۔

ایہہ دوویں گلاں ٹھیک نہیں۔ گل صرف اینی ایں۔ کہ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

ایہہ پوٹھیاں دے وِگڑے ہوئے نیں ۔ اِہناں وِچ ایہہ بدعملی عادت انگریزی تعلیم نال کجھ ہو رچی ہوئی ۔ تے انگریزاں دی موجودگی اِہناں نوں جرابی دلاسے وی دیندی رہی ۔ اوہناں دے ٹُر جان دے بعد بھاویں اِہناں دی ایس ادا تے فِدا ہون والے کوئی نہ رہے ۔ پر ایہہ عادت اِہناں وِچ ضرور رہ گئی ۔ جدھا جاناں کجھ سوکھی گل نہیں ۔

ایس طرز دے بندیاں وِچ کجھ میرے سجن مِتر وی ہین ۔ جِنہاں نال کئی واری ایہہ گل ہوئی اے ۔ کہ تُسی ہُن اپنی زبان کیوں وِگاڑدے او ۔ تے اپنے بھراواں دِیاں نظراں وِچ آپ اوپرے کیوں بن دے او ۔ ہمیشہ توں جِتیاں ہویاں قوماں دا ایہہ طریقہ رہیا اے کہ اوہ پچھوں پچھوں ہار من جان والیاں دی زبان وگاڑدے نیں ۔ تے اوہ ایس کر کے ۔ کہ جیہڑا بندہ اپنی زبان توں دُور ہُندا جاندا اے ۔ اوہ اصل وِچ اپنے اصلے توں دُور ہُندا جاندا اے ۔ تے جِتھوں اپنا اصلا وِسر جائے ۔ اوہ دین دُنی جوگا نہیں رہ جاندا ۔ پر اِنجے آکھو اوہناں نوں ۔ سُن کے کدی اوہناں دے کن تے جُوں وی نہیں سرکدی ۔ اوہ اپنی ماری جاندے نیں تے کِسے دی نہیں سُن دے ۔ اَج ہُن جد دا پاکستان بنیاں ایں ۔ معلوم ہُندا اے ۔ کہ ایسی بیماری دا پیر کجھ گھٹے وِچ اے تے اوہدی وجہ ایہہ وے ۔ کہ نہ تے اِہناں نوں کوئی اگوں دلاسہ دین والا نظر آوندا اے تے نہ اوہناں نوں ایہہ وِیل نیڑے ڈھُکدی دِس دی اے ۔ ہُن اِہناں وِچوں ٹانویں ٹانویں ایہہ آہندے سُنے نیں :

چڑھ گیاں، بیڑیاں اوہ لدھ گئے ملاح !

رَبّ کرے کہ اِہناں ساریاں نوں ایہہ مت آ جائے ۔ تے ایہہ سارے

پھر اپنے اوسے پنجابی اصلے تے قائم ہو گے غیر آب جیہے بندے بن جاہن جنہاں تے اوہناں دا ابادرویس پنجاب دی مان کر سکے۔

سُلطان باہُو تے پنجابی

اپنے زمانے دے عالماں۔ صُوفیاں تے پنجابی شاعراں وچ سلطان باہو اِک خاص مرتبے دے درویش ہوئے نیں۔ آپ دا عِلم فضل اپنے ویلے دے رواج مطابق فارسی۔ عربی لئی دلیل تے حجت منیاں جاندا سی۔ اپنے دور دے صُوفی تے عالم شاعراں دِچوں لِکھن پڑھن وِچ آپ سب توں اگے کھلوتے نظر اُوندے نیں۔ اوہناں دے ساتھی سید وارث شاہ، پیر بُلھے شاہ تے سید ہاشم شاہ ہوراں علم ادب دی اینی علمی خدمت نہیں کیتی۔ جیہی سُلطان صاحب نیں مناقب سُلطانی دے لِکھاری دا خیال اے۔ کہ باہو ہوراں گھٹو گھٹ اِک سَو اُہلی کتاباں اپنی زندگی وچ لکھیاں۔ پر ایہ ساریاں کجھ فارسی زبان وِچ تے کجھ اوس ویلے چھاپے دا انتظام نہ ہون کرکے عاماں وِچ آوُن دی تھاں بہت ساریاں ضائع ہو گیاں۔ تے جہڑیاں اوہناں دے مُریداں تے خادماں دے ہتھ آیاں اوہ زمانے دے دھکے دھوڑیاں دے ہتھوں بچ دیاں بچاندیاں اوڑک عاماں تیکر اپڑ پیاں۔ اِہناں کتاباں وِچ (۱) مجالسۃ النبی (۲) محک الفقر (۳) عین الفقر (۴) شمس العارفین (۵) کلیۃ التوحید (۶) گنج الاسرار (۷) حجۃ الاسرار

(۸) محبت الاسرار (۹) توفیق ہدایت (۱۰) اورنگ شاہی (۱۱) کشف الاسرار (۱۲) فضل اللقا (۱۳) مفتاح العارفین (۱۴) عقل بیدار (۱۵) قربِ دیدار (۱۶) نورُ الہدیٰ (۱۷) تیغ برہنہ (۱۸) امیرالکونین تے رسالہ روحی مشہور کتاباں نیں۔

پر ایہہ بی فارسی زبان وچ ہون کرکے علمی چوگِردے وچ گھریاں ہویاں نیں باہُو صاحب دی اوہ کتاب جس اوہناں نوں عام جان پچھان دے میدان وِچ لیا کے ہمیشگی دی زندگی بخشی اوہناں دا پنجابی دیوان اے۔ پنجابی بولی اوہناں دی مادری زبان ہون کرکے بہتی سچی تے گُھٹی۔ ایہو وجہ ہوئی۔ کہ ایدے وچ جو کجھ اوہناں لکھ کے رکھیا اوہ فارسی وچ اوہدے توں چنگے عالم ہندے ہوئے وی نہ رکھ سکے۔ تے ایسے وجہ توں ایں اوہناں دے آدے دوالے چلدی زبان وی پنجابی ای سی۔ اوہناں دے بولاں نوں بہتی چنگی طرح سمجھیا تے اپنے دِل وِچ تھاں دِتی۔ باہُو صاحب دی ایہہ قدرتی پابندی اوہناں دے گوہڑے دِرساں وچوں لنگھ کے وی اپنے تھاں پکی رہی۔ تے اخیر اوسے دا رنگ ای اگھڑیا۔

آہندے نیں جداوہ اپنے پنڈ شورکوٹ ضلع جھنگ وِچوں اپنے باپ بازید صاحب کولوں اجازت لے کے علم تے معرفت دے کھوج وِچ نکلے۔ تے اوہناں دی برادری دے کجھ آوان چودھری وی اوہناں نوں ملن آئے۔ تے اوہناں پچھیا

"تسی کتھے چلے او؟"

آپ کیا "حق دی بھال کرن"

اوہناں آکھیا "رب نے تہانوں سب کجھ دِتا ہویا اے تہاڈی دنیادا

سُکھ ویکھدا سارے پنڈ وِچوں گنیاں چنیاں ایں۔ تہانوں رب نیں سارے حق دے کے ساریاں توں اُچا تے سُچا کیتا ہویا اے۔ تسیں اہنوں چھڈ کے کیہڑے حق مگر پنڈوں ٹُر چلے او؟"

آپ دی طبیعت جماندرو فقیری وَل لگ دی سی تے اوسے دی ایہہ اڑی سی۔ جیہڑی آپ نُوں کسے حق پرست مرد دے چرناں وَل کھچی لجاندی سی۔ آپ نیں جدوں اپنے ساکاں انگاں نُوں جان توں روک دیاں سُنیاں تے فی البدیہہ اوسے ویلے اوہناں دے جواب وِچ ایہہ شعر پڑھیا۔

الف ایہہ دُنیا زن حیض پلیتی کیتی مل مل دھوندے ہُو
دُنیا کارن عالم فاضل گوشے بہہ بہہ روندے ہُو
دُنیا کارن لوک وچارے ہِک پل سُکھ نہ سوندے ہُو
جنہاں چھوڑی دُنیا باہُو اوہ کندھیں چڑھ کھلوندے ہُو

اُوہناں دا ایہہ جواب سُن کے سارے سجن چُپ ہو گئے۔ خبرے اوہناں نُوں ایس ہونہار جوان دے بُوٹیاں وِچوں اوہدے مستقبل نے کہیاں پینتاں ماریاں سُپناں دیاں اکھاں وِچوں اتھرو ڈُل آئے۔ آپ ساریاں دے گل لگ کے رب دا ناں لے کے ٹُر پئے۔

ہندوستان وِچ اوس ویلے اورنگ زیب عالمگیر دی حکومت دا دور سی تے دِتی علم کیہ تے معرفت پکھوں وی سوئی علمی جان پچھان دا گڑھ بنی ہوئی سی اوس ڈاڈی منزل دیاں لیتاں واٹاں، تے ڈونگھے پینڈے آپ دے بے وسے شوقاں نُوں ٹھکانہ لگے۔ آپ اج کل دی اُمید تے اچی منزل دے کالے کوہاں

نوں لہنگدے اِک دن وی جا اَپڑے ۔ کجھ دِن اپنے مقصد دا کھوج کر کے پیر عبدالرحمٰن صاحب دے ہتھ تے بیعت کر لئی ۔ جنہاں اپنے صاف باطن مرید دی پرکھ پڑتال کر کے حق دی جان پچھان دا جھنڈا اوہناں دے پلے پا کے خوشی خوشی وِدیا کیتا ۔

سلطان باہو صاحب نے مُڑ دی واری حضرت شیخ پیراں پیر محبوب سُبحانی غلام محی الدین جیلانی ہوراں دے ہتھ تے باطنی بیعت وی کر لئی تے ایہہ شعر پڑھدے ہوئے وِدیا ہوئے ۔

الف ۔ اللہ چنبے دی بُوٹی مرشد من وِچ لائی ھُو
نفی اثبات دا پانی مِلیا ہر رگے ہر جائی ھُو
اندر بُوٹی مشک مچایا جاں پُھلن پر آئی ھُو
جیوے مُرشد کامل باہُو جیں ایہہ بُوٹی لائی ھُو

اِک صاف اَصلے دی اُڑی دیکھو جس بولی وِچ اوہ اپنے مقصد دا وچار کر کے ٹُرے ۔ دِلی مقصد پالین تے اوسے بولی وِچ شِدیا نے وِجا وے تے پیر تُوں دُعا جاں ہوندے پتہ تتھے بُجھی اوہناں دے مقصد نوں عام لوکاں تک کھلا دُلِتھا اپڑاں سمجھاں دا موجب بنی ۔

اوہناں آپنیاں فارسی کتاباں وِچ وی اپنے تبلیغی مقصد دی خوب تشریح کیتی اے تے سوہنی علمی اُکل نال خوب کھول کے لکھیا اے ۔ پر جتنا کُھلا تے صفائی نال اوہ پنجابی وِچ اپنے خیالاں نوں عاماں تیکر اپڑان وِچ کامیاب نیں اوتاں فارسی زبان وِچ نہیں ۔ میرے خیال وِچ ایدھیاں دو خاص وجھاں ایہہ نیں :

(۱) اوہ جویں پنجابی وِچ صاف ہدااں تے پکیاں گلاّں کردے رہے۔ اُنج فارسی وچ نہیں کر سکدے۔ ایس کر کے سُنن والیاں جیں دھیان نے شوق نال اُوہناں دیاں پنجابی گلاّں سُنیاں تے سمجھیاں فارسی اُوڈے دھیان نال نہ سُنیاں!

(۲) باہُو دا اوہ ڈیرا جیہڑا جھناں تے جہلم دے دومیل نے اوس وسایا۔ اوہدا آلا دوالا سارا پنجابی بولن سُنن والیاں دا سی۔ قُدرتی طور تے اوہ اپنی زبان تے لکے غیر زبان نوں کیکر چڑھن دیندے ساہن۔

ایہو وجہ ہوئی۔ کہ اوہناں دے پنجابی شعر دِناں وِچ ہر مجلس تے ہر پڑھ دا سنگار بن گئے تے سارے پنجاب وچ اوہناں دی ہُوہ پے گئی۔ اَج تیکر جس محفل وِچ اوہ ذرا اثر نال اَلاپے جاندے نیں۔ اوتھے محفل دی محفل نوں حال پین لگ پیندا اے۔ ایہہ ہووے وی کیوں نہ اوہ گل کردے ڈی ئی اجہی لگانے دی نیں!

توحید تے وحدت دے مقام توں گزر کے احدیت تے کویں بولدے نیں!

الف۔ احد جد دِتی دکھالی از خود ہویا فانی ہُو
قُرب۔ وصال۔ مقام نہ منزل نہ اوتھے جسم نہ جانی ہُو
نہ اوتھے عشق محبت کائی نہ اوتھے کون مکانی ہُو
عَینوں عین تھیوسی باہُو سِرّ وحدت سُبحانی ہُو

سُنن والا دعوے نال آکھ سکدا اے۔ کہ احدیت تے ایس اک شعر دے جواب وچ ایسے مضمون دی اِک کتاب دی مقابلے وچ آ کے ایتاں کھُلتے دا ندا مطلب خبرے بیان نہ کر سکدے۔ ذرا باہو دے علم تے عمل دا اندازہ لاؤ۔ کہ

اُجہے مقام تے جیہڑا بے مقام ایں ۔ تے اودھی ہر شے ہندی ہوئی دی ہے نہیں اوہدے بیان نُوں احد دی صفت نال چھوہناں تے ایڈا اضافہ تے سوکھا بیان کر جاناں اوہدے واسطے معاملے نُوں ورنج کے لچھن دی دلیل نہیں تے ہور کیہ اے ۔ فیر ایہہ اِکو شعر نہیں ۔ جِس شعر نُوں ویکھو ۔ اپنے مطلب وچ ایتھاں ایں جان کُھلا تے جان پچھان نال بھرپُور نظر آوندا اے ۔

اپنے اِک ذاتی معاملے نُوں کویں رنج والے تے ایس توفیق تے اوتے اصلے دی کویں ٹھہرا وندا اے ۔ جِنھوں اوس اصلوں وِچ کے حق کر جاندا اے ۔

ش ۔ شور شہر تے رحمت وَسّے جِتھے باہو جالے ہُو
باغباناں دے بُوٹے وانگوں طالب نیت سمبھالے ہُو
نال نظارے رحمت والے کھڑا حضوروں پالے ہُو
نام فقیر تنہاں دا باہو جیہڑا گھر وچ یار دکھالے ہُو

شورکوٹ دی محبت نال " شور شہر تے رحمت وسّے " دی ترکیب کیڈی اُنجھتمہ شاعری تے سدا رہن والی گل اے ۔

اُگے عشق دے ویلے دی موت نُوں کیہ خیال کر دا اے ۔ نے کیڈا حال بیان کر جاندا اے ۔ پہلے مصرعے وچ مثال اپنے رنگ دی ہے کہ پنجابی ادب وچ کویں اِک رنگدار مثال لیاوندا اے ۔ سُنو

ع ۔ عشق سمندر چڑھ گیا فلکیں کتول جہاز گھتیوے ہُو
عقل فکر دی ڈُونڈی نُوں چا پہلے پُور بوڑیوے ہُو
کڑکن کپڑ پوون لہریں جدوں وحدت وچ وڑیوے ہُو

جس مرنے تھیں خلقت ڈردی باہو عاشق مرے تاں جیوے ہو

ہور عاشق نوں کہناں لفظاں نال پیراں دا پکارہن دی سمجھاونی پاندے

ع - عاشق ہوویں تے عشق کماویں دل رکھیں وانگ پہاڑاں ہو
لکھ لکھ بدیاں ہزار اُلاہمے کر جانیں باغ بہاراں ہو
منصور جہے پکڑ سولی دتے جہڑے واقف کل اسراراں ہو
سجدیوں سرنہ چائیے باہو توڑے کافر کہن ہزاراں ہو

غرض ایہہ کہ سارا دیوان پھول ماریئے - تے کدھرے کوئی علمی - ادبی یا عملی گھاٹا نظر نہیں آوندا - بندہ اک وار دھیان نال پڑھ لئے تے جتھے ظاہر باطن دے اسرار اوہدے تے روشن ہو جاندے نے - اوتھے پنجابی شاعری دے چٹخارے دا وی سواد آ جاندا اے - جدھے توں ایہہ پتہ لگ جاندا اے - کہ سلطان صاحب نے پنجابی دیوان لکھ کے اپنی اوری بولی وچ کیڈا گوڑھا اتے اوہدے تے کیڈا کو احسان کیتا اے ●

اوہ مِل کے وی نہ مِل سکے

عنایت علی پھُلیا نہیں سی سماندا ۔ اَج اوہنوں عید دی خوشی نالوں ودھ خوشی سی ۔ اوہ اندر دا باہر تے باہر دا اندر پیا پھردا سی تے ہولی ہولی منہ وِچ خورے کیدھے نال گلاں پیا کردا سی ۔

فضلاں کئی واری اوہدی بیٹھک دے اوس بُوہے نال جیہڑا گھر دے ویہڑے وچ کھُلدا سی لگ لگ کنسوآں تے کیڑاں لیناں ۔ پر اوہدی سمجھ وچ کوئی گل نہ آئی ۔ اخیر اوس بیٹھک وِچ جا کے پُچھیا ۔

اَج خیر نال کاہدے چا چڑھے ہوئے نیں ؟

عنایت نیں جھیتی نال اپنا ہتھ گلیں وچ پا لیا تے فضلاں ول ویکھ کے گھرکیا گھیکیا تے منجی توں اُٹھ کے لُڈی پان لگ پیا ۔

اُساں یار نُوں مِلن لئی جانا ای
چِٹھی آئی سجناں دی
اُساں یار نُوں
اُساں یار نُوں

فضلاں منہ اگے دوپٹے دی کنی لے کے ہسی تے آکھن لگی ۔

"تہاڈی اَج کیہ مت ماری گئی اے"

عنایت نیں فضلاں وَل پھیری جہی نظر نال ویکھیا ۔ اوہنوں خبرے کیہ سُجھی

اوہ چپ کر کے منجی تے بہہ گیا تے مُنہ بنا کے آکھن لگا۔

"تیرے دَسن وَالی گل نہیں فضلاں"! تے فیر مُنہ وٹ کے دھیان نیواں پا بیٹھا۔

فضلاں دَسن وَالی گل نہیں۔ ایہہ کویں ہو سکدا اے نیں تے تُساں کیہہ وِنڈیا ہویا اے۔ ایہہ اَج تُسی کیہہ گل پے کر دے او۔ ساری زندگی تُساں کدی ایہو جہی گل نہیں کیتی۔

عنایت نیں سر ہلیکیا تے لماں جہیا ہوکا مار کے آکھن لگا۔

فضلاں! دُنیا وچ کسے ویلے ایہو جہی گل وی کرنی پے جاندی اے۔ جیہڑی اگے کدی نہ کیتی ہووے۔ ایہہ دُنیا ایں بھولیئے!"

تسی اَج ایہہ نویں سرے کیہہ لکو مِٹی کھیڈن لگ پئے او؟ فضلاں آکھیا۔

"لکن مِٹی آپو وچ ہانی ایں کھیڈ دے نیں فضلاں!"

فضلاں عنایت دِے کول منجی تے بہہ گئی تے ڈاہڈے اودرے ہوئے جہاندرے نال آکھن لگی۔

تُساں اَج تیکر تے میرے کولوں کوئی ڈکا چھپا نہیں سی کیتا۔ اَج کیہہ گل اے جدھا میرے کولوں اوہلا پئے کر دے او۔ دَسو تے سہی!"

عنایت ٹھاہ ٹھاہ کر کے ہس پیا تے آکھن لگا۔

دَساں کیہہ گل تے مینوں آپ دِی پتہ نہیں۔

اوڑک ہے تے سہی ناں کجھ؟" فضلاں آکھیا۔

عنایت نیں گلمیں دوچ ہتھ پا کے اِک لفافہ کڈھ دیاں ہویاں آکھیا۔

"فیر ہے تے آہ کجھ جے ۔ پر پتہ نہیں گھلن والا کون ایں!"

"تہ کویں ہو سکدا اے ۔ خط دے ہیٹھ کسے دا ناں پتہ تے لکھیا ہویا ہووے گا ضرور!" فضلاں نیں آکھیا ۔

"ناں پتہ تے ہے" ۔ عنایت بولیا ۔ "پر کسے اوپری زنانی دا اے ۔ نہ میری جان نہ پچھان تے لکھیا اوس اِنج ایں ۔ جویں کسے بڑے محرم نوں لکھی دا اے"۔

"تے لکھیا ہویا کیہہ اے" فضلاں لال پیلی ہو کے بولی ۔

"ایس تے پڑھ کے آپ حیران آں فضلاں! اوس کویں کھلا ڈھلا خط پا دِتا اے ۔ تے ۔ لکھن لگی ذرا نہیں جھکی دیکھ کیہ لکھدی اے:

میرے پیارے عنایت!

اج دو ورھے ہو گئے نیں ۔ تقدیر نے جدائیاں پا دتیاں نیں تے اکھیاں جیہڑیاں ہُن عمر دے نال پھنس گیاں ۔ لوکاں دی مویاں ٹک دی ہے پر ساڈی جیوندیاں ای مک گئی اے ۔ اساں خبرے خدا دا کیہ گناہ کیتا اے جے اِنج ساڈے پیش پے گئی اے ۔ ہُن ملیقوں رہیا نہیں جاندا ۔ جے تکلیف نہ سمجھو تے واہگے باڈر تے آ کے پل دی پل اپنا چن مکھڑا دکھا جاؤ اینے نال اداس دل دی کجھ تسلی ہو جائے گی تے فیر دو ورھے روندیاں کرلاندیاں لنگ جاہن گے"۔

عنایت فیر ٹھاہ ٹھاہ کر کے ہس پیا ۔ فضلاں نیں ہتھو مار کے خط کھو لیا تے خط دے ہیٹھ — ناں تے انگل دھر کے آکھن لگی ۔

"ناں کیہ اے؟"

"ہس دے عنایت مینوں بیوپاں ہو گئے تے وسیان نال پڑھ کے آکھیا "سنت کورہ!"

فضلاں نے خط نوں پرہاں بھوا ماریا تے آکھن لگی۔

"ایہہ کون ایں بھر سٹری بھر لواں پٹی۔"

عنایت ہور زور نال ہسیا تے آکھن لگا۔

"کوئی ہووے۔ کسے پردیسی دا دل دکھاناں بڑا وڈا گناہ ایں۔ توں اُٹھ کے میرے کپڑے کڈھ۔ وقت ضائع نہیں کرنا چاہی دا۔ اَج ای اوس دا اگے بلن دا لکھیا اے۔ چلئیے تے سہی۔ میرے اوس کیہڑے بندے لاہ لینے نیں؟"

فضلاں غصے نال کڑک کے آکھیا:

"نجیرے کون ایں چڑیل۔ گھر دیاں نُوں کھائی۔ تسی اینویں پچھے دوڑ چل دے او۔"

توں کپڑے نے کڈھ۔ ایہہ وی ویکھن دالی گل اے شُودئیے! مینوں اوہ چیکت کے امبر تر تے نہیں لے چلّی۔ میں ضرور جاں گا۔ ذرا تماشہ تے ویکھیئے۔"

فضلاں ایہہ جاں گے پئی عنایت جانوں نہیں ہٹنا اُٹھ دی ہوئی آکھن لگی۔ "چنگا چلو فیر، سے مینوں وی نال لئی چلو۔ میں ایتھے کدے کولے رہنا ایں۔"

عنایت فیر ہسیا تے آکھن لگا۔ "چل تمہیں نال ای چل بے اعتبارئیے

چل چھیتی چھیتی ہو جا۔"

فضلاں نیں کپڑے کڈھ کے تیار کر دتے تے آپ وی کپڑے پا کے تیار ہو گئی۔

عنایت نہا دھو کے ویلا ہو گیا۔ کپڑا لتا پا کے فضلاں نوں آکھن لگا: "چلو چلیے۔"

دوویں اکٹھے ٹر پئے۔ راہ وچوں عنایت نیں کوئی دساں روپیاں دی مٹھیائی تے کوئی دساں دا فروٹ لے لیا تے لاری تے بہہ کے واہگے جا اپڑے۔

واہگے دی ہلی ساہنجی بھوئیں ڈوڈک ہوئی نظر آوندی سی۔ نکھیڑا سرحد دے پھاٹک وچ نہ ہلن والے بھانگے پائی کھلا سی۔ پھاٹکوں اُرار چن تارے والا ساوا جھنڈا جھول جھول کے پاکستان دی ہانکی تے فخر کردا دسدا سی۔ تے پھاٹکوں پار ترنگا ہندوستان دی ہمائتی دا دم بھردا نظر آوندا سی۔

عنایت دا اگھڑدا اُداس چہرہ ہُن اُداس نہیں سی — اوہدے مُنہ تے لالی پھبّ دی تے ہوٹھاں تے ہاسا بھنگڑا پاندا سی۔ اوہ فضلاں نوں بڑے جذبے تے جوش نال آپنے نال ٹُرن واسطے گھڑی مُڑی آہندا، واہوداہی ٹُری جاندا سی۔ اوہ آپنے آلے دوالے دھیان مار دا انج محسوس کردا سی جیویں کوئی نواں مُلک فتح کرن والا جرنیل اے۔ پر جدی تیکر ٹُر گئے کوئی دو ک اگے نہیں۔ یہ اچی چیت پھاٹک تے پہرہ دیندے پاکستانی سنتری نیں رعب دار آواز وچ اُکھیا۔

"ہلٹ!"

عنایت شمشیر کے کھلو گیا تے سنتری دے نیڑے ہو کے اوس سلام لئی۔

سنتری پچھیا "تسی کون او تے کتھے جا رہے او؟"

ہندوستانی پھاٹکوں پار کھلوتے ہوئے بلونت سنگھ نیں آواز دتی:

"عنایت علی نیں آ گیاں"

عنایت بلونت سنگھ ول تکن وچ کجھ بے وسا اودھر مڑیا۔ پر

پہرے دار سنتری نے اوہنوں باہنوں پھڑ کے کھلہار لیا تے پچھیا۔

تہاڈا پرمٹ کتھے وے؟

بلونت سنگھ دی دھی ستونت کور نیں فضلاں نوں آواز دتی:

بھین توں تے اراں آ جا!

پر سنتری نیں فضلاں نوں وی رد کیا۔

عنایت نیں سنتری نوں آکھیا۔

اساں اجیہہ نہیں جاناں۔ اسی تے اپنے بھین بھراواں نوں ملن آئے

آں تے مل کے لاہور ای پرت جاں گے!

بھائی مل وی کوئی بغیر پرمٹ دے نہیں سکدا۔ تسی کیہ سمجھدے او

قانون نوں!

بلونت سنگھ نیں ہندوستانی سنتری نوں آکھیا:

"ایں کوئی توپ یا مشیناں گن تے اپنے بھراواں دین واسطے نہیں آیا۔

سانوں تے پتہ ای نہیں سی۔ نہیں تے اسی پرمٹ دا پربندھ کر کے آؤندے

سانوں اُنویں کھچاں کڈھن دا کوئی چا تے نہیں سی ناں ؟"

اوس آکھیا۔

"سردار جی! بحث نہ کرو۔ کیمپ افسر کول جاؤ"

عنایت علی پاکستانی افسر دے کیمپ وچ کھلوتا انجاں پُنے دیاں بُھلاں بخشان دی کوشش پیا کردا سی ۔ پر افسر اوہدی اِک نہ مَنی ۔ اوڑک لمی بحث دے بعد اِہنی اجازت ملی ۔ پئی تُسی فروٹ دی ٹوکری جیہڑی تُساں آندی اے

اُوہناں نُوں دے سکدے او "

عنایت اُدرنویں دیاں پنڈاں بہر تے چک کے کیمپوں باہر نکلیا سامنے بلونت سنگھ پھاٹک وچ بہر تے اِک ٹوکری چکی کھلوتا سی ۔ عنایت سمجھ گیا پئی بلونت نوں وی اوہنی اِیں گھلنہ ملی اے جتنی مینوں ــــ دونویں بھرا وچھوڑے دیاں تھکاوین والیاں سدھاں دِلاں وچ لے کے اِک دُوجے وَل وَدھے۔ پر اِک دُوجے نُوں آپنی آپنی ٹوکری پھڑان دی تھاں اِک دُوجے نال گل ڈکڑی پالئی تے گرم اتھرواں دے ہار اِک دُوجے دے گل پان لگ پیے ۔

دو دلیل سنتریاں بلونت تے عنایت نوں آپنی آپنی سرحد وَل دھک دِتا ۔ اوہ مِل کے وی نہ مِل سکے ۔

جتھوں تیکر نظر جاندی سی ۔ آپنی آپنی منزل دے مسافر پچھاں پرت پرت کے ویکھدے جاندے ساہن تے ٹُردے جاندے ساہن ۔

پرچھانویں

(ترجمہ قصیدہ بُردہ)

کیسے اک زبان دا دُوجی زبان وچ ترجمے کرن دا رواج تے ہے۔ تے لوکاں نیں کیتیاں کتاباں دستے ہے کیتے وی نیں۔ پر جو سواد تے زور کسے زبان دا اپنا ہُندا اے۔ اوہ کسے دُوجی زبان وچ اوسے طرح نہیں وَٹ سکدا۔

زباناں دے آپنے آپنے محاورے تے ٹُھک ٹھیٹھ اپنی اپنی درنوں تے اپنے اپنے آلے دوالے دے مطابق ہُندے نیں۔ گل دے پل دے طور طریقیاں دا بیان کسے اک زبان وچوں دُوجی زبان وچ تے لیاندا جا سکدا اے۔ پر جتھے کوئی اک زبان آپنے آلے دوالے دے نقش اگھیڑ کے مجلس ریاں نظراں دے ساہمنے لیاؤندی اے تے آپنی درنوں دا گوہڑا رنگ جما کے آپنی وڈیائی دا اقرار کرا لیندی اے۔ اوتھے دُوجی زبان اوہدے رنگ نُوں آپنے رنگ وچ پیش کرن لگی پھکی پھکی رہندی اے۔

بہتیاں ترجمیاں وچ تے ترجمہ کرن والے دے علمی ٹُل زور دا دُھکا نظر آؤندا اے۔ تے اوہدی قلم دی اجہی سینہ زوری اکھڑی اکھڑی تُوم پئی ہُندی اے۔ پر عام لوک ایہو جہے ترجمیاں نُوں وی ترجمہ سمجھ کے ای پڑھ پڑھا لیندے نیں۔ میں اج دے ترجمے کرن والیاں دے بر کھلی دم نہیں دیناں چاہندا۔ خبرے اوہ کر ای ایہو کجھ سکدے ساہن جو کجھ اوہناں کیتا —— یا اوہناں بے جان کے ایہہ کجھ کیتا ہوئے تے اوہدے

وچ کیہ حکمت سمجھی ہوندی ہے!

قصیدے بُردے دی شرح تے ترجمہ کرن والے مولانا محمد شاہ نیک عالم تے مولانا محمد دین نقشبندی دونویں بزرگ چنگے پڑھے گڑھے تے جان پچھان والے عالم معلوم ہُندے نیں۔ جویں محمد شاہ نیک عالم ہوراں دے مُڈھلے شعراں توں ایہو گل معلوم ہُندی اے۔ ایہہ شعر اوہناں قصیدے دی شرح کرن توں پہلاں آپنے ولوں لکھے نیں ذرا سنو!

پاک کلام قدیم ربانی آکھے صفت جنہاندے
کیہ مجال کرے چترائی مضغہ ایس لحم دی
تابعدار جنہاندے ہُندے خاص پیارے رب دے
قُرب اُنہاندے توں کیہ جانے حادث جان علم دی
یارب بھیج صلوٰۃ ہمیشہ لائق شان نبیؐ دے
کیہ دسا لے کیتنے عالم بکھ کروڑ پدم دی!
ذات نبیؐ دی باہر وسّے اس امکان حدوں توں!
ذوقی حالت دے وچ یارو حالت زیر و بم دی
برزخ کبریٰ دے جد قائل ہوتے سب ایمانی
طعنے مار نہ آکھو عالم تیری گل بھرم دی

ایہناں شعراں وچ مضغہ۔ لحم۔ قُرب۔ حادث۔ امکان۔ حدوں توں۔ زیر و بم۔ برزخ کبریٰ جیہے الفاظ اُنہاں دے چنگے چوکھے علم دا ثبوت نیں تے ایہو وجہ معلوم ہُندی اے پئی اوہناں قصیدے بُردے جہی فصیح عربی نظم

دے ترجمے دا حوصلہ کیتا پر فیر وی اوہناں دے کیتے ترجمے دا رنگ انجیہا نہیں جیہڑا ترجمے دی اصلی لوڑ پوری کرداہووے۔ کسے غیر زبان دا ترجمہ کرن دی اصل لوڑ ایہو سمجھی جاندی اے۔ پئی جس زبان وچ ترجمہ کیتا جاوے اوہدے بولن والے اصل دا صحیح مطلب سمجھ لین۔

قصیدے بُردے دے پہلے شعر

اَمِنْ تَذَكُّرِ جِيْرَانٍ بِذِیْ سَلَمٖ
مَزَجْتَ دَمْعًا جَرٰی مِنْ مُقْلَةٍ بِدَمٖ

دا ترجمہ نیک عالم صاحب انج کردے نیں:۔

شاید یاد آئی فیر تینوں یاری ذی سلم دی
اتھر خون آلودہ تیری تائیں ناہیں تھم دی

ایہدے وِچ ویکھن والی گل ایہہ وے۔ پئی (بِذِی سَلَمٖ) نوں ذی سلم رکھ جان نال ترجمہ پڑھن والے دے کجھ پڑ پلے وی پیندا اے کہ نہیں!

دُوجے شعر۔

اَمْ هَبَّتِ الرِّيْحُ مِنْ تِلْقَاءِ كَاظِمَةٍ
اَوْ اَوْمَضَ الْبَرْقُ فِی الظَّلْمَاءِ مِنْ اِضَمٖ

دا ترجمہ کردے نیں:۔

یا پھر جھلّی وا دوسمن دی جس نے دھوم مچائی
یا پھر وِچ ہنیرے چمکی بجلی ؟ اضم دی

ایس شعر وچ وی (من اضم) دا ترجمہ اضم ای کر کے اس ترجمے دا حق

ادا کر دیندا اے۔

ایسے طرح اگلے شعراں دے قافیے رسم جسم۔ ہرم۔ کتم۔ رجم نہم۔ قطم۔ وصم۔ تدم۔ تہم۔ عقم۔ شیم تے نغم جویں قصیدے دے اصل شعراں وچ آئے نیں۔ اوہناں وی اوسے طرح ای رلے چھڈے نیں۔ جنہاں نوں کوئی پنجابی بولن والا تے کیہ سمجھ سکے گا۔ چنگا اُردو۔ فارسی پڑھیا لکھیا بندہ وی نہیں سمجھ سکدا تے جے کسے زبان دی لغات ای کول رکھنی پئے۔ تے ایناں وقت ضائع کرن دا کیہہ مطلب ہویا۔ عربی دا ترجمہ جے عربی پڑھے لکھے لوگ ای پڑھ سمجھ سکن تے فیر وی ایہہ اک اوپری جہی گل معلوم ہندی اے۔

فارسی۔ عربی مدھ توں پنجابی دیاں گوانڈناں نیں تے اوہناں پنجابی دا بڑا ہتھ ونڈایا اے۔ پہلاں عربی دے تبتی۔ لبید۔ جعدی تے سبع معلقہ دے لکھاریاں جے پنجابی بولی دے بہر تے آپنی جان پچھان تے آپنے رنگ ونگ دے کئی احسان کیتے تے پچھوں فردوسی۔ جامی۔ نظامی۔ سعدی۔ رومی تے حافظ ہوراں اوہدی خالی جھولی علم تے ادب دی دولت نال بھری۔ پر۔ عربی۔ فارسی دا پنجابی وچ ترجمہ کرن والے سارے عالم عربی فارسی دے گوہڑے رنگوں رنگے ہوئے ساہی۔ ایہو وجہ اے۔ کہ پنجابی ترجمے وچ وی اوہناں عربی فارسی دا ای گوہڑا رنگ رنگیا اے۔ ایہدا قدرتی نتیجہ ایہو ہویا اے۔ پئی اوہناں دے ترجمے دی اوہناں جے خاص لوکاں تاکر ای رہ کے آپنے ہون دا ثبوت دیندے رہ۔ پر پنجاب دے علم وسنیکاں نیں اوہناں دے ترجمے توں کوئی سِدھا فائدہ حاصل نہ کیتا تے عاماں دی

ایہہ لوڑ جویں دی تویں اج تیکر لگی آئی -

اج جد اساں ایہہ ارادہ کیتا اے پئی اساں پنجابی نوں علمی تے ادبی زبان بنا کے چھڈناں ایں تے ساڈا ایہہ فرض اے پئی اسیں عربی - فارسی انگریزی - امریکی - فرانسیسی - جرمنی - روسی تے اجیہاں ہور ہڈگویاں زباناں دے علم تے ادب دے کھیتر پنجابی ترجمے کر کے آپنی بولی دے قدر تے بت نوں ودھان دی کوشش کردے رہیئے -

میں سمجھناں پئی ایہہ کم نہ تے سوکھا اے تے نہ ایں چھیتی ہو جان والا اے پر جیہڑے لوکاں اج تیکر جوڑ کے آپنی مادری بولی پنجابی لئی کم کرن دا تے اوہنوں ترقی دین دا ارادہ کیتا اے - اوہناں اگے ایہہ بڑی گل وی نہیں - ساڈے ایس قافلے دے اجیہے ساتھی نال رَہ دے نظر آوندے نیں - جنہاں دنیا دیاں زباناں دی پُن چھان وچ ای عمراں گال چھڈیاں نیں تے اج اوہ تحقیق دے سلوہناں ٹکانیاں تے کھلوتے ہوئے نیں - جتھے اوہناں دے مونہوں نکلی گل سند منی جاندی اے تے سانوں آپنے ایہناں پنجابی بھراواں دا پورا پورا ہتاں مان ایں -

منزل بھانویں کنی دُراڈی ہووے - اوناں چر ای دُور دِسدی اے جد تیکر ٹُرن والیاں دے ارادے گوڈے مار کے بیٹھے رہن - پر جس ویلے راہیاں دا ڈنگ سیدھ جان والے ہتھے مار کے اُٹھ بہن تے منزل اگلواہندی آ کے اوہناں دے قدم چُم لیندی اے ہمت اگے فتح نزدیک اے مشہور اکھان دی آواز اجے ساڈے کناں وچ پیندی اے - پنجابی جتھے ہل واہناں تے تلوار چلانی جاندا اے اوتھے اوہ اقبال ظفر علی - سالک تے تبسم دے روپ وچ وی

پیش ہو سکدا اے ۔ ایہہ نرا کل تے تلوار دا ای نہیں ۔ قلم دا وی دھنی
اے ۔ ایس کرکے بلّوں پکّی اُمید اے پئی اسیں آپنے ارادیاں وچ
رب نے چاہیا تے چھیتی کامیاب ہو جاواں گے ۔ ساڈیاں ساریاں
نوں خُدا ایہدی توفیق دیوے ۔

پنجابی کھیڈاں

انسانی زندگی لئی تربیت تے علم ایجے گہنے نیں جنہاں دے بغیر بندے دا اصل زیب نہیں اُگھڑدا ۔ پر اہناں ناواں دی ضروری تے لازمی چیز انسان دی صحت اے جدے بغیر اہ کسے کم دا نہیں ۔ دنیا دی ہر لوڑ تھوڑ دا احساس بندہ جناں صحت دی حالت وچ کر سکدا اے ۔ بیماری دی حالت وچ نہیں کردا تے کیہہ ۔ اُکا کردا ای نہیں ۔ جیس آدمی نوں اپنی جان ای بھار ہوئی ہوئی ہووے اوس وچارے نوں کیہڑی گل سُجھ سکدی اے ۔ بیماری دی حالت وچ بیمار نوں جے کجھ خیال آوندا اے تاں اہو ۔ کدیں چھیتی ہووے ٹُل ہو جاں تے میری صحت ٹھیک رہ ۔

صحت دے ٹھیک رکھن واسطے ڈاکٹراں جتھے چنگی خوراک تے ٹھیک ویلے دے اصول قائم کیتے نیں ۔ اوتھے ورزش نوں وی بڑا ضروری سمجھیا اے ۔ ورزش دیاں وکھو وکھری قسماں وچوں کھیڈاں دی ایہو جہی اک قسم نیں ۔ تے ایہی قسم جدے وچ ورزش دے نال نال بندے دا دل وی لگا رہندا اے ۔

تے ورزش دی لوڑ پوری ہو جاندی اے ۔ نام وکھن وچ آیا اے ۔ کہ نری ورزش توں کئی واری بندے دی طبیعت اُکتیندی اے ۔ تے بندہ ایس کرکے

ورزش نہیں کردا۔ کھیڈاں دی ورزش وچ ایہہ واہدا اے۔ کہ اوہناں وچ بندہ ساتھیاں دے نال ہندا ہویا کدی بھیڑا نہیں پیندا۔ سگوں جی پا کے ورزش کردا ئے۔

ایدھی وجہ ایہہ وے کہ اکو جیہے یاراں بیلیاں وچ بندا ہس دا کھیڈ دا اپنا وقت گزار لیندا ئے تے بجھ بغیر کسے وجہ دے نال دیاں دا ساتھ نہ دیناں اپنی نکاتی سمجھ کے بلشاں نہیں ہٹھدا تے کھیڈو کھی وچ ای اوہدی ورزش دی لوڑ پوری ہو جاندی اے۔

پنجاب دیس وچ کئی قسم دیاں کھیڈاں دا رواج اے۔ پر افسوس کہ عاماں وچ ہن ایہہ دنوں دن گھٹ ہو رہیا اے۔ جدھا قوم دی صحت تے بُرا اثر پیناں ضروری اے۔ ایس کر کے ساتوں آپنی ایس قدرتی لوڑ ول پورا پورا دھیان دینا چاہی دا اے تاں جے ساڈی قوم دے جنے دی اوہ گل ہاؤلی ہاؤلی اُکا مُک ای نہ جائے۔ میرا خیال اے۔ کہ قومی صحت دیاں راہواں تے ساڈے کول ایہہ قوم تے ملک دی اِک اجیہی امانت اے جدھا خیال سلتوں ہر ویلے رکھناں چاہی دا اے۔ جویں ساڈے وڈھیاں ایدھا خیال نہ کھیا تے ایس امانت نوں ساڈے تیکر اپڑایا۔

عام کھیڈاں دی ڈول ول جے زرا دھیان نال ویکھیئے تے انج ملوم ہندا ئے کہ پرانے پنجابی بزرگاں نے ایہناں نوں بڑی سوچ وچار نال بنایا تے بڑی محنت تے شوق نال ایہناں دا رواج پایا تے جتھے بہت ساریاں کھیڈاں

بنائیاں اوتھے ایس گل دا وی خیال رکھیا - کہ کجھ کھیڈاں بھاریاں تے سخت تے کجھ ہولیاں تے نرم ہوون - آکھن ملوم ہندا اے - کہ اوہناں نوں ایس ونڈ دے کرن لگیاں ایس گل دا خیال ضرور رہیا - کہ کجھ کھیڈاں جواناں لئی تے کجھ بالاں لئی ہوون - تے فیر اوہناں وچوں کجھ کڑیاں چڑیاں لئی تے کجھ مٹیاراں لئی ہوون -

اوہ عام کھیڈاں جنہاں دا دیس تے رواج اے ایہہ نیں - کوڈی یا کبڈی - کیڑ کڑا ہنگا - تونجی - ربنی - اہنی - شٹاپو - کوٹلہ چھپاکی - گیڈیا بھنگڑا - لڈی - بہترا تے چھال - کھدو کھونڈی تے گلی ڈنڈا - ایہہ کھیڈاں جواناں تے بال کھیڈدے نیں - مٹیاراں تے بالڑیاں ککلی - کھنوں - بہن بھن - لکن میٹی - گڈیاں پٹولے تے ترنجناں وچ کھیڈدیاں نظر اوندیاں نیں -

ایہناں دے علاوہ کئی کھیڈاں اجیہیاں نیں - جنہاں نوں جٹ جوڑیاں اکٹھے وی کھیڈدے نیں - جویں بلنگ - پر جویں میں ایس گل دا ذکر پہلاں کر چکیاں کہ عام کھیڈاں دا رواج دِنوں دِن گھٹ دا جا رہیا اے ایدھی اک وجہ ایہہ وی اے - سکولاں کالجاں وچ ڈرل - فٹ بال - ہاکی کرکٹ - والی بال تے کلباں وچ ٹینس تے بیڈمنٹن دا رواج عام ہندا جاندا اے - پر ایدھے نال تر ملک دے پڑھے لکھے طبقے دا تعلق اے جہڑا اوہدے کولوں ضرور فائدہ اٹھا رہیا اے - پر عام ان پڑھ یا سکولاں

کاجاں نال تعلق نہ رکھن والے لوک اوہناں دی ویکھو ویکھی اپنے ورتارے نوں چھڈ دے جاندے نیں تے نہ اوہناں دے ایس رواج تے ای عمل کردے نیں ۔ نتیجہ ایہہ ہویا ہے ۔ کہ دونواں وچ شہراں دی صحت کیہہ تے گرائیاں دی صحت کیہہ ۔ دونویں خراب ہو رہیاں نیں ۔

عام صحت دی خرابی دی کجھ وجہ خبرے بناسپتی تے رلے دیاں خوراکاں دی ہون ۔ پر بہتی وجہ ورزش دا نہ ہون ایں ۔ ایس کر کے اجیہے لوک جنہاں نوں ترودل ورزش دا بوجھ معلوم ہندا ہووے ۔ چاہی دا اے پئی اوہ کھیڈاں دے وچ ای ورزش کر لیا کرن جد ہے نال قدرتی طور تے اوہناں دی صحت تے چنگا اثر پئے گا ۔ تے اوہ نت دیاں نکیاں نکیاں تکلیفاں توں بچ رہن گے ۔ جنہاں دا سواہریاں رہناں وڈیاں وڈیاں بیماریاں دی صورت اختیار کر کے انسان دی زندگی نوں اک مصیبت بنا دیندا اے ۔

قومی قوت

کسے قوم یا مُلک دی قوت دا راز اوہدے اندرونے دی صفائی تے۔ اوہدے مجلسی ورتارے وچ ہوندا اے۔

جس قوم دا اخلاقی اندازہ اُچا نہ ہووے۔ جیہڑی قوم اپنے قانون دی سختی نال پابندی نہ کرے۔ جیہڑی قوم اپنے آلے دوالے نال چنگا نہ ورتے جس قوم وِچ انتظام دی چنگی قابلیت نہ ہووے۔ جیہڑی قوم اپنے خلق دا چنگا ثبوت نہ دے سکے۔ جیہڑی قوم اپنے گھر نال محبت نہ کرے جیہڑی قوم دا ادب کھلاتے تھڑتھا ہووے۔ جیہڑی قوم سادہ مرادی زندگی گزارنی نہ جانے۔ جیہڑی قوم قدرتی اصولاں دی پابندی نہ کرے تے اوہدے کماں تے چلن توں جیہڑی پلیندی ہووے۔ اوہی قوم دی زندگی وچ سدا صداقتی تے امن دی تھاں اِک دھاندل تے بھاجڑ جیہی پئی رہندی اے۔ پر دُنیا دی چنگی ورتوں دے ایہناں اصولاں وچوں اکثاں میٹ گئے ہوئے ہیر پھیرے دا انگوں دوجیاں قوماں دیاں نقلاں کرن لگ پیندی اے۔ ظاہر اے کہ ہر قوم اپنے آلے دوالے دیاں لوڑاں تے ضرورتاں دے مطابق اپنے قانون تے اصول بناندی تے اوہناں تے عمل کردی اے اپنے ورتارے دے ایہناں اصولاں توں دھیان پاسے ہو یاں سکے حکیم نیں ایہہ آکھیا ای کہ ہندا ہندا اے تے چڑھدا چڑھدا۔ پُر پیادے بیٹھے ہو

طریقے اچھے نہیں۔ کہ ایشیا چہرے کدی وی اوہناں نوں اپنی زندگی دی رتوں
نال دکھن دی اجازت نہ دے۔ اپنے دیس پاکستان وچ جے اسی ٹانویں ٹانویں
کوئی نوہ پالی یا نسوانی چہرے کہ اوہدی نقل کرن دی کوشش کریئے تے فیر
آپ ای سمجھ لو۔ کہ ایہہ ساڈے کردار دی کنی کمزوری ہووے گی۔ جیہڑی
ساڈی زندگی نوں دکھی بنا کے ساڈے گزارے دے کم وچ ڈکا تے
مصیبت دا گھاٹا پاوے گی۔ ککے دی نقل دی تھاں سچی خدمت دا اصول
جیہڑا ساڈی روایت اے..... ساڈے لئی ہمیشہ خوش رکھ سکدا اے
گھر، دفتر، دکان، اسکول، ہسپتال، ہوٹل، تھاں دی، اسٹیشن، ہوٹل زندگی دے
ہر ٹکانے تے جے ساڈا اصول خدمت تے صرف خدمت ہووے تے کوئی وجہ
نہیں کہ ساڈی حیاتی۔ اسے تے خوشی دا ڈھلکا روپ نہ دسدا ہووے۔ بناوٹی
ہاسیاں دے نال چہرے سوا ایہہ کہ دنوں دن پھیکے نہ پیندے جاون
تے ساڈیاں ہڈیاں تے رت دی اک چھٹ وی نہ رہن دیندے۔ ہور ایہہ کہ
سکن گے۔ پچھلے ایہہ فیشنی گنڈ کپ، غلی بوک دا گوں ساڈے پینڈے
دی رت پی گئے نیں، اوہ سنگے ایہہ فیشن ڈاکرواں پوڈراں کریماں تے تیلاں
دے روپ وچ ساڈی خون پسینے دی کمائی دے لکھاں تے کروڑاں روپے
دی ساتھوں کھوہ لجا رہے گئے تے اسی زندگی دیاں خوشیاں بجھن دی تھاں
پھیرے ای پیندے دے نہیں سگے۔ ضروری اے کہ اسی اوہناں دیاں مصیبتاں
تے دل دیاں کھوٹیاں عادتاں دا مقابلہ کرن لئی اسیں اپنے چہرے نوں پوڈر
نال لال کرن دی تھاں اپنے ساڈے جیاں وچ اچھا خون پیدا کرن دی کوشش

کریئے کہ ساڈی ٹورح دنیا جہان دیاں بلاواں دی نگرہ توں اُچی رہ کے ہمس دی تے ٹھیک دی رہ۔ پر ایہہ ہووے گا تد کہ جویں اسیں اپنے قانون قانون سمجھ سکے اوہدی پابندی کرنے آں اوسے طرح آپنیاں چنگیاں عادتاں نوں وی قانون دا درجہ دے کے اوہناں دی پابندی کریئے تے فیر ویکھیئے کہ اج دی ساڈی جیہی پاکستانی قوم اوہیں کجھ دناں وچ اِی کویں دُنیا دی نگرہ ٹی قوم بن جاندی اے۔

سادی زندگی

اپنے قدیم مذہبی تے اخلاقی رواج مطابق ہر جوان بڈھے مرد عورت دا اوہیں اُٹھ کے نہونا دھونا نماز پڑھنی تے اپنے اللہ دی درگاہ وچ بہر نوا کے چڑھدے دن لئی خیر برکت دیاں دُعاواں کرنیاں اج سانوں یاد نہیں سادہ گھر دی زندگی وچ صوفے سِٹ۔ کرسیاں۔ میزاں، تپائیاں۔ پھولدان، قالین، دریاں ا دھکے نال شامل کر کے آپ زندگی نوں دوبھر کر لیا جاندا اے۔ اوہ کفایت شعاری جس ساڈے رسم و رواج تے آ ئے گئے دی خاطر تواضع وچ کدی کوئی فرق نہیں سی اون دیتا نظر نہیں آوندی۔ اج وی جیہڑے گھر دا وسیبا پنجاں دساں بھانڈیاں تے دو چار منجیاں بستریاں نال ہو سکدا اے اوس گھر نوں اِک بھانڈے ٹنڈر تے دست ولیوے نال کسیر ہٹا یا گیے نیل بانہ دی چلا دِلیا جیہی سراں بنا کے رکھیا جاندا اے۔ گل تے ایہہ ٹھیک اے کہ ساری زندگی دی ایہہ نہ مکن والی دولت اساں آپ جان کے ونجائی۔ ساڈی آزادی تے ڈاکا مارن والے ہمدرداں کو جتھے ساڈی حیاتی دے ہور ساز و سامان

لُٹ کے لے گئے اوتھے ایس دَولت نُوں وی اُوہناں ساڈے کول نہ رہن دِتا۔ پیاسے آہستہ آہستہ ڈھلیاں بیراں دا کجھ نہیں وِگڑدا۔ باہر جیتھے اسی اَج دی اُنجیں سادہ مُرادے طور طریقے تے واہی جوتی کر دے دِتنے آں اوتھے شہراں وِچ چھوٹے چھوٹے کاریگر اپنے کم روزگار گزارہ نے اپنے ایس ورتارے نوں جے اَہی دکھالے دی سدھر دے بغیر قوم تے ملک دی اَرتی دی خاطر ذرا وَدھا کے یکساں کر لئے تے ساڈے عام قومی گزارے نوں کسے تھوڑ دی شکایت نہ رہ۔

اپنی رعیت دے جذبے دی پاکستان سرکار وی جے اپنے عمل نال مدد کرے تے ساڈے وَرہیاں دے کم مہینیاں وِچ تے مہینیاں دے دناں وِچ ہو سکدے نے۔ سرکاری عمارتاں، تجارتی کوٹھیاں۔ بنک۔ ریلوے اسٹیشن گودام تے اُہناں دا فرنیچر بھانویں سوہنا ساہڑا تے پکا پیڈا ہووے۔ پر اوہدے وِچ سادگی دے اصُول نوں نہ وساریا جائے۔ سول تے فوجی افسراں تے کارکناں دیاں وَردیاں وِچ جیہڑے وکھالے تے شُوکاشاکی دی تھاں وطن دی خدمت دا سچا جذبہ پیدا کر کے اوہدی بچت دی اپنے وطن دی حفاظت لئی جنگی سامان تے خرچ کیتی جائے۔

روپیہ خرچ کرن ویلے روپیہ بے شک دل کھول کے خرچ کیتا جائے۔ پر صحیح لوڑاں لئی اُتلی اُتلی بھڑک دھڑک تے چمک دمک دیاں پھیراں تے رقم روہڑن نوں سرکار اپنے وطن نال غداری سمجھے تے اپنے پاک وطن دا غریب توں غریب تے مارے توں ماڑا دسنیک وی سرکاری ملازماں دی امدادی

خدمت توں خالی نہ ہٹ تے ہتھیاں افسراں وچ اجے تیکر جہڑی شیخی آکڑ تے دکھاوے دی صورت نظر آوندی اے اوہ قانون دے اندر رہندیاں ہویاں بھائی چارے خدمت تے انصاف دا روپ بدل لے۔ خدمت نال قدرتی علوم تے ساڈی صنعت تے تجارت نوں دونوں دن ترقی دے میدان اندر دا موقع ملے گا تے ساڈی صحت تے ساڈے اخلاق نوں ہور چنگا کر دے گی۔ ایہدی وجہ ایہہ وے کہ عام طور تے وڈے بندے اپنے تے اپنی اولاد دے اخلاق نوں وگاڑن دا موجب بن دے نے۔

اخلاق

چنگے اخلاق دیاں قوماں سخت غصے دی حالت وچ وی اپنے بچیاں نوں کدی بے وقوف یا بے عقل توں ودھ گالھ نہیں کڈھدیاں۔ کسی عربی زبان دی ایہہ اخلاقی حالت سی کہ کسے دی غلطی یا زیادتی تے اوہنوں ایہہ جملہ آکھدے کہ "معلوم ہوندا اے توں عرب نہیں" جس دے معنی سن کہ اساں اپنے ساتھی دی بہت ای بے عزتی کیتی اے تے سنن والا وی سمجھدا سی کہ میری بہت بے عزتی ہوئی اے۔ ہن ایس اندازے نے اسی اپنی مختلف لغات تے گالاں دی ڈکشنری دا مقابلہ کریئے تے پتہ لگے گا کہ ساڈی معقول بول چال وچوں وی گالاں دا چہرہ مہرہ نظر آوندا اے۔

قانونی پابندی

اپنے ملکی قانون دی پابندی ساریاں خوبیاں دی جڑھ اے۔ ملک دے فوجی تے شہری قانون نوں اپنے دل وجان نال منناں ہر شہری دا فرض ہونا چاہیدا اے تے ساڈے لیڈراں نوں جتھے اپنے حق منگن دا مکمل پیار ہوندا اے اوتھے اوہناں نوں

ضابطے دی پابندی کرن والا نہیں ہندا۔ تسیں آپ ای دسو کدی ساڈے لیڈراں نوں ایہہ خیال وی آیا اے کہ اسیں نوجواناں وچ ضابطہ یا تنظیم پیدا کرن دی کوشش کریئے یا کدی اوہناں آپ ای ضابطے دی پابندی نوں اپنا فرض جاتا ہووے۔ جلسے جلوساں یا میلیاں تماشیاں تے لوکاں دے بے وسلے ہتھ تے بڑبولیاں زباناں دے نال نال ساڈی ہمدرد پولس دے ڈنڈے اکو جیہے چلدے نظر آوندے نیں۔

ایس کر کے ایہہ گل ضروری اے کہ ہر قوم عمل دا اک طور طریقہ بناوے تے ساری قوم نوں اک وجود دا انگ بنا کے اوہدے لئی حرکت کردیاں نظر آوناں چاہیدا اے۔ تے ملک دی کسے نکروں دی کوئی مخالف آواز نہیں آونی چاہیدی۔ ایہہ ٹھیک اے کہ کدھرے کدھرے ملک وچ داخلی سیاست دے کجھ نکے جھگڑے وی ہون گے پر ساڈی ملک گیر حب الوطنی اوڑک اوہناں نوں عامی فائدے دے راہ تے لے آوے گی۔ تے اوہ اپنیاں ذاتی غرضاں تے فایدیاں نوں ٹھڈا مار کے اپنے پیارے وطن دے وفادار بن جاہن گے۔

وطن پرستی پاکستانیاں بھانویں کشمیر دے معاملے وچ ایہہ ثابت کر دتا اے کہ جد کدی پاک وطن نوں اوہناں دے مال جاندی لوڑ پئے اوہ دریغ نہیں کرن گے۔ پر میں سمجھنا کہ ایہہ اک اچھا فرض اے جیہڑا مالی جان وار کے ادا کرنا قوم واسطے دو جہان دے سکھ تے آرام دا موجب اے۔ ساڈا ایہہ ملک تے کوئی احسان نہیں

جے ساڈا دیس وسدا اے تے ساڈا اِسی وسیباا ے تے جے دیس اِی نہیں تے اسیں کتھے۔

چیونا ڈاں نیں جے کر تے فقیر اید ے سہارے
مویاں بی سیمٹے گی بدن خاک وطن دی

اَن بنے وقت وچ بی وطن پرستی کوئی جرم نہیں - ہاں ایہہ اوہناں لوکاں دی اکھ دا کنڈا ضرور اے جہناں دیاں ذاتی غرضاں ایدے راہ دا ڈکا نے - ساہنجی قومی زندگی دا جنم داتا روس ایک مدت توں ایدی لوڑ نوں کویں محسوس کر رہیا اے - وطن پرستی دا پاک جذبہ جیہڑا اودس وچ کدی منع سی آج سرکاری طور تے اوہنوں ابھارن دا قانونی فرض اودی حکومت آپ ادا کر دی اے ؂

ساڈے ایس جذبے نوں کھیرو کھیرو کرن دی اک لاہنب ساڈا مذہبی اختلاف دی ہے - ایدے لئی میں اپنے مذہبی پیشواواں تے لیڈراں دی خدمت وچ صرف اینی عرض کراں گا - کہ اوہ مذہب دے اصولی اختلاف تے ویرو ے جیہڑے اوہناں دے ایمان تے ضرب لاندے ہون بے شک قائم رکھن پر - حُبّ الوطنِ مِنَ الایمان دے پاک اصول تے کٹھے رہن نوں وی اپنا فرض سمجھ کے اختیار کر لین ایدے نال اوہناں دے مذہبی اختلاف کجھ ڈدھ دے گھٹدے نہیں - اپنے ملک نال محبت تے دِلی محبت دا اصول ای دنیاوی ترقی دے اعلےٰ درجے حاصل کرن دا موجب ہو سکدا اے !

دیس لئی جیونا حیاتی جان لو دیس دی خاطر اے مرنا زندگی ؂

پنڈ دا کھوہ

جیہڑے لوک شہراں دی گہماگہمی تے رُجھیاں وِچ زندگی دے دِن گزاردے نے اوہ پنڈاں دی سِدھی سادی تے بے فکری زندگی دا کُجھ اَنگ نہیں انگ سکدے ہُن جد پاکستان سرکار نے پنڈوری ترقی تے بہتر دَل خاص توجہ دِتی اے ساڈی مُلکی سیاست دا پلڑہ پنڈاں وَل جُھک گیا اے جدھا کر کے ایس گل دی بڑی لوڑ اے کہ پنڈوری وَسوں دا صحیح نقشہ شہریاں نوں سمجھا دِتا جائے ایسے نقشے دی سب توں وڈی لاہنب پنڈ دا کھوہ اے۔

پنڈاں وِچ جتھے پانی دے وڈے نل ٹیوب ویل، یا نہراں نہیں اوتھے کھوہ دے بغیر کوئی کم نہیں چل سکدا۔ زمیندار کھوہ دے پانی نال اِی پیلیاں پیاندے نے۔ ایہہ پانی اوہناں دے کھون دھون تے پین دے کم آندا اے زندگی دِیاں ایہہ اٹل لوڑاں پوریاں کرن لئی پنڈ دے ہر بڈھے جوان بچے سوانیاں تے بالڑیاں نوں کھوہ تے آؤنا پیندا اے۔ پنڈ دے چوکھر مہروتے ڈنگر وچھا وی آ ندا جاندا رہندا اے سویلے شام جتھے پنڈ دے آدلو تے آڈِدے آلے دوالے میلا لگا رہندا اے۔ اوتھے دو پہریں کھون دھاوے بال گڈیاں تے کپڑا لتا دھون والیاں بیبیاں دی وی گھٹ بھیڑ نہیں ہُندی۔

اِک پاسے جے نہ بیٹھا اوہ گاہڈی تے بیٹھا جوگ نوں نہ وال دیں
ہکدا نظر آوندا اے تے دوجے پاسے اوہدا پُتر یاکاواں کہی موہڈے
تے نکّے نکّے بھیڈاں تے فرق فرق کیا دے پیاندا دسدا اے ایدھر بال
گُڈیاں جے گُٹڑے ہوئے کماد دیاں ٹوٹیاں ساوے لے چوپدے تے
نساندے دِسدے نے ۔ تے اودھر اوہناں دیاں ماواں بھیناں
اولو دی ریت لے کے بھانڈا ٹینڈر مانج دیاں کوچ دیاں نے ۔ غسل
کرن والے جے ہنڈاں بھر بھر کے سراں تے پانی پے پاندے نے ۔
تے تُسے راہی مسافر بگّاں نال پانی پی پی کے اُڈ دے بنتے ختے دی واری
لاندے سن آرام کردے تے راہ پیندے نے ۔ کھوہوں لہندے ولاں
دی پیلی وِچ گوڈی کردا اِک جوان اپنے تھکیویں نوں ہولیاں کرن لئی ۔
"منڈا موہ لیا تویتاں والا نی دمڑی دا سنگ تل کے"
دیاں میٹھیاں لگراں لائی جاندا اے ۔ تے چڑھدے وَل کھوہ توں ذرا
دیراڈیاں کجھ ٹمیاراں آپو وِچ اِک دوجی توں ہاسہ بکھیڑا کردیاں تے
بجدیاں ٹپنڈیاں سپنے ۔ ایس پاسے کجھ اوکڑاں مستاں نماناں دے
جے گلے گُزاریاں پیاں کر دیاں نے تے اوس پاسے کجھ بڈھیاں آہلنڈ
گواہنڈ دے چنگ منہ پیاں پھولدیاں لے تے جتھے اوہناں دی
گل آپو وِچ نہیں رلدی اوتھے بغیر لحاظ ملاحظے دے ننگیاں گالاں دی
مُہارنی شروع کردیندیاں نے ۔
اُدھر کجھ وے لے گئے تے راہی حقہ پیندے پلینہ دے دھپ

سختی دِ پیلے دی خرابی تے فصلاں دا حال بیان کردے ہوئے اپنے اپنے پنڈ دی گھانی پیے پاندے نے۔ ایتھے کجھ اپنے رنگ وِچ اندر باہر دی سیاست تے بحث ہوندی اے۔ جنہوں پڑھے لکھے شہری سُن تے ہکے بکے ہو جاہن۔ ایہو جیہی اکٹھاں وِچ کدھرے کجھ بڈھے جواناں نوں لعنت پھٹک کردے تے بال ووڈھیاں دیاں نقلاں کردے سنے کھیڈ دے دی نظر آوندے نے۔ ایہو جیہی آپس دی گل کتھ وِچ خانہ جنگیاں دے ذکر کشمیر کوریا تے ایران دے معاملیاں تے بحث کردیاں مذہبی تے قانونی فیصلے دی ہو جاندے نے۔ جنہاں توں کئی وادی آپو وِچ ڈانگو ڈانگی ہوکے مُنہ سِر پاڑن تیکر گل اپڑ جاندی اے۔ جنہاں جھگڑیاں دا نتیجہ سوا قومی تے ملکی نقصان دے ہور کجھ نہیں ہُندا۔ کئے دیٹے تے ایہے بے مطلب جھگڑے ٹبراں دے ٹبر تباہ کرکے رکھ دیندے نے ایس کرکے میں اُدھناں لوکاں نوں جیہڑے قومی درد دی دجہ توں یا اُدھناں لوکاں نوں جیہڑے پاکستان سرکار ولوں پنڈاں دی اصلاح کرن تے لگے۔ بڑے زور نال آکھاں گا۔ کہ اوہ پنڈاں وِچ کم کرن لگے پنڈاں دے آلے دوالے تے عاماں وکاں دی چنگی ہوجب مت نوں نہ بھُلن میں سمجھناں کہ ایسے طرح عام جنتا دی بھلائی ہو سکے گی۔ کئی معاملے والیاں دے قدرت نوں سامنے رکھ کے جے اوہناں دی لوڑ دا اُپا کیتا جاوے تے اوہدے وِچ ضرور کامیابی ہُندی اے۔

پنڈ دے کھوہ دی ایس تھوڑی جیہی گھانی توں ایناں پتہ ضرور

لگ جاندے دا ۔ کہ کھوہ پنڈ دی گیڈی گُو ضروری شے وے تے بارانی زمیناں وِچ کھوواں دا کڈھناں تے اُوہناں دی مرمت داد هیان رکھنا کتناں ضروری اے پاکستان سرکار نوں ایہہ چاہی دا اے کہ بارانی زمیناں وِچ جتھے اج تیکر کھوواں دی رسم رواہ نہیں ۔ او تھے عام زمینداراں دی بہتری تے بھلائی لئی کھوواں دا انتظام کرکے اپنے پیارے پاکستان دیاں نہیتاں نوں چنگیاں کرے ؛

تریجن

میں ایدھوں پہلاں آپنے کسے مضمون وِچ سُوانیاں دی گھروکی زندگی تے ٹبرداری ویلے لئی آپنے خیال ظاہر کر چکاں۔ آج میرا خیال اے پئی اسی اوہناں دی عام کاروباری بھنج دوڑ دیاں کجھ گلاں کریئے۔

ایس ویلے کیہہ یورپ تے کیہہ ایشیا دونویں ایس گل تے اڑے کھلے نیں پئی سوانیاں نوں گھراں دیاں وَلگناں توں باہر نکل کے مرداں دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے ہر کم وِچ اوہناں دا ہتھ وٹا ناں چاہیدا اے۔ جتھے مرداں دا ایہہ چا شوق دفتراں۔ ہسپتالاں۔ دوکاناں۔ ہوٹلاں کارخانیاں۔ سکولاں تے کالجاں توں وَدھ کے ہتن کچہریاں۔ چھاؤنیاں تے جنگی میداناں وِچ وی سوانیاں نوں آپنے نال ٹردیاں پھردیاں تے کھلوتیاں بہندیاں ویکھناں چاہندا اے اوتھے بیبیاں آپ وی کجھ کاہلیاں پئیاں ہویاں دِسدیاں نیں تے چاہندیاں نیں پئی جویں ہووے سانوں زندگی دے ہر میدان وچ مرداں نال ساواں حق دِتا جاوے۔

یہ میرا خیال ای نہیں یقین ایں جے ایہہ اک ہونی جیہی گل اے۔ دُنیا تے کوئی کم کرن لگیاں سب توں پہلاں سانوں قدرت کولوں صلاح

ضرور لینی پیندی اے۔ فیر قدرتی تے غیر قدرتی اسباباں توں وِچ کے ٹُرناں پیندا اے۔

میری ایس گل نوں سمجھن واسطے اِک منٹ لئی فرض کرو۔ تک نوں کوئی مرد ایس گل تے اڑ بیٹھے۔ پئی اوہنوں وی سوانیاں وانگوں اولاد پیدا کرن دا حق ملنا ہی چاہیدا اے۔ ظاہر اے پئی اوہ اِک نہ ہو سکن والی گل دے۔ اوہ ایس گل دے مگر پے کے آپنا تے تہاڈا وقت ضائع کرے گا۔

ربل جیہی نازک ویل دا بوہڑ بننا اَوکھا ای نہیں۔ ناممکن وی اے۔ گلاب دا بوٹا پپل دا شگفتہ تے جھرے وِچ نے۔ پر پپل بن نہیں سکدا۔ پانی پانی ایں تے اگ اگ!

ہُن ساڈوں قدرت کولوں صلاح لیندیاں ہویاں ایہہ ضرور ویکھنا پئے گا۔ پئی سوانی آپنے ایس دعوے وِچ کتی کو سچی اے تے اوہدے کول آپنے ایس حق نوں منان دے اسباب وی ہن کہ نہیں ___؟ اِک تے تھانُدو گرداں ناوں سُوانیاں دے ہڈ پیر تے جوڑ بند سوہل تے نوک ہندے نیں پئی اوہ مرداں وانگوں محنت مشقت نہیں کر سکدی تے آپنی ایس بناوٹ توں ای اوہ مجبور اے۔ مرد جتھے مجلسی دِکھاوے وِچ بہادری جرأت دے گون گوندا اے تے وڈیاں مصیبتاں وِچ ڈٹ کے کھلوندا نہ نہ دکھاندا اے۔ اوتھے سوانی روپ سوہپن دے بن بناتے اوہدے نکھار دے پربندھ کردی نظر آوندی اے میری ایدے توں ایہہ مراد نہیں۔ پئی بہادری یا جرأت سوانیاں وِچ ہُندی ای نہیں۔

ضرور ہندی اے ۔ سواݨیاں ایہہ ہوں دا بݨے وقت تے کئی واری ثبوت دی دے چکیاں ہیں ۔

میرا مطلب ایہہ وے ۔ کہ مرداں دے مقابلے تے اوہ قدرتی طور تے کمزور تے نازک بݨائیاں گئیاں ہیں ۔ ایس کرکے جے باہر دے یا میدان دے کماں کاجاں لئی ساڈے کول تھبہ مرد ہین ۔ جیہڑے سوانی نالوں تگڑے تے ہڈ کاٹھ دے چنگے وی نیں کیوں نہ ساڈے کم آؤن ۔ سوانیاں مڈھ توں آپݨی ایس کمزوری دی وجہ کرکے گھراں دے اندر ای رہݨیاں چاہی دیاں ہیں تے ایس گل دا دھیان رکھدیاں ہویاں پئی جے کدی وقت پے جائے تے اوہ مرداں دے سارے کم کاج ڈرن جھکن دے بغیر بھگتا سکن ۔

سوانیاں لئی ہور اک قدرتی تھوڑ ہر مہینے اوہناں دا اکٹھے دن دن بیمار رہݨاں تے ول ہون نیکر بالکل نکمیاں رہ کے وقت گزارنا اک مستقل کاروباری نقصان ایں جدھا گھاٹا اُنہاں کولوں کدی پورا نہیں ہو سکدا ۔ ایس کرکے اوہناں دا ایہہ فرض اے پئی اوہ اپݨے تے آپݨے گھر دے فائدے نوں ضرور نظر وچ رکھن ۔

میں سمجھناں پئی سوانی قدرت دا اک اچھیا سوہݨا انعام ایں ۔ جنہوں سانبھ کے رکھناں مرداں دا فرض اے ۔ عام باہر اندر آؤنا جانا اَج دی سوانی نوں نہیں پچ دا ۔ یورپ وچ جتھے سوانیاں بغیر روک ٹوک دے باہر اندر ہر ل ہر ل کردیاں پھردیاں نیں ۔ آپݨی آبرو نوں اوناں سانبھ کے

نہیں سکدیاں جتاں ایشیاویاں اندریں ذہن والیاں بیبیاں ۔ عقل دی گل وی ایہہ ای اے جے بندہ آپنی قیمتی تے خوبصورت شئے نوں سانبھ کے رکھے ۔ سوانی کول وی شئے جے کوئی ہے تے اوہ اوہدی آبرو اے ۔ ایہہ وکھری گل اے ۔ پئی کوئی قوم ایدھا ئل ای نہ پائے تے آپنا مال آپنی کنیوں کھول کے آپ چوراں ہے وچ رکھدے نے دل وچ ایہہ تسلی وی رکھے ۔ پئی اوہنوں چور چکار دا ڈر نہیں ۔

گھر دے اندر وی ذمے داری جیہڑی قدرت نیں ساری دی ساری سوانی دے ذمے پائی اے ۔ کوئی تھوڑی جہی نہیں تے سوانی گھر وچ رہ کے وی اوہ کم کر سکدی اے جیہڑا مرداں کولوں باہر رہ کے وی نہیں ہو سکدا ۔ آپنے گھر دے سارے فرض کوئی بیبی جے کر دھیان خیال تے پوری محنت نال ادا کرے تے میں سمجھاں اوہ آپنی قوم تے قوم کولوں نہ لہہ سکن دا احسان کر دی اے ۔ ایس ویلے تیکر جنہاں سوانیاں نیں ایہہ کم کیتا اے میرا یقین ایہہ پئی وقت قیامت تیکر اوہناں دی سوبھا کردا رہ گا ۔

حضرت ابو بکر صدیق رضؓ ۔ حضرت عمر فاروق رضؓ ۔ حضرت عثمان غنی رضؓ ۔ حضرت علی رضؓ ۔ حضرت حسن رضؓ ۔ حضرت حسین رضؓ ۔ حضرت خالدؓ بن ولیدؓ ۔ حضرت زبیرؓ ۔ حضرت ابو طلحہؓ تے اہناں دے نال دے ہور بزرگ جنہاں دا ناواں نیں جیہے قوم اوہناں ماںواں تے جتاں وی فخر کرے تھوڑا اے ۔ ایہہ سارے بزرگ ایس دنیا تے آئے ۔ تے ایتھوں ٹر دے گئے ۔ پر ساڈی تاریخ

آج تیکر اوہناں دے ناں نے جھول جھول کے اوہناں دا مان کر دی اے نے قیامت تیکر مان کر دی رہ گی۔

میں پچھیاں سوالی دے ذمے ایہہ جیہڑا اِکو فرض اے۔ ایہہ کوئی چھوٹا جہیا اے۔ کہ اوہ اجہیا مرد آپنی قوم دے حوالے کرے۔ جیہڑا اوہدی سُتی ہوئی تقدیر نوں جگا کے ساری قوم نوں سدا دی زندگی دی اَن مُکی دولت دے کے مالا مال کر دے۔ جدھے تے اوہدی قوم دیاں آون والیاں نسلاں وی فخر کرن۔ میں سمجھناں پئی سکندر تے نپولین جیہے مرداں دیاں ماواں نیں گھر بیٹھیاں اوہناں دے مارے ہوئے میدان اُنہاں توں پہلاں سَر کر لئے ساہن۔ ہلاکو تے چنگیز خاں ہوراں دیاں زندگیاں اوہناں دیاں ماواں دی اُنگل نال بنیاں تے سنوریاں ساہن۔ صلاح الدین ایوبی تے عماد زنگی ورگے بہادر جرأت تے بہادری دے جوہر آپنیاں چُمّن والیاں دے دُدھ وچوں لے کے میداناں وچ نکلے تے دُنیا تے چھا گئے

میرا خیال اے پئی سوالی دا ایہہ اِک غرض ای ایڈا اوڈھا تے ضروری اے جدھے توں اوہ گھر وچ رہ کے پوری محنت کرن نال ہماں وی پہلی ہو سکدی اے۔ دُور نہ جائیے۔ اَج وی آپنی گل ذرا وی ویکھیے تے اندازہ کریئے پئی قائداعظم دی نیک ماں نیں اپنی گئی گزری قوم تے کیڈا وڈا تے نہ لہہ سکن والا احسان کیتا اے۔ جیہنوں تے جدوں اوس مائی دی یاد آوندی اے میں اوہدے حق وچ ایہہ دُعا کرناں جے اللہ سائیں رتاں بہشتاں وچ اوہدے

گھر کرے بدھے پُتر نہیں سانڈے جنھی دِلوں ہری ہوئی تے شرمندی قوم نوں
دُنیا دی پڑھیا وچ سر اُچا کر کے بہن دی جاچ سکھائی۔

ہُن تُسی آپ ای سوچ لوو پئی ایہناں دا ایہہ آکھناں کیتھوں تیکر ٹھیک والی
گل اے ۔ اسی آپنیاں دھیاں بھیناں نوں ایہہ صلاح دیاں گے پئی اوہ
آپ دیکھن جے ویکھو ویکھی اَنّھے واہ گھروں باہر نکل کے قوم لئی کجھ نہیں کر سکدیاں
نیں تے گھراں دے اندر رہ کے کجھ فائدہ اپڑا سکدیاں نیں۔

ہتھ تارے تیویاں اُتے پار وشن ہمہ چھانواں
بن دیاں میں ایہہ دُنیا دے وچ جدھراں دیاں تھاواں

جن بھوت

ترقی دے ایس علمی دور وچ وی جناں کم وہم نے کیتا اے، اوناں علمی تحقیق نہیں کر سکی۔ قدیم یونانی عقیدیاں دی وہمی لوڑ دُنیا دے ایس پیمانے دماغی روگ نوں جدا اودھا چڑھا کے دُنیا دے سامنے آندا۔ اودوں واتے ایہہ خیال پڑھے لکھے طبقے وچ وی عام ہو گیا۔ اوہی وجہ ایہہ سی۔ کہ دُنیا دا فرقو فرقی علم جانے بجھے تاریخی گھڑ پلٹے وچ جد یونانیاں دی علمی چہ مقتل دے راہواں اوہناں کولوں ہاریاں ہویاں قوماں دے سامنے آیا۔ تے اوہناں دی یونانیاں فانگوں اوہنوں اپنا مذہب بنا لیا۔ تے فیر اک مدت سورج دیوتا۔ ساگر دیوتا۔ برسات دیوتا۔ جیون دیوتا تے مرتیو دیوتا۔ تے اندر دیوتا دی پوجا ہندی رہی۔

ریکھ یورپ تے کیہہ ایشیا سب پاسے اوہناں دے اِہناں وہمی عقیدیاں دا تھوڑا بہتا اثر ضرور ہویا۔ تے اجے تیکر ہے۔

جن بھوت۔ ڈین چڑیل تے مڑھی مساݨ دے خیالی ڈر تراہ دی دیوتیاں دے اوسے پرانے عقیدے توں ای بنے تے ودھے پھلے تے اخیر انسان دی جماندرو کمزوری بنے۔ ایس وہم نوں اجیہا پیرے چاہڑیا۔ کہ ایہہ اوہدے مگروں لہن داناں نہیں لیندا۔

بعضے جھوٹھے مذہبی عالماں تے بناوٹی صوفیاں نے تے جن بھوت

کڈھن دِیاں ہٹیاں پا لیاں جیہڑیاں خوب چلیاں تے اخیر جدّی آڑھتاں بن کے ایس سودے دی ملک وچ اِک منڈی بن گئی جِدھے وچ ہُن تیکر ایس سودے دی وِکری کدی نرم نہیں پئی۔ تَبدویکھو ایہ مال پورے بھا اِی وِکدا ہُندا اے۔

جتھوں تیکر پاک کلام دا واسطہ اے جِن دا ذکر اوہدے وِچ دی ہلدا تے ہے کِتے کِتے اوہدے کولوں امان دی دعا منگنی وِی سانوں سکھائی گئی اے۔ پر ایدھا ایہ مطلب تے نہیں کہ جِنّاں دا واسطہ سبدھا بندیاں نال ضرور اِی ہُندا اے۔ اجے کدھرے کدی اِک اَدھ حادثہ اجیہا ہو وِی جاوے۔ جِدھی صحیح تحقیق ایس ویلے تیکر نہیں ہو سکی تے اوہدا مطلب ایہ نہیں۔ کہ اِہنوں ہر ویلے اِی موسمی تاپ وانگوں قوم دے پنڈے تے چاہڑی رکھیا جائے۔ جِس پنڈ۔ جِس شہر جاوَ تے فیر جِس گلی یا محلّے جاوَ۔ کوئی نہ کوئی ایس مصیبت دے مونہہ وِچ پھاتھا ہو یا نگرماں لوگی ویکھ لو۔ تے نال نال اِی منجی پیہڑی ٹھکا لو۔ والیاں مستریاں وانگوں اِہناں سیانیاں تے دَم جھاڑ اکرن والیاں دی آوانہ وی کتنیں پئی پیندی اے۔ کوئی جِن بھوت کڈھ جاؤ۔ فیر رب دی مرضی اجیہی اے۔ کہ مرداں نوں تے عام دُنیاں یا چڑیلاں چمبڑ دیاں نے۔ تے بیبیاں نوں کوئی جِن یا بھوتناں چمبڑ جاندا اے تے فیر ایس دا سایہ سِگہ ادھناں کوادے منڈے کڑیاں تے بہتا پیندا اے۔ جِنہاں دی صحت ذرا ماڑی ہووے تے قد کاٹھ دے چھگے ہون۔ دیاہیاں وِتریاں وِچ جے نانی کمزور یا ماڑی ہووے۔ تے فیر

مردنوں — تے جے مرد ماڑا ہووے تے زنانی نوں ضرور کجھ نہ کجھ چھبڑ جاندا اے۔

فیر ایہہ گل وی عام ویکھن وچ آئی اے کہ ایہہ چھبڑن کیہن دا سلسلہ ایہناں دونہاں وچ اودوں تیکر ای رہندا اے۔ جدتیکر کجھ بال بچہ نہیں ہو جاندا۔

پڑھے لکھے گھرانیاں وچ ٹانویں ٹانویں تے ان پڑھ۔ اجڈ ھے گھراں وچ ایہہ بیماری بہتا گھر کر لیندی اے۔

دھیان خیال نال پتہ کیتیاں تہانوں معلوم ہووے گا۔ کہ ایہہ معاملے بھیڑے بندے زنانیاں ہندیاں نیں۔ جیہڑے کسے نہ کسے طرح شریف گھراں وچ اون جان بنا لیندے نیں۔ ساڈے دیس وچ ایہہ وبائی کیڑے عام طور تے غلط مذہب تے جھوٹھے تصوف دے راہوں لہنگ کے اپنا کم کر جاندے نیں۔ ایس کر کے ایہہ بڑا ضروری اے۔ کہ اجیہے لوکاں نوں گھراں وچ اون جان توں ڈکیا جاوے تے ایہناں دی پوری پوری دیکھ بھال کیتی جاوے۔

یقین جانو کہ بُرے بندے توں وڈا جن تے بھوت نا — تے بھیڑی رن توں وڈی چڑیل تے ڈین کوئی نہیں ہندی۔

سانجھا فرض

دُنیا وِچ زندگی دا تورا ٹورن لئی جویں مرداں دا فرض اے ۔ کہ اوہ گھروں باہر دے کماں کاجاں دا بھگتان کرن تے کھٹ کما کے گھر دیاں لوڑاں تھوڑاں پوریاں کردے رہن ۔ تیویں سوانیاں لئی ایہہ ضروری اے کہ اوہ گھر دی ساہنب سنبھال دا پورا پورا دھیان رکھن تے گھر دے کم کاج وچ آہلک نہ کرن ۔

زندگی دے جتنے دا جے مرد سجا ہتھ اے تے سوانی کھبا ۔ دونویں ہتھ جد تیکر اِک دُوجے دی مدد نہ کرن کوئی کم سِرے نہیں چڑھ سکدا ۔

گھر نوں جے اِک نکی جہی ریاست سمجھئے ۔ تے ایہہ دونویں ایدے راجہ تے رانی نیں ۔ ساڈی مجلسی زندگی ۔ اِہناں دُواں نُوں گھر دی ریاست دا حاکم مَن دی اے ۔ تے جے کسے ریاست دے حکمران ایں ریاست دا انتظام پورے اُدم نال نہ کرن ۔ اوہ اج دی مہینیں نے کل دی مہینیں گھر دے کماں کاجاں وِچ آہلک کرن نال جِتھے گھر دا اُجاڑہ ہندا اے اوتھے گھر وچ ہر ویلے کوئی نہ کوئی چخ چخ دی چھڑی رہندی اے ۔ سیانیاں دا اکھان اے

کلا کلو تر وسنے تے گھڑیوں پانی نسے

مرد دی غفلت نال جے گھر دیاں لوڑاں پوریاں نہ ہون تے

سوانی ناراض ۔ جے سوانی دے آہلک نال مرد دے رہن سہن یا چلن دھرن وچ فرق پوے تے مرد غصے ۔ بعضے ویلے تے کسے نکی جہی گل توں ایناں دوہاں وَدھدا اے ۔ کہ اوہدی لوڑ گھر دی تے خاندان دی تباہی تے جا نکدی اے ۔

زندگی دی گھر دی سانجھ وچ جے کر دیکھئے تے عورت دی ذمے واری بہت زیادہ اے ۔ انسان دیاں اصل خوشیاں دا ٹکانا بندے دا گھر ہُندا اے ۔ تے گھر دی ذمے وار سوانی ہندی اے ۔ گھر اُجاڑنا یا اوہنوں وسانا پورا پورا زنانی دے وس وچ ہُندا اے ۔

مشہور اکھان اے ۔ پئی مرد گھر نوں کہیاں نال ڈھائے تے نہیں ڈھیندا ۔ پر زنانی جے کر سوئی نال ڈھائے تے ڈھیہ پیندا اے ۔

ایس کر کے گھر دی گڈی دا ایہہ پہیہ جد تیکر سدھا نہ چلے ایہہ گڈی سدھی نہیں چل دی ۔

سچجیاں بیبیاں گھراں نوں اچھی اکل نال چلاندیاں نیں ۔ جے اوہناں دے ماں ۔ پیو ۔ بھین ۔ بھرا ۔ سس ۔ سوہرا یا خاوند کسے نوں کدے شکایت دا موقعہ نہیں ملدا ۔ اوہ کھاؤں تھائیں گھر دی ہر شے نوں چکدیاں دھر دیاں نیں تے لوڑ ویلے بغیرہ جی واری اخوان دے حاضر کر دیندیاں نیں ۔ نہ ولی ٹکر دا اہر یا ہر ڈاہڈے دھیان نال تے ویلے سِر کر کرا کے وہیلیاں ہو جاندیاں نیں ۔ مکدی گل پئی ہر ویلے اوہناں نوں آپنے لگے لائیاں دے آرام تے سکھ دا پورا پورا فکر ہُندا اے تے

اوہناں دی ایس سیانف نال گھر بہشت دا نمونہ بنیاں رہندا اے ۔ تے ایدھا نتیجہ ایہہ ہندا اے ۔ پئی مرد نوں باہر اندر دے کماں وچ ہر ویلے ایہہ بھل بگی رہندی اے ۔ کیہڑا ویلا ہووے جے گھر جائیے تے ایہہ گل ای کے پہنچی گھر والی دی کامیابی اے ۔

جیہڑی گھر دی گھر والے دے دل توں آپنے گھر دا پیار نہیں پا سکدی اوہ ساری عمر ای آپنے پچھے پینے دی مار ای کھاندی رہندی اے ۔ پر کسے سوالی دا جے بڑے مرد نال دی واہ پے جائے تے اوہ آپنی دانائی تے خدمت دے طور طریقے نال اوہنوں اپنا کے چھڈدی اے ۔

گھراں وچ ساڈیاں وڈیاں بڈھیاں دا ایہہ فرض اے پئی اوہ کڑیاں چڑیاں نوں گھر دے چنگے اصول سکھان تے گھر دے ویہبے دی انگل اوہناں دی طبیعت بنا دیہن ۔

بے سمجھ بالڑیاں دے پالن پوسن ویلے اوہناں وَ توں بے پرواہ رہناں اوہناں دے گل ساری عمر دا رونا پان والی گل اے ۔ نکیاں نکیاں نوں سوہنے سوہنے گہنے کپڑے پان نالوں سوہے سوہنے ویہبے دے اصول سکھانے بہتے ضروری نیں تے اہ کم جیویں گھر دیاں وڈیاں بڈھیاں کر سکدیاں نیں مرد نہیں کر سکدے ۔

ترنجناں دے جھوپے

ساڈا ایمان ایں کہ اسلام دی مذہبی تحریک کسے بندے وَتوں نہیں - ایہہ سدا رہن والے خدا دا نہ بدلن والا قانون ایں - ایدھے سارے اصول اَجہے مُناسب تے نِچا دین سنے پئی کسے انسان نوں اوپرے نہیں لگدے -

رسول پاک نے آدم دی اولاد تے تیلنگڑے نہ لہہ سکن والے احسان کر دیاں ہویاں اِک ایہہ بڑا احسان وی کیتا اے پئی مرد عورت نوں اِکو جہے حق دے کے اونہاں نوں اِک دوجے دی عزت کرنی سکھائی اے تے آکھیا اے - پئی دین دُنیا دے وکھرے وکھرے فرضاں نال علم حاصل کرن دا فرض وی مرد عورت لئی اِکو جہیا اے - تے گل ہقی سچی وی ایہو ای اے - بھانویں کوئی دین دی گل ہووے یا دُنیا دی - مرد وی کوئی گت اِی سوانی دے بغیر نہیں نبھ دی تے نہ مرد اِکلا کسے ٹکانے سے اپڑ سکدا اے موٹی جہی عقل وی گل اے - پئی جے ایس مخلوق دا خلق کرن والا ایہہ سمجھ دا - کہ کلا مرد ای ایس اوہجڑ دھرتی دا وسیبا کرے گا تے اوہ زنانی نوں پیدا ای نہ کردا - تے نہ کُجھے کم ایں اُوہدے ذمے لاندا - جیہڑے مرد دے ذمے اوس نہیں لائے -

پر اللہ دا عِلم بندے دے علم نالوں بہت اُچا اے تے آپنیاں

حکمتاں اوہ آپ ای بھاکن دا اے ۔ دُور کیوں جائیے ۔ بجد ساڈے آپنے
دوالے دی زبان ساڈے برخلاف گواہی پئی دیندی اے ۔ کہ جیہڑی ذلت
تے بے آبروئی وچ اسی پاٹھتے ہوئے آں ۔ اوہدا سارا یاں توں وڈا
سبب سوانیاں نوں ایس حد تیکر بے مطلب بنا دینا ای سی پئی اوہ آپنا
فرض پورا کرن توں ناواقف ہو گئے اوہنوں چھڈ ای بیٹھیاں ۔ اسی اوہناں
نوں بُریاں سمجھ بیٹھے اوہ بی آپنے آپ نوں بُریاں سمجھن لگ پئیاں ۔ اساں
اوہناں نوں گھر دی حیثیت دا اک بھتہ بنا لیا ۔ اوہ زندگی دی پوڑی توں
ڈگ کے اہلک دی ڈیوڑھی وچ جا پئیاں ۔ اوہناں دی اولاد اوہناں
دے بُرے اخلاق نوں قبولن واسطے اوہناں دے مگر لگ پئی ۔ مورکھ
رناں مورکھ اولاد پیدا کرن دے سوا ہور کر دی کیہ سکدیاں نیں ۔

سپتنیاں سدا آپ ای جم دیاں نیں تے ۔ کِکراں دیاں پاڈیاں
ٹہنیاں نال ترکھیاں سولاں دی تھاں رس دے بھرے انگور نہیں لگدے
ماں دے کُھچڑ دوں بغیر دُنیا تے کوئی تھاں اجہی نہیں ہندی جیہڑی
بچے نوں چنگی طرح پال پوس سکے ۔ بالاں دے اخلاقی اندازے توں
اوہناں دیاں ماؤں دے اخلاق دا پتہ لگ دا اے ۔ چنگیاں عادتاں
والی سواتی دا پالیا ہویا بال کھچ نہ اُن دے پلے ہوئے بال وانگہ نہیں ہندا ۔
اسی اوہناں بالاں کولوں سیانف دی امید کویں کر سکنے آں ۔ جنہاں نوں مورکھ
ماواں نے پالیا ہووے ۔ ناقص چھاتیاں دا دُدھ پین والے بچے دُنیا
تے کویں کمال کر سکدے نیں ۔ اسی اج آکھدے رہنے آں ۔ بجبرے ساڈے

نہ ملنے دیاں مانواں بھیناں نوں کیہہ ہو گیا اے ۔ اینہاں وچ علم نہیں۔ حکمت نہیں۔ ایہہ دلیر تے بہادر نہیں ۔ ایہہ کدی غازیاں دے موہڈے نال موہڈا جوڑ کے موت دے گل نہیں پئیاں

پر میں بڑی اچی آواز نال آکھناں کہ ایدھے وچ اہناں وچاریاں دا کوئی قصور نہیں ۔ ایہہ ساڈی طبیعت دا بخل اے ۔ ایہہ ساڈی تربیت دا اہلک اے جیہڑا اوہناں دے انگ انگ وچ رچ گیا اے ۔ اساں اولاد پیدا کرن دے گیڑے نوں ایتھاں دے آلے دوالے ایناں سوڑیاں کر دتا اے پئی اوہناں لئی اوہدے وچوں باہر نکلنا سوکھا نہیں۔

اسیں اپنی ہتھیں جدتیکر اوہناں دا ایہہ پھاہ نہ وڈھاں گے ۔ اوہ اڈی چوٹی دا زور لا کے وی ایس پھاہی وچوں نہیں نکل سکدیاں۔ ہن اینہاں نال نامناسب پابندیاں دا آہڈا لائی رکھناں چنگا نہیں۔ مرد ہووے یا عورت ۔ علم دے بغیر کھوتے دا کھوتا رہندا اے ۔ حضورؐ دا فرمان این ۔ کہ علم دے بغیر انسان تے عمل دے بغیر عالم دو نویں مردہ نیں سجے کر اسیں چاہنے آں ۔ کہ قوم وچ اگوں توں مردہ بچے نہ ہون تے پہلاں سوانیاں نوں علم دی زندگی دینی پئے گی ۔ تے اینہاں زنجناں وچ چھوپے پابندیاں نوں علم دے گہنے نال سنگار کے ای ایہہ ہو سکے گا ۔

ہم کی تُم کی

اللہ بخشے . . . چاچا مہندہ بشک کیڈا بھلا لوک سی پاکستان بنن توں کجھ چر بعد اوہ مر گیا۔ مردی واری کہن لگا۔ لے بھائی ساڈے دِل دی سدھر ربّ چا پوری کیتی۔ مُلک آزاد ہو گیا۔ نہ ہُن ایتھے رام راج نہ ٹام راج۔ تقدیری مِل گیا اسلام راج۔ ساڈے دِل دی سدھر ایہو سی پئی کھُسّی ہوئی بادشاہی ساہنوں فیر ملے تے اوہ مِل گئی اے۔ ربّ نے بابے جناح نوں بھیج دِتا۔ بابا جناح سی کھوجہ تے اودھر اوہدے سامنے سی گجرات دا کراڑ گاندھی — دونویں واہ واہ سیانے تے منّے پرمنّے دانیں۔ پر کراڑ نوں ٹکریا تے کھوجہ اِی ٹکریا۔ اوہنے کوڈی کوڈی دا حساب کر کے پاکستان ہڑ لیا۔ اللہ دا شُکر اے پئی ساڈی عینک دے سامنے کھُسّی ہوئی بادشاہی ساہنوں مِل گئی — ثناء واسطے اللہ تعالیٰ دے۔ درُود واسطے نبی پاک دے۔ ثواب واسطے حاضر میت دے۔ مُنہ طرف کعبے شریف دے۔ اللہ اکبر! لو بھلا ہُن اسی وِدیا ہون لگے جے۔ ساڈی سدھر ایہہ ای سی۔ پئی کھُسّی ہوئی بادشاہی مِل جائے۔ نہ اساں وزیر بنناں ایں نہ سفیر بننا ایں۔ ہُن وِدیا ہو جائیے۔ چھیتی چھیتی کر تے چلیے اپنے گھر۔

اللہ بخشے چاچے مہندہ بشک اِیہہ کہیا تے سویر دی نماز ویلے دم دے دِتا۔ خدا بشک نے جدوں اوہدی موت دی خبر سُنی تے ٹھنڈا ساہ لے کے کہیا

خدا بخش کا کتنیاں خوبیاں ساہن مرن والے وچ

اللہ بخش کے چاچے مہندبشک نوں ۔ اوہدے گوانڈھ رہندے ساہن پوربیئے دیہیاں کپھیاں ورھیاں توں اوہ لاہور وچ ساہن ۔ اوہناں جدوں ہم کی تم کی کرکے گل کرنی تے چاچے مہندبشک نوں کوڑ چڑھنی ۔

اوہنے کہناں ۔ اوئے جوان! تسی ایہہ ہم کی تم کی کیہہ کردے او ۔ اینے ورھے ایتھے ہوگئے نیں ۔ تسی کوئی بندیاں والی گل کرو ۔ ہر ویلے ہم کی تم کی ۔ ہم کی تم کی

اک پوربیئے نے کہیا ۔

"چچا تم پنج عیبی او"

چاچے مہندبشک نوں سن کے ہور کوڑ چڑھی ۔ اوہنے کہیا ۔ لو بھائی ہن اسی پنجابی لوک پنج عیبی آں؟

اوئے پوربیو ۔ تم پنج عیبی او ۔ ساڈے تے پتر وی پنج عیب ہوئے ناں تے تسی عیباں نال پنج پنج وڈے ہوئے او ۔

"پنج عیبیاں" اگ بھخا کے چلم بھرنی تے سوٹا لاناں تے اوہ دھواں جدوں لکھن سنگھ چوکیدار دیاں ناساں نوں چڑھناں تے لکھن سنگھ نیں کہنا:

اوئے پوربیو! تم سارا دن ایتھے بیٹھ کے حقہ چھکتا رہتا ہے ۔ صاحب کھسماں نوں کھاناں آتا ہے ۔ جتیاں مار کر ہمارا سر پولا کرتا ہے تمہارا کیہہ جاتا ہے؟"

"پنج عیبیاں" نے ایہہ گل سن کے ہسناں تے "ہم کی تم کی" کہہ کے لکھن سنگھ نال ہاسا مخول کرناں ۔

چاچے مہندر سنگھ نوں اللہ جنت وچ جاچی بخشتے نصیب کرے بڑا ای بھلا لوک سی۔ جدوں پوربیاں نیں اوہنوں "پنج عیبی" کہہ کے تنگ کرنا تے چاچے مہندر سنگھ نیں کن اُتے ہتھ رکھ کے گونا

ہندستانی بڑے شیطانی آگرہ آکر پھلتے ہیں!
دو کوڑی دا تیل لیا کے مُچھ داڑھی کو ملتے ہیں
چِٹھی آئی گھر سے اُن کے بچے بھکھے مرتے ہیں
اوہ کہتے ہیں ہم کیا جانیں ہم تو موجاں کرتے ہیں

"پُر عیبیاں" نے "ہم کی تم کی" کہہ کے ہاسا بکھیڑا کرنا تے گل آئی گئی ہو جانی ملک دی ونڈ ہوئی ایہہ پوربیئے جتھوں تے ئے ساہن اوتھے چلے گئے یعنی ہندوستان! لکھن سنگھ دی چلا گیا تے "ہم کی تم کی" دے اوہ ہاسے بکھیڑے دی مک گئے۔

کجھ دن بیتے ساہن کہ چاچے مہندر سنگھ دے گوانڈھ فیر "ہم کی تم کی" شروع ہو گیا۔ نال دے "مولبیاں" دا پتر نور جمال جیہڑا دِتی دے کسے سکول وچ ماسٹر سی۔ بارھیں ورھیں پرت کے گھر آیا۔ اوہ ہے تے سی پنجابی پر دِلی وِچ رہ کے "ہم کی تم کی" ہو گیا سی۔ اوس آندیاں ای "ہم کی تم کی" شروع کیتی تے چاچے نوں فیر کوڑ چڑھ گئی۔ چاچے نے کہیا:

"اوئے مولبی دیا پترا۔ توں ہیں تے ایسے باغ دی مُولی پر ایہہ "ہم کی تم کی" کیہہ کرناں ایں! ساڈے نال بندیاں ورگی گل کر۔ اوتے نہ تیرے دادے نیں "ہم کی تم کی" کیتی۔ نہ تیرے پیو نیں۔ تیری ناں بھاگ بھری

دی ایتھے جمی تے ایتھے ای موئی نہ اوہنے " ہم کی تم کی" کہنی - اوسے تینوں ایہہ کیہہ مار وگ گئی اے - جدوں ویکھو" ہم کی تم کی"۔ ہم کی تم کی"۔
اک دن وارے وچ حقہ پیندیاں چاچے نہنہد بشک بڑی ای سوادی گل سنائی اوہنے کہیا۔" ماسٹر نور جمال دے گھر دی جیہڑی اے اوہ جھنڈیالے دی رہن والی بڑی سدھڑ جہی جناتی ایں تے" ہم کی تم کی" نہیں جان دی - نور جمال اوہدے نال وی" ہم کی تم کی" کرداا اے۔ اک دن ماسٹر نور جمال اوہنوں جھڑکدا جھمدا سی تے کہندا سی:

ہم نے تم کو کہا تھا کہ میٹھے انڈے پکانا - یہ تم نے نمکین انڈے کیوں پکائے ہیں"۔

اوس اللہ دی بندی نے کہیا -

"بابو جی! تساں میٹھے انڈے پکان نوں کدوں کہیا سی"

ماسٹر نور جمال بولیا:

"کیا تمہارے کان بہرے ہو گئے ہیں - میں نے گھر سے جاتے وقت تم سے کہا تھا"۔

اوہ بولی - " تساں نہیں سی کہیا"۔

نور جمال کہن لگا " ایہہ تساں تساں کیا بکتی ہو؟

چاچے نہنہد بشک نے ایہہ گل سنا کے کہیا:-

اوہ دیکھو جی! کیہہ ہنیر جھل گیا اے - کہ اوہ "مولبی" دا پتر - سدھے منہ نال گل نہیں کردا - اوہ پوربیے ساڈی بولی نہیں سا ہن جان دے پَہ

اِیہہ پنجابی ہو کے "ہم کی تُم کی" ہو گیا اے"۔

چاچے مہند بشک نوں اوس دن بڑی کوڑ لگی جد دیں مولبی دے پُتّر نور جمال نے اوہنوں کہیا:

"تُم جاہل آدمی ہماری بات کیا سمجھو"۔

چاچے نے کہیا" اوئے "ہم کی تُم کی" دیا پُتّرا- میں جاہل آدمی آں. تیرے دادے میرے کولوں ہیر پڑھی- تیرے پیو نوں میں "یوسف زلیخاں" پڑھائی- تیری ماں بھاگ بھری نیں میرے کولوں "پکی روٹی" تے "نور نامہ" پڑھیا اوئے توں "ہم کی تُم کی" پڑھ کے سانوں جاہل سمجھناں ایں- جا اوئے "ہم کی تم کی" دیا پُتّرا!"

چاچا مہند بشک قبر وچ جا وڑیا تے مولوی دا پُتّر نور جمال ہُن وی "ہم کی تُم کی" کردا اے- اوہنوں ہُن کوئی نہیں کہندا- "اوئے "ہم کی تم کی" دیا پُتّرا- بندیاں والی گل کر تیرا پیو دادا جیہڑی گل کردے ساہن- ایہہ ساڈے نال "ہم کی تُم کی" کردیاں تینوں شرم نہیں آوندی؟"

ایہہ تے ہویا نور جمال- ہُن نور جمال دے پُتّر دی اَدھی بولی پیو دی "ہم کی تُم کی" تے اَدھی بولی ماں دی بولی دے نیں اوہ کہندے نیں:

"ابا جی! ہم کو مسراں دی دال نہیں کھانی ہے- اَج گونگلو گوشت پکاؤ"

جے چاچا مہند بشک جیوندا ہُندا تے کہندا

"ایہہ چنگا اِی چوں چوں چیت ہو گیا اے- واہ اوئے "ہم کی تُم کی" دیا پُتّرا۔"

بے کاری دا اُپا

ساڈا دیس حالی تائیں صنعت دے معاملے وچ بڑا پچھے اے نہ ایتھے بلاں سے نہ ایتھے کوئی وڈیاں فیکٹریاں تے کارخانے نیں ۔ آجا کے اکو واہی ای واہی اے ۔

"ذبت کے واہ بھاویں نہ تج کے کھایا نہ کھا"

"واہ بھائی واہ"

ایس کرکے دِنوں دِن بے کاری تے بے روزگاری ودھ دی جاندی اے ۔ ایدھا اُپاء ساڈے آگو تے رہبر بھانویں کرن نہ کرن پر ساڈوں آپ دی ایدھا کجھ نہ کجھ چارہ کرنا چاہی دا اے کجھ بندے کہندے نے پٹی گھروکی دستکاری کرنی چاہی دی اے ۔ کجھ کہندے نے کُکڑیاں پالو ۔ ہُن جیہڑے لوک ککڑیاں کھان اِیں گیجے ہون ۔ اوہ ککڑیاں کویں پالن ۔ جے ککڑیاں پلیاں وِیں تے کجھ نکوانیاں کھاجانیاں ، تے کجھ وڈھیاں ڈھیاں دے وڈھے ڈھڈیں پے جانیاں نیں ۔ تے کجھ کہندے نے پٹی ویلے بہہ کے مکھیاں مارن نالوں شہد دیاں مکھیاں کیوں نہ پالیاں جاہن ۔ ہُن تسیں دسو ۔ ایس مکھیاں دی کھکھر نوں چھیڑ کے کون سیجھے ۔ بھرڑ ولا سینے ۔ بس ہُن سوال ایہہ وے کہ اوڑک کیہہ کیتا جائے ۔ اِک دِلی وال سیانے میں آکھیا اے ۔

بے کار نہ بیٹھ کجھ کیا کر
پاجامہ اُدھیڑ کر سیا کر

اُوہناں نے خیر ایدھا کجھ اُپاء کڈھ ای لیا اے پر اسیں تہتیاں بھنن والے لوک کیہ اُدھیڑیئے تے کیہ سینوینئیں - مَیں اپنے پیر مولانا عبدالمجید سالک صاحب نال جد ایہہ گل کیتی - جے پیر جی تُسی ایں کجھ اُپاء دسّو پئی ایہہ ویہلے لوک آخر کیہہ کرن تے کِتھے جاہن - جِنھاں نُوں کم ملے ہوئے نے - او کمیں رُجھے نے - کسے دی گل نہیں سُن دے - کہندے نیں - ساہنوں تے گل سُنن دی وی وہل نہیں - دفتراں دے باہر ایہہ ای لکھیا ہویا اے "نو ویکنسی" یعنی "ایتھے کوئی تھاں نہیں" ہُن ایہہ تُسی دسّو جے ایہہ وچارے کیہڑی تھاں لبھن - جِتھے ایہناں نُوں سکھ دا ساہ آوے -- حکومت کہندی اے جے اوہ منصوبے پئی بناندی اے - جِدھے نال بے کاراں نُوں کم ملے گا - پر رب جانے ایہہ کم کدوں ملے گا - جدوں ایہہ بھکھ نال قبر وچ ای جا وڑن گے -

مَیں پیر ہوراں نُوں ایہہ وی آکھیا - جے حکومت نُوں کجھ بندے ایسے رکھنے چاہیدے نے جِنہاں دا کم ایہہ سوچناں ہووے جے لوکاں نُوں کس طرحاں کمیں لایا جاوے - ایہہ سوچ وچار دا محکمہ گوڈیاں وچ ہر دے کیے ودھدی ہوئی بے کاری دا اُپاء سوچ دا رہے -- سیانے کہندے نیں جے ویہلے بندے دا دِل شیطان دی ورکشاپ ہُندی اے جِتھے کئی طرحاں دیاں شیطانیاں پَل دیاں تے ہُندیاں نیں -

لُٹ ۔ چوریاں ۔ قتل ۔ ڈاکے تے دنگا فساد ہمیشہ وی پہلے بندے ای کروے کراندے رہن ۔ ایہہ ٹھیک اے جے کجھ عادتوں وی مجبور ہُندے نے ۔ پر ایہناں کماں دی بسم اللہ بے کاری توں ای ہُندی اے ۔ جیہڑی مگروں عادت بن جاندی اے تے کدی کدی اِنج ہُندا اے جے ایہہ روگ وَدھ کے حکومتاں نوں وی کھچ دھروشروع کر دیندا اے ۔ کدی تاجاں نال ہتھوں پائی پیندا اے تے کدی تختاں نال کھیندا اے ۔ کدی محلاں نال ٹکراں ماردا اے ۔ تے کدی درباراں دیاں کندھاں جاالاردا اے ۔ ایہو ای وجہ اے ۔ جے اگے وَدھے ہوئے مُلکاں وچ بے کار لوکاں نوں الاؤنس دِتا جاندا اے پئی اوہ دکھی سکی کھا کے ٹھنڈا پانی پین ۔ آپ وی جیون تے لوکاں نوں جیون دین ۔

پیر ہوراں ایہہ تجویز بڑی پسند کیتی ۔ پئی سچ مچ کوئی اجیہا کوئی محکمہ ضرور بننا چاہی دا اے ۔ جیہڑا بے کاراں لئی کماں کاجاں دا کھوج کڈھدا رہے ۔ تے اوہناں نوں مُحکمہ توں بچا کے نیکی دے راہ لاندا رہے ۔ ایدھے وچ اِک صلاح ایہہ وی بڑے کم دی اے ۔ پئی اَج کل سینما دے وَدھ دے شوقاں دی وجہ توں ٹکٹاں لین دی لوکاں نوں ڈھیتی تکلیف ہُندی اے ۔ بوہڑے نال موہڈا کھیندا اے ۔ اِک دُوجے نوں دھکے پئے دیندے نیں ۔ کسی دی دکھی وچ ۔ تے کسے دا گوڈا کسے دے ڈھڈ وچ پیا کھُب درا اے ۔ کئی واری ایسے پیار وچ سینما دیاں پیراں دے رانجھے کرا پڑوا کے مُنداں تے نہیں پاندے ۔ پر

پولس دیاں ڈانگاں نال سِر پڑوا کے گھریں آ بہندے نے تے فیر پالاں وِچ بعضے ویلے تے دو دو تن تن گھنٹے کھلوتیاں لتاں دی ٹکر ہو جاندی اے تے کراچی وِچ تے اِک فِلم دی پیشگی بُکنگ وِچ اِک ویلے تِن تِن ہزار بندہ سویرے چار وجے توں لے کے دوپہر دے دو وجے تیک ٹکٹاں لیندے رہے ۔ کیہا چنگا ہووے پئی کوئی ویلا جے کر کجھ ہسپتالاں دیاں آپے ٹُرن والیاں کُرسیاں وانگر دیاں کُرسیاں بنوا لیئے ۔ تے جیہڑا بندہ ویکھے پئی کھلا کھلا تھک گیا اے ۔ اوہنوں کُرسی مِل کے بہہ جان لئی آکھے تے اوہدا کرایہ دو آنے وصول کرے ۔ تے جیوں جیوں اگلے بندے ٹکٹ لیندے جاہن پچھلے آپے کُرسیاں اگے ودھاندے جاہن ۔ ایتھوں زیکر پئی ٹکٹ لے کے دو آنے کُرسی سمیت کُرسی والے دے حوالے کرن ۔ ایہہ گل کجھ اوکھی وی نہیں ۔ جیہڑا آدمی روپے ڈیڑھ روپے دا ٹکٹ لے کے فِلم ویہندا اے اوہ دو آنے کُرسی دے وی دے سکدا اے ۔ ریل دے سٹیشن تے بس دے اڈے تے ۔ ڈاک خانے راشن دے دفتر ۔ ریس دے ٹکٹاں ۔ آبادکاری دے محکمے وِچ ۔ کسٹوڈین دے دفتر ۔ بجلی دے دفتر ۔ کمیٹی گھر تے ہور اوہناں تھاواں تے جتھے لوک تفریح لئی جاندے نیں تے اوتھے بہن دا کوئی انتظام نہیں ہُندا ۔ مثلاً سمندر دے کنارے ۔ دریاواں دے لنڈے ۔ باغاں وِچ نہراں تے ۔

نیں آکھیا ۔ پیر جی ایہہ تے ڈاہڈی کاہڈ کڈھی جے ۔ ایدھے

نال تے مُلک دے ہزاراں بے کاراں نوں کم مِل سکدا اے۔ پر میری وِی اِک تجویز اے ۔۔۔ پچھلے دِناں وِچ مَیں لاہور گیا تے اوتھے ایدھر اودھر آؤن جان لئی تانگہ لینا پیندا سی اِک دن مَیں شہر دوں مُسلم ٹاؤن چودھری امانت علی دی کوٹھی پیا جاندا ساں جے تانگہ میرے اگے بہن نال دا ہو گیا۔ تانگے والے مینوں آکھیا۔ تُسیں پچھے بہہ جاؤ۔ مَیں پچھے بیٹھا تے تانگہ اُلاّ ہُن تانگے والا وچارا سیٹ توں کھسک دا بمب تے جا بیٹھا۔ مَینوں اِیہہ بھُو بیا۔ پئی اِیہہ کدھرے ہَولی ہَولی گھوڑے تے ای نہ جا بہے تے اوتھوں تِلک کے گھوڑے دے ہیٹھاں نہ ڈِگ پَے۔ پھیر جی اینہاں سوچاں وِچ اِی گل سُجھی تے وِیکھو کِہی سوادی سُجھی۔ خیال آیا۔ پئی کمیٹی تانگے پاس کرن لگی ہوویں اوہناں لئی لائسنس دے نمبر تے رنگیاں دیاں پھٹیاں بنواندی اے۔ ایسے طرحاں اوہنوں کجھ بندیاں نوں وِی لائسنس دیناں چاہی دا اے۔ جنہاں دے گلاں وِچ نِکیاں کالیاں پھٹیاں پوا دِتیاں جاہن۔ جنہاں تے موٹا سارا لفظ "پاسکو" لکھیا ہووے تے اِیہہ پاسکو چھوٹے وَڈے۔ موٹے پتلے لمّیں مدھرے سبھناں اِیں قِسماں دے ہُون۔ تے سڑکاں دے آلے دوالے موٹراں تے لاڈیاں تے ریلوے ٹیشن سبھناں اِیں تھانواں تے کھلوتے ہون۔ کوئی ٹُردا جاندا تانگہ جے اُلار ہووے تے تانگے والا اپنی لوڑ مطابق جیہو جیہا پاسکو سمجھے۔ آواز چا دیوے۔ اوئے بھائی پاسکو! ذرا اُتاں آئیں رکھیہ لمیاں ایں ٹیشن دا۔ اوہ کہیے تِن آنے اوہ آکھے نہیں اوئے دو آنے

چل بہو پچھے تے ٹیشن تے جائیے ۔ دوانی اوہدے ہتھ پھڑا سے۔ پاسکو اُتر کے ٹیشن تے ٹہلن لگ پیے تے فیر کسے تانگے نال چڑھ کے مال روڈ تے آپڑے ۔ ایسے طرحاں اِک توں دُوجے تے دُوجے توں تریجے تھانواں پاسکوواں دا آدلی بدل ہُندا رہے تے جدھر نظر ماریئے پاسکو ای پاسکو پئے نظر آؤن ۔ ایدے دو فایدے ہون ۔ اِک تے تانگے والیاں دی تکلیف دُور ہو جائے ۔ دُوجا دھیلہ پیسہ لان دے بغیر بے کار کماں تے لگ جاہن ۔۔ میری ایہہ گل سُن کے پیر ہوریں بہت خوش ہوئے تے آکھن لگے ۔۔ واہ بھائی واہ ۔ بڑے میاں سو بڑے میاں چھوٹے میاں سُبحان اللہ ۔ میری تجویز وی تے ہے ای سی پر تیری تجویز اوہدوں ودھیا اے ۔

اپنے مولوی رشید اختر ندوی کول بیٹھے ساہن آکھن لگے ۔ سالک صاحب ۔ مجید دی تجویز عام کاروباری شکل وچ تے نہیں ۔ پر ضرورت ویلے کجھ اگلے گاہڈی ایس نسخے نوں ورت دے رہے نیں ۔ خدا بخشے مولانا شوکت علی مرحوم ہمیشہ اِنجے کردے ہُندے ساہن ۔۔ اُوہناں جد تانگے تے سوار ہوناں تے تانگہ کدی دا بُوتے کدی اُولار ہو جاناں ۔ اوہناں ایدھر اودھر نظر مارنی پئی کوئی واقف جانوں مل جائے ۔۔ تے کوئی نہ کوئی بندہ نظر آ ای جاناں تے اوہناں ویکھدیاں ای آواز دینی ۔ اے مولوی صاحب ! تانگہ کھلا کر لینا ۔ اوہناں نیڑے آؤناں ۔ ہندوستان وچ کیہڑا ہودے جیہڑا مولانا شوکت علی دی آواز سُنے تے بھجا نہ آوے ۔ مولانا

ہنے آکھنا ۔ حضرت! تُسی کدی پل دے گل دے اِی نہیں ۔ رَبّہ جاؤ پچھے تہاڈے نال کئی گلاں کرنیاں نیں ۔ کِنیاں دِناں توں تہاڈی مُلاقات اِی نہیں ہوئی ۔ سُناؤ ۔ کیہہ حال اے ۔ کم کاج دِی دسّو ۔ تہاڈا اوڈھا مُنڈا فوج وِچ بھرتی ہویا سی ۔ اوہ اج کل کِتھے وے ۔ تُساں کدی اودھی کوئی خبر شبر ای نہیں سنائی ۔ تے ہور انجیں گلاں کردیاں ٹیشن تے اَپڑ جاناں ۔ اوتھے اُتر کے آکھناں اچھا تو فیر تُسی ہُن چلو ۔ مَیں سجن بیلی نُوں لَین آیاں ۔ فیر کدی مِلاں گے تے ہور گلاں وی کراں گے ۔

اِی گل کر کے مولوی رشید اختر ہوراں آکھیا ۔ پی ایس معاملے وچ میری وی اِک تجویز اے تے اوہ ایہہ ۔ پئی حکومت جُدا ایہہ محکمہ بنائے تے سالک صاحب اودے انچارج تے مجید ہوریں اودے سیکنڈ انچارج ہون تے فیر ویکھو ۔ رَبّ دے فضل نال بے کاری دُور!

پنجابی غزل

جلدوں ڈاکٹر فقیر محمد صاحب نے مینوں آکھیا۔ کہ پنجابی وچ کوئی مضمون
لکھ دیو۔ تے میں ایہہ سوچیا سی کہ اج تائیں جیہڑا کم نہیں کیتا۔ اوہ ہن مینتھوں
کس طرح ہووے گا۔ ڈاکٹر صاحب نے سُن کے ایہہ فرمایا۔ جیہڑی زبان
گھر وچ بولدے او۔ اوہ لکھواؤ۔ میں لکھناں تے انج ایہہ مضمون پیا
لکھیا جاندا اے۔ جے مندا ہووے تے قصور وار میں آں۔ چنگا اے تے
سہرا ڈاکٹر صاحب دے سِر اے۔

میں سمجھناں۔ کہ جیہڑی زبان آدمی گھر وچ بولدا اے۔ جیہڑی زبان وچ
اپنے بچیاں نال پیار دیاں گلاں کردا اے۔ تے جیہڑی زبان وچ سجناں
نال ہس دا بول دا اے۔ دِل دیاں گھنڈیاں تے اوسے۔ ای زبان وِچ
کھلدیاں نیں۔ میں ڈِٹھا اے۔ جے تکلف نال گھر وچ اُردو بولن والے
غصے وِچ پنجابی بولن لگ پیندے نیں تے ایس توں اِہ گل سُجھدی اے
کہ دِلی جذبے نوں ظاہر کرن والی زبان مادری زبان اِی ہندی اے
ہُن اِیہہ سب جان دے نیں۔ کہ شعر دِی اوہ قسم جنہوں غزل آکھدے
نے دِلی جذبے دا اظہار کردی اے۔ ایس گلّے میں اِہ سمجھناں۔
کہ جے کوئی پنجابی غزل آکھے تے اپنی مادری زبان دے وِچ ایسی پیاری
تے بانکی گل کرے گا۔ کہ دُوسریاں زباناں مُنہ ویکھدیاں رہ جان گیاں

جتھوں تک میں جان ناں - پنجابی دے وچ غزل دی کوئی وکھری شکل نہیں ہُندی - وڈے وڈے شاعراں نے آپنیاں مشہور نظماں وچ غزل دا رنگ کدھرے چوکھا تے کدھرے پھکا لایا اے - ایسے طرح ایہہ وی گل ہے کہ جیہڑے وزن پنجابی وچ عام طور تے ورتے جاندے نیں اوہ ایڈے طویل نے کہ خیال پھیل تے خوب سکدا اے - پر جے گل نوں سمیٹناں ہووے تے اوکھی گل لگدی اے - سب جان دے نیں - کہ جدوں شاعر دِل دی گل کردا اے - کدی گل نوں سمیٹ دا اے - تے کدی پھیلاؤندا اے - کدی خالی اشارہ ای کرنا چاہوندا اے - اِنہاں گلاں پچھے میں تے ایہہ سمجھناں جے پنجابی وچ غزل وکھری کرنی ہووے تے پہلے پنجابی دے وزناں دی چون بٹھونی پے گی - ہُن تائیں میتھوں ناں ایہہ وی نہیں پتہ - کہ پنجابی دے وزناں دا اصول کیہہ اے - تے جے کوئی ہمت والا پنجابی نظماں نوں غور نال پڑھ کے اوہناں دے وزن وکھرے وکھرے کر چھڈے تے اصول وی بنا چھڈے تے میں پنجابی وچ غزل ضرور آکھاں گا - میرے دوست صوفی تبسم صاحب نے اردو فارسی وزناں دے وچ اردو غزل آکھی لے - ایس توں پتہ لگدا اے کہ وزناں دے اصول بن سکدے نیں - جے کدی ڈاکٹر فقیر محمد صاحب اِدھر کم کر چھڈن تے دسے وچ فضل شاہ تے وارث شاہ تے دوسرے وڈے وڈے شاعراں دیاں نظماں دے وزن چھاپ سکن - تے ایہہ بڑا کم ہووے گا - نال ای اوہ ایدھے اُتے وی غور کرن - کہ ایہناں ای شعراں توں چھوٹے وڈے موزون وی نکلدے نیں کہ نہیں!

بہشت دِی تصوِیر

شاہزادی نے اعلان کِیتا۔ کہ مَیں اوس نُوں اپنے جیون دا ساتھی بناواں گی۔ جیہڑا بہشت دِی تصوِیر بنا کے وخائے گا۔

مصوراں دِی دُنیا وِچ ہل چل مچ گئی۔ سارِیاں مصوراں آپنے آپنے کمال دکھائے تے تصوِیراں بنا کے شہزادی دے دربار وِچ حاضر ہوئے۔

پہلے مصور نے آپنی تصوِیر پیش کیتی

سویرے ویلے ہرے بھرے پہاڑاں دا نظارا سی۔ ندی۔ نالے پتھراں دِیاں کُکھاں وِچوں نکل کے اِک سوہنا راگ گاوندے گاوندے مَیداناں وَل نَجا رہے سن۔ ٹھنڈی ہوا رُکھاں وِچوں لنگھدی پتیاں نال چھیڑ چھاڑ کر رہی سی۔ پھُلاں دِیاں کیاریاں اِک عجب سوہنا سِین وِکھا رہِیاں سن۔

شاہزادی نے اِہ تصوِیر دیکھی تے کہیا۔

تصوِیر سوہنی اے — پر اِہدے وِچ روح گھُوک سُتی پئی اے اِہناں رِشی مُنیاں دی تپسیا۔ سائیں سنتاں دی ریاضت تے شاعراں دِی حقیقت شناس اکھ دے اِہنوں ہور کوئی جگا نہیں سکدا — نہیں — مینوں اِیہہ تصوِیر نہیں چاہیدی۔

دُوجا مصور آیا۔

اُوہنے عدن دے باغ دی تصویر بنائی ہوئی سی۔ سویرے دے ویلے آدم تے حوّا باغ دی سیر کر رہے سَن

شاہزادی نے تصویر ویکھی تے کہیا:

"خوب! جنّت ―― جس وِچ آدم آپ وی نہ رہ سکیا ― نہیں ― حوّا دی دھی ایس بہشت نوں پسند نہیں کر سکدی!"

تیجے مصوّر نے آپنی تصویر پیش کیتی۔

اُہنے کسے بڑی سوہنی سُندری دی تصویر کھچی ہوئی سی اوہدے نَین تر کھے تے تِکھ تلوار دی دھار سِی۔ سُندری ستارا تے ہاڈلی ہاڈلی کوئی مِٹھا راگ وَجا رہی سِی۔ کول اِی اِک جوان مدھ مست اکھیاں نال بڑے پیار ول اُہنوں ویکھ رہیا سی ― سارا سماں راگ تے حسن نال گُتّا ہویا سی۔

شاہزادی نے اِہ تصویر ویکھی۔ ہَس پئی تے کہیا

خوب! حسن دیاں کراماتاں! ― نہیں! مینوں اِہ تصویر وی پسند نہیں ―― حسن دی دُنیا وڈیائی بناں نہیں سوہندی تے وڈیائی وِچ بُتتارا جھوٹھا ہُندا اے۔ نہیں ― مینوں اِہ تصویر نہیں چاہیدی "

چوتھا مصوّر آیا۔

اُہنے فرشتیاں دی تصویر بنائی ہوئی سِی۔ رب دے دربار دا سِین دِکھایا سِی۔

شاہزادی نیں تصویر دیکھی تے جھٹ رنگھ دِتی کہن لگی:

"توبہ! دُنیا دا ایہہ دا ہتھ آسمان دِیاں تصویراں کھچّے ۔ توبہ! ۔ توبہ!
اِیسے طرح کِنّے ای مصوّر آئے ۔ کِسے عیش آرام دی تصویر بنائی ہوئی رہی ۔ کِسے مال دَولت دا سِین وِکھایا سی تے کِسے جوانی تے عقل دا سِین کھچیا سی ۔ شہزادی نیں ساریاں تصویراں ویکھیاں تے کہیا ۔

"افسوس! ۔ اِک مصوّر وی نہ لبھیا ۔ جیہڑا میرے دِل نوں خوش کر سکدا!"

شہزادی نراس ہو کے دربار برخاست کرن لگی جے دربان نے خبر کیتی کہ اِک ہور مصوّر اپنی تصویر وِکھانا چاہندا اے ۔

شہزادی نیں کہیا ۔ " حاضر کرو ۔ اوہ وی آپنی قسمت آزمائے "

مصوّر آیا ۔ اُہدے لمّے لمّے وال موہڈیاں اُتے ڈِگ رہے سن ۔ آپنی موج وچ اوہنے شہزادی نوں سلام وی نہ کیتا تے تصویر اوہدے ہتھ پھڑائی ۔

تصویر سی اِک سادے جہے گھر دی ۔ اِک پاسے گاں گُتّا کھا رہی سی ۔ دُوجے پاسے دو بچّے پئے کھیڈدے سن ۔ ماں اِک نِکّے جہے بال نُوں جھولی وِچ پائی چھنّے وِچوں دھینہ کھوا رہی سی ۔ باپ سامنے کھلوتا سی ۔ اودکاں تیکر پاہنواں اَجے گوتاوے نال بھریاں ہویاں سن ۔ ماں بچّے نُوں دھینہ کھاندا ویکھ ویکھ پئی ہسدی تے باپ ماں پُتّر دوہاں نُوں ویکھ ویکھ خوش پیا ہُندا سی ۔

درباریاں تے دوجے مصوّراں نیں اِہ تصویر ویکھی تے کہیا :

"اِہ تے کوئی جھلّا اے!"

پر شہزادی نیں کہیا:
"نہیں! — دنیاداریاں توں باوے آدم والا بہشت نہیں چاہیدا اُنہاں دا بہشت بس ایہوای اے"۔
تے شاہزادی آپنے تخت تھوں اُٹھی — ہسدیاں ہسدیاں اگے ودھی — تے منصور دے گل وچ ور مالا پا دِتی۔

پتھر دل

دُنیا میرے یار نوں بڑا سیانا گوہڑا دنیادار تے ہر معاملے دی اُوچ نیچ نوں چنگی طرح تے جھٹ پٹ سمجھ جان والا جاندی اے۔ پر میں اوہنوں اِہناں صفتاں توں وادھ اِک ہور وصف دا مالک وی جاننا واں۔
اوہ صفت ایہہ اے۔ پئی میرا یار آپنے سینے وچ دِل دی تھاں اِک پتھر دا ٹیٹا لئی پھردا اے۔ کوئی بھانویں کیڈی اوکڑ وچ پیا ہووے بھانویں کسے دی نک جان آئی ہووے اوہ ویکھ کے مسکاندا اے ٹھیک دا رہندا اے۔ میرے نال تے اگلے دہاڑے اوس پتھر دل دے نیں اجہی کیتی اے پئی میں ہُن اپنا یار ای نہیں سمجھدا۔
ایہہ گل کویں ہوئی۔ سنو!
اگلے دہاڑے اوس دُنیادار نیں جِنھوں میں اپنا جی جامہ تے نین پران

اکھاں دی ٹھنڈ تے حیاتی دی لاں تے نجرے ایدوں وی ودھ ہور کیہہ کجھ جانناں ۔ کیونکہ اپن اہمیت ایہہ گل سُنائی ۔ "نوجی ! ہُن تہاڈی اساڈی انجھ ٹُٹ گئی ہے ۔ ساڈے ماں پیو نیں ساناں اپنی عزت دا واسطہ پا کے ایہہ آکھ دتا ہے ۔ پئی اسیں شادی کریئے تے اوتھے جتھے اوہناں نیں ساڈے بچپنے وِچ ای ساتوں منگ چھڑیا سی تے اوہ لوک ساڈے اَپنے نزدیکی نیں تے اَسی ہُن مجبور آں ۔ ماپیاں دا آکھا نہیں موڑ سکدے ۔ ایس واسطے لشتی پُرانی محبت دے سِر سواہ پاؤ ۔ ساتوں بھانویں کجھ آکھو ۔ ساتھوں تہاڈے پیار دی پنڈ چائی نہیں جاندِی ۔"

اپنی پینگ اکو ہلارے ٹٹ دی ویکھ کے میرا کلیجہ مُنہ نوں آگیا ۔ اوس بے وفا دی بے وفائی دی اکو منظر میرے ذہن وچ آئی ہیں جھٹ فیصلہ کر لیا ۔ پئی اپنی حیاتی اپنی ہتھیں ختم چا کر دیئے ۔ تے اوس پریم دیوتا دی منگ نوں وی وکھاویئے ۔ کہ عاشق لوک ایس چودھویں صدی وچ وی کویں جان قربان کر دے نیں تے کویں اپنے رقیباں دی جنج اگے جنازہ بن کے کھلو جاندے نیں ۔

ہن باقی سوال ایہہ رہ گیا ۔ پئی اپنی حیاتی ختم کیویں کیتی جاوے ۔ مرن والے کئی ڈھنگ سوچے ۔ پر سوچ سوچ کے سب توں چنگا ڈھنگ ایہو نظریں آیا ۔ پئی تولہ بھر افیم کسے کولوں منگا کے کوڑے تیل نال لنگھا لیئے ۔ افیم لیا کے کون دے ۔ ایس سوال نوں وی میرے ذہن نے جھٹ اینج حل کیتا ۔ پئی اپنے پتھر دل یار نوں ایہہ کم آکھیئے ۔ اوہ پتھر دل تے ہے ای ۔ تینوں موت توں بچن واسطے بُہتا زور نہیں لاوے گا۔

تے میرا کم چھیتی ہو جاوے گا۔

بندہ گھل کے پتھر دِل نوں بُلایا۔ آوندیاں ای آکھن لگا۔

"ایڈی سردی وِچ مینوں کیوں تکلیف دِتی اے"؟

میں اوہنوں تھوڑے لفظاں وِچ آپنے دِل دا حال دسیا تے نال ای آکھیا۔

"مرجان دے بارے وِچ میرا فیصلہ اٹل اے۔ توں مینوں ایس کموں روک نہیں سکدا۔ اوس مُٹیار نیں میرے پریم دی توہین کیتی اے تے ایس توہین دا بدلہ آپنے پاگل دِل کولوں ضرور لواں گا۔ میں ایس جھوٹی دنیا وِچ ہُن اِک ساہ وی لیناں اپنے پھیپھڑیاں دی بے عزتی سمجھناں واں"

میں کجھ ہور وی آکھدا۔ پر ایہہ پتھر دِل والے یار نیں مینوں روک دِتا تے آکھن لگا۔

"توں ٹھیک آکھنا ایں۔ تینوں ضرور مرجاناں چاہی دا اے"۔ سچی گل ایہہ وے۔ پئی تیرے نال جو کجھ ہوئی اے ایدے پچھوں جیوناں جیون دی توہین اے تے میں تینوں ایدوں اُچا سمجھناں۔ پئی توں ایہو جہی توہین برداشت کریں"۔

اوہدے کولوں ایہہ گل سُن کے مرن توں جی تے نہ ڈولیا، پر دِل وِچ ایناں افسوس ضرور آیا۔ پئی کیہ ہندا۔ جے ایہہ پتھر دِل اِک دو گلاں آپنے ارادیوں ٹل جان واسطے مینوں آکھدا۔ پر میں دِل نوں اِنج سمجھایا۔ چلو ایس دُنیا تے ایس دنیا دے دوستاں دا گِلہ کیہ کرناں۔ جدا ہی اہنوں

چھڈّ دین دی تیاری پئے کرنے آں۔

چھڈّے تھاں تے کیہ لیناں ناں

ایہدوں اگے یارہوراں نیں مینوں پچھیا

"مرن دا کیہڑا طریقہ لبھا اِی؟"

میں آکھیا "تولہ افیم تے اِک چھٹانک کوڑا تیل"

آکھن لگا۔ "مبارک طریقہ اے"

"مبارک" دے لفظ نیں میرے سینے وچ چھیک پا دِتا۔ میں چپ ہو گیا تے اوہ آکھن لگا۔

"افیم اج کل مہنگی تے ہے۔ پر یار تولے دی تھاں جے دو تولے کھانویں تے کوڑا تیل چھٹانک نالوں ادھ پا وِدھ منگا لئیں تے فیر کوئی ڈاکٹر وی آکے تینوں بچا نہ سکے گا۔" میں سنیا ئیں۔ کئی ویری ایہہ ڈاکٹر لوک۔ "توں کون ہیں خواہ مخواہ" بن کے آجاندے میں تے بندے نوں سوکھا مرن وی نہیں دیندے تے جے سچی مچی بندہ بچ اِی نہ ہووے۔ تے پولیس پچھ گچھ کر دی اے"

اوہدیاں ایہہ پٹاک پٹاک گلاں سن کے میں نفرت نال آکھیا۔

"چنگا افیم دو تولے اِی سہی"

فیر آکھن لگا۔

"او یار۔ توں ایہہ ریڈیو سیٹ۔ ایہہ ٹیلیفون سیٹ۔ ایہہ قالین تے ایہہ پردے بڑے چاء نال آندے سامن۔ بھیڑیا بدقسمتا۔ توں مرنے

جاناؔ ای ایں۔ اجیہیاں اچرج چیزاں تیرے پچھوں پیاں رُلن گیاں۔ توں مرد امرد دا ایہہ ملنوں ایں دے جا۔ ایہناں نوں ویکھ کے کدی کدی تینوں یاد کر لاں گے۔"

میں حسرت نال اک نگہ اپنے کمرے دی ہر شے وَتّے پائی۔ میریاں اکھاں اگے ہنیرا ہوں پھیل گئی تے میں آکھیا۔

"گھسماں نوں کھا۔ میرے مرن پچھوں ہر شے توں سانبھ لئیں!"

آکھن لگا۔

"بھائی! اوہ تیرے رشتہ دار وی ہوئے ناں۔ اوہناں ملنوں کجھ شے نوں کدے ہتھ لان دیناں ایں۔ ایہہ قضیہ تے جھنجھ ایں مکاناں پے گا۔"

میں باری کھول کے باہر جھاتی ماردیاں ہویاں آکھیا۔

"تے دس میں کیہہ کراں؟"

میں کھڑکی ایس واسطے کھولی سی پئی اوہدیاں گلاں سن کے انیم کھا ہدیا بناں ایں میری جند نکلن ڈیہہ پئی سی۔ یا ربّا! بندے سخت دل تے ہندے ای نیں بہا ایڈے ڈیٹھ بے شرم تے پتھر دی ہندے نیں! پئی مرن والیاں نال اوہناں دیاں لیٹریاں تے گیڑیاں دا سودا کرن نوں تیار ہو جاہن تے ذرا وی نہ شرماں!

ملنوں چپ ویکھ کے آکھن لگا۔

"ایہہ انج ہو سکدا اے۔ میں بولدا جاناں تے توں لکھ دا جا۔"

میں غصے نال قلم کھیسیوں لاہیا۔ دراز کھچ کے میز وچوں کورا کاغذ کڈھیا تے جویں کہنے نوں ٹکر پائی دا اے۔ ایس نگہ نال اوہدے وَتّے ویکھ کے

آکھیا "۔ لخا کیہہ لخاناں ایں۔"
اوس نے ٹھہر ٹھہر کے پورے قانونی طریقے نال ایہہ رسید لخائی۔
"میں اپنے کمرے دا سارا سامان، ریڈیو سیٹ۔ صوفہ سٹ میز کرسی۔ قالین تے پردے اک ہزار روپئے وچ اپنے پیارے یار کول ویچے۔ تے رقم وصول پا کے رسید لکھ دِتی۔ تاں جے کسے لوڑ ویلے کم آوے۔"
میرے کولوں دستخط کرا کے اوس نیں بڑی احتیاط نال کاغذ تہہ کر کے بوجھے وچ پالیا تے آکھن لگا۔
"اے جوان! اک ذرا جنی گل میرے سینے تے پئی رڑک دی اے۔"
"ہیں آکھیا۔"
"ہُن توں دُنیا نوں چھڈن والا ایں۔ ایہہ وی صفائی آپو وچ ہو ای جاوے۔"
"دس ہُن کیہہ آہناں ایں؟" میں آکھیا۔
آکھن لگا۔ "جے توں بُرا نہ منیں تے تیرے کولوں اک اجازت لے لواں۔"
میں اگے ای بھریا بیٹھا ساں۔ اوہدی بکواس توں تنگ آ کے بے صبری نال آکھیا۔
"دس ہُن میری لاش نوں کسے ہسپتال دے مُردے خانے گھل کے اوہدے ٹکے کھرے کرن دی اجازت منگناں ایں؟"
آکھن لگا:۔

نہیں! میں ایڈا ظالم نہیں۔ میں تینوں آپنی ہتھیں غسل دیاں گا۔ تے کفن پاواں گا۔ تے آپنی ہتھیں کسے چھاں والے رکھ ہیٹھاں تیری ڈھیری بناواں گا۔ ہم یار! مرن توں پہلاں تیتھوں ایہہ اجازت دے چھڈ۔ پئی اوس مٹیار دے ماپیاں نوں اپنے وَلوں نکاح دا پیغام گھلاں۔ خبرے جیتھے تیری دال نہیں گلی۔ اوتھے میرا کم بن جاوے۔ میں ایہہ گل تیتھوں ہمیشہ لکائی رکھدا ساں۔ پئی تیرا دل نہ ٹٹ جاوے۔ سمجھناں اصل وچ اوس مٹیار نال میتھوں وی بڑا پیار لاے؟"

اوہدے ایہہ لفظ سُنے تے میتھوں چوہیں کپڑیں اگ لگ گئی۔ اپنا آپ بھل گیا۔ جھٹ لاہ کے اوہدے مُنہ تے کھچ ماری اوہدے اگلیاں پچھلیاں تے جمن والیاں دے سر تے لعنتاں پھٹکاراں دی بوچھاڑ کیتی تے اوہنوں دھکے دے کے تے بے عزت کر کے اپنے گھروں کڈھیا۔ پر اوہ مار کھا کے تے گالہاں لے کے چُپ چپیتا اوتھوں اِنج نکل گیا جویں گڈیاں دے بھاندے توں کُتا جان لکاندا اے۔

میرا کلیجہ ٹھنڈا ہویا۔ تے میں نویں سریوں سارے معاملے تے وچار کیتی۔ تے اوڑک ایہہ فیصلہ کیتا۔ پئی ایس بے وفا تے ڈھیٹھ دُنیا نوں مر کے نہیں۔ جیو کے وخاناں چاہیدا اے۔ ساڈے مرن تے لوک راضی ہون تے مریئے کیوں۔ رون والا کوئی نہ ہووے تے اپنی جان کیوں گوائیے۔

رب دی قدرت ایدھے بعد اوس مٹیار دے ماپیاں نوں وی سمجھ آ گئی تے اوہناں میرا پیغام من لیا۔ ہن میں راضی خوشی اپنے گھر پیا وسناں۔

تے پتھر دل جیہے یاراں توں تو سو کوہ دور ای نس ناں۔ اُنج سُنیاں ایں۔ پئی پتھر دل لوکاں ساہمنے ایہہ شیخی ماردا اے۔ پئی اپنی جان آپنے ہتھیں گوان توں پلینوں منع کرن والا اوہدے توں بناں کوئی نہیں سی۔ پر ایہہ ہن اوہنوں کدی مُنہ نہیں لایا۔ پتھر دل! (انگریزی وچوں)

ایہہ کویں لکھدے نیں؟

دُنیا واسطے ایس گل وچ بڑی حیرانی ہُندی اے پئی شاعر لوک شعر کویں لکھدے تیں ادیب لوک ادب دے وچ نمونے کویں تیار کر کے لیا وندے نیں؟

لوکاں واسطے ایس گل وچ بڑا اچنبا ہُندا اے۔ پئی اک نِکی گل نوں اسی جھٹ بھُل جانے آں تے شاعر تے ادیب اوہنوں بنا سوار کے اجیہے رُوپ وچ اگانہ لیا وندا اے پئی اوہ سدا بہار ہو جاندی اے ہڑ مُنوں لاہیاں وی نہیں لہندی۔

شاعر اِک پھُل دی باشنا سُنگھ کے اوہدے وچوں سدھراں تے آساں دیاں اینیاں لپٹاں کڈھدا اے پئی اوہ دل بنا جدوں دی شاعر دے پھُل دی باشناں لو و تے گئے گزرے تے ہوئے بیتے پھُل دی یاد مُڑ اُنجیں آجاندی اے۔ جویں ایہو پھُل ہریا بھریا تازہ تے سوہنا ڈالی اُتے جیاتی دے ہلارے پیا لیندا اے۔ دُنیا حیران ایں پئی ساڈے وچ

تے شاعر تے ادیب وچ ایہہ کیہہ فرق اے۔ پئی اوہ جس شے نوں ہتھ پاندا اے اوہنوں فیر مرکے امر حیاتی دے دیندا اے۔ تے سگوں آپ وی "حیاتی" والا تے امر ہو جاندا اے۔

شاعراں تے ادیباں کولوں ایس گل دا جواب پچھو۔ پئی ساڈے تے تہاڈے وچ فرق کیہہ اے؟ تے اوہ ایہو آہندے نیں پئی ہر شے ول ساڈی تے تساڈی پہنچ تے اپڑ دا فرق اے۔ عطار پھل دا عطر کھچ لیندا اے تے کسے گاہک دے لیڑیاں نوں لا کے اوس پھل دی بناؤ گوا دیندا اے۔ گلاب دے سوہنے خوشبودار تے اچمرے پھل نوں گلقند بنا کے جلاب دی راہیں کڈھ دیندا اے تے شاعر اوس پھل نوں توڑیاں بناں اوہدے وچوں اوہ شے کڈھ دا اے جیہڑی ورت ورتا تے گھاٹ وچ آون والی نہیں آنویں ای اوہدی ورت ورتاں والیاں چیزاں دی حیاتی توں اچیری تے لمیری اے۔ عطار دا پھل ہوا وچ اُڈ جاندا اے تے گلقند کھان والے دا پھل مٹی وچ رل جاندا اے۔ پر شاعر دا پھل سدا ای جیوندا تے سدا ای جوانیاں مان دا اے۔ تے بعضے شاعر تے ادیب لوکاں نالوں اپنا فرق اڈو اڈ کر دیاں ہویاں ہوئی گل ایہہ آکھ دیندے نیں پئی ساڈا معاملہ خیالاں نال اے جویں راج مکان بناندیاں ہویاں اٹ چونے تے گارے دا محتاج اے۔ انج ای ساڈے محل خیالاں دے اٹ چونے تے گارے نال اسر دے نیں تے ساڈے ہوائی قلعیاں نوں چکڑ گارے دیاں بنیاں ہویاں اکاں دی لوڑ نہیں ہندی۔

بعضے ذراہین تے نستعلیق قسم دے شاعر تے ادیب ایہہ وس دے نیں ـــ ساڈا رشتہ سروش (مبدء فیاض) نال مضبوط اے تے اسی اوہدے ہتھاں تے بہہ کے اسماناں دی چاچڑھنے آں تے بعضے ایہو جہے لوک آپنے وچاراں نوں انج ظاہر کردے نیں پئی اسی آپ نہیں لکھدے۔ ساتھوں کوئی لکھواندا اے اوس "کوئی" نوں کدی اوہ اپنا ساقی دی آکھدے نیں تے اوہدی وڈیائی تے پریم دچ ساقی نامے تے ساقی نامے لکھدے چلے جاندے نیں۔ بھلے مانساں نوں جدوں کوئی شعر لکھن دی فرمائش کیتی جائے تے اوہ عذر پیش کر دے نظریں آوندے نیں ـ پئی ہُن غزل لکھیئے وی تے اوہدے وچ لکھیئے دی کیہ۔ جدوں مضمون سجھاؤن والی شے ای نہیں رہی۔ تے اوہ مضمون سجھاؤن والی شے کیہ لبھے؟ ایدھا مطلب یورپ دے اک بڑے منے پرمنے شاعر تے ادیب دی زبانی سنو! اوہنوں کسے پچھیا۔ تسی شاعر تے ادیب کویں بن گئے؟ اوس آکھیا میتھوں خیالاں دی زندگی بخشن والا اک نکا جیہا واقعہ میری نِکینے دی عمرے پیش آگیا سی۔

اک واری انج ہویا۔ پئی میرا پیو دفتروں آیا تے اوس میری ماں نوں دسیا۔ پئی اگلے اتوار نوں ساڈے دفتر دے یاراں دی صلاح اے بے کٹھے ہو کے سیر سپاٹے نوں چلیئے تے کے ای گڈی وچ بہہ کے شہر دی سوڑی تے گھٹی فضاؤں چھڈ جایئے۔ اسی نال اک کوئن والی وی لے جان گے جیہڑی ساڈوں اوتھے ریلے تے مٹھے گیت سُناوے گی۔

اساں اِک اچرج پکوان دا ایہہ وادی انتظام کیتا ہوے جیہڑا ساہنوں اوتھے سوادی تے اچرج پکوان پکا کے کھوائے گا ۔ جتھے اساں جاناں ایں اوتھے بڑا سوہنا اِک باغ اے جیہدے وِچ بڑے بڑے اعلیٰ تے سوادی میوے ہین تے اوس باغ دا مالی ساڈا اِک بیلی اے ۔ اوہدے ہوندیاں ساہنوں کسے دی روک ٹوک نہیں ۔ من بھاندے میوے رج کے کھا سکے ۔ باغ دے نال ای اِک ٹھنڈے تے مٹھے پانی دی جھیل اے ۔ جیہدے وِچ مچھلیاں دا ایہناں کر کٹ چڑھیا ہویا اے پئی ڈوری سُٹ دیاں ای اِک اِک لاوے نال دو دو پھس دیاں نیں ۔ مچھیاں پھڑاں گے ۔ اوتھے ای بھناں گے تے اوتھے ای کھاواں گے !

پیو کولوں ایہہ گلاں سن کے میں آکھیا ۔ باپو ! مینوں وی نال لے چلیں گا ۔ پیو آکھیا ۔ کیوں نہیں ۔ توں وی میرے نال چلیں پُترا ! اگلے اتوار سویرے سویرے تیار ہو جائیں ۔ مینوں ٹھیک ٹھیک یاد اے پئی جس دیہاڑے میرے پیو نے ایہہ گل کیتی سی ۔ اوہ دہاڑا پیر دا سی ۔ اگلے چھ دن تے چھ راتاں میں ایسے چاہ وِچ گزاریاں ۔ پئی آون والا اتوار میرے واسطے کِنیاں خوشیاں تے کِنے اچرج میلے لئی پیا آوندا اے ۔ تے اوہ چھے کِنیاں کو عیش بہاراں ہون گیاں ۔ اوڑک رب رب کر کے ہفتے دی شام آئی جیہدی اگلی سویل سویلے اتوار دی سویری ۔ سچی گل ایہہ وے مینوں اوس رات اِک پلک دی نیند نہ آئی ۔ میں جاگو میٹی باغاں دے تے گیتاں دے تے دریاواں دے ۔ جھیلاں دیاں مچھیاں دے

سوہنے سوہنے خوشبودار سوادی پکواناں دے سُفنے ویہندا رہیا - دِن چڑھیا تے پیو تُوں اگوں ای تیار ہو گیا - اپنے چیتہ وچ میرے پیو دے یاراں دی گڈی دی بھوں بھوں دی آواز آئی تے میرے پیو نے چبارے دی باری وچ کھلو کے یاراں نوں آواز دِتی -

"بھائی میں تیار آں - تے میرا پتر وی میرے نال تیار اے"

یاراں وچوں اِک نے موٹر وچ بیٹھی ہوئی اک سوہنی جہی مٹیار کڑی دے موہڈے نوں اپنے ہتھ نال دباندیاں ہویاں میرے پیو نوں آکھیا. مورکھ نہ ہو جی! اساڈی سیر وچ اُجانیاں بالاں دا کیہ کم اے - تے میرا پیو مینوں پچھاں چھڈ کے دَبڑ دُبڑ پوڑیاں اُتر موٹر وچ بہہ کے ہوا ہو گیا -

میں رویا -- میں کُرلایا -- میں چھاہڑے پائے - موٹر دے پچھے نسیا -- میں پیو نوں آوازاں دِتیاں - میری ماں نے مینوں بدو بدی گلی وچوں کھچ دے - تے ٹھیڈے کھاندے نوں پھڑیا -- پچکاریا - مونہہ بھر چمیاں تے آکھیا -

"چل! اسی ماں پتر اکٹھے سیر کر آئیے" -

پر مینوں اپنے اُتاں دِناں دے اُلاریاں دے ایکا ایکی اِنج ٹُٹ جان دا ایڈا دُکھ سی - پئی میں اوہدی اِک نہ منی - رو رو کے اپنا بُرا حال کر لیا - نہ کجھ کھاہدا تے نہ کجھ پیتا - اوڑک ماں مینوں بدو بدی چک کے میری منجی تے لیا پایا - روندیاں روندیاں -- اُٹھ اُٹھ کے نسن دی کوشش کردیاں مینوں نیندر آ گئی - کیہ ویہناں - اِک بڑا سوہنا باغ

اے - اوہدے وچ زنگار رنگ دے میوے نے - اِک جھیل اے
اوہدے وچ اَن گنت مچھیاں نیں ــــ اِک دسترخوان اوہدے
اُتے بے شمار کھانے نیں - اِک گون والی اے اوہدے کول بڑے
رسیلے نیں - میں ہر پاسے کھاندا پیندا - موجاں اُڈاندا - ٹپوسیاں
لاندا - باغ دے پنچھیاں نوں آگوں اُڈواجاندا نظریں پیا آؤناں ــــ
اِہ نظارے ایڈے شاندار تے سوادی نیں - پئی میں اوہناں دے سواد
نال گٹ ہو گیا - مینوں اِنج جاپے - جویں میں اک نویں دُنیا وچ آگیاں -
میری سیرلی ہندی گئی - میرا سواد ودھدا گیا - اونج مینوں اِنج جاپیا
جویں کسے میرے موڈھے تے ہتھ رکھیا ہویا اے - میں اکھاں موہیاں
تے میرا جتی دی باہی تے بیٹھا ہویا بوٹو مینوں پیا جگاندا سی - تے میں آپنے
بوٹو نوں آکھیا -

بابو! جتھے توں گیا سیں - اوتھے باغ وچ میوے آپے ٹٹ
ٹٹ کے تہاڈے مُنہ وِچ پئے آؤندے سن ناں؟"

بوٹو نے آکھیا

"ساڈا بیلی ہالی ساڈی آپ تروڑ کے لیا دیندا سی۔"

میں آکھیا۔

"گون والے گیت عرشوں زمین تے آؤندے جاپدے سن
کہ ناں؟

بوٹو نے

اوہدی آواز میتھوں عرش دے تے جاندی تے معلوم ہندی سی"۔
میں آکھیا۔
چیل دیاں ساریاں مچھیاں اکو ڈوری نال پھچیاں چلیاں آوندیاں سان کہ نہیں؟

نہیں پتر! اک ڈوری نال اکو مچھی پھسدی سی تے اوہ وی سانوں کھا کھیا کے"۔
میں آکھیا۔
اوتھوں دے کھانے کھا کے رجّی دی تھاں سگوں بھکھ ودھیدی نہیں سی؟"
پیو نے آکھیا۔
باورچی ناداں کولوں اجہی غلطی ہو گئی ۔ پئی اوتھوں دا کھانا ہویا کھانا خالی تیک میرے سنگھوں نیواں نہیں ہویا"۔
میری ماں آساں پیو پتراں دی گل پئی سن دی سی اوہ آکھن لگی:
"چلو چھنڈو دی ۔ میرے پتر نے سفنے وچ تہاتھوں ڈھیر ودھ موجاں مانیاں نیں"۔
تے اوہ شاعر تے ادیب آکھن لگا۔

"ایہہ اوہ پہلا ہاڑا سی جدوں میں خیالاں دی دنیا وچ پہلی واری اُڈیا تے میں اوتھوں دی بادشاہی اپنی اکھیں ڈٹھی ۔ تے ایہہ اوسے اک دہاڑے دی بادشاہی دی لذت سی ۔ جنھے میری حیاتی نوں اک لماں

گُڈاں بنا دِتا ہے"

لوکاں دی تے شاعرادیب دی زندگی تے نظروچ ایہو خیالاں دے سفنیاں دا فرق اے۔

اُمیداے۔ پئی ایس مضمون دے پڑھن والیاں نوں کجھ پتہ لگ جاوے گا۔ پئی شاعر کیوں ہمیشہ لوکاں توں اگانہہ موجدا اے تے کویں اوہدی نظر کئی واری اوہناں چیزاں نوں وی صاف صاف ویکھ لیندی اے۔ جیہڑیاں حالی خیال دی دُنیا وِچوں نکل کے وجود دی دُنیا وِچ نہیں آیاں۔

ہائے سدا جیون والے وارث شاہ دا ایہہ شعر ے

بھابی خزاں دی رُت جاں آن پہنچی
بھورا آسرے تے پئے جال دے نی
تیتوں بلبلاں سُکیاں بوٹیاں نوں
فیر پھُل نگن نال ڈال دے نی

پنجاب دی تاریخ تے ادب

ہزاراں سال پہلے دی گل اے۔ دیس پنجاب وچ نہ کوئی شہر سی نہ پنڈ۔ ہر پاسے بنجر میدان سن یا ان ہنیرے جنگل۔ خانہ بدوشاں دیاں ٹولیاں تھاں تھاں پھردیاں۔ جتھے سبزہ دِسدا۔ بکریاں تے بھیڈاں نوں چار لیندیاں سن جدوں اوہناں نوں پتہ لگیا۔ جے زمین وچ بی پا کے کجھ اگایا جا سکدا اے۔ تے واہی دا کم شروع ہویا۔ جتھے جتھے واہی ہوئی پنڈ وس گئے۔ تے کنک دیاں فصلاں لہلہاندیاں اوں

خانہ بدوشاں دیاں جیہڑیاں ٹولیاں نوں چنگے تھاں نہ لبھدے۔ اوہ پنڈاں تے حملہ کر کے قبضہ کر لیندیاں۔ ایتھوں جنگ نے جنم لیا۔ جدوں کوئی ٹولی کسے پنڈ تے قبضہ کر دی تے زمین آپو وچ ونڈ کے زمین والیاں نوں خراج دینا پیندا سی۔ ایتھوں قبائلی حکومتاں بنیاں۔ پنچایتی راج شروع ہویا۔ اگے چل کے اوہ ویلا وی آیا۔ جد کسے مضبوط تے تگڑی قبائلی حکومت نے آس پاس دیاں نمانیاں حکومتاں ٹل دیاں تے اک وڈی حکومت بنا لئی تے اوہدا وڈا سردار راجہ بن گیا۔

جدوں دُوجے ملکاں دے لوکاں نوں پتہ لگا۔ جے پنجاب وچ اناج بڑا ہندا اے تے چنگے چنگے پنڈ موجود نیں تے اوہناں دے مونہہ وچ پانی بھر آیا۔ اجی توں ۳½ ہزار سال پہلاں آریائی نسل دے لوک

مشہد تے ہرات دے رستے باختر وچ آئے۔ اوتھوں کوہ ہندوکش نوں ٹپ کے پنجاب وچ داخل ہوئے تے واہی جوتی دا کم شروع کر دتا۔

جدوں ایران تے سائرس دی حکومت ہوئی تے پنجاب تے ایرانیاں دا قبضہ ہو گیا۔ ایرانیاں دے کئی نکے نکے شہر آباد ہو گئے۔ فیر سکندر دیاں فوجاں آئیاں۔ اوہناں دے زمانے وچ شہر جہلم وسایا گیا تے ٹیکسلا دے باہر اک نواں شہر ابھر آیا۔

ترک خانہ بدوشاں دیاں ہتھیار بند فوجاں آئیاں تے لٹ مار پا دتی پر جدوں وسے۔ تے پنجاب دی وڈیائی وچ اوہ وی برابر دے حصے دار بنے۔ موریا خاندان دے راج وچ لوکاں نے بڑا چین پایا۔ سڑکاں تے سراواں بنیاں۔ ہسپتال تے یتیم خانے کھلے۔ بیوپار دیاں منڈیاں بنیاں تے مکان بناؤن وچ لکڑی دی تھاں پتھر نوں ورتیا گیا۔ افغانی قبیلے نے پنجاب تے قبضہ کیتا تے سیالکوٹ نوں راجدھانی بنایا۔ کوشانیاں دے زمانے وچ پورشاہ پور (پشاور)، سرحد دی راجدھانی بنی۔ ٹیکسلا وچ یونیورسٹی بنی تے اوہدا ناں ڈاہڈا چمکیا۔

ایس دے بعد پنجاب وچ گڑبڑ ہوئی۔ وڈیاں حکومتاں دے تختے الٹ گئے۔ چھوٹیاں چھوٹیاں حکومتاں بنیاں تے ساڈھے پنج سو سال تیکر خانہ جنگی دا بزار گرم رہیا۔

ایسے زمانے وچ عرب دے ریتلے میداناں وچ اسلام دا ظہور ہویا جنہے انساناں دی برابری دا اصول پیش کیتا۔ محمد بن قاسم سندھ دی بندرگاہ

دے تھل وِچ اُتر آیا۔ تے اپنے چنگے سلوک نال ملتان تیکر قبضہ کر لیا۔ تے ایہناں علاقیاں وِچ ہزاراں لوک اپنی مرضی نال مسلمان بن گئے۔

ہُن توں اِک ہزار سال پہلے دا ذکر اے۔ جے پنجاب تے ہندوواں دی اک اجہی حکومت قائم سی جدیاں سرحداں افغانستان دے شہر ملتان تیک پھیلیاں ہوئیاں سن۔ غزنی وِچ محمود غزنوی دے پیو سبکتگین دی حکومت سی ایہناں دوہاں طاقتاں وِچ پھٹ پے گئی تے لڑائیاں ہوئیاں۔ جنہاں وِچ ملتان دے قرمطی حاکم ابوالفتح داؤد نے ہندوواں دا ساتھ دِتا۔ محمود غزنوی دے زمانے وِچ ہندوواں دا راج اُکھڑ گیا۔ مسلماناں دا راج قائم ہویا تے امن امان دا زمانہ شروع ہویا۔ ایسے زمانے وچ لاہور شہر نوں وڈیائی ملی۔ تے ایہدے بازاراں وچ ترک تے پٹھان تے ایرانی دِسن پھرن لگے۔ حضرت داتا گنج بخش لاہور آئے تے اسلام دی تبلیغ شروع ہو گئی۔

پنجاب دے حکمران تیزی نال بدلے۔ خونی معرکے ہوئے اِک پاسے خانہ جنگیاں نے مصیبت پائی۔ دوجے پاسے تاتاریاں نے ہلے بولے۔ ایس زمانے وِچ پنجابیاں نے صرف دوہاں چیزاں نال پیار پایا۔ اِک ہل۔ ... دے نال اوہ روٹی کما کے کھاندے سن۔ دوجے تلوار۔ جدھے نال اوہ اپنی حفاظت کردے سن فیر تیمور نے پنجاب تے حملہ کیتا تے اوہ لُٹ مار پائی۔ جیہدا حال سُن اج وی دِل کنب اُٹھدا اے۔

پنج سو سال دی مسلمان حکومتاں دے زمانے وچ۔ ترکاں۔ ایرانیاں عرباں۔ افغاناں تے ہندوواں دے میل جول نال اِک نویں تہذیب

پیدا ہوئی ۔ جنہوں پنجابی تہذیب کہیا جاندا اے ۔ مغلاں دے زمانے وِچ ایہنے بڑی ترقی کیتی ۔ پر مغلاں دا راج اُلٹیا ۔ تے ایس تہذیب نوں وی نقصان پہنچیا ۔

برطانیہ دا راج آیا ۔ تے انگریزاں نے ایتھوں دی تہذیب نوں اپنا رنگ دین دے جتن کیتے ۔ پنجابیاں نے اپنی آزادی لئی جدوجہد کیتی ۔ پنجاب دی تاریخ گواہ اے جے ایس دیس نے کدی ہندوستان دی سرداری اپنی مرضی نال قبول نہیں کیتی ۔ ایسے دا نتیجہ اے جے اج اسیں پنجابیاں پاکستان وِچ ویکھنے آں ۔

آریاں دے آون توں پہلوں ساڈی زبان پنجابی سی ۔ آریائی نسل دے لوکاں نے سنسکرت نوں رواج دتا ۔ پر گل نہ بنی ۔ بارھویں صدی عیسوی تیک پنجابی زبان وِچ دوجیاں زباناں دے لفظ بہت گھٹ سن ۔ جدوں ایرانی ۔ عرب ترک ۔ پٹھان تے مغل آباد ہوئے تے پنجاب دے اصل وسنیکاں نال میل جول کیتا ۔ تے عربی تے فارسی دے ان گنت لفظ پنجابی زبان وِچ شامل ہو گئے جد حضرت داتا گنج بخشؒ ۔ حضرت بابا فریدالدین شکر گنج تے حضرت بہاؤالدین ذکریا ملتانی جیہے وڈے وڈے صوفی اسلام پھیلاؤن لئی ایتھے آئے تے اوہناں نے پنجابی زبان پڑھی تے فیر تبلیغ وِچ کامیابی حاصل کیتی ۔ پنجابی ادب وِچ شاعری دے سب توں پرانے نمونے بابا فرید نال منسوب نیں ۔ مسلماناں نے دینی کتاباں نوں پنجابی وِچ ترجمہ کیتا تے جتھے وعظ کیتا ۔ پنجابی وِچ کیتا ۔ ایس دا بڑا چنگا اثر ہویا ۔ تے پنجاب دے شہر شہر تے پنڈ پنڈ

وِچ اللہ اکبر دِیاں صداواں گونجن لگیاں۔

اسلام توں پہلاں پنجابی دے "لکھے ہوئے ادب" دی کوئی مثال نہیں ملدی۔ پنجابی اوس ویلے آپنے ابتدائی دَور وِچ سی۔ ایس لئی ایدھے وِچ لوک گیت سن۔ کجھ پیار دے تے کجھ لڑائی دے۔ اج پنجاب وِچ جیہڑے قصے چالو نیں ایہ پہلاں لوک گیت دے روپ وِچ سن۔ پورن بھگت دا قصہ سب توں پُرانا ایں۔ تھوڑا گھٹ اُنی سو سال پُرانا۔ سسی پنوں اسلام توں پہلے دا قصہ اے۔ سوہنی مہینوال تے مرزا صاحباں دے قصے بعد وِچ آئے۔ تے ہیر دا قصہ سب توں نواں ایں۔

جدوں مسلماناں نے پنجابی ادب وِچ جان پائی۔ تے پنجابی شاعری دے دو رستے ہو گئے۔ اِک رستہ پیار محبت دی شاعری دا سی۔ دُوجا صُوفی شاعری دا۔ پیار محبت دی شاعری ایس طرح ہوئی۔ جے پنجابی دے بعض شاعراں نے لوک گیتاں وِچوں پیار دے قصے لے کے اوہناں نوں ادبی رنگ دِتا۔ تے لمے لمے قصے لکھ دتے۔ ہیر نوں سب توں پہلاں پیلو کھوکھر نے لکھیا۔ فیر کئی شاعراں نے ایہو قصے لکھے۔ جنہاں وِچوں ہیر وارث شاہ تے ہاشم دی سسی پنوں تے فضل شاہ دِی سوہنی مہینوال اَج دی لکھاں دی تعداد وِچ وِکدی اے۔ قصے لکھن دا کم شروع سی جے پندرھویں صدی وِچ صُوفی شاعری دا رواج ہویا۔ تے ایدھے وِچ وی قصیاں دے کردار وَرتے گئے۔ ہندی وانگ پنجابی زبان دی صوفیانہ شاعری وِچ محبوب مذکر ہندا اے تے عاشق مؤنث۔ ایس شاعری وِچ خدا نوں رانجھا۔ مہینوال تے پنوں دے ناں دِتے گئے۔ تے رُوح

نوں ہیر سوہنی تے سسی دے ناواں نال یاد کیتا گیا اے ۔ مادھو لال حسین۔ بلھے شاہ ۔ ہاشم شاہ تے دوجے صوفی شاعراں دا کلام پڑھو تے تہانوں معلوم ہووے گا ۔ جے انہاں صوفیانہ خیال پھیلاون لئی بڑی مہارت نال اجے کردار ورتے ۔ جنہاں توں ہر شخص واقف سی ۔

اُوں تے پنجابی دے پُرانے ادب وچ رنگ رنگ دیاں مثالاں رل جاندیاں نے ۔ پر جے پنجاب دے کلاسیکی ادب دا اک سائنسی تجزیہ کیتا جاوے تے اسیں ایس نتیجے تے پہنچاں گے جے پہلے لوک گیت سن ۔ اوہناں وچ قصے سن ۔ ایہناں محبت دے قصیاں نوں ادبی رنگ دین نال پنجابی دا تحریری ادب شروع ہویا تے صوفیانہ شاعری دی بنیاد وی ایہناں قصیاں دے کرداراں اُتے رکھی گئی ۔ ایتھوں صاف معلوم ہندا اے ۔ جے پنجابی دے قصے بہت وڈی اہمیت دے مالک نیں ۔ ایہناں نوں پنجاب دے وسنیکاں دے کردار دی بلندی مقصد دی پاکیزگی تے اوہناں دی بہادری دا اندازہ کیتا جا سکدا اے ۔ ایہناں قصیاں وچ حسن دی اے تے عشق دی ۔ بہادری وی اے تے پاکیزگی وی تے ایہو پنجابیاں دیاں وڈیاں خاصیتاں نیں ۔

اِک چنّ اِک چکور

"میں آپنے آپ نوں قانون دے حوالے کرن آیاں تھانیدار جی!

"ہوں" — تھانیدار ہوری کوئی ضروری چٹھی پئے پڑھدے ساہن۔

اِکو ٹِک کے اوہناں کاغذاں دا پلندہ اِک پاسے تے چا دھریا ——— اوہناں دے کناں تیکر ایہہ گل ذرا چِر کی اپڑی۔ اوہناں اکھاں اُتانہہ کیتیاں تے اوس اوپری آواز ول ویکھیا۔ دروازے دے نال لگ کے اِک اُچا لماں جثا کھلوتا سی۔ اوہدیاں وڈیاں وڈیاں خیال پرست اکھاں۔ گھنگرالے وال تے بھوناں بھا نذرا ویکھ کے تھانیدار ہوراں دے اکے ہوئے مُنہ تے کجھ رونق آئی تے اوہناں اوہدے ول دلچسپی نال ویکھنا شروع کیتا۔ اوہنے چِٹی چوتسی دا کرتا پایا ہویا سی تے دھاریدار پجامہ۔ کُڑتے دے کھُلے گلے وِچوں اوہدے اکاہرے پِنڈے دی جھلک پیندی سی اوہدے نقش بڑے تِکھے ساہن تے اوہ ڈاہڈا اُداس دِسدا سی۔ ترس کھان توں تھانیدار نوں آپنے کم وِچ کوئی مدد نہیں ملدی۔ پر اوہنوں اِنج ڈکھ دے گھیرے وِچ کھلیاں کھلوتا ویکھ کے تھانیدار ہوراں دا دِل نرم ہو گیا۔ پر جھٹ ای اوہ آپنی ایس اُلٹی ریت توں پچھتائے تے آپنی آواز وِچ پوری تھانیداری بھر کے بولے۔

"کون ایں اوئے توں"؟

"میں غازی آں"۔ آؤن والے بڑے آرام نال آکھیا۔ جو بیں ایناں

اگے دین نال تھانیدار ہوری سبھو کجھ سمجھ جان گئے ۔ پر تھانیدار ہوری کجھ نہ سمجھے تے اوہناں پچھیا ۔

"کون غازی"؟

"تہانوں آپے پتہ لگ جائے گا" ۔ اوہنے تھانیدار ہوراں دی میز دے نیڑے آ کے آکھیا ۔ "تسیں پہلوں میری گل سن لو ۔ میں اپنا بیان دین آیاں" ۔ نال دی چونکی تے بیٹھے ہوئے وڈیاں وڈیاں مچھاں والے محرر نے اپنے کن توں قلم لاہ لیا ۔

"کاہدا بیان؟" تھانیدار ہوراں کاہلیاں پے کے پچھیا ۔

"جی میں اک خون کیتا اے" ۔

ایڈی وڈی گل اوہنے بڑے آرام نال چار آکھی ۔ تھانیدار ہوری بڑے حیران ہوئے ۔ فیر کرسی اُتے جم کے بہہ گئے تے حکم دتو نے :

"سنتری! ہوشیار رہوو ۔ ایس بندے تے نگہ رکھو" ۔

سنتری بوہے وچ ہور اگڑ کے کھلو گیا تے اوہنے آپنے ہتھ وچ رفل ہور پکی پھڑ لئی ۔

"او جی ایس وچارے میرے اُتے کیہ نگہ رکھنی ایں" ۔ غازی نے کہیا ۔ "میں تے آپنے آپ تھانے آگیاں ۔ نہیں تے ایہو جیے میری ہواؤں دی نہیں اپڑ سکدے" ۔

تھانیدار ہوراں سوچیا ۔ گڈ ویتیاں مرداا اے نے زہر کاہنوں دیتے لہن لگے ۔

"ہاں ہاں! ایہہ توں بڑا چنگا کیتا اے جے آپے ایتھے آ گیا ایں۔ ہلا ایہہ دس توں قتل کنھوں کیتا اے؟"

"شہید نوں — شہید ریڈیو آرٹسٹ — اوہ ریڈیو ڈراماں وچ پارٹ کردا سی۔ پارٹ کیہہ کردا سی جادو کردا سی — بنگال دا جادو —"

"ہلا ہلا — شہید نوں قتل کیتا — کوئی دشمنی سی تیری اوہدے نال؟"

"اوہ تے میرا جانی یار سی تھانیدار صاحب! میرا اوہدا ویر کیہہ ہو سکدا سی — ہاں! اک ہفتہ ہوئے اوہدی جان گوائی۔"

"واقعہ بیان کر" — تھانیدار ہوری گل دی تہہ نوں اپڑن واسطے کاہلے پے گئے۔

"کاہلی نہ کرو میری سرکار۔ میں سب کجھ دساں گا۔ پر میری گل دھیان نال سنیاں جے۔ میں ایہہ گل سنان ای تے ایڈی دور ول آیاں۔ میں کجھ وی نہیں جان دا۔ ساری گل صاف صاف آکھاں گا۔ میں آپ جو قانون دا پھاہ گل وچ پایا اے۔ کوئی کسے دا بدھا تے نہیں آیا۔"

"ہاں ہاں! ٹھیک اے۔ ہن دس گل کویں ہوئی؟"

"گل تے جی بس کامنی دی ای سی۔ کامنی نوں تسی نہیں جان دے؟ کامنی بس کامنی ای سا جے۔" غازی نے اک اکھ ذرا دبا کے آکھیا۔

تھانیدار ہوراں نوں اوہدی ایہہ گل چنگی نہ لگی اوہ گڑھکے۔

"کیہہ بک بکنا ایں اوئے۔ صاف صاف گل کر۔ ایتھے ایہہ چلاکیاں نہیں چل سکدیاں۔"

غازی وی جھکیا۔

"ایڈے رہ ہو رہ کیوں ہُندے او تھانیدار جی! تہانوں ایہہ دس دیاں سچے ئیں بڑا تھا جیہا بندہ واں ۔ آپنی آئی تے آجاں تے فیر بھانویں کجھ ہو جائے ۔ تساں کامنی دی گل نہیں سُنی؟

تھانیدار ہوراں سوچیا ۔ صلح صفائی ای چنگی ہُندی اے ۔

"ہاں ہاں دس ایہہ کامنی کون سی؟"

"کامنی میرے نال ریڈیو تے کم کر دی سی۔"

"ہلا تے توں وی ریڈیو آرٹسٹ ایں؟"

"ہاں وائی! سُن تے سہی ۔ ایہہ گل گل تے ٹوکیا نہ کر ۔ کامنی ——
ہائے کامنی کیہہ سی ۔ اوہ کیہہ آہندے نیں —— "مَیں جِنی پنجاب دی ہیرا ریشم ورگا لک" —— مینوں ایہہ فلمی گانا بڑا پسندا اے ۔ کامنی دا لک وی ریشم ورگا سی ۔ جدوں ٹُردی تے سَو وَل کھاندا ۔ اوہدا چنچل چنبیلی والا رنگ۔ ہرن دیاں اکھاں ۔ ہائے کیہہ بُت سی کافر دا ۔ اوہدے کافر ہون نیں ماں تے میرے یار دی جان لٹی۔" اوہدے گلیڈو بھر آئے تے اوہ چُپ کر گیا۔

چونکی اُتے محمود نے پینترا بدلیا تے اپنی بغل دے کھیسے وِچوں اِک بیڑی کڈھ کے الٹی ۔ تھانیدار ہوراں ڈاک دا پُلندا فیر اگے دھر ریا ۔

غازی ڈرامے دی آواز وِچ بولنا شروع کیتا:-

کامنی تے خمید دونویں ریڈیو دے وِچ کٹھے پارٹ کر دے ساہن ۔ پر جناب! کیہہ کم کر دے ساہن اوہ ۔ خلقت تے جادو کر دے ساہن ۔ نیں

آپ ویکھیا اے ۔ جدوں اوہ بول رہے ہُندے ساہن تے بزاراں وچ ریڈیو اگے لوکاں دا اوہ کٹھ ہُندا سی جے تھالی سُٹیاں بُھنجے نہیں سی پیندی اینے گلے وچ جادو سی جناب ۔! بھگال دا جادو ــ اوہ چُپ ہوگیا۔

تھانیدار اِک ویری آکیاں ہویاں نظراں نال اوہدے وَل ویکھیا ــ محرّر ہُن قلم تھاپنے رکھ کے بڑے مزے نال بیڑی پیا پیندا سی ۔ غازی پورے جوش نال بولن لگ پیا ۔

" شہید نُوں کامنی نال پیار سی ــ ہُونہہ کیہ پیار سی ــ بٹ بٹ اوہدے مُونہہ وَل ویہندا رہندا سی ۔ شوہدا کیسے تھاں دا ۔ مَیں تے شہید نُوں صاف آکھ دِتا سی ۔ تُوں بھاویں کامنی دے پَیر دھو دھو پیا پیویں ۔ اوہدے دل وِچ اِنج تیرے واسطے تھاں نہیں ہون لگی ۔ مَیں اِنہاں گُڑیاں دے دلاں نُوں چنگی طرح واقف آں ۔ تے اوہ آپنی ایس گل نُوں اینا خوش ہویا جے ہسن لگ پیا ۔

ہاسا وی کوئی چھُوہ دی مرض اے ۔ غازی نُوں ہسدیاں ویکھ کے تھانیدار ہوری وی ہسن لگ پیئے ۔ محرّر نُوں کرنی ہاسے والی گل نہ دِسی اوہ غازی نُوں گھُورن لگ پیا ۔ غازی فیر اِک ہو قہقہہ چھوہ دِتا ۔

" گل اِیہہ وے جے کامنی ہینوں دی بڑی چنگی لگدی سی ۔ ہینوں اوہدے نال خدوں بہتا پیار سی ۔ پر مَیں کوئی انجھیا گیا گنہ رہیا نہیں ۔ جے پیر پھڑن لگ پواں ۔ خوشامداں کردا پھراں ۔ مَیں تے اوہنُوں نظر بھر کے ویکھ لین نال ای رَج جاندا ساں ۔ شہید وانگر اوہدے نال ڈھُکت کے بہن دا نیئوں چا

انہیں سی میں آوارہ منڈیاں وانگر اودھے نگر نگر نہیں ساں بھجّ دا ئیں اپنی آن کدی نہیں گوائی۔"

ہُن ایس بک بکارے تے تھانیدار ہوراں نوں غصہ آون لگ پیا۔ پر اوہ خیرے کجھ سوچ کے چُپ کر رہے۔

"تھانیدار جی! پیار وچ بُلّا پھنڈاں مارن دا کیہڑا تھاں ہُندا اے۔ ایہہ تے دبی ہوئی اگ ہُندی اے پر اوس تھوڑے نوں ایس نکتے دی خبر نہیں سی۔ ہاں! جدوں اوہ دل دیاں سدھراں آواز وچ بھر کے کامنی دے سامنے آوندا تے اوہ ڈرامے وچ رنگ بھرن دی خاطر اوسے آواز نال جواب دیندی تے سُنن والے سودائی ہو ہو جاندے۔ اِک تیجے پروگرام اج تیکر میریاں کناں وچ پیا گونج دا اے۔ کسے بڑے وڈے شاعر نے لکھیا سی۔ کیہ سوہنا ناں سی — ہاں —! "اک چن — اک چکور" — اوہدے وچ چن کامنی بنی سی تے چکور شہید۔"

"بکواس بند کر اوئے" — تھانیدار ہوراں نوں سچی مچی غصہ آ گیا۔ "ایہہ کیہ بک بک لائی ہوئی آ — میں ہُن چکور دی کہانی سُنن واسطے ایتھے نہیں بیٹھا ہویا۔ مینوں تیری عشق بازی نال کوئی مطلب نہیں۔ صاف صاف واردات دی گل کر نہیں تے مار مار کے کھل لاہ دیوں گا۔"

محرر تھانیدار ہوراں دی کڑک سُن کے ہوشیار ہو بیٹھا تے سامنے کاغذ کھول کے اُچی اُچی پڑھن لگ پیا۔

غازی گلہ کیتا...

"تھانیدار جی! عشق بازی دا اِنھاں تے تُساں ملنوں! انج دِتا اے۔ جویں مَیں ایہہ قتل عشق دے ساڑتوں کیتا ہووے۔ ملنوں کامنی دی سوجھ ہیں میرے دِل وچ شہید نوں قتل کرن ویلے دی اوہدے واسطے پیار ای پیار سی۔ پر تہ کیہ کردا۔ اوہنوں مار چھڈنا میرے تے واجب ہو گیا سی"

تھانیدار ہوری ٹوہ لان لگے۔

"کیوں کیہ گل سی جے تینوں مجبور ہو کے اپنے دوست دی جان لینی پئی"

"تھانیدار جی! پہلوں دسو فساداں وچ تُساں دی کجھ لُٹیا سی یاں میرے وانگر اندر ای لُکے رہے او؟ اگ تے رت دی ہولی وچ لُٹ دی بڑی مچی سی۔ جِنھوں جو۔ شے چنگی لگی۔ چک لیایا۔ ہُن دسو ایہہ کیہ ہویا جے ایس لُٹ مار وچ شہید کامنی چک لیایا"

"کامنی نوں شہید کدھ لیایا؟" تھانیدار ہوراں کھوج لائی شروع کیتی۔

محرر غازی نوں پیا گھور رہا سی۔

"نو جی! جنانی دی کوئی لے بھجی والی شے ہُندی اے۔ کسے تے جبر کرنا وی چنگا نہیں ہُندا۔ ہُن کامنی وچاری دن رات روندی رہندی سی میرے اگے ہتھ جوڑدی سی۔ شہید دے پیریں پیندی سی۔ پر اوہ ظالم اوہنوں پچھاں پرتان کول نہیں سی آوندا۔ اوہ آہندا سی میں اوہنوں ویکھ ویکھ جیوناں ہُن دسو کسے دیاں کھولیاں اتے آپنا محل اُسارنا چنگا ہُندا اے

تھانیدار جی۔! میرے کولوں کامنی دا دُکھ نہیں سی ویکھیا جاندا تے مَیں اوہدیاں منتاں کیتیاں۔ اوہدے اگے ہاڑے پائے۔ پر اوہ پتھر دِل نہ

مَنیا — فیر جدوں مَیں ویکھیا جے اوہ کامتی نُوں جیوندیاں جی آزاد نہیں کرے گا تے مَیں اوہنوں مار مُکان دی تجویز سوچی تے اِک دِن مُوقعہ بھال کے اُوہنوں قتل کر دِتا۔"

"صاحب!" محرّر وِچ بول پیا۔ "ایہہ چِٹھی بڑی ضروری اے ہُنے ویکھ لو۔"

چِٹھی محرّر دے ہتھوں پھڑ کے تھانیدار ہوری پڑھن لگ پئے فیر اوہناں غازی نُوں گھوڑیا تے کمریوں باہر ٹُر گئے — تھانیدار ہوری جدوں پِچھاں پرتے تے اوہناں دے ہوٹھاں تے ہاسا جیہا ہاسی۔ اوہناں کُرسی تے بہہ کے فیر ایہو چِٹھی ویکھی تے غازی نُوں پُچھیا:

"اچھا بھئی! ایہہ دَس جے آپنے دوست شہید نُوں تُوں قتل کِنج کیتا؟"

"غازی کُجھ سوچیا۔ فیر آکھن لگا:

"مینوں شہید نے آکھیا۔ مَیں جیوندیاں جی کامتی نُوں نہیں چھڈن لگا۔ مَیں سوچیا۔ ہُن تے ایدھی جان اِی لَینی پوے گی۔ اِک دِن سویلے اوہ داڑھی مُنن بیٹھا تے مَیں آکھیا — لیا مَیں تیری داڑھی مُناں۔ اُسترا اُوہدے ہتھوں لے گئے جدوں مَیں ٹھوڈی دے تھلے والے وال پیا مُن دا ساں۔ اودوں مَیں ہتھ پکا کر کے اُسترا اُوہدے گل تے رکھ دِتا۔ سُرخ گلاب وانگر خُون دا پھوارہ چھُٹیا۔ گرم لہو دیاں چھٹاں — میرے گوہڑے یار دے گرم لہو دیاں چھٹاں میرے ہتھاں تے پیاں — میرے ہتھ میرے یار دے خُون نال بھجے ہوئے نے تھانیدار جی! پرخدا گواہ اے۔ مینوں شہید

نال کوئی ویر نہیں سی۔"

تھانیدار ہوراں دے متھاندرے تے جذبیاں دیاں لکیراں ڈونگھیاں نہ ہویاں۔ اوہناں اِک چلانواں سوال کیتا۔

"ایہہ واقعہ کدوں ہویا؟"

"پاکستان دے پہلے جشن آزادی والے دن مَیں آپنے یار دی قربانی دِتی۔ باہر لوک خوشیاں پئے مناندے ساہن۔ نِکّے دے گوں دے ساہن آپنے نویں وطن دی پہلی صبح دا نظارہ پئے ویہندے ساہن تے مَیں آپنے یار دی رَت آپنیاں ہتھاں تے پیا ڈوہل داساں۔ پر سُنیاں ایں۔ اوس دِن کدھرے ہور دی رَت دے فوارے چُھٹے ساہن۔ کدھرے ہور دِیاں ہوریاں چھِٹاں اُڈیاں ساہن تے اِنسان دی لاش آزادی دی راہ وِچ قُربان کیتی گئی سی۔"

تھانیدار ہوراں پُچھیا: "پر پاکستان دی آزادی دے جشن والے دِن توں ہُن تیکر توں کتھے رہیاں ایں؟"

غازی بڑے جذبے نال بولیا:

"اوہ مینوں آون ای نہیں سن دیندے۔ اوہ پتہ نہیں۔ شہید دے کیہہ لگدے نے۔ اوہناں مینوں پتھریلیاں کندھاں تے لوہے دیاں کنڈیاں پچھے بند کر چھڈیا۔ اینے دن اوہناں مینوں باہر دی ہوا ای نہیں لگن دِتی نیں تے آپ بڑی کوشش کیتی اے۔ جے اوہناں دی قید وچوں نس کے تہاڈے تیکر آواں۔ ہُن مساں مساں اِک ترکیب نال باہر نکلیاں۔"

اُہن تھانیدار ہوری ڈاک ویکھن لگ پئے تے غازی چھت نُوں گھورن لگ پیا۔ تھانے دے حاطے وچ اِک لاری آئی۔ بوہے والے سپاہی نے اندر آ کے اطلاع دِتی جے کوئی تھانیدار صاحب نُوں ملن آیا اے۔ تھانیدار ہوراں اِک سپاہی نُوں ہدایت کیتی۔ جے اوہ غازی نُوں نال دے کمرے لئے جائے تے فیر آؤن والے نُوں بُلایا۔

سفید سوٹ تے موٹے شیشیاں والیاں عینکاں پا کے اِک مدھرے قد دا بُڈھا بندہ اندر آیا۔ اِک کُرسی تے بہہ کے اوہنے آکھیا:

"مَیں ڈاکٹر شجاع آں۔ تُساں میٹنوں ہُنے ٹیلی فون تے بُلایا سی۔"

تھانیدار ہوراں ہس کے آکھیا۔

"جی مَیں ای تکلیف دِتی سی۔" فیر کُجھ رُک کے پُچھیو نے —

"تُسی میتھوں ایس کیس دے بارے کُجھ وَتا سکدے او۔"

ڈاکٹر ہوراں کہیا "کیوں نہیں جی! ایہہ ڈیمنشیا دا مریض اے۔ ایس مرض وچ سودائیاں نُوں کوئی نہ کوئی وہم ہُندا اے۔ اِہنوں ایہہ وہم اے جے اِہنے آپنے آپ نُوں قتل کیتا اے"۔

"پر ڈاکٹر صاحب! ایہہ تے آہندا اے جے مَیں شہید نُوں قتل کیتا اے"۔

"لو ایہہ دیکھو ناں ایدھی ہسٹری"! ڈاکٹر ہوراں اِک لمے لفافے وِچوں بہت سارے کاغذ کڈھے۔ تے اِک کاغذ دکھا کے دکھایا۔ "شہید ایس بندے دا اپنا ناں ایں۔ عباس شہید۔ پر بعد وِچ اساں دیکھیا جے ایس سودائی نُوں شہید وا ناں سُندیاں ای سودا دے دورے پین لگ جاندے نے۔ تے

اسی اوہنوں شہید دی تھاں غانہ دی بلان لگ پئے ۔ موئے ہوئے نوں جے لسٹی شہید آہندے او تے جیوندے نوں غانہ ای آکھو گے ناں؟"

ایس گل تے تھانیدار ہوراں نوں بڑا ہاسا آیا ۔

"ہن گل ایہہ وے" ۔۔ ڈاکٹر صاحب سمجھان لگے ۔ "جے ایس بندے نوں کامنی ناں دی اک کڑی نال بڑا ڈوہنگا پر چُپ چپیتا پیار سی ۔ پیار دی اگ نوں اِنج اندر دبائی رکھن نال ایدھیاں مِٹھیاں تے بڑا بُرا اثر پیا ۔ ہن اوہ کڑی جشن آزادی والے دِن پاکستان توں ٹر گئی ۔ ایس حادثے دا شہید دے دل تے بڑا بھار پیا تے اہنے آپنے ہتھوں آپ توں مار مکان دا جتن کیتا ۔ پر ویلے سِر ڈاکٹری امداد اپڑ جان کر کے ایدھی جان تے بچ گئی ۔ پر دماغ پھِر گیا ۔"

تھانیدار ہوری بڑے حیران ہوئے تے آکھن لگے ۔

"عجیب گل اے ۔ مَیں تے ہدوں تیکر تہاڈی چِٹھی نہیں سی پڑھی تے اوہدے نال دی تصویر نال ایدھا غلیہ نہیں سی رلایا ۔ ایدھیاں ساریاں گلاں تے یقین کردا جاندا ساں ۔"

ڈاکٹر صاحب دسیا ۔

"ایس مرض دا مریض آپنی خیالی تصویر بڑی صاف کر کے دکھاندا اے ۔ ہاں کدھرے کدھرے گلاں دوہراندا اے ۔ یاں کوئی گل بھُل جاندا اے ۔ نالے ایہہ مریض اپنی ضد دے بڑے پکے ہندے نیں ۔ ہن دیکھو پنجاں سالاں توں اہنے ایہو رٹ لائی ہوئی سی ۔ جے مَیں اپنے آپ نوں قانون دے حوالے کر دا ایں ۔ اگلے دن پاگل غانے دی لاری وچ ایہہ سیر کرن نکلیا اے ۔ تے اِک

باغ دے بوٹیاں مگر چھپ گیا اے تے پتہ نہیں کیہڑے راہ تہاڈے تھانے آن اپڑیا اے ۔ تسی ٹیلیفون تے نہ دس دے تے نجبرے اسی کدوں تیکر لبھدے رہندے ۔ چنگا فیر ہُن اجازت دیو “

تھانیدار ہوراں اُٹھ کے ڈاکٹر صاحب نوں وِدیا کیتا ۔ تے آواز دتی ” سنتری نال دے کمریوں اوس بندے نوں لجا کے پاگل خانے دی لاری وِچ بہا دے “ ۔

پاگل خانے دی لاری ٹر گئی ۔ تھانیدار ہوراں ڈاہڈی اُکی ہوئی آواز وِچ محرر نوں آکھیا

” منشی ! اسی تے سمجھے ساں کوئی بڑا وڈا قتل دا کیس ہتھ آیا اے ۔ پر ایہہ سے اوہو صدیاں پرانا قصہ سی ۔ اِک چق ۔ اِک چکور “

دلاں دے روگی

اِک لمی تیز سیٹی ۔ پھیر اِک نس دی گھوڑی دے نیڑے آ کے کھلون دی آواز ۔ اِک مردے اوپرے جہے پاسے دی آواز ۔ اِک کرسی دی ہمی ہوئی چیک ۔

نرس (دوڑ دی تیز تیز نیڑے آ کے) کیوں رانی ! کیہ گل اے ؟ تاپ تاں نئیں جی پیا گھبراندا اے ؟

راج - (آپ مُہارے) ہائے ہائے تمانی میرے سِر تے اِی کوڑ آ دھرے - اوہ تے میرا ویر کول سی - تھیں تے ویرن میلنوں سماں ہیٹھ اِی دَل چھڈدی "

نرس - کون اِیں تیری ویرن راج ؟"

راج - میرے ویر دی لَٹ بُوری گھوڑی "ناچی " ہُنے میرے ویر نے اپنیاں انگلیاں مُنہ وِچ پا کے سیٹی وجائی - توں نہیں سیں پئی سُن دی ؟ اوہ اپنی لَڈکی گھوڑی نوں اِینجھ اِی بُلاندا اے - ناچی سیٹی سُندیاں سار اِی تَتراتے بھجدی میرے سِر تے آ چڑھی - تدھے ای تے میری چیک نکل گئی سی - میرا ویر میلنوں متھیاں ہویاں ویکھ کے کھڑ کھڑ ہسن لگ پیا - میرا لاڈا ویر -

نرس - راج ! ایہتا نہ بول - تینوں ہوش نہیں جاپدا اے - بُخار تیرے سِر نوں چڑھ گیا اے - ہُنے ٹھنڈی پٹی رکھنی آں "

راج - بُخار تے میرا ہسپتال دیاں ٹھنڈیاں پٹیاں نال ہور مچدا اے - ہائے میرے اندر بھانبڑ پئے مچدے نے - میریاں ہڈیاں دی بکھ پئی سَڑدی اے - اوہ فیر میلنوں لوہندے نے پئے "

نرس - تینوں کون پئے لوہندے نے راج ؟"

راج - میرے جان دے ویری - میرے لہو دے تر ہائے - جنھاں میرا ماس چب لیا اے - جنھاں میریاں ہڈیاں مُرک چھڈیاں نے - اوہ چھڑے انگ انگ انگیار لاندے رہے نے - ہائے میرا اپنڈا

دھونحنی ہار پیا دھنج والے ۔ بی بی ! مینوں گھٹ کو پانی دئیں ۔
(پانی گھٹ گھٹ پیندی اے)

نرس ۔ ہنے ہن توں چپ کر کے ستوں رہ جا ۔ میں دوجیاں مریضاں نوں دوائی دے آواں ۔

راج ۔ مینوں کلیاں نہ چھڈ میریئے بھینے ! میرے ویر نوں آلین دے ، فیر توں ٹر جائیں ۔ اوہدی چھتر چھاں ہیٹھ فیر میں نچنت ہو جاں گی اوہنے میریاں ویریاں دے ڈکرے کر دینے نے ۔ اوہ آہندا ہندا اے ۔ لاڈو ! تیرے ول کوئی ٹیڑھی اکھ کر کے ویکھے تے میں اوہدی اکھ کڈھ دیاں ۔ میریا لاڈلیا ویرا ۔ میں تینوں کیکر دساں ۔ اوہناں تیری بھین نوں کنج کنج پیا دکھیا اے ۔ (رون لگ وی اے)

نرس ۔ کیوں انجھا مرنی ایں راج ۔ ہسپتال والیاں تیرے گھر دیاں نوں لکھیا ہویا اے ۔ تیرا ویر کوئی گھڑیاں وچ تینوں ویکھن آ جائے گا ۔

راج ۔ ہن تینوں کیہہ دیکھنا اے میرے ویرے نے ۔ لوکی پھلاں دے ہار پرو ندے نے ۔ انگیار ے گل نہیں پاؤندے ۔ بیدردیاں نے میرے پھل کھوہ لے نے ۔ ہن تے میں نری کنڈیاں وی واڑ آں ۔ ہن تینوں کیہ ویکھنا ایں میرے ویرے نے ۔

نرس ۔ راج ! تیرا ویر کیہو جیہا اے ؟

راج ۔ چکورا توں کاہنوں پچھنی ایں چن کیہو جیہا اے ۔ ساریاں بھیناں نوں اپنے بھرا سوہنے لگدے نے ۔ پر میرے ویر دے تل دا شیشہ جوانی دھرتی

پئی اِی اُڈیکے گی ۔ شالا میرا ویر جوانیاں مانے !

نرس ۔ ہلا ہُن آرام نال سَوں جا ۔ ڈاکٹرنی دے آؤن دا ویلا ہو گیا اے ۔"

راج (واپسے آپ نال) آرام نال سَوں جا رانیئے ۔ بڑے راج پئی ماننی ایں ۔
آرام نال تِرکھیاں سُولاں تے سَوں جا ۔ سَوں جا باشک ناگ دے ڈنگ
اُتے آرام نال ۔ کیہو جیہی سوہنی لالی لال انگیاریاں دی سیج وِچھی اے ۔
تیری خاطر ۔ اگ دی جھولی وِچ شُوں کردے سپیاں دِیاں لوریاں سُن دی
سَوں جا ۔ اکھاں میٹ کے سفنیاں وِچ فیر اپنی رُت دِیاں چھٹاں اُڈا ۔
فیر آپنے ماس دیاں بوٹیاں لاہ ۔ فیر نیندراں دِچ ادھو کھکھڑ جھل دے
وِیکھ ۔ جِتھاں تُوں بِرہاں رکھن لئی تُوں دُور دراڈی رونق دے راہ ۔ وِچ
آپنیاں پلکاں دے بُوہے کھول چھڈے نے ۔ کیڈا آرام دا ویلا اے ۔
کویں سَون دی رُت اے ۔ آرام نال سَوں جا رانیئے !

(سَوں جاندی اے)

ڈاکٹرنی ۔ (اڈول اڈول پیر دھردی نیڑے آوندی اے) نرس ایس کُڑی
دا کیہ حال رہیا اے ۔ کدوں سُتّی اے ؟

نرس ۔ جی ہُنے اِی سُتّی اے گلاں کر کر کے ۔ وِچاری دے سِر نُوں بُخار چڑھ
گیا اے ۔ مَیں ٹھنڈیاں پٹیاں رکھدی رہی آں ۔

ڈاکٹرنی ۔ ٹھیک اے ۔ گلاں کیہو جیہیاں کر دی سی ؟ بیہوشی دِیاں ؟

نرس ۔ جی رَلیاں مِلیاں ۔ کدے ہوش دیاں تے کدے ہور ہور جیہیاں —
باہر اِک لنگھدے جاندے ٹانگے نُوں کسے پُلس والے نے سیٹی مار کے

کھلوایا تے چیک مار کے اُٹھ کھلوتی ۔ کہن لگی ۔ میرے ویرنے ٹیسٹی وچ لے کے
اپنی گھوڑی نوں بُلایا اے ، تے اوہ میرے بھرتے ای سانویں ہو کے
آ چڑھی اے ۔"

ڈاکٹرنی ۔ بڑے دُکھ بھارے نے ایس وچاری نے ۔ مَیں ایہدے بارے پُلس دی
ساری رپورٹ پڑھی اے ۔

نرس ۔ بڑی ترسجکدی اے دُکھیاری ۔ ہٹنے ای آہندی سی ، میری جان دے
ویری مینوں لُوہندے نے پَے ۔

ڈاکٹرنی ۔ ایس نمانی دُکھ دا اَنھا کھوہ نبیا اے ۔ پُلس اوہنوں اک وحشی
توں کھوہ کے لیائی اے ۔ اوہنے ایس وچاری نوں کال کوٹھڑی وچ
ڈکیا ہویا سی ۔ اوہ ایدھے نال جو دَھرو کردا رہیا اے ۔ اوہنے ایس
کچی کلی نوں کویں تروڑیا بھنیاں تے رولیا اے ۔ اوہدا حال اپنی ڈاکڑی
رپورٹ وچ لکھدیاں میرے ہتھ کنبن لگ پئے سان تے میریاں
اکھیاں پیڑ دیاں پانیاں نال بھج گیاں سان ۔

نرس ۔ پر اوس پشو نوں کیہ ویر سی ایہدے نال ڈاکٹر ؟

ڈاکٹرنی ۔ ویر ؟ اِک ڈبہ پیار توں دی اکھڑدا اے ۔ مَیں اکھاں دے
بھتے کھلتہ جان تے ہتھاں دے بھتے وُدھ جان نوں پیار نہیں آکھدی
پر اوس ردگی دل دے وحشی نے اپنے بیان وچ ایس نیویں ڈگے
ہوئے جذبے نوں پیار آکھیا اے ۔

نرس ۔ اچھا ۔ اوہ جنگلی جانور پھڑیا گیا اے ۔ اوہنے اپنا جرم مَنیاں ایں ؟

ڈاکٹرفی - ہاں - اوہنے اپنے بیان لکھاندیاں ہوئیاں دسیا اے جے اوہ راج نوں اپنے وس وچ کرن تے اوہنوں ساڈیبیاں دے اُچے مرتبے توں تھلے لاہن واسطے نت نویں کھیکھن کردا سی - پر اوہدا رُوپ تے گماں بھری بولی اوہدی پہنچ توں پرانہہ ای رہی - اک دن جدوں لوک لاج دل کنڈ کر کے اوس گناہی نے وستدی گلی وچ راج دی وینی بھڑ لئی تے فیر ایسے جنون دا جوالا مکھی بل اٹھیا ایہنے دماغ یانی - لوکاں نوں کٹھیاں کیتلشہ اوہناں دے وچ اوس پچے - سب توں اُچے دی ڈاہڈی پت لاہی - اودوں پچھے ایدھے کبرا نوں خبر لگی تے اوہنے دی اوس بدماش نوں چنگا سیکیا تے اینج نکہ نتھ پائی جے اوسوئی دے نکیوں کڈھن جوگا ہو گیا - اخیر اوس پنڈ وچ اپنی ہر پاسے لباںئی ہندی ویکھ کے اوہ کدھرے منہ کر گیا - تے فیر دُونہہ ودھیاں تیکوں اوسے پنڈ اپنا بدلہ لین آ گیا -

نرس - ایناں چر اوہ کر ددھی اپنے دل وچ اگت پال دا رہیا ڈاکٹر؟

ڈاکٹرفی - ہاں تباہی دا شیطان اوہدے اندر وَدھدا رہیا - اوہ اپنے بیان وچ آکھندا اے میں اپنے وچھڑے ہوئے پیار تے لتھی ہوئی پت واپس لین آیاں - پنڈوں دراڈے رانی دے پتو دا کھوہ سی تے اوہدے اتے باغ لا کے ایتھاں اک ڈیرہ بنایا ہویا سی - واہڈیاں دے دن ساہن ایتھاں دے چھٹے کھوہ دے لاگے ای لگے ہوئے ساہن تے ایہہ سارا ٹبر اپنے ڈیرے تے ای راتیں سوندے ساہن - اک راتیں فوڈھنگے

ہنیرے ! ایہہ بدماش نال رتن ہور بھنے دے ٹوکیاں چھویاں بہت انہاں دے ڈیرے تے جلیئے ۔ راج دے بھراواں پھٹ ویکھو نے ۔ تے اہنوں مشکاں کس کے گھوڑی تے دھر لئے گئے بھجیانڈاں دے بھنجے وچ ایس بہنی ہوئی ہرنی نال کیہہ ورتی ۔ ایہہ میں تلنوں تنج دساں ، اوہناں چونہواں رل کے ایدا روپ رنگ لوہ دتا اہدی عزت پت لیراں لیراں کر دتی تے ایدھی جیانی دیاں چنگیر دیاں پوراں بھن دتیاں ۔ ایہہ اپنے ہاں دیاں نالوں ڈھیر ڈیہہ دکھیارن ۔ اج اپنا انگ پردہ ۔ اپنا روپ ۔ اپنا الھڑ ہاستا پچھے چھڈ کے ۔ تھک ترٹ کے ساڈے ہسپتال دی منجی تے الیپی ہوئی اے ۔ پر ایتھے وی ایہنوں آرام نہیں ۔ ویکھ ایدے پھل جہے نکھڑے تے پیڑ دیاں لوکاں اگھڑیاں ہوئیاں ونے ۔

راج ۔ ڈاکٹر دی چیک مارکے ، ہائے میں مر گئی ۔ میرا پنڈا دھوکھنی ہار پیا دھخ دا اے ۔ ہائے اوہ ٹینوں پئے لوہندے نے ۔ وے ویرا میریا ! جیاتیاں والیا ۔ پیراہنہ کھلوتا پیا ویہنا ایں ۔ بھین کھولی ۔ ویکھ تیرے ویری تیری ماں جائی دے ستر نوں بولیاں پئے مار دے نے ۔

ڈاکٹرنی ۔ راج حوصلہ کر ۔ میں تیرے گھر دیاں نوں اکھوا گھلیا اے ۔ اوہ چھیتی ای تینوں ملن آجان گے !

راج ۔ میرے گھر دے کون ڈاکٹرنی جی ! میرا بڈھا پیو ۔ جدمی

چھٹی پگ لوکاں دے پیراں وچ پئی رُل دی اے۔ میری ماں جدھے دھولے
ہمر توں پلا لہہ گیا اے۔ میرا ابھرا جدھا لک ٹٹ گیا اے۔ بدھے چجن
جھے متھے تے کالکھ مَل گھتی اے۔ میرا گھر جدھیاں کندھاں دی اپنے
اَندر وَسدیاں نُوں ٹھکراں کر دیاں سنے۔ میرے گھر دیاں بُوہناں تے
بیٹھے ہوئے رَن بَت کیڈے سے لگے نے

ڈاکٹرنی۔ دِل نہ ہار راج! بدمعاش پھڑے گئے نے۔ اوہناں توں تیری بےعزتی
دا بدلہ چنگی طرحاں لیا جائے گا!

راج۔ ڈاکٹرنی جی! تسی ٹٹیا ہویا دل کنج جوڑو گے۔ تسی سینے دے ٹُکرے کنج
سیوو گے۔ تسی ڈالیوں ٹُٹے پھل کویں لاؤ گے۔ ایہہ سب کجھ
تہاتھوں نہیں ہوناں —— ایہہ سب کجھ تہاتھوں نہیں ہوناں۔!

ڈاکٹرنی۔ کیوں اِنج اپنے آپ نُوں ہلکان کرنی ایں راج! ویکھاں انج تے
تیرا تاپ ہور ودھدا جاندا اے!

راج۔ تسی کیوں فکر لاندے او۔ ڈاکٹرنی جی! خزاں وچ پھلاں پتراں
جھڑناں ای ہندا اے۔ میری خزاں دی آگئی اے۔ بھری بہار دے وچ
میری آگئی اے۔ کسے ہلارے ڈِگ پاں گی۔ دھرتی توں میرا کوئی
بھار نہیں۔ جاتی نُوں میرا کوئی مان دھران نہیں۔ میرا دُوح مرگیا اے
ڈاکٹرنی جی! ہُن مَیں دی مرجاں تے چنگا اے!

ڈاکٹرنی۔ ہائے ہائے خیری سلا۔ اَسی تینُوں جیوندیاں رکھن دے سارے جتن
کراں گے۔

راج ۔ مینوں کنڈیاں وچ گھسیٹ کے تہانوں کیہ لبھے گا ۔ مٹی دیاں موم رنگی وچ کیوں جان پاندے او ۔ مینوں جیوندیاں تے نبھرے لتھی رکھ ای ہور پمیری اکھیاں وچوں نچڑی ہوئی مستی اونہاں وچ کون بھرے گا ۔ میریاں لٹیاں آساں کون میری جھولی پاسے گا ۔ مینوں لوکی راج آکھ کے بلان گے پر میں راج نہیں ہو واں گی ۔ ڈاکٹرنی جی ! میں راج ہو کے جیوں نہیں سکدی ۔ میں کجھ ہور ہو کے جیونا نہیں چاہندی ۔

نرس ۔ ڈاکٹر ! چپڑاسی تہانوں لبھدا پھردا اے ۔ شید کوئی ملاقاتی اجازت واسطے دفتر آیا ہووے ۔

ڈاکٹرنی ۔ چھیتی ایں جانی آں (ہولی جہی) ایس کڑی وادھیاں رکھیں ۔ مینوں ایدھی حالت چنگی نہیں جاپدی ۔ مریض وچ نہ جیون دی خواہش ہمیشہ خطرناک ہندی اے ۔ (اچی ساری) راج ! فکر نہ کر توں ول ہو جائیں گی ۔ میں جا کے تیری دوائی بھجوانی آں ۔

راج ۔ (اپنے آپ) ڈاکٹرنی ہوراں توں میرے دل ہون دا کتاں فکر اے ایہہ تے نیکی کر کے ای ایڈا اہر پے کر دے نے نا ۔ ہائے میریا ربا ! ایہہ سارے مینوں تاندے نے ۔ کوئی میریاں آندراں وچ سولاں اگاندا اے تے میں ہرن دے ہاڑے پائی آں ۔ کوئی آس مراد دے لیڑے لاہ کے مینوں اجاڑاں وچ کراں دا سطے جیون سمے جیوندیاں رہن دی بشارت دیندا ۔ میریا مالکا ! میں وی انہاں پتھر دلاں دے ہتھ وچ کی کھڈاؤناں بن گئی آں ۔ سارے ای

میرے نال کھیڈدے نے ۔ مینوں بھُکھ دے تروڑدے نے ۔۔ واہ داتیا! تیری ونڈ ۔۔ دُنیا جہان دے ایہ اِکناں دی جھولی پا تیں کُئی جگاں دے دُکھ اِکناں دے پلّے پا چھڈائیں ۔

نرس ۔ راج! اے ٹیکا کرائے ۔ تیرا تاپ ہولا ہو جائے گا ۔

راج ۔ اے تُوں وی مینوں سُوا مارے گی مینوں ۔ اگے میرا پنڈا ایہ وسا ہویا اے سارے جُتّے تے نشاناں پیاں ہویاں نے ۔ میرا انگ انگ پیا ٹٹدا اے جوڑ جوڑ پیا دُکھدا اے ۔ مینوں اُہلے ہتھ نہ لائیں بھینیئے میں اگے ہی بولی آں ۔

نرس ۔ توں چنتا نہ کر راج! پیڑ اُکا نہیں ہون گی ۔ اے ٹیکا لگ وی گیا ۔

ڈاکٹرنی ۔ (دوروں ڈاکٹرنی دی آواز) نرس! نرس!

نرس ۔ آئی جی! راج ۔ جاپ دا اے ۔ تیرے گھروں کوئی تینوں ملن آیا ہئے میں جا کے پتہ کرنی آں (ٹُر جاندی اے)

راج ۔ ملن آئے نے ۔ رل مِل آج دوج تے رج کے رل ملن ۔ جیویں ندیاں دے میلے ہو رہندے نے پر ہُن لوک مویاں توں وی ملن آ جاندے نے (ایہ نال کرلاندی اے) ہائے! ہائے!! ہائے میریئے مائے ۔

ماں ۔ (کول آ کے) میں واری جاں میریئے بھولیئے دھیئے ۔ کیہے تسیّئے پئی پانی ایں ؟

راج ۔ ماں توں آ گئی ایں! تیری لگھ نتر جلے ۔ مینوں جم کے کیہے عذاباں وچ پایا ای (دھاڑاں مار مار کے روندی اے) ۔

ماں ۔ (گلیڈ ہو کے) صبر کر میرے لاڈلیئے! اج کیوں اپنی جان ہلکان کرنی ایں ۔ بھلی ویلے گئی اے ۔ رویاں کجھ ہتھ نہیں آوندا ۔ رب تینوں حیاتی دے ۔

راج ۔ (دکھاں نال ڈُک کے) اینج نہ آکھ ماں ۔ رب اگے دعا کر میرا عذاب مُک جاوے ۔ میری موت منگ اوئے ۔ دھیاں دے حق وچ ماواں دی دعا منظور ہوندی اے ۔ میری موت دی دعا منگ میرئیے مائیے!

ماں ۔ ہائے ربا! کیہ رنگ وکھائے نی ۔ ایہہ کوئی گلی تے پھردیاں لاہوریاں جوگی نہیں سی ۔ راج! باہر تیرا پیو وی آیا ہویا اے ڈاکٹرنی ہوراں نے اوہنوں تیرے کول آون دی اجازت دے چھڈی سی ۔ پر اوہ ابتدا ہی میرا اندر جان توں حوصلہ نہیں پیندا ۔ پتہ نہیں میری دھی کیہڑے حال وچ اے ۔ میں آکھیا جے راج ہوش وچ ہوئی تے تینوں بلا گھلاں گی ۔

راج ۔ ماں! میرے پیو نوں میرے کول نہ بلائیں ۔ اوہدیاں بڈھیاں اکھاں وچ لتھے ہوئے لنگ دیاں چوہیاں میرے اگے نہیں ویکھیاں جانیاں ۔ اپنے اچی شان والے سردار پیو نوں نماناں جیہا ہو کے ہیٹھیاں دھیان کر کے بیٹھا ئیں کینج ویکھاں گی ۔ میں اوہنوں خلقت نے راج کردیاں ویکھیا اے ۔ اج اوہ ٹینوں سبھناں کولوا ہتھدا بلکدا نہ وکھا ۔ مائے میرئیے ۔ ہن میں کسے دے سامنے ہون جوگی نہیں ۔ ہن گل جہان میری کہانی جاندا اے ۔

ماں ۔ دل نوں نہ لا راج رانیئے! رب نے ہر روگ دا دارو بنایا اے ۔

راج ۔ بھاگاں والئے ماتے! اوہنے میرے روگ دا دارو نہیوں بنایا۔ دل ٹٹ کے کدی تیکر کدی نہیوں جڑدے ۔ مینوں جیہڑا دھکا لگا اے میرے تے جو کجھ ورتی اے ۔ اوہنے مینوں ول نہیں ہون دینا ۔ دل دے روگ کدی نہیں ہٹدے ۔ مینوں اندر دے پھٹ نہیں جیون دین گے ۔ مینوں باہر دے روگاں توں کوئی خطرہ نہیں ۔ ہسپتال والے مینوں ٹوٹیاں لاندے نے ۔ مینوں ٹیکے لاندے نے ۔ میرا تاپ دہندے تے اوہناں نوں میرے دل دیاں کرچاں نہیں دسدیاں ماں! میرے جہے جیوندیاں نالوں قبراں والے چنگے نے ۔

ماں ۔ ایہو جہے بول مونہوں نہ کڈھ بی بی! اللہ دا توں آئی اے ایہدے وچ بندے دا کیہ وس اے ۔ ساڈی تقدیر وچ ایہہ بدنامی ایہہ دکھ لکھے ہوئے ساہن ۔ ویکھاں وچ جو ہووے ہو کے رہندا اے ۔ راج! ہن جد تیکر توں ول نہیں ہندی ۔ میں تیرے کول ای رہواں گی ۔ تیرا پیو وی آہندا سی ۔ ہن راج نوں کلیاں نہ چھڈیں ۔ ماں گھولی ۔ تیری آئی میرے تے آوے ۔ اپنے دل نوں وسواس نہ لا ۔

راج ۔ ہن کیہ ویلا ہووے گا؟

ماں ۔ نماشاں ویلا اے پتر! توں کیوں پچھنی ایں؟

راج ۔ میں آہنی آں ۔ ایس ویلے میرے پنڈ دیاں مٹیاراں میریاں سہیلیاں ننڈور تے کٹھیاں ہویاں ہون گیاں ۔ تارتال پورے لہندے ہون گے مکسے میری کہانی چھوہ دتی ہوئی ایں ۔ کنڈھے تے کھوتیاں ڈب دی

بیٹری دے سگن پیاں مناندیاں ہونیاں نے ۔ ماں! ایہہ وِتھ ۔ پنڈ دیاں
کُڑیاں ہُن وی تریجن کت دیاں نے ۔ میرے پنڈ دیاں کُڑیاں ہُن وی
پینگھ ہُلارے لیندیاں نے ۔ ہُن وی گھر گھر ہس دیاں نے ۔ مہندی
لا کے ۔ ونگاں پا کے ہُن وی ساون گوندیاں نے ۔ ہائے میریئے! اچانیاں
وِچ ہُن وی کِکلی پاؤندیاں نے ۔ میرے نال دیاں کُڑیاں میرے ہانیاں

ماں ۔ راج! اوہ تینوں سبھے پیاں اُڈیک دیاں نے ۔ مالک دی مرضی ہوئی
تے وِچھڑی کونج فیر ڈار نال جا رلیں گی ۔

راج ۔ ہاں! جیہڑے پکھنو دے پر ای وڈھے گئے نے ۔ اوہ مُڑ اُڈناں
لکھیا اے ؟

ڈاکٹرنی ۔ (نیڑے آ کے) راج تُوں بہتیاں گلاں نہ کر ۔ اِنج تیری طبیعت تے
بڑا بھار پیندا اے (ماں نُوں) تُسی ایہدے نال لمیاں گلاں نہ کرو بی بی ۔
(ہولی جیہی) ایہدی حالت اچھی نہیں ۔

ماں ۔ ایہدی زندگانی نُوں تے کوئی خطرہ نہیں ڈاکٹرنی جی ؟

ڈاکٹرنی ۔ اپنے وس لگیاں اسی کوئی کسر نہیں چھڈن لگے ۔ اگوں رب دے
اختیار اے ۔ اُنج تہاڈی دھی اُجے خطرے توں باہر نہیں ۔ میں اَج ای
اِک ڈاکٹری کتاب وِچ پئی پڑھدی ساں ۔ جے دِل ٹُٹ جان تاں وی
مریض دی حیاتی خطرے وِچ پے جاندی اے ۔ دِل نُوں کوئی صدمہ پہنچے
تے اِنسان وِچ بیماری نال مقابلہ کرن دی ہمت نہیں رہندی تے کئی
واری جسم دے انگ کم کرن چھڈ دیندے نیں ۔ مینوں ایہدیاں اداس

گلاں توں ڈر آوندا اے۔ جے ایہہ ذرا جیون دی چاہ کرے تے ساڈا کم سوکھا ہو جاندا اے۔ ذرا اُچی آواز نال،

ماں۔ ڈاکٹرنی جی! ہن میں نمانی کول اِکو اِک ایہوای ہے جے۔

راج۔ (اکو ڈکی) کیوں تیرے کول ویرہ جو ہے میرا۔ او بڈے ہندیاں تینوں رکیہہ تھوڑا اے۔؟

ماں۔ (ڈسکدیاں ہویاں) جے ویر وی تیرا ہندا۔ تاں وی اینے ہاڑے نہ پاندی۔ ہائے جے اوہ وی رہندا میرے کول۔

راج۔ کیوں اوہ وی کدھرے ٹر گیا اے؟ میتوں ای کدھرے لبھ دا پھردا ہووے گا جیاتیاں والا۔

ماں۔ (ڈھاراں مار مار کے) جیاتیاں والا — ہائے جیاتیاں والا —!

راج۔ جوش وچ آ کے) ماں! نی ماں!! میرا صبر نہ اَزما — دس میرے ویرہ نوں کیہہ ہویا اے؟

ماں۔ راج —! تیرا ویرہ رب نوں پیارا ہو گیا اے۔

راج۔ ہائے نی ہائے تیرے مُنہ وچ کھیہ۔ ایہہ کیہہ قہراں دی خبر آسانی اے میرے کناں وچ کیہہ مُوہرا چا گھولیا ای — (کرلان لگ دی اے) ہائے ہائے۔

ڈاکٹرنی۔ تہانوں ایہہ گل ایس ویلے ایدھے نال نہیں سی کرنی چاہی دی۔ ہن ایدھے نال جے ایدھی طبیعت تے بُرا اثر ہیا تے لشی مینوں دوس نہ دینیاں!

ماں ۔ بستے کجھ رب دا وس اے ڈاکٹرنی جی ۔ پر ایس نامرادو نے آپ میرے کولوں ایہہ گل اکھوالئی اے ۔ میں تے اپنی اگ لکھاں ہیٹھ چھپائی بیٹھی ساں ۔

ڈاکٹرنی ۔ اچھا ۔ میں ایدھے واسطے ٹیکہ تیار کر لیا واں ۔ تسی کجھ تسلی دیاں گلاں ایدھے نال کرو (جاندی اے)

راج ۔ ہاں ! ایہہ سب کجھ کنج ہویا ؟ میرے ویر دے ساہ کنج نکلے ۔

ماں ۔ کیہہ لیناں ای سُن کے راج ! اپے دل ہوویں گی ۔ تے فیر ایہو ای عمراں دے رونے نے ۔

راج ۔ میں کدوں دل ہوناں ایں ماں ؟ توں میرے مرن توں پہلاں ملنوں میرے چن ویر دے جہان توں جان دی گل چاوس ۔ ایہہ بھاء اپنے سر نہ لے ماں ۔ میں تیرے اگے ہتھ بنھنی آں ۔

ماں ۔ اوس ہنیری دی رات تے جیدوں اوہ ظالم تیلنوں مشکاں بنھ کے لئے ٹرے تے تیری ہال پکار نال تیرے ویر نوں کبیرہ ہو گئی ۔ اوہ اپنی ڈانگ چک کے سدھا اوہناں ظلمیاں دے مگر تے جا پڑیا ۔ پر اُچراں نوں کھچ دھرو کے اوس نامراد تیلنوں گھوڑی تے دھر لیا ہویا سی ۔ تیرے ویر نوں اوہناں جرے بدماشاں راہوں ای ڈک لیا ۔ تے تیرے تیکر اوہ اپڑ نہ سکیا ۔ پر اوس شینہہ جوان اوہناں ٹھگاں ٹلماں چھویاں والیاں جنیاں نال جان جیل کے مقابلہ کیتا ۔ وڈھ وڈھ کے اوہناں نوں نٹھاں لائیاں تے اوہدے ڈولیاں دے ٹل اگے اوہ تنے گدڑ

اُٹھ نستے ۔ بنے اوئے شیر پُترا ۔ تینوں جنم کے مَیں دھرتی توں بھار اُتانہہ ہو گئی آں ۔

راج ۔ ماں ! اوہ بدماش فیر میرے ڈیڈی کولوں چھنڈ کھا کے نس آئے ؟

ماں ۔ نہیں راج ! اوہناں تیرے ویر ڈیڈی نوں وَل چھڈیا ۔ جدوں اوہ میرے پُتر دے حملے اگے بھنج پئے ۔ تے اوہنے اپنے عزت دے ڈیریاں دا پچھا کیتا ۔ پر مگر نس دیاں اوہنوں اِک بِلّے دا ٹھڈا لگا تے اوہ ڈِگ پیا ۔ اوہناں بدماشاں جدوں اوہنوں ڈِگدیاں ویکھیا تے پچھاں مُڑ کے بیدردیاں نے سٹاں مار مار کے اوہدا لک تروڑ دتا ۔ فیر جدوں رولا پے گیا ۔ تے اوہ وی گھوڑیاں تے چڑھ کے نس گئے تیرے ڈیڈی نوں اسی چُک کے پنڈ لے آئے ۔

راج ۔ اوس ویلے اجے میرا ڈیڈی ہوش وچ ای سی ماں ؟

ماں ۔ ہاں اوودوں خالی اوہنوں ہوش سی تے اوہ رفو رت ہویا زخمی شیر وانگر بڑے حوصلے نال منجی تے لما پیا ہویا سی ۔ کسے کسے ویلے اوہدے مَتھے تے آئی ہوئی تریلی تے گھُٹے ہوئے بوہٹاں توں پتہ لگدا سی جے اوہنوں ڈاہڈی پیڑ پئی ہندی اے ۔ اُنج اوہدے مونہوں ہائے دی آواز کسے نہیں سنی ۔ ہے اوئے جنیاں اکیڈا دل گردا سی میرے جوانیوں مُٹھے پُتر دا (روندی اے)

راج ۔ ماں ! میرے ڈیڈی نے مینوں وی کدی یاد کیتا سی ؟

ماں ۔ تیری ہمت تے اوہدیاں اکھاں اگوں کدی اوہلے ہندی ای نہیں سی

جتھاں چر دی بیہوشی وچ رہیا اے۔ تیرے ای سگن مناندا رہیا اے۔ ربا! میری بچی جہی بھین دا نوں اینج رکھا ایں۔ ربا! اِک دہاڑی میرا بل میری تندرستی مینوں موڑ دے۔ جے میں اوہناں ویریاں کولوں اپنی راج لے آواں فیر مینوں آپنے دوار دے بلا لئیں۔ کدی گلیڈو بھر کے کہندا ایں منجی تے کیلیا گیا واں تے میری بھین قصائیاں دے وس وچ اے۔ کسے ویلے اپنے سینے تے دوہتڑاں ماردا۔ آپنے ہونٹھ دنداں ہیٹھ وڈھدا تے ڈاہڈا اکٹا سر کے تیرا ناں لیندا۔

راج۔ ہائے میں نمانی آپنے ویر دا چن جیہا مکھڑا وی اخیر ویلے نہ ویکھیا۔۔۔

(روندی اے)

ماں۔ تو نصلہ کر دھیئے! رب دی رضا ایہنجے ای سی۔ تیرے ویر نوں لوگ اوہدے جیوندیاں اڈیاں چک چک ویہندے سن۔ اوہدی موت ویکھ کے لوکاں وچ اوہدی مانتا وڈیری ہو گئی۔ مرن توں دو دن پہلوں جدوں وڈے پنڈ دا ڈاکٹر اوہنوں ویکھن آیا تے اوہنے آکھیا جے گنڈھ دیاں ٹٹیاں ہڈیاں دیاں کرچاں کڈھنیاں پین گیاں۔ اسی اوہنوں مشن ہسپتال لے گئے۔ اوتھے ڈاکٹراں آکھیا جے بیہوشی دی دوا بغیر پنڈا چیریاں بڑی تکلیف ہووے گی۔ پر اوس آکھیا۔ نئیں ہوش وچ رہنا چاہنداں۔ اوہناں پنڈے نوں وڈھیا چیریا تے اوس سی وی نہ کیتی۔

راج ۔ ہائے میرا موت نال لڑن والا لاڑا ویر ۔ اوہ تے میری چھتر چھاں سی ماں

ماں ۔ ہاں راج ! فیر اوس اڈی سنبھ لئی جے مینوں پچھاں گھرے چیتو ۔ ڈاکٹر نوں موڑیا ۔ اساں ترلے پائے ۔ پر اوہنوں آپنا انت دس پیا سی ۔ اوہ آپنے پیو دادے دیاں اساریاں وچ مرنا چاہندا سی ۔ اسی اوہدی منجی گھرے آئے تے آوندیاں سار ای اوہدی حالت روگڑن لگ پئی ۔ ڈاکٹر آیا ۔ دوائیاں آئیاں پر ہُن کوئی واہ نہیں سی لگ دی ۔ مرنوں اٹھ پہر پہلوں اوہدی زبان بند ہو گئی تے اخیرلے ساہواں تیکر اوہ لاں تے ٹنگی ہوئی تیری چُنی وَل اکھاں گڈ کے ویہندا رہیا ۔ میرے لال نے جاندی وار دی کوئی گل نہیں کیتی ۔ دل دیاں دل وچ ای لے گیا ۔ ہائے میرا پُتر (روندی اے)

راج ۔ ماں میری آس دے محلاں دا منارہ ڈگ پیا اے ۔ ڈگدیاں ہنیریاں وچ میرے آلھنے دے ککھ کھلر گئے نے ۔ میں اُجڑ گئی آں ماں ۔ میرا دیر مر گیا اے (روندی اے)

ڈاکٹرنی ۔ دکاہلی کاہلی کول آ کے ، ایہنوں کیہ ہویا اے بی بی ۔ تینوں ایہو ای ڈر سی دراج رو نہ ۔ اگے ای تیری حالت چنگی نہیں ۔ ہُن تے ہور تیری جان نوں خطرہ وَدھ جائے گا ۔

ماں ۔ ڈاکٹرنی جی ! مینوں تے ایدھیاں نشانیاں چنگیاں نہیں لگدیاں ۔ ویکھو خاں کنج جھلیاں وانگر سامنے کندھ ول نوں ویکھدی اے ۔ ایہنج ای میرے جوان پُتر نے اَج توں دس دیہاڑے پہلوں جان دِتی سی ۔

ڈاکٹرنی ۔ نبض وَل دھیان کر دبی بی ! مَیں ہُنے ٹیکہ کرنی آں آرام آ جائیگا ۔

ماں ۔ ہُن ایہنوں کیہہ آرام آؤناں ایں ۔ ویہندے نہیں کنندھ وَل گھُو گھُور کے پئی ہس دی اے !

ڈاکٹرنی ۔ راج — راج — !

راج ۔ ویڑیاں اوکھیاں ہو گئے ، ویہ !

ماں ۔ ہائے مَیں اُٹھ گئی ڈاکٹرنی جی ۔ مَیں تہاڈے پیریں پینی آں ۔ میری راج نوں بچا لوو (راج دے اوکھے ساہواں دی آواز) اوہ ویکھو ۔ کنج پئی ہس دی اے میری لاڈلی دھی ۔ ہائے میری دکھیاری دھی !

کانگ !

ہوا وِچ دھوں دے لچھے پئے نچدے سَن ۔ بَن اُتے جھکے دَوالے بیٹھے پھرے دار چانی وِچ نہاتے ہوئے سَن ۔ اَج پہرہ چوکی دی اخیرلی رات سی ۔ اَج اخیر کانگ دا پانی لتھا سی ۔ قیامت دے چار دہاڑے لنگھ گئے سَن ۔ تُم سلتے چار دہاڑے ۔ دُکھاں دے کنیں جگاں اُتے بھارو ۔ ایہناں چار دہاڑیاں وِچ کی کجھ نہیں سی ہویا ۔ شوکدیاں پانیاں دے ٹھرلاٹے ۔ ڈُگدیاں اُساریاں دیاں آوازاں ڈُبدیاں دی ہال پاہریا تے اُتوں ہر ویلے پنڈ دوالے دا بَن ٹُٹن دا دھڑکا ۔ اَج پنڈ والیاں دی خلاصی ہوئی سی پر ایہناں چار دیہاڑیاں وِچ اوہناں نوں موت

ایڈھی نیڑیوں گھُور رہیا سی جے اوہ جیوندی جاگدی جیاتی وانگ اجے سہارا نہیں سُن سکدے ۔ اوہ اینتھے طوفاناں دیاں گلاں کردے سن تے گلاں دی ریڑھ وچ اوہ لاش وی رُڑھ آئی ۔ کسے بڈھی دی وِگڑے مہاندرے والی لاش کل نجرے بندوں پنڈ دے گھبرو آپنیاں آپنیاں کہیاں مونڈھیاں تے دھر کے بن دی راکھی پئے کردے سن ۔ دُور پانی تے اِک کالا جیہا دھبا دِسیا ساریاں دیاں نظراں اوس تھر نوں لگ گیاں ۔ تھوڑے چِر وچ اوہ دھبہ آدمی دا ڈھانچہ بن گیا ۔ دو جواناں پانی وچ چھال کڈھ ماری تے لاش نوں کنڈھے تے لے آندا ۔ ایہہ کسے بڈھی جنانی دی لاش سی پر پھُل کے اینج وِگڑ گئی سی جے پچھاننا اوکھا سی ۔ بابے شیرو پتہ نہیں کیوں سہان لیا تے کُرلا اُٹھیا ۔ "بانو!" (فیر اوہ ہاں ہتھاں نال اکھیاں اکھاں کج کے چِر تیکر سر نیواں کر کے بیٹھ رہیا ۔ جدوں اوہنے سر چکیا تے اوہدیاں بجھیاں بجھیاں بڈھیاں اکھاں انگاریاں وانگر پیاں مچدیاں سن اوہدوں داہن تیکر اوہ چُپ سی ۔ کُجھ بجھیا ہویا جیہا ۔ ہُن فیر کسے اناڑی ہتھ نے اوہدے دل دیاں تناواں نوں تنکی چھالائی سی ۔ پتہ نہیں کتھوں رُڑھدی لگی آئی سی وچاری بڈھی دی لاش"

پڑھے کنڈھیوں —— ندی پورے توں —— رُتھتے دوالے گھیرا سوڑا ہو گیا) اوتھے اوہ دیا ہی ہوئی سی اِک وحشی جانور نال ۔ اوہدا خوند محمدو بے گناہ بے تقصیر اوہنوں مار دا سی جے اوہ کدھرے نہیں جا سکدی ۔ اوہ اپنی نکر دہ خُشکل دا ایہدی ٹوپ جوانی نال مقابلہ کر دا تے اوہنوں جھنگ پچھڑدے ۔ اوہ اپنی اُچیائی دکھان واسطے ایہدے کولوں گھٹیا کم کراندا ۔ ایہدیاں ٹہریاں

بھلا اوہنوں ہنو سے ماردا ایہہ سب سہندی ۔ صبر شکر دا گھٹ پیندی ۔ ایہہ اوہدے پیراں تے ڈِگدی رہی ٹھوکراں کھا کے ایہہ ہو رگھٹ گئے اوہدے پیراں نُوں چمبڑ دی ۔ اوہ ایہہ دا مالک جو سی ۔ وحشی جانور ۔ ایہناں ہولیاں ہو کے بانو اپنے سوگی سہاگ دے دن کٹدی رہی ۔ اوہدی جھولی وی خالی ای رہی ۔ اوہدیاں سِیتاں انھیریاں راہواں تے کسے دیوے اپنا چانن نہ پایا ۔ اخیر ایس کالے پتھر دے بُت دی بچارن داں تران وی ٹُٹ گیا ۔ ممدو اک دن ہوندے کئی مونڈھے تے رکھ کے بُڑ بُڑ کردا گھروں نکلیا ۔ شام ویلے نالی ہنیری اُٹھی ۔ کئیں رُکھ پٹے گئے کیتاں کوٹھیاں دے چھت اُڈ گئے تے گئیں راہی منزلاں تیکر نہ اپڑے ۔ اوس راتیں ممدو گھر نہ پرتیا ۔ دوجے دِن بڑی کھوج ہوئی پر ممدو نہ لبھا ۔ ہن بانو ڈیکھنا لے کنڈھے کچی گلی وچ گلی رہندی سی ۔ اوہنوں اجے وی ممدو دی اُڈیک سی ۔ دِن چڑھدیاں سارا ای اوہ گلی دی چھت تے پٹیاں وال مُنہ کر کے بہہ جاندی تے نا شیں اٹھدے ۔ کردی پر گیا فیر نہ آیا تے بانو دیاں کھلیاں اکھاں دی جوت مٹر بل گئی ۔ فیر ونگ دیاں پانیاں اوہنوں اپنی جھولی وچ اچھالیا تے تقدیر اوہدا پنجرا ایتھے لیا سُٹیا ۔۔ بے نصیب بانو ۔ ممدو ایہنوں اپنے دلوں باہر چک سُٹیا تے صلابت ایہدے پیار دا داغ لے کے خاک وچ جا سمایا =

"ایس صلابت نوں بانو نال پیار سی بابا؟"

"ہاں پتر ۔ ایہہ نمانی بڈھی نت ایویں ای تے ہیٹ سی ہنڈھدی ایہدے روپ نوں تے خلقت اوتیاں چک چک ویکھنا؟"

میٹیاراں اُتے کنیں جگاں پچھوں آوندی اے ۔ بانو چاک دی ایہہ مست جمالی دھی جدوں رنگ برنگیاں الھڑ کواریاں دی قطار وچ نماشاں ویلے ندیوں پانی بھرن جاندی تے ایہدی نویکلی جوانی اودھے سِر تے چھلکے ماردی گاگر وانگوں چھل چھل کردی جاپدی ۔ کئیں شوخ بُلاوے ایہدیاں نشیلیاں اکھاں وچوں سجھاتیاں ماردے تے ٹینگم دیاں کلیاں نال بھری ہوئی بہار دی ایہہ لچکدی لغر ہلارے لیندی لنگھی جاندی ۔ راہ کنڈھے کھلوتے جواناں دے ٹہاندریاں تے رتّ ودھ جاندی اونہاں دیاں اکھاں وچ آ کے ٹک رہندے تے اوہناں دیاں تھکیاں پلکاں بھروٹیاں نال لگ کے سوں جاندیاں ۔ پر بانو نظراں دی لمی لپیٹ توں باہر سی ایہہ اُساں دیاں ڈھٹھیاں اُساریاں اکوں بے قیاس لنگھ جاندی ۔ دُکھ لے ہاڑیاں دی اگ ایہدے ٹھنڈے ٹھار دل نوں نہیں سی گرما سکدی ۔ پیار دے چھل ایہدے پیراں وچ رُلدے سن ۔ پر ایہدیاں مست اکھاں تھلے نہیں سن ویکھ سکدیاں ۔ اخیر اک دن ایہدی زندگی دے ہنیرے وچ چانن دا طوفان اُٹھیا ایہہ اپنی چھیمہ توں باہر نکلی تے اپنے کھوجی دے ہتھوں مشال کھوہ کے بجھا دتی ۔ ایہہ فیر ہنیری کھوہ وِل پرت گئی ۔" ڈھکی دے آدم خور بریڈے وانگر ۔"

ملک مہر دادو دے پُتر صلابت نوں بریڈے دے شکار دا بڑا شوق سی جدوں کدی اوہ شہروں چھٹی تے گھر آوندا بندوق لے کے پہاڑ پہاڑ بھوندا ۔ کئیں ویری نشاں کھاہدیاں سُو ۔ پھٹ سہے سُو پر ایس اہروں اوہ نہ مُڑیا ۔ اِتھے اِک شامیں اوہ بانکا شکاری بندوق سرہانے رکھ کے ندی دے کنڈھے لماں پیا ہویا سی جے نیڑے پانی چھلکن دی آواز آئی ۔ اوہ اُٹھ کھلوتا

پر اوتھے کوئی جنگلی جانور نہیں سی ۔ جوانی دیاں سُغنتیاں وِچ رنگ بھرن والی بانو پنڈی پانی بھر دی سی ۔ صلابت دے سینے وِچ دِل ہمبلیاں مارن لگ پیا شہر وِچ اوہنے کئی سوہنیاں کُڑیاں ویکھیاں سن پر بانو نوں ویکھ کے اوہدے دِل نوں پتہ نہیں کیوں کھچی لگ جاندی سی ۔ ایہہ اوہنوں اِک سوہنا سُفنا جاپدی سی ۔ جنہوں اوہ ویکھ ویکھ نہیں سی رجدا ۔ اِک مِٹھا گیت جنہوں اوہ سُن سُن نہیں سی تھکدا ۔ پر ایہدے سامنے صلابت دِیاں ڈُھنڈیاں اکھاں رنیویں پالیندیاں سن اوہدے اُبھرے اتھرو اُٹھ جاندے سن تے بانو ایہہ مِٹھی اگ نہیں سی ویکھ سکدی پر اوس دِن وکھریاں اوہدے دِل دی گل زبان تے آگئی اوہدے دُکھ نوں بولن دا اذن ہو گیا تے اوہدے ہوٹھاں تے اِک مُتّا ہویا گیت جاگ پیا :

درد سُک گئے نیں نمانے ۔ بے پرواہ ساڈی سار نہ جانے

بانو آپنیاں لمیاں گھنیاں پلکاں چُکیاں ۔ اِک نظر ویکھیا ۔ صلابت دے دِل وِچ ٹھنڈیاں کُکہ اکھاں ڈُوہنگے ساہ لائے " بانو زخمی نوں اِنج نہ ویکھ "! اکھاں دیدہ دی تریہہ بُجھ مِٹھی گیتی تے سِہکے ہوئے ہتھ پلہ پھڑ بیٹھے

" وحشی بُشو! ایس ہُنے جا کے تیرے پیو نوں تیرے کرتوت دسنی آں ۔ ایہہ پلہ چھڈا کے مُڑی تے کاہلی کاہلی نال میر داد دی بیٹھک وَل ٹُر پئی ۔ صلابت بندوق دا سہارا لئے کے اوتھے ای بت بنیا ویہندا رہیا ۔ فیر اوہدیاں انگلیاں بندوق دے گھوڑے تے پئیاں ۔ بندوق دے مُنہ وِچوں گولی چھُٹی ۔ سیاہ بخت صلابت خودکُشی کرلئی ۔ پر جیہڑا مَرنا

چاہندا اے اوہنوں موت نہیں آوندی ۔ اِک جراح اوہنوں بچا لیا ۔ اِک ویری
فیر مرن واسطے ۔ علاج بڑے دھیان نال پیا ہندا سی ۔ ساری گل دا پتہ ملکن تے
جراح نے ملک میرداد نوں صلابت دے سامنے آون توں ڈک دِتا سی ۔ کجھ دناں
پچھوں اوہدی حالت اچھی ہوون لگ پئی ۔ اندر دے پھٹ پہلے نہیں بھر سکدے
باہر دے پھٹ ول ہوون لگ پئے ۔ میرداد بُہتا چر پراہنا نہ رہ سکیا ۔ آخیر
پیو دا دِل سی ۔ اِک دن بیمار دے بسترے دی سرہاندی آ بیٹھا ۔ دوہواں دیاں
نظراں ملیاں ۔ صلابت دیاں ہنجھواں بھریاں اکھاں وچ سیک پئی سہکدی سی ۔
تے میرداد دیاں اکھاں وچوں پیار پیا ڈُھلدا سی ۔ اِک ڈِگ ڈِگ کے پیا
سنبھل دا سی دوجا سنبھل سنبھل کے پیا ڈِگدا سی ۔ کجھ دن پہلوں دی اک شام
صلابت دیاں اکھاں اگے پھر گئی ۔ بانو ٹھمکدی ٹھمکدی اوہدیاں سوچاں
دی ڈھکی اکوں لنگھ گئی ۔ سوہل سوانہج دا جوبن دوراڈا سُفنا ۔ اوہ بانو ول
اُٹھے واہ نسیا ۔ وحشی پشو ۔ بانو مڑ کے اوہدے ول کوڑی نظرے دیکھیا
اوہدا دِل ڈول گیا ۔ سرہانے بیٹھے باپ دے منہ تے اوہنوں اگ دیاں لاٹاں
نچدیاں دسیاں ۔ اپنے پیو دیاں تروڑیاں اوہنوں ڈوہنگیاں ہندیاں
جاپیاں ۔ اوہدی کنڈ وچ کنڈے چبھن لگ پئے ۔ سہم کے اوہ اٹھ بیٹھا
تے بستریوں لہہ کے پیو دے قدماں وچ ڈِگ پیا ۔ "اباجی! مینوں معاف
کر دیو" ملک نے اوہنوں سینے نال لا لیا ۔ "میرے بچے! دِل تھوڑا نہ کر
ملاں پئے جا" تے صلابت اجیہا ملاں پیا جے فیر نہ اٹھیا ۔ ایسی ملن جلن
نال اوہدے زخم دے کچے ٹانکے ٹٹ گئے تے پھٹ دا منہ کھل گیا ۔ رت دے

مُڑ گے کھل گئے ہَن سارے علاج بے فائدہ ہَن۔ موت دے ڈنگ دا کوئی توڑ نہیں۔ اَخیر لی شام نک میر قادر صلابت دے کمرے اُتے ہتھ رکھیا ہیا سی۔ تے اپنی تقدیر دا تماشا پیا ڈبدا ویہندا سی۔ سامنے بُوہے وچ باتو سہمیاں سہمیاں نظراں نال کھلی صلابت وَل پئی ویہندی سی ؛

جی؟

جی؟

"کجھ نہیں اینویں اک گل سی ــ ہُن مَیں چلنا واں۔"

دل توں زبان تیکر کِنّیاں منزلاں ہَین۔ سلیم مُنہ آئی گل نہ آکھ سکیا۔ جوانی دا مان بھریا بھاکا اوہدے ہوٹھاں تے پہرہ پیا دیندا سی۔ کالج دے دو جے کھنڈ دے گبھرواں وانگر اوہ آکھ کے مکرنوں نہیں سی سوچدا۔ اوہنے سوچیا جے سب کجھ جان کے وی ثریا اوہدے ودھے ہوئے ہتھ نوں جھٹک دِتا تاں ــ؟

اوہ بھورے والاں تے نیلیاں اکھاں والی کڑی دی بھنی تم: زدی طاقت توں سہم گیا ــ ثریا چُپ دی بولی جاندی سی۔ اوہ سوچیں پے گئی ــ سلیم کجھ آہندیاں آہندیاں رُک کیوں گیا سی۔ خبرے میری کسے گل توں اوہدے دِل وِچ رکتیاں ـ جانیاں سوچاں پیاں ترِدیاں ہَن ؛

کدے سجے میں اوہدے دِل وِچ اُٹھ سکدی ؛

ایہہ اوہناں دی پہلی ملاقات سی ۔ ایدوں پہلاں وی اوہ مل دے رہے سن ۔ پر اوہناں دے دل اِنج کدی آمنو سامنے نہیں ہُن ہوئے !

اوہناں دیاں روحاں دا ملاپ اوس دِن ٹیوٹوریل روپ دی سیر تے ہویا ۔ دوجیاں توں وکھ اوہ ٹُردے پھردے اِک ندی دے کنڈھے اُتے آ بیٹھے ۔ سُکے پتراں نوں ہتھ وِچ مدھول مدھول کے ثریا ول ویکھیا ۔

ثریا ایہدے جواب وِچ کول ای اِک نکا جیہا جنگلی پھُل تروڑ کے ندی وِچ سٹ دِتا ۔ اِنج اوہناں دے پیار دا اَنکھڑ بجھیا تے فیر لوکاں دیاں زباناں اُتے دوہواں دے ناں سنگھے آون لگ پئے ۔ پر اوہناں دِناں نوں ای کالج دیاں دیواراں دے اندر اِک بھچال آیا جدھے نال ساریاں جھنڈیاں ٹُٹ گیاں ۔ جیہڑے بہتے نیڑے سن اوہ بہتے دور ہو گئے سلیم تے ثریا دے وچکار دی ڈوہنگے پینڈے باہواں کھلار کے کھلو گئے ۔

امتحان دی رُت آگئی ۔ پر پچھلیاں ایکشناں وِچ پڑھن والیاں دی تیاری وِچ ایناں ہرج ہو گیا سی جے اوہ امتحاناں وِچ بہن جوگے نہیں سن رہ گئے ۔ اوہناں سبھناں رل کے امتحان کجھ دیہاڑے پچھے پان دا مطالبہ کیتا ۔ یونیورسٹی دے کرتا دھرتا آپنی گھنی متھی پالیسی نوں منڈیاں دے رڑے اَگے کویں بدل دیندے ۔ اوہناں آپنا فیصلہ اٹل رکھیا ۔

گل ودھ گئی ۔ کالجاں دے طالب علماں کھلی ہڑتال کر دِتی ۔ جلوس کڈھے گئے تے جلسے بلائے گئے ۔ جنہاں وِچ سلیم نے آپنیاں تقریراں

وِچ انگیارے اُچھلے ۔ لمیاں جلوساں تے جوش بھرے نعریاں دا رَولا رہیا کُجھ دِن بڑے جوبن تے رہیا ۔ فیر اندر غلفے دیاں چالاں تے چنچل طبیعتاں دے چھلیتی اِک جان کارن ایہہ گرم لوہا دھوں گیا ۔ یونیورسٹی دے حاکماں ایہہ اَنّا طوفان ڈَک لیا ۔

انقلابی جھنڈے چُکی چُکی پھرن والے فیر کتاباں چُک کے جماعتاں وِچ آؤن لگ پئے ۔ پر ہڑتالی طالب علم لیڈر فیر آپنے ہان دیاں نال رَل کے نہ بیٹھے ۔ اوہناں نوں کالجاں توں کڈھ دِتا گیا ۔

سلیم پچھاں آپنے پِنڈ مُڑ آیا ۔ اوہدے اِنج پرت آؤن نال اوہدے گھر والیاں دے حوصلے ٹُٹ گئے ۔ اوہناں دِیاں آساں دِیاں اساریاں ڈھا پیاں ۔ اوہدے بُڈھے پیو دا پیار سُتے دے صدقے آگے ای گھلے وِچ سی ۔ ہُن اِک ہور بھار موڈھیاں تے آپین نال اوہدا لک ٹُٹ گیا ۔ بُڈھے بیاری آپنے جوان پُتر دے سہارے بازار وِچ آپنی ساکھ بنائی رکھن دا اُپارا کیتا ۔ پر جدھی تعلیم دا خرچ پورا کرن لئی اوہنے سٹہ کھیڈنا شروع کیتا سی ۔ اوہ اوہدے کسے کم نہ آ سکیا ۔ کالج وِچ پیار بارے کجھ نہیں دسیا جاندا نالے اُنج وی اوس رنگ برنگی زندگی توں ایس بھرے بازار دی کھچ دھروچ آڈِ گنا بڑا فرق سی ۔ سلیم آپنے پیو دے دُکھاں وِچ سگوں وادھا ۔ آپنے نکارے اُداسی دے دھوڑ گھٹے وِچ لک کے اِک گُٹھے لگا رہیا ۔ باہر دی ہسدی کھیڈدی دنیا توں دُور ۔ پر اخیر آپنے دوالے دیاں کندھاں وِچوں اوہنوں دو گھوردیاں اکھاں دِسیاں ۔ ایہناں بُڈھیاں اکھاں وِچ

علامت ڈھلک دی سی آپنے پیو دیاں بجھیاں اکھاں وچ اوہ نہ ویکھ سکیا تے اِک رات ہنیرے ای بجلی مار کے اوہ شہر جان والی سڑک تے ٹُر پیا۔ ساری رات اوہ ٹُردا رہیا۔ تے جدوں شہر آپڑیا تاں وی اوہ کھلوتا نہیں۔ بھریاں بازاراں وچ کھُلیاں سڑکاں تے دبیا گنڈھے۔ اُچیاں محلاں تھلے اوہ بھوندا رہیا۔ کسے اوہنوں نہ ڈکیا۔ شہر دیاں سڑکاں اوہدیاں پیراں تھلیوں سرکن لگ پیاں۔ سولاں پھر اوہدیاں لتاں اوہدے جثے دا بھار چُکی رکھیا۔ اوہنوں کدھرے نوکری نہ لبھی۔ جنہاں کول اوہنوں جانا چاہیدا سی اوہناں نوں اوہ نہ ملیا۔ تے جنہاں کول اوہ گیا اوہنوں پتا نہیں کی چاہندے۔ کدھرے کوئی ٹکانہ نہ لبھا۔ تے اوہدے پیر سُست پے گئے۔ اوہ اک آباد چوک وچ بجلی دے کھمبے نال ڈھاسنا لا کے کھلو گیا۔ اوہدیاں اکھیاں اگے روشنی دے بے شمار نکے وڈے ٹکڑے نچن لگ پئے۔ اوہدیاں آندراں نوں اک منٹھی جیہی اگ دا سیک لگا۔ اوہدے ہوٹھ سُک کے پھٹن لگ پئے۔ اوہدے ہتھ کھلر کے ودھن لگ پئے تے اوہ اک کالی موٹر دے ساہمنے جا کھلوتا —— موٹر دی پچھلی سیٹ اُتے بھورے والاں تے نیلیاں اکھاں والی کُڑی بیٹھی سی سلیم دیاں اکھاں اوہدے دل وچ کھُب جان والے نقشاں تے قربان ہندیاں رہیاں۔

اُس کُڑی اِک واری سلیم ول ویکھیا۔ اوہدے متھے تے تریلی جیہی آگئی فیر اوہدیاں اکھاں نہ اُٹھیاں۔ پر سلیم چپ چپیتا اوہنوں تاڑ بنھ کے ویہندا رہیا۔ اینے وچ اِک نوجوان امیرزادہ نال دی دکان وچوں کجھ گلدستے لے کے موٹر ول آیا۔ سلیم نوں نامنج پچھلی سیٹ ول گھوردیاں ویکھ کے اوہنے پچھیا۔

"ایہہ کون ایں ثریا؟"

ثریا بجھی ہوئی آواز وچ آکھیا

"کوئی منگتا اے وچارا"

امیرزادے اک سکھنا قہقہہ لایا۔ تے اک چاندی دا سکہ سلیم ول اچھالیا۔ موٹر سٹارٹ ہوئی تے ٹر پئی۔

سلیم دے ہتھ وچ چاندی دا سکہ دُکھن لگ پیا۔ اوہدا ہتھ سڑن لگ پیا اوہنے سکہ چاندی موٹر وَل بھوال کے ماریا۔ سکہ موٹر دے پچھلے شیشے توں لگا۔ شیشہ تڑک کے ٹٹ گیا۔ موٹر کھلو گئی۔ امیرزادہ ہتھ وچ ہنٹر لے کے سلیم وَل آیا۔ اوہدے لک وچ کجھ ضرباں آئیاں۔ تے فیر اوہنوں بڑی گوہڑی نیندر آگئی۔

نیندر توں جاگیا تے سلیم نے ویکھیا جے چوک وچ بڑیاں منجیاں ڈٹھیاں ہوئیاں نیں۔ ہر منجی تے کوئی پیا کرلاندا اے۔ اوہدے قطعے دی اک منجی اے تے اوہدی کنڈ مرہم پٹی کردی اے۔ فیر اوہنے ویکھیا جے سانئیوں چٹے کپڑے پا کے اک بھورے والاں تے نیلیاں اکھاں والی کڑی لگی آوندی اے۔ اوہنے سوچیا۔ اوہ امیرزادہ اَج کیوں ایہدے نال نہیں۔ اوہ وی لگا آوندا ہونا ایں۔ اوہ فیر دُھنڈ دے سکے اچھالے گا۔ ساریاں دے ہتھ داغے جان گے۔ ساریاں دے لکاں تے ہنٹر وَجن گے۔ اوہ اُٹھ کے نس جانا چاہندا سی۔ پر اوہدے وچ اُکا ساہ ست نہیں سی رہ گیا۔ اینے وچ اوہ کڑی اوہدے بسترے تے آ بیٹھی۔ تے اوہدے متھے توں وال ہٹا کے آکھن لگی۔

نمبراُنی! اَج تیرا کیہ حال اے؟ اینے دن تے تینوں اُگاہوش ای نہیں آیا؟"

سلیم اوہدے اینے نیڑے آجان توں گھبرا کے بولیا: "تسی کون اوں؟"

اوہنے جواب دیا: "میں مرسی آں ۔ نرس ۔ تیرا کیہ ناں ایں نمبراُنی؟"

سلیم نوں اوہدے گھنگھریالے بُوہے والاں تے گہریاں نیلیاں اکھاں بڑیاں چنگیاں لگیاں ۔ اوہ کسے ہور ای دُنیا توں بولیا "راہ کنڈھے دے پتھراں دے دکھ دکھ ناں نہیں ہُندے مرسی! میں نمبر اُنی آں۔"

نرس اوہدا ہتھ اپنے ہتھ وچ لے کے بڑے انداز نال اپنے سنہرے والاں نوں چھنڈ کے آکھیا۔

"میرے توں اپنا ناں نہ چھپا ۔ مینوں دس اپنا ناں؟"

سلیم دی آواز کسے کھوہ دے تھلیوں آوندی جاپی "لوک مینوں سلیم آہندے نیں؟"

اک گیت ہُلارے لیندا جاپیا۔

"سلیم! کدے جے توں میرا ہُندوں؟"

"سلیم اچن چیت آکھیا۔ جی؟"

"کجھ نہیں! اینویں اک گل سی ——— ہُن میں چلنی آں۔"

لاہور شہر

وڈ وڈیرے تاں ایہو ای کہندے آئے نے کہ راجہ رام چندر جی دے دو
پتر لہو تے قصو سان۔ لہو نے لاہور تے قصو نے قصور آباد کیتا۔ پر شیخ احمد
زنجانی جیہڑے سلطان محمود غزنوی دے ویلے ہوئے نے۔ آپنی کتاب "تحفۃ
الواصلین" جیہڑی اوہناں سنہ ۴۳۵ ہجری وچ لکھی۔ لکھدے نے کہ پانڈواں
دی اولاد وچوں اِک بڑا وڈا راجہ ہویا اے۔ جدھا ناں راجہ پرکھت سی اوہنے
اہنوں وسایا۔ اجے ایہہ وستی تھوڑی جیہی آباد ای ہوئی سی کہ کال پے گیا۔ لوک
بھکھے مرن لگ پئے۔ وچارے کر دے وی تے کیہ کر دے۔ جدھر سینگ
سمائے نس گئے۔ اودھر مونہہ کر گیا۔ ایہہ وستی فیر اجاڑ دی اجاڑ
ای رہ گئی۔ اہنوں اجڑی نوں کئی سو سال لنگھ گئے۔ ایہہ اجے اوسے
طرح اجاڑ پئی سی۔ تھیاں جھگیاں اُتاں تے تیہاں دے ٹوئے تے ایہا اِک
اُجاڑ وستی دے ایہہ سان۔ اودھر راجہ بکرماجیت ہوری تخت تے بہہ گئے
تے اوہناں اہنوں آباد کرن دا حکم دتا۔ لوک ایتھے فیر کندھاں کوٹھے بنان
لگ پئے۔ اجڑی ہوئی وستی وچ حیاتی دا جھلکارا پین لگ پیا۔ ابے ایتھے
پوری گہما گہمی نہیں ہوئی سی جے راجہ بکرماجیت ہوری ایس جگ دی سراں توں
چلانا کر گئے۔ تے اوہناں دی تھاں سمندر پال جوگی نے لے لئی تے اوہنے
آپنے آگو راجہ بکرماجیت دا حکم جاری رکھیا تے جد ایہہ وستی نگری بنن لگ پئی

تے ایدھاناں سمند پال نگری رکھیا۔ ایہہ ناں کئی مدتاں تیکر لوکاں دیاں زباناں تے رہیا۔ تے جد راجہ دیپ چند دلی دے تخت تے بیٹھا تے اوہنے آپنے بھتیجے لوہار چند نوں پنجاب دا علاقہ دے دتا۔ جد اوہنیں پنجاب وچ آپنے پیر جمائے تے سمند پال نگری دی تھاں ایدھاناں لوہار پور رکھیا۔ جیہڑا وِگڑدا وِگڑدا لاہور بن گیا ۔

سلطان محمود غزنوی نے جد راجہ جے پال تے حملہ کیتا۔ تاں وی ایدھا ناں لاہور ای مشہور سی۔ ایس شہر دے آلے دوالے اِک اُچی ساری کندھ وَلی ہوئی سی۔ ایس شہر دے باراں بوہے تے تیرھویں موری اے۔ موری دروازہ اصل وِچ دروازہ نہیں۔ سلطان محمود نے جدوں لاہور تے حملہ کیتا۔ راجے نے دروازے بند کر لئے تے آخر نس گیا۔ شہر والیاں راجے دے چلے جان دے مگروں وی بوہے نہ کھولے تے آخر تنگ آ کے فوج نے شہر دے اندر وڑن لئی ایس تھاں توں جتھے اج موری دروازہ اے بادشاہ دے حکم نال کوٹ دی کندھ وِچ موری کڈھ لئی۔ فوج شہر وچ داخل ہو گئی۔ بادشاہ ایاز نوں ایس شہر دا حاکم بنا کے آپ ٹر گیا۔ ایاز نے ایس فتح دی خوشی وچ ایس موری دی تھاں اِک چھوٹا جیہا بوہا بنا دتا۔ اج اوہ بوہا تے نہ اوہدے ایہہ وڈی دے نے تے ہن موری دروازہ لبھے وی نیچے توں لے کے شہر دے وڈے بڈھے دی زبان تے اوسے طرح چڑھیا ہویا اے۔ جیویں شہر دے دوجیاں بوہیاں دے ناں۔ لوہاری دروازہ اصل وچ لوہاری دروازہ نہیں لاہوری دروازہ اے محمود دے جان توں پچھے ایاز نے لاہور نوں نویں سرے آباد کرن دا پکا ارادہ

کرلیا۔ سبھ توں پہلاں اوس نے لاہوری منڈی جنھوں اَج لوہاری منڈی آکھدے نے۔ آبادی دا کم شروع کیتا تے ایس دروازے داناں لاہوری دروازہ رکھیا۔ پُرانا دروازہ تے ڈھ ڈھیری ہوگیا۔ پر جدوں انگریز شروع شروع وچ آئے تے اونہاں اوسے پُرانی طرز تے نویں دروازے دی نیہہ رکھی جیہڑا اَج کھلوتا اے۔ بھاٹی دروازے یوں اندر کدی کسے زمانے وچ بھاٹ قوم آباد سی۔ ٹکسالی دروازے وچ مغلیاں دی بادشاہی دے ویلے روپے پیسے بنان دی ٹکسال ہوندی سی۔ روشنائی دروازہ اصل وچ شہر دا دروازہ نہیں قلعے نوں آون جان لئی صرف ایہو بُوہا سی۔ رات ویلے ایس وچ بڑی روشنی کیتی جاندی۔ جیہدا لشکارا دُور اندر شہر تک پہنچدا سی تے ایسے کرکے ایہدا ناں روشنائی دروازہ مشہور ہوگیا۔ مستی بلوچ کسے زمانے وچ مستی دروازے دا راکھا سی تے ایہہ دروازہ اوسے دے ناں تے مشہور ہوگیا۔ کشمیری دروازہ شہر دے اوس لاہندے وے۔ جتھوں ساہمنے کشمیر اے۔ تے نالے اوس دے اندر کشمیریاں دی وی آبادی ہون کرکے کشمیری دروازہ سدیا جان لگ پیا۔

شیرانوالے دروازے وچ راجے رنجیت سنگھ دے ویلے شیراں دے دو پنجرے پئے ہوندے ساہن۔ ایس کرکے اوہنوں شیرانوالہ آکھن لگ پئے۔ شیرانوالے توں پہلاں ایس دروازے نوں خضری دروازہ کہندے ساہن۔ شہر نوں دریا ایسے پاسیوں نیڑے سی تے لوکی ایسے رستے توں دریا تے جاندے آندے ساہن۔ پانی دے بادشاہ خواجہ خضر دا کرکے

اہنوں خضری دروازہ کہندے ساہن۔

یکی دروازہ اصل وچ یکی دروازہ نہیں ذکی دروازہ اے۔ چغتیاں دے ویلے ذکی ناں دا اِک بندہ ایس بوہے دا راکھا سی۔ حملہ جو ہویا۔ ایہہ جی توڑ کے لڑیا۔ سیر تے قلم ہو گیا پر کہن والے کہندے نے کہ باقی دھڑ اَندر تیکر لڑدا چلا گیا۔ جتھے سِر ڈِگا سی اِک قبر اوس تھاں تے وی جتھے دھڑ ڈِگا سی بنائی گئی۔ اوہناں تے ای ایدھا ناں ذکی دروازہ سدیا گیا۔

ایس توں اگلا دلی دروازہ اے۔ اہنوں دِلی دروازہ ایس گلّے کہندے نے پئی ایہہ عین دِلی دے پاسے تے وے۔ تے دُوجا ایس گلّے پئی جدوں لوک قافلے بنا کے اِک شہر توں دُوجے شہر جاندے ساہن دِلّی نوں جان والے قافلے ایس دروازیوں دِلّی نوں جاندے ساہن۔

اکبری دروازہ اکبر بادشاہ دے ناں تے وے ؛

موچی دروازہ اصل وچ موچی نہیں موتی دروازہ اے۔ موتی رام جمعدار اکبر بادشاہ دے ویلے ایس دروازے دا راکھا سی۔ موتی وِگڑ دا وِگڑ دا موچی بن گیا

شاہ عالمی دروازہ شہنشاہ اورنگ زیب دے پُتر شاہ عالم دے سدیایا جاندا اے۔

جلال پور دا چودھری

برسیم دی مِٹھی تے ٹھنڈی خوشبو نے کریم دی مریڑی جہی گاں نوں مست کر دِتا۔ اوہ آپنے کِلّے دوالے پِھرن لگ پئی۔ اِک وار جد وا دِے اِک بُلّے نے ساری خوشبو گاں تیکر پُچائی تاں اوہ رَسہ تُڑا کے برسیم دی پیلی وِچ پہنچ گئی۔ اوسے ویلے پیلی دے دُوجے بنّے تے سمندے خاں شیر دا انگول بُکن لگ پیا۔ کریم بنّے دے کول ای بیٹھے پیا وڈھدا سی۔ چودھری دے کڑکے سُن کے اُٹھیا تے نس کے گاں کول پہنچ گیا۔ گاں دیاں پسلیاں تے اوس نے دو تِن زور زور دے دَھپّے لائے تے کنّوں پھڑ کے فیر کِلّے تے جا بنھیاں۔

اگلے دِن کریم اپنے مُنڈے فضل نوں مدرسیوں اُٹھا لیا۔ منشی نے بہتیرا زور لایا۔ پر اوہنے اِک نہ سُنی تے ڈنگر وچھے دا دھیان رکھن لئی فضل نوں سارا دن کھوہ تے رکھن لگ پیا۔

جلال پور وچ کریم دا گھر سمندے خاں دی حویلی دے کول ای سی۔ ریشمے نکی ہندی ایسے حویلی وچ کھیڈدی ہندی سی۔ کدے اوہ اپنے گھروں گُڑ۔ گنّے چھلیاں لیا کے فضل کریم نوں دیندی سی تے دونویں بہنے مزے لے لے کھاندے۔ کدے اوہ سارا سارا دِن کھوہ تے ریت دے گھروندے بناندے رہندے تے ڈوہنگیاں شاماں نوں اِک دُوجے دی باہنہ وچ باہنہ پا کے گھراں نوں پرت دے۔

ہن فضل وی سیانا ہو گیا سی تے ریشمے وی ۔ اوہ سارا دن ڈنگر دے پچھے مگر رہندا تے اوہ پیہن کتن وچ لگی رہندی ۔ دوواں دا ٹاکرا بہت گھٹ ہندا ۔ سگوں جے کدے مل وی جاندے تے کھلو کے گل بات کرن توں جھکدے رہندے ۔

اک دن تاں ریشمے دی ماں نے اوس نوں فضلو دے ساہمنے کھڑ کھڑا کے ہسن توں منع وی کیتا سی ۔

" توں چنگی لگنی ایں گھوڑی وانگ ہنک دی ۔ ہو تے جیڈی ہو گئی اے پر عقل کوہ کوہ دور اے ! چل اندر جا کے پونی کت !"

ریشمے نموجھانی ہو کے اندر چلی گئی ۔ فضل نوں انج جاپیا جویں اوہدے سینے وچ کوئی پھٹڑ پنچھی پھڑ پھڑاندا ہووے ۔ اوہدا دل زور زور نال دھڑکن لگ پیا ۔ ایہہ پہلی وار سی جے ریشمے دی ماں نے اوس نوں فضل دے ساہمنے ایڈے غصے نال جھڑکیا سی ۔ فضل نے آپنے دکھدے ہوئے دل تے ہتھ رکھ کے کہیا ۔

" فضل ! دنیا دی کوئی طاقت ریشمے نوں تیرے کولوں نہیں چھڈا سکدی اوہ تیری اے تے بس تیری ای رہے گی !"

عین اوسے ویلے اوہدے اندروں ایں کوئی اوہدا ویری بول پیا :

" منہ دھو چھڈ ـــــ ریشمے تیری کویں ہو سکدی اے ۔ اوہ پنڈ دے سب توں وڈے زمیندار دی اکو اک دھی ـ تے توں اک کنگال مزارعے دا کنگال پتر ـــ تیری اوہدے ساہمنے ہستی کیہہ اے ؟"

فیر چر تیک اوہدے اندر ایسے ترہاں دی کھچو کھچی ہندی رہی ۔ ایوں معلوم

ہُندا سی ۔ جویں دو دھڑیاں دی جھڑپ ہو رہی ہووے ۔ کدے اِک دھڑے دا ہتھ اُتے ہووے کدے دوسرے دا ۔ اخیر تنگ آ کے اوس نے اپنے دل نال فیصلہ کیتا ۔ کہ ایس جھگڑے دی منصفی ریشمے کولوں کرائی جائے ۔

دو تن دن ایسے کھچ تان وچ لنگھ گئے تے فضل ریشمے نوں نہ مِل سکیا ۔ تیسرے دِن اوہنوں اِک بہانہ لبھا ۔ ریشمے نے کجھ کپڑے دھو کے بنیرے تے سُکنے پائے ہوئے سان ۔ دوپہرے اِک کپڑا ہوا نال اُڈ کے گلی وچ ڈِگ پیا ۔ فضل اوہ کپڑا چک کے اوہناں دے گھر دین لیایا ۔ ریشمے دی ماں سُتی پئی سی تے ریشمے بُوہے وچ بیٹھی کروشیے دا کم کر دی سی ۔ فضل نوں ویکھ کے اوہ بڑی راضی ہوئی ۔

"ریشمے ۔۔! ایہہ کپڑا گلی وچ ڈِگا پیا سی ۔ تہاڈا اے ؟" فضل نے پُچھیا ۔

"ہچھا ۔۔! تے ہُن میرے کُڑتے دی وی پشان نہیں ۔ دو تے میرے کُڑتے نے ۔۔ اِک پلیا ہویا اے ' تے دُوجا ایہہ آ ۔۔!"

"ایڈے وڈے زمیندار دی دھی ہو کے بس دو ای کُڑتے بنوائے ہوئے نے ؟"

نہیں ۔۔! دو ریشمی کُڑتیاں وی نے ۔ صندوق وچ رکھیاں ہویاں ۔۔ عید تے پائی نہیں سی میں ۔۔ اور پھُل دار "دِل کی پیاس" ؟

ریشمے ایہہ گلاں کر دی کر دی فضل دے نال باہر ویہڑے وچ آ گئی ۔ دھپ توں بچ کے دونویں کندھ نال کھلو گئے ۔ فضل بولیا ۔

"دل کی پیاس" کتھے دی گل چھڈ۔ کجھ میرے دل دی پیاس دا وی پتہ اے ؟ ایہہ ہر گھڑی ودھ دی جاندی اے ۔ دوجے پاسے تیرا ملناوی ہُن اوکھا ہُندا جاندا اے "۔

ریشمے نے کوئی جواب نہ دِتا تے اِک ہوکا لے کے میر نیواں کر لیا۔

"ریشمے مَیں اِک گل تینوں پُچھاں ؟ میرے دل وچ اِک جھگڑا لگا رہندا اے ۔ مینوں اِنج جاپ دا اے جویں میرے دل وچ کوئی ویری گھُس آیا ہووے ۔ جد مَیں کہناں ۔ ریشمے میری اے تے اوہ جھٹ بول پیندا اے منہ دھو رکھ ۔ ریشمے کتھے تے توں کتھے "۔ ریشمے مَیں ایس ویری نوں سیان لیا اے ۔ ایہہ میری غریبی اے ۔ ہور کون ہو سکدا اے ۔ دس مَیں کیہہ کراں ؟

ریشمے فیر چپ کر رہی ۔ کجھ چر ڈونگھی سوچ وچ پے کے بولی ۔

"توں ایس ویری نوں مکا نہیں سکدا ؟ ——— مرد کیہ کجھ نہیں کر سکدا ؟"

فضل نے ہِک تے ہتھ مار کے آکھیا ۔

فضل سب کجھ کر لئے گا ——— پر ریشمے ! اِک گل دسیں گی ؟

"کیہہ ؟"

"گل ایہہ وے ۔ پئی فضل تے ریشمے دا اے ' پر ریشمے وی فضل دی ہے کہ نہیں ؟"

ریشمے نے نظاں نوں نیر ہلایا تے فضل دی خوشی دا کوئی بنّہ نہ رہیا ۔

⁂

فضل ہُن ایہہ سوچن لگا ۔ پئی اوہ غریبی کس طرح دور کرے ——— اوتھاں

دِناں وِچ لام لگی ہوئی سی تے بھرتی دا بڑا زور سی ۔ بھرتی کرن والا اِک افسر جلال پور وی آیا ۔ فضل نے اوہدے کول جا کے ساریاں گلّاں دا پتہ کیتا تے اپنے پیو نال صلاح کر کے اپنا ناں لکھا دِتا ۔ کجھ چِر پچھوں اوہ دُور دراڈے کِسے چھاؤنی وِچ چلا گیا ۔ اوس نے موٹر ڈریوراں وِچ ناں لکھوایا سی ۔ ایہہ کم اوہ سکھن لگ پیا ۔ ترِیہہ ترِیہہ روپئے مہینہ اوہدے باپ ول آؤن لگ پئے ۔ جدوں پہلا منی آرڈر آیا تاں سارے پنڈ وِچ خبر ہو گئی ۔ لوگ مبارکاں دین لئی اوہدے گھر آؤن لگ پئے ۔ ریشمے وی کِسے کم اودھر گئی ۔ تاں فضلو دی ماں نوں مبارک دے آئی ۔

اگلے مہینے فیر پیسے آئے ۔ کریم دے انگاں ساکاں نوں وی پتہ لگ گیا ۔ اوہدا اِک ماما دا پتر بھرا اپنی کُڑی دا ساک دے کے جلال پور آیا ۔ کریم نے فضل نال صلاح کرن لئی پنڈ دے منشی شریف کولوں خط لکھوایا ۔ شریف فضل دا بڑا یار سی ۔ فضل دے خط اوہو ای پڑھدا ہندا سی ۔

تھوڑیاں دناں بعد فضل دا جواب آ گیا ۔ کریم اوس ویلے سمندے خان دی حویلی دے کول بوڑھ تھلے بیٹھا سی ۔ سمندے خان تے دو تن ہور بھی وی بیٹھے ساہن چِٹھی رساں کریم نوں روپئے دے کے حُقے دے اِک دو گھُٹ لان لئی بیٹھ گیا ۔

کریم اُٹھ کے ٹُرن لگا ۔ "چلئے ۔ منشی شریف کولوں خط سنئے ۔ فضل دا جواب آیا اے"۔

سمندے خان بولیا ۔

"شریف تے ایتھے نہیں ۔ شہر گیا ہویا اے ۔ سویرے شہر نوں جاندا مینوں ملیا سی ۔ ایہہ چِٹھی رساں پڑھ دے گا ۔ ایدھے کولوں پڑھا لئے"۔

چٹھی رساں نے رکھیسے وچوں اک پرانی ٹٹی بھجی عینک کڈھی تے لا کے خط پڑھن لگا۔

"چاچا چاچی جی سلام علیکم ___ میں اللہ دے فضل کرم نال راضی باضی آں۔ تہاڈا خط ملیا حال احوال ملوم ہویا۔ تساں میری شادی واتوں لکھیا اے۔ میری عرض ایہہ وے۔ کہ میرے ویاہ دا کوئی فکر نہ کرنا......"

چٹھی رساں خط پڑھدا جاندا سی تے کریم دل وچ کہہ رہیا سی کہ ایتھے خط پڑھانا نہیں سی چاہیدا۔ سبھو گلاں گھر دیاں ہندیاں نے۔

"جدیں نوکری پوری کر کے آواں گا تاں ویاہ دی دیکھی جائے گی۔ حالی تسی ڈیپہ جوڑو تے جایاں دا بناؤ....."

ایہہ گھر دیاں گلاں سان۔ کریم دوجیاں نوں پتہ ہیا دچ کھلارنا پسند نہیں سی کردا۔ اوہ بڑا پچھتا رہیا سی کہ خط کیوں پڑھایا۔ چٹھی رساں سہجے سہجے خط پڑھدا جاندا سی۔

"اسی وی سمندرے خاں وانگوں کیوں نہ وڈے بنئے۔ اسی وی کیوں نہ زمیناں مربیاں دے مالک ہو وسیئے!!

سمندرے نوں ہے نے کھنگھار کے جناں نوں تاڑیا۔ تے کریم گھبرا گیا۔

"باقی سب نوں دعا سلام۔ ہاں نالے منشی جی ___ اہ لیکھے دا رکھیو حال اے۔ خدا دا واسطہ ای۔ ایہہ بھیت کسے اگے کھول نہ دئیں کیں تیرے میرے وچ ایہہ گل رہے ___ جنہے اوہدے باپ

کولوں ڈرلگ واا ے ۔ ڈاہڈا آدمی جُو ہویا ۔ ۔ ۔ "

کریم دے پیراں ہیٹھوں زمین نکل گئی ۔ حالی خط مُکیا نہیں سی ۔ اُوس نے جھراٹ مار کے کھوہ لیا ۔ کدے اوہ خط وّل ویکھدا کدے سمندے خاں وّل ۔ سمندے خاں دیاں اکھاں وچ بھانبڑ بلن لگ پئے ۔ کریم چُپ کیتا اوتھوں کھسک آیا ۔

ایس خط دا سارے پنڈ وچ رَولا پے گیا ۔

سمندے خاں ہوائی گھوڑے تے سوار سی ۔ اوہ کریم دے ٹبر دیاں ہڈیاں چِتّب جانا چاہندا سی ۔ کریم اوسے دن اوتھوں نکل گیا تے نال دے پنڈ وچ اِک ہور زمیندار دی واہی سنبھال لئی ۔

سمندے خاں نے اوہنوں کئی واری اَوکھ دِتے پر اوہ مرداں وانگ جھل دا گیا ۔ سارا دِن اوہ دُوجے پنڈ وچ کم کردا تے رات نوں گھر آوندا ۔ پُتر دیاں پنسیاں وچوں ڈیڈھ سو روپیے نال اوہنے تھوڑی جہی زمین گہنے لئی ۔ تے بڑی محنت نال اوتھے دی واہی بیجی دا کم شروع کر دِتا ۔

نویں بہار آئی تے فضل چھٹی تے گھر آیا ۔ کریم نے گھر بار دیاں گلاں سنائیاں تے آکھیا ۔

" کاکا ! توں خط وِچ ایہو جہی گل کیوں لکھ دتی سی ـــــ میری تے جان تے بن گئی اے ۔ ہُن جوان نہیں ـــــ جوان ہندا تے مصیبتاں دا پہاڑ وی ٹُٹ پیندا تے سہہ جاندا ۔ ہُن نہ کردا ۔ خیر دُرن دی والا تے ہیں ہُن دی نہیں ۔ اللہ دا فضل ہونا چاہی دا اے " !

فضل نے کہیا۔

"کوئی گل نہیں چاچا! سمندرے خاں دا سماں ہُن لنگھ گیا اے۔ ہُن کریم دا ویلا آوے گا۔ مَیں لام توں پرت کے اِک اِک بُرائی دا گِن گِن کے بدلہ لواں گا۔ تے سارا قرضہ بیاج سنے لاہواں گا!"

اگلے دن دوپہر ویلے اوہ اپنے باپ دیاں نُویاں پیلیاں وَلّوں گھر پیا آوندا سی راہ وچ اوہدا ریشمے نال ٹاکرا ہو گیا۔ اوہ چھاہ ویلا سِرے کے گھوڑ تے چلّی سی۔ دونویں اِک دُوجے نُوں ویکھ کے بڑے راضی ہوئے۔

ریشمے نے آکھیا۔ "ایس طرح کری دا اے ؟ خط لکھ کے مینُوں بدنام کر دِتا سائی۔"

"کوئی گل نہیں میری ریشماں! جے مَیں اینج نہ کردا تے ہُن تیکر میرے دِیاں دے سُمیاں ہو گئے ہُندے۔"

"تے ہُن کیہڑے نہ ہون گے؟"

"نہیں ہون گے ریشماں! تینُوں فضل تے اعتبار نہیں رہیا۔ اُوہنے چھُوٹیاں تیواں کھادیاں ساہن۔ ریشماں؛ فضل اپنی گل تے قائم ایں۔ تُوں اپنی فکر کر۔"

اوس ویلے کنکاں پکن تے آئیاں ساہن۔ دونویں ڈنڈی تے اِک دُوجے پچھے کھلو تے گلّاں کر رہے ساہن۔ فضل دی گل تے ریشمے نے بڑیاں گرلیاں تے ریکھاں اُتاہنہ کر کے کجھ کہنا چاہیا پر کہہ نہ سکی۔

"کہہ دے کیہ گل اے پر رب دا واسطہ ای ٹھیک ٹھیک گل کریں!"

کجھ دی نہیں - کہنا کیہ اے - توں خط لکھ کے سارا معاملہ ٹھیک کر دِتا اے۔"

"کیہ مطلب ؟"

"مطلب ایہہ کہ ہُن کوئی فکر نہیں ۔"

"میں نہیں سمجھیا - تیرے ویاہ دی گھر وچ کوئی گل ہوئی سی -؟"

"ہندی نہ ہندی اے"۔

"کیہ گل ہندی اے ؟ کوئی رشتہ آیا سی ؟

"نہیں" ——

"تیرے چاچے نے کوئی رشتہ نہیں لبھیا ۔"

" . . . . . . "

"جواب کیوں نہیں دیندی ، میری ریشاں - دیکھے ناں —— ہُن ساڈا میل پتہ نہیں کد ہووے - کیوں نہیں دل دی گل کہہ دیندی ——"

"میرے دل دی گل دا اجے تینوں پتہ نہیں ؟"

"نہیں نہیں ، اوہ تاں تینوں پتہ ای اے کہ توں میری ایں - میرا مطلب ایہہ وے کہ . . . ہاں ! اوہ رشتے دی کیہ گل سی ؟"

"کوئی نہیں - توں کِنے دناں دی چھٹی لے کے آیا ایں ؟"

"ویہہ دن - دو لنگھ گئے - بس دو آؤنے والے وچ تے تیسرے نوں جاواں لگا ۔"

"ایہہ چھیتی چلے جاؤ گے ؟ اوتھوں میرے لئی کیہ لیایا ایں ؟"

"تیرے لئی بہت کجھ لیاؤن نوں جی کردا سی . . . "

ربیٹھے گل پوری ہون توں پہلاں ای بول پئی "پر لبھاندا کجھ دی نئیں!"
" نہیں! ایہہ لے مُندری - پاتے دے سونے دی نیں آپ اِک
آیت وار نُوں شہر جا کے سنیارے کولوں بنوائی سی - اُنگلی تے پا کے دِکھا -
کویں لگ دی اے؟ . . . . . . واہ واہ کِنّی سوہنی لگ دی اے
تیرے ہتھ وچ ـــ اچھا سنبھال کے رکھ چھڈ ـــ پر توں اوہ رشتے
دی گل تے دسّی ای نہیں ربیشاں . . . . . . دس ناں . . . . . ؟"
کوئی گل نہیں - توں تے ٹکرای پے گیا ایں - گل ایہہ وے جے
چاچا کہندا اے - مَیں کیہڑے مُنہ نال کیتے رشتہ لین جاں - فضل دے
خطے نے تے ساڈوں دُور دُور تک بھنڈ چھڈیا اے" -
"او - ایہہ گل؟ ڈیری گنڈ . . . . ہُن کوئی فکر نہیں - اچھا
ربیشاں - فیر ملاں گے!"
ہس دیاں کھیڈ دیاں چھٹیاں کٹ کے فضل واپس ٹر گیا تے
سمندے خاں دے دن ہُن بھیڑے آ گئے ساہن - دو مہینے پچھوں
اوہدے کھلوارے نُوں اگ لگ گئی جیہڑی چھ چھ کوہ تک نظر آوندی سی -
سمندے خاں نے اگلے دن شہر جا کے کریم دے ناں دی رپٹ لکھوا دتی
ٹھانے والیاں پھڑ دھپڑ بڑی دی کیتی - پر فیر چھٹ چھٹا ہو گئی - ایدوں پہلاں
سمندے خاں دے کماد دے دو تِن کھتاں خراب ہو گئے ساہن - تے اوہدی وچ
کوئی بماری لگ گئی سی - جنے سارے کماد نُوں سُکا دِتا -
دُوجے پاسے فضل چھٹیاں وِچ بلہاں دی اِک جوڑی نے تھوڑی جہی

زمین ہور خرید کے کریم نوں دے گیا - کریم دی ہُن چڑھت سی - او ہنے ہُن اپنے نال دو مزارع وی رکھ لے ساہن ۔

ترن سال پچھوں فضل گھر آگیا - جنگ مک گئی سی - گھر آؤن توں کجھ دن بعد فضل کم کاج کرن لئی شہر گیا تے دو چار پھیرے پا کے اک لاری چلان دا انتظام سنبھال بیٹھا - لاری دا ڈرائیور اوہ آپ سی - مالک شہر دی کوئی کمپنی سی - لاری وچ اوہ سواریاں لدھ کے ہر روز شہر جاندا تے شام نوں واپس آ جاندا -

فضل دی لاری نے لوکاں نوں بہت آرام دِتا - شہر اوتھوں بارہاں تیراں کوہ سی او تھے جاندے لوک تھک جاندے ساہن ہُن چھیاں آنیاں دے پیسے دِتے تے فٹا فٹ شہر پہنچ گئے - لاری وچ فضل دے نال روز ریشمے دی شہر جاندی سی - فضل شہر جاکے لاری وچ اوہنوں سارے شہر دی سیر کراندا —— اوہنوں چنگے چنگے گہنے لے کے دیندا —— فیر اوہ کھان پین دیاں چیزاں لیندے تے کھاندے پیندے شام نوں گھر پہنچ جاندے - ریشمے دی ایہہ خیالی سیر سویرے لاری دا بھونپو وجدیاں ای شروع ہو جاندی تے شام نوں جد فیر لاری بھوں بھوں کردی تے سیر ختم ہو جاندی - شام نوں فضل نوں گلی وچوں لنگھدیاں ویکھن لئی اوہ کسے نہ کسے بہانے کوٹھے تے چلی جاندی - چودھری کریم دے مکان دی نویں ڈیوڑھی پکیاں اِٹاں دی سی - فضل ڈیوڑھی وچ وڑ جاندا تے اوہ تھلے آ جاندی -

اِک دِن سمندے خاں نوں شہر کسے کم جان دی لوڑ پے گئی اوہنے فضل دی لاری وِچ بیٹھنا پسند نہ کیتا تے پیدل ای نکل ٹریا - پہلاں وی کئی وار اوہ

شہر پیدل گیا سی ۔ تیتاں پونہ گھنٹیاں وچ پہنچ جاندا سی ۔ پر اج پینڈا مکن وچ ای نہیں سی آؤندا ۔ اجے تیسرا حصہ پینڈا نہیں سی مکیا جے اوہ تھک گیا ۔ تے اِک رُکھ تھلے ساہ لین لگا ۔ پچھوں فضل دی لاری گھٹا اُڈاؤندی آئی ۔ اوہ گھٹے توں بچن لئی پرے ہٹ گیا ۔ لاری اوہدے کول آ کے کھلو گئی ۔ وِچوں فضل نکلیا تے اوہنوں لاری وچ بہن لئی آکھن لگا ۔ اوہنے اِنکار کیتا ۔ فضل نے آکھیا:

" تہاڈی ناراضگی چاچے نال ہووے گی ۔ مَیں تے تہانوں ہُن وی تایا ای سمجھناں جد تائیں تسی لاری وچ نہیں بیٹھو گے مَیں نہیں چلاواں گا "

سمندے خاں دے دِل وچ پتہ نہیں کیہ آیا ۔ اوہ چُپ کر کے لاری وچ جا بیٹھا ۔ دو تِن سواریاں نے اکھاں نال اِک دوجے نوں اشارے کیتے ۔ لاری فیر ترپئی ۔ سمندے خاں نے فضل ول ویکھیا ۔ سوہناں گبھرو جوان ـــــ لال سُرخ چہرا ـــــ اوہدے دِل وچ اوس ویلے ریشمے دا خیال سی ـــ سمندے خاں اگلی سیٹ تے بیٹھا سی ۔ کجھ چر تے اوہ چُپ کیتا باہر ول تکدا رہیا ۔ فیر ہولی جیہی پچھن لگا ـــ کِنی تنخواہ مِلدی اے فضل تینوں ایس کم دی ؟"

" اسی روپیئے تے پنجی سواریاں توں ڈیڈھ جو ہوندے اوہ وی میرا "

ایسے چر وچ اِک آدمی نے ساہمنے سڑک تے لاری نوں بانہہ دکھائی ۔ لاری کھلو گئی ۔ چار آدمی لاری وچ چڑھ گئے تے سواریاں دی بھیڑ وچ گھُسر کے بہہ گئے ۔

فضل بولیا ۔ " ایہہ سواریاں ہُن میریاں نے ۔ دو تِن روپئے روز ایس طرح بچ رہندے نے ۔ بس جی تہاڈی دعا نال رب نے بہت کجھ دِتا اے ۔

کسے دن نُوں آپنی لاری نے لَواں گے؟

سمندے خاں ہُن فیر چُپ سی۔ شام نُوں جد اوہ واپس گھر آیا تے اوہ کئی طرح دِیاں سوچاں سوچ رہیا سی —— روٹی کھا کے اوہ حقہ ہتھ وِچ لے کے گھروں نکل گیا۔ تے سہجے سہجے قدم چُک دا کریم دے گھر پہنچ گیا —— کریم اپنی ڈیوڑھی دے وِچ بیٹھا حقہ پیندا سی۔ سمندے خاں نوں ڈیوڑھی دِیاں برُوہاں وِچ ویکھ کے اوس نے مُنہ دوجے پاسے کر لیا۔

"چودھری کریم! فضل کِتھے گیا؟"

سمندے خاں نے اِیہہ پُچھ کے کریم نُوں حیران کر دِتا۔ اوس نے تیوڑی چڑھا کے جواب دِتا۔

"اندر اے ہُنے شہروں آیا اے۔ روٹی کھاندا ہووے گا"

"فضل —— اوئے فضل ——! ذرا باہر آئیں تیرا تایا آیا اے" ——

سمندے خاں نے زور دی آواز دِتی —— فضل باہر نکلیا۔

"اِیہہ موٹر دا کرایہ دینا سی"

"نہیں نہیں نہ ہن دیو —— مَیں نہیں لَواں گا —— اَج نہیں کدے تے ساڈی آپو وِچ چنگی گوہڑی سی۔ کرائے سوہرے دا کیہہ ہُندا اے"۔

اَج وِی کُجھ نہیں ہویا پُتر ——! آپنے چاچے تے تائے دی صلح کرا دے۔ تُوں اِی تے اِیہہ لڑائی کرائی سی"۔ کریم کھنگار کے اودھر ویکھن لگ پیا۔

بعد دے چند فضل تے ریشمے دا ویاہ بڑیاں دُھماں نال ہو گیا۔ اَٹھ دس دن بعد ریشمے لاری دی اگلی سیٹ تے بیٹھی ہوئی شہر دی سیر نُوں جاندی سی۔ فضل نے اوہدے لئی چنگیاں چنگیاں چیزاں عمر بھر لئی پنجاہ رُپئیے کھیسے وِچ پانے سن۔

* * *

کالے کوہ

تِن زنانیاں تے اِک مرد دا چھوٹا جیہا قافلہ —— شاہ لین لئی کھوہ دے نیڑے ڈیرا پائی بیٹھا سی — اوہ لوک مسلمان ساہن —— اوہ دِن اوس مُلک نوں آزادی مِلن دے دن ساہن ۔ جِنّھوں ہُن پاکستان تے ہندوستان آکھدے نیں ۔

مرد بتیاں تیتیاں ورھیاں دا شبنیہہ جوان سی ۔ سِر تے چھوٹی جیہی پگ دے دو پیچا ول ۔ گل کُڑتا ۔ لک چوڑی نیلی دھاری والا چا —— نک نقشہ وی ول ای سی ۔ داڑھی تے کئی دِناں توں اُسترا نہیں سی پھیریا ۔ کبوتر دے کھنباں وانگوں ڈاہڈیاں وڈسیاں تھلّے نوں ملکیاں ہویاں مچھاں پھر تیلیاں تے تیز اکھاں —— پر ہُن جو ہی اوہ بُجھ بھُک جہیاں گیاں ساہن ۔ اوہ ڈاہڈا لم سلماں تے چوڑا چکلا سی ! پر موٹا نہیں سی ۔ اوہدا پنڈا ڈنڈاں پٹاں تے بداماں دا کمایا ہویا نہیں سی اوہ دُھلتی نستی کھا کے پلیا سی ۔

اوہدا ناں غلام محمد سی ۔ لوکی اوہنوں گاماں ، گاماں آکھدے ساہن —— اوہ چنگا بندہ نہیں سی ۔ اوہدے وِچ اکو ای چنگ سی ، اوہ ایہہ پئی اوہنوں آپنے چنگے ہون دا دعوی نہیں سی ۔ تے ایہہ گل اوہدے چہرے توں جاپدی سی ۔

تِن زنانیاں —— اِک بڈھی ۔ اِک جوان تے اِک اُٹھدی ہوئی جوانی — اِک گامے دی ماں —— دوجی تیویں ۔ تیجی بھین ۔

بڈھی پنجے نمازاں پڑھ کے ہندوواں سکھاں لئی بربادی دِیاں دعاواں

منگ رہی سی - اِک پھلور سنگھ نوں چھڈ کے - پھلور سنگھ نوں لوکی پھلورا کہندے سن اوہ جیہڑا اوہدے پتر دا یار سی -

تیویں پنجھیاں کو ورہیاں دی سی - سِدھا جیہا نک نقشہ اوہدے ویاہ نوں اٹھ دس سال ہون نوں آئے سن اجے تک اِک بلونگڑا جیہا وی نہ جمیا سی - گامے دے یار باش گامے نوں موہڈے ماردے ــــ "کیوں میاں! کیہ معاملے نیں؟"

تے گاماں چنگا بندا نہ ہوندیاں ہویاں وی آسمان وَل ویکھدا ــــ

"جو رَب دی مرضی"-

آہو میاں! اوکھے ویلے ربّ باہجوں کیہڑا کم آوندا اے"

اوہدی بھین ایشاں بالکل اوہدا الٹ سی ــــ سوہنی تے سوہنی وی ایج کے ــــ گامے دے کنّیں کیتوں ایہہ بھنک پے گئی سی - پئی ایشاں پنڈ دے اِک منڈے اللہ دتے نوں مٹھیاں نظراں نال ویہندی اے تے اللہ دتہ وی ایشاں دی جدائی وِچ ــــ

دو تاراں پٹل دیاں -

جدوں ماہی یاد آوے اکّاں بَل بَل بجھ دیاں -

گوندا رہندا اے ــــ گامے نے پکّ فیصلہ کر لیا - پئی جدوں وی ایشاں تے اللہ دتے نوں اوہنے کٹھیاں ویکھ لیا - گنڈاسے نال اوہناں دے سر لاہ دیوے گا ــــ گامے نے لکھ کوشش کیتی پر ایہہ افواہ سچ نہ بنی -

چوتھے دِکھتی جنداں دا ایہہ لمیاّ پٹیا قافلہ پیدل ای پاکستان جا رہیا سی -

اِہناں دی کہانی اوہناں دُوسرے لکھاں مسلماناں دی کہانی سی جنہاں نوں مشرقی پنجاب توں مغربی پنجاب وَل جان لئی مجبور کر دِتا گیا سی۔

گاماں — لٹیرا سی۔ قاتل سی، بدمعاش سی، ڈاکو سی، پر اِہناں ساریاں برائیاں دے ہُندیاں ہویاں بیجنا، تے گوڈنا وی اوہدا کم سی۔ جٹ جو سی!

ملک دی ونڈ دے بعد جاں چکے ساری خدائی اوہناں دی دشمن ہو گئی۔ گھڑیاں گنداں کوٹھے دی اوہناں نوں لکھان پیندے ساہن۔ اوہ دھرتی جیہڑی کدے ماں سی۔ اَج گرم ہو کے اینی کو تپ گئی سی پئی ننگے ودڈے اوہدے تے ٹُر وی نہیں سن سکدے۔ اوہ زمین جیہڑی اوہناں دا اُڑکا چوس کے سونا کھلیردی سی۔ اَج اوہناں دا لہو پی کے وی اوہدے بُت نہیں بھیج دے ساہن۔ تے اِک دِن گامے نے گھر آ کے آکھیا: "ہُن ساتوں جاناں ای پوے گا۔"

"شمیاں"؟

گاماں پاگلاں وانگوں ہنسیا تے اوہنے تِناں زنانیاں نوں بکریاں وانگوں گھر وں باہر ہِک دِتا۔

ایہدے بعد خونی نظارے۔ اگ۔ مار دھاڑ۔ قتل۔ بھکھ۔ تریہہ!

پھلور سنگھ گامے دا یار سی۔ بھیڑیاں کماں وچ سدا نال نال رہے سن۔ پر کے اوہناں کدے وی کوئی چنگا کم نہیں سی کیتا۔ پھلورے نے صلاح دِتی۔ پئی کسے قافلے نال جاناں ٹھیک نہیں۔ وڈھو ٹکی دا ڈر اے — گامے نیں سب کجھ پھلورے تے چھڈ دِتا۔ تے صلاح ایہہ ہوئی پئی میں تہانوں راتوں رات چوری چھپے اِک پنڈوں دُوجے پنڈ پہنچا دیاں گا۔

دِن ویلے اوہ لوک ساہ لیندے تے راتیں فیر ٹُرپیندے ——— اِک رات پھلورے نوں اویر ہو گئی اوہ نہ آیا۔ تے مالک مکان جیہڑا بہُت اڈراکل سی آکھن لگّا ——— "بھئی! اَج رات جلے دا اڈا اے تہاڈا ایتھوں چلا ای جاناں چنگا اے۔ نہیں تے تہاڈے نال میرا وی گھٹ بھریا جائے گا"

پنڈوں باہر دی جان دا خطرہ کُجھ گھٹ نہیں سی پر مجبوری سی۔

گاماں رب دے آسرے تِناں زنانیاں نوں نال لے کے اوتھوں ٹُرپیا ——— اوہ بھاویں کِتناں ای تگڑا تے جِگرے والا سی اوہنوں آپنیاں باہواں تے وی بڑا مان سی پر ہتھیار بند بندے دے نال لڑنا اوہدی ہمتوں باہری ——— نالے زنانیاں دا ساتھ ——— اوہ ٹُردے رہے ——— دِنیں اوہ بیلیاں، جھاڑیاں یا کِسے ہنیرے کھوہ وچ لُک رہندے تے جد رات پیندی، اوہ مُڑ ٹُرپیندے ——— پھلورے توں وِچھڑیاں اوہناں نوں دو راتاں لنگھ گیاں سَن تے تیسری لنگھ رہی سی۔ رات بِھج گئی۔ پر اوہ اجے ٹِکانے نہیں ساہن ——— چاننی رات سی۔ پر آسمان تے ماڑی جہی دُھند ہون کر کے چاننی بڑی رکھی تے اُداس لگ رہی سی۔ اوس ویلے اوہ اِک کھوہ دے نیڑے ڈیرا پائی بیٹھے ساہن۔ جیہڑا اُدتاں توں اُجڑیا پیا سی۔ کھوہ دی مُنّی ڈھے چُکی سی ——— دو بچیاں کندھاں ایس گل دیاں گواہ ساہن کہ کدے ایتھے وی بندے کھوہ دی ٹِنڈاں نوں وِچ ہزاراں گیت کھیڈدے ہون گے الھڑ مٹیاراں دے ہاسے کھِڑدے ہون گے۔ ایہہ تھاں باقی دی دھرتی کولوں کُجھ اُچی سی۔ گاماں بیر چُک کے ایدھر اودھر ویکھدا رہیا۔ اوہ دینویں انگل

نال ای لنگھدے وَلی وَدھہ رہے ساہن ۔ اُوہناں نُوں کجھ پتہ تھوہ نہیں سی پئی اوہ ایس ویلے کتھے نیں تے پاکستان دِیاں حدّاں ایتھوں کِنیاں کُو دُور نیں —— اوہ اَدھ موئے ہوئے ساہن ۔ جے رکتے پھلورا اوہناں تَوں نہ وِچھڑدا تے نِخرے ہُن تیکر اوہ اپنی منزل تیک پہنچ وی گئے ہُندے ——

بُڈھی ماں دے ڈھلکے ہوئے چہرے تے بجھیاں بجھیاں اکھاں وِچ اُداسی تے تھکیواں جھاتیاں مار رہیا سی —— ربیویں نُوں نِت بھکھ ترہیہ دِی پریشانی تے عزّت آبرو دے خوف نیں ۔ اَدھ موئی کر دِتا سی ۔ اوہدا سِر ڈھلک کے کندھ دے نال جا ٹکیا ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ایشاں وِچ ہالے دَم سی ۔ اوہدے وَالاں نیں جھک کے اوہدے چہرے نُوں ڈھک دِتا سی ۔ پَر اوہدے پتلے پتلے بُل ۔ تیکھی تلوار نک تے گھنیاں بھنواں صاف دِس رہیاں ساہن —— اُداس تے پھکّی جانی نیں اوہنوں انج بنا دِتا سی ۔ جویں اوہ کوئی مصناں ایں ——

بیٹھے بٹھائے گامے نُوں خیال آیا ۔ " ہو سکدا اے ۔ ایشاں تے اللہ دِتے والی گل ٹھیک ای ہووے ۔ پَر اَیتکی اوہنوں ایس خیال تے غُصّہ نہیں چڑھیا ۔ نکی جہی بھولی بھالی ایشاں کدی چورا کھیں بھرا وَل تے ویکھدی تے مُڑ اکھاں نیویاں کر لیندی ۔ ۔ ۔ ۔ اوہ چھوٹے ہُندے توں ایس بھرا کولوں بہت ڈردی سی ۔ پر سہیلیاں نال رَل کے آپنے اُجڈ تے اکھڑ بھرا دی سلامتی دے گیت گوندی رہندی ۔

چاننی چھکے دُاوگ پئی ۔ پِپل دیاں پتیاں نے گندے پا پا کے گامے

نوں ہُونے دِتے ۔ اوہ اِک دم کھلو گیا ۔

" سانوں چلنا ای چاہی دا اے "

زنانیاں وِی گوڈیاں تے ہتھ رکھ کے اُٹھ کھلوتیاں ۔ اوہناں وِچوں کِسے نوں وی ایہہ پتہ نہیں سی پئی اوہناں کِدھر جانا ایں ۔ سبھے ڈِگ دے ڈھیندے اِک پاسے ٹُر پئے ۔

ہولی ہولی تُر دے جاندے اَجے اوہ تھوڑی دُور ای گئے ساہن جے گامے دے پیر رُک گئے ۔ زنانیاں وِی کھلو گیاں ۔ زمین اُچی نِیویں سی ۔ دُور دُور تک آبادی دا کوئی ناں نشان نہیں سی ۔ نالے اوہناں نوں آبادی نال کیہ سی ۔ اوہ تھک ٹُٹ کے چُور گئے ساہن ۔ اوہناں دا اُوں لُوں اِنج جاپدا سی جویں ہیٹھ کلیجے تے پتھر دی سِل رکھ دِتی ہووے ۔

گاماں کھوئیاں کھوئیاں نظراں نال چارے پاسے ویکھن لگا ۔ نیڑے ای اِک اُجڑیا ہویا اِٹاں دا بھٹھ سی ۔ اِنج لگدا سی جویں کئی چِراں توں اوہنوں کِسے نہیں چھیڑیا ۔ دُور دُور کوئی بندہ پرندہ نظر نہیں سی آوندا ۔ ایہہ گل اوہناں لئی چنگی وی سی ۔ پر دُکھ تے ایس گل دا سی ۔ کہ اوہناں نوں آپنی منزل دا پتہ نہیں سی — خبرے اوہناں نوں کِنے کوہ پینڈا کرنا پوے — کِنے کوہ کالے کوہ — !

گامے نوں گرمی آ رہئی سی ۔ اوہنے بھوں کے زنانیاں وَل ویکھانے اوہنوں بڑا ترس آیا ۔ ایہہ معصوم — بے گناہ ، بھولیاں بھالیاں صورتاں — فیر اوہ پہلی دی وَٹ تے بہہ گیا ۔

"تھوڑا کو ساہ لے لیئے"

تینے زنانیاں کجھ آکھن توں بغیر بہہ گیاں۔

دُور —— بڑی دُور —— "جتھے کھیت آساناں نال جا کے رل دے ہے

ساہن کاروواری چو بہہ پاسیں ویکھ کے اوہ اوہیڑ واہے بولن لگا"

"خورے پاکستان کیتھے اے!"

بُڈھی ماں دیاں اکھاں اسمان وَل اُٹھ گیاں ——

"اللہ! ساتوں چھیتی آپنے پیاریاں دے مُلک وچ پہنچا"

اوہناں عزت آبرو والیاں نوں آپنی عزت آبرو دا ڈر سی۔ اوہ اک واری عزت آبرو نال پاکستان وِچ پہنچ جاناں چاہندیاں ساہن۔ بھانویں اوتھے جا کے اوہناں نوں موت ای آ جاوے!

گامے نیں تاریاں توں نگہ ہٹا کے کھیت دی بھربھری مٹی مُٹھ وچ لے کے بڑے غور نال اوہنوں ویکھن لگا۔ اوہنے مٹی نوں دبایا۔ ہوا ٹھنڈی سی۔ ایدھر اودھر جال وانگوں پھیلے ہوئے کھیتاں دیاں وٹاں تے نگہ پھیری جیہڑی اک دُوجی نوں کٹ دیاں وَڈھ دیاں اسمان تک جا پہنچیاں ساہن —— پر گامے دیاں نظراں پاکستان دی زمین۔ پاکستان دیاں کھیتاں۔ پاکستان دیاں بھاڑیاں نوں بھال رہیاں ساہن۔

فضا بڑی اوداس سی —— پر اوہدے وِچ ایناں کو امن تے سکون سی۔ پئی اِک واری تے اوہناں زنانیاں نوں وی یقین ہون لگا۔ پئی اوہ کالی کملی والا اوہناں نوں عزت آبرو نال —— اوہناں دی منزل تے اپڑائے گا!

گاماں تڑک اِک جھٹکا نے کے چوکنا ہو گیا۔ اوہنے آپنی اِک بانہہ زنانیاں دی حفاظت لئی اوہناں دے اگے کر دِتی، تے دُوجی بانہہ اکھ جھمکن وِچ چُھری تے جا پئی۔ اوہدے پٹھے تن گئے۔ اوہدیاں اکھاں بھنٹے تے جا ٹکیاں — "آخر ہے کیہہ؟" — تے گاماں اِک دم تے تڑٹے اچیل ککڑ واںگوں باہنوں بھلا کے زمین وِچ پیر گڈ کے اگانہہ وِدھیا — "ایس بھنٹے دے پچھے ضرور بندے لُکے ہوئے نیں" — تے اوہناں نوں وی اِک بندہ نظری آیا۔ زنانیاں نیں سوچیا۔ پئی ہُن بچن دی کوئی سبیل نہیں۔

کنجھ پچھول بھنٹے دیاں ٹُٹیاں دیاں اڑاں تے بیٹی دے ٹُٹے پچھوں اِک سکھ اکلا ای اگے وَدھیا — اوہ وی گامے واںگوں لمّا تمّا تے چوڑا چکلا سی۔ پَر ڈھال توں اوہ وی چنگا بندہ نہیں سی جاپدا۔ اوہ ہولی ہولی اگے وَدھ رہیا سی۔ "خبرے اوہدے پچھے اوہدے جوگی وال لُکے بیٹھے ہون" — ایہہ دھیان آوندیاں نال ای گاماں رُک گیا۔ پر اوہ سایہ ہُن بالکل نیڑے آ گیا سی۔ ایتھوں تیک پئی گامے دے تنے ہوئے پٹھے ڈھلے ہو گئے — "ایہہ تے بھلورا اے" — تے خیر —! اوہ سچ مچ بھلورا سی — اوہناں نے اِک دُوجے نوں گل دکڑی پا لئی۔ تے جدوں بھلورے نیں سب نوں ٹھیک ٹھیک ویکھیا تے آکھن لگا — "شکر اے۔ شکر اے!"

گاماں ہس پیا — "اسی خیریں آں!"

"پر تُسی ٹُر کیوں آئے؟ مینوں اُڈیکیا کیوں نہ تُسی؟"

گامے نے سارا قِصہ سُنا دِتا!

پھلورا بھڑک پیا۔ ایہہ تے اوہدی پہلے درجے دی بے وقوفی سی تے تہاڈی وی۔ افوہ! اوتھے پہنچ کے مینوں کنی پریشانی ہوئی۔ مینوں تے ایہو ڈر سی کتے تسی فسادیاں دے ہتھ نہ چڑھ جاؤ۔"

ایدھر اودھر دیاں گلاں دے بعد گاماں بولیا۔"یار اسی تے اینویں انکل نال ای آگئے آں۔ پتہ نہیں کتھے آں کتھے نہیں۔"

پھلورے نیں گامے دی بانہہ پھڑ لئی۔"اوئے گامیاں ہن تے لتی پاکستان دے وچ بیٹھے او۔ توں کیہہ سمجھی بیٹھا ایں پئی اوتھے جان لئی دریا پہاڑ پینے پین گے؟"

گاماں ہکا بکا رہ گیا۔"سچ؟ کتھے دے پاکستان؟"

پھلورے نے ہتھ نال اشارہ کیتا۔"اوہ ویکھ پاکستان دے کھیت۔"

اوہ چارے پھلورے دے نال تیز تیز ٹر پئے۔ اجے اوہ تھوڑی دور ای گئے ساہن تے پھلورا رُک گیا۔ لئو ہن ایتھوں پاکستان دے کھیت شروع ہو جاندے نیں۔ ہن تہانوں کوئی خطرہ نہیں۔"

زنانیاں دی چال جنگلی چکوریاں وانگوں تیز ہو گئی۔ گاماں دو کھیت تے تیر وانگوں پار کر گیا۔ فیر اوہ رکیا۔ زنانیاں اوہدے پچھے تیز تیز ٹریاں آ رہیاں ساہن۔ گامے دیاں باچھاں وچوں ہاسا پھٹ رہیا سی۔ بھوں کے آکھن لگا۔"اماں! اسی پاکستان وچ آ گئے آں۔"

معصوم عورتاں نیں کھلو کے ایدھر اودھر ویکھیا تے دل وچ خدا دا شکر ادا کیتا۔

تھوڑا چر ٹھہر کے گامے نیں دوہاں ہتھاں وچ کھیت دی بھر بھری مٹی پھڑی۔ اوہنوں آپنے چہرے نال لایا کجھ دیر غور نال اوہنوں ویکھدا رہیا۔ ہوا ٹھنڈی سی۔ فیر بھیں کے جال وانگوں پھیلے ہوئے کھیتاں دیاں وٹاں تے نگاہ کیتی۔ جیہڑیاں اک دوجی نوں کٹ دیاں دوڑدیاں اسمان تک جا پہنچیاں سن۔ اوہ کسے ڈونگھی سوچ وچ کھو گیا!

فیر اوہنوں خیال آیا۔ پئی پھلورا اوہدے نال نہیں ـــ پھلورا دو کھیت پچھے دھندلی چاننی وچ اڈیل ٹٹو وانگوں زمین وچ پیر گڈ کے کھلوتا سی۔ اوہدی ڈھلی پگ دا شملہ ہوا وچ اڈ رہیا سی۔ اوہدی لمی لشھ دی بھنجی شام اوہدے سبھے کَن دی لونوں چم رہی سی۔

بڈھی ماں پھلورے دَل ویکھ کے آکھن لگی: "میں پنجے ویلے نماز پڑھ کے ایہہ سیلئی دعا منگاں گی"۔

بھولی زنانی ایہہ بھل گئی۔ اک شخص دے حق وچ دعا کرن نال شاید کیہی ساریاں دے گناہ کس طرح بخشے گی!

الوداع آکھن لئی گاماں ہولی ہولی قدم چُک دا آپنے بڈھے پھلورے دَل ودھیا۔ اوہدے پیر من من دے ہو رہے سن اوہ جاندا سی۔ پئی پھلورا دو کھیت پچھے کیوں رک گیا اے۔ تے فیر اوہ دوں جدوں دونویں نال نال کھڑے ہوئے۔ قد کاٹھ تے ڈیل ڈول وچ دونویں اکو جہے سامن۔

پھلورے دے منہ تے بھدی جہی مسکراہٹ کھنڈ گئی جویں اوہ آکھ رہیا ہووے۔

"گامیاں! توں مینوں ملن لئی پاکستانوں آیاں ایں۔؟"

گامے نے آپنے ملے قد نوں ہور دی اتاں کر لیا ۔ تے آپنے سامنے دے گبھرو جٹ نال اکھاں ملائیاں — اوہدیاں گھنیاں مچھاں ٹلیاں — اوہنے بھلورے دا چوڑا چکلا ہتھ آپنے ہتھ وچ لے لیا

تے فیر —!

جویں آپنی بھرپور مردانی آواز وچ جواب دِتا

"آہو بھلوریا!"

پنجابی فلماں

ہورناں دا تے مینوں پتہ نہیں کیہ خیال سی پر جدوں میں ہیر رانجھا تے سوہنی مہینوال نوں آپس وچ اردو گل بات کردیاں ویکھیا تے مینوں ایہہ گل چنگی نہیں سی۔ فلماں اوہ بہتیاں نہیں ساہمنے پر مینوں کھیچ آوندی سی۔ پئی ایہہ لوکی ایہناں فلماں دے کرداراں وچ لاچے بنھ کے گجرات تے جھنگ دی مٹھی بولی نہیں بول دے تے ایہہ کیہدی بولی بولدے۔ وٹ پلی ہیر تے رکھ کے تے گل دا اثر کیوں نہیں کے تے بولنوں رہ۔ تسیں آکھو گے کہ ایہہ ایسی لئی ہویا جے میں آپ پنجابی آں بالکل ایہو گل۔ میں آپ پنجابی آں ایسی لئی میں ہیر رانجھے تے سوہنی مہینوال نوں گجرات تے جھنگ دی ہٹی توں دور نہیں کر سکدا۔ جیہڑے لوکی پنجابی روایتاں توں واقف نہیں اوہناں لئی ہیر رانجھا تے سوہنی مہینوال اردو وچ

اوس طرح ای سی جس طرح لیلیٰ مجنوں تے ۔ وامق عذرا ۔ اونہاں نوں صرف
اوہدی کہانی نال واسطہ سی ۔ اوس کہانی دی روایات نال کوئی تعلق نہیں سی اوہناں
نوں ۔ کہ جے کرداراں دے سارے پہلو اُجاگر ہندے نیں یا نہیں ۔ یا
اوہ پیشکش اوس خطے دی ساری فضا اُبھاردی اے یا نہیں ۔ بعضیاں نوں
شاید اصولاً اختلاف ہووے ۔ کہ اک خطے دی کہانی صرف اوسے خطے دی
زبان وچ ای بنائی جاندی تے اَج اسیں "گُڈ ارتھ" تے "علی بابا" توں
محروم ای رہ جاندے ۔ پر میرا مطلب کہن دا ایہہ وے جدوں پنڈ دے
گبھراں دا مُنڈا مجھ دی پِٹھ تے پُٹھا بہہ کے تے اِک ہتھ کن تے رکھ
ہیک لاندا اے ۔ تے بولیاں پاندا اے ۔ تے فیر جدوں اوہ گڈی تے
بہہ کے گوندا اے ۔ تے میرے جہے بندے لئی ۔ جنہاں ایہہ گلاں اکھیں ویکھیاں
تے کنّیں سُنیاں ہوون اوہدے لئی کیہ کیتا جائے ۔

ضروری اے پئی اوہدی تسلی اوس طرح ای ہو سکدی اے کہ اوہ گون
اوہ سُراں اوسے انداز وچ پیش کیتے جاہن جس طرح اوہ ہُندیاں نیں ۔
ایتھے اُردو دا نبیڑنا ذرا مشکل اے ۔ ایہناں کڑیاں دا جو سواد پنجابی نوں
پنجابی زبان وچ آؤندا اے ۔ اوہ اُردو وچ نہیں آسکدا ۔ میں صرف دیہاتی
فضا دی گل کر رہیاں ۔ شہری فضا دی نہیں ۔ ایس لئی کہ شہری فضا میرے
خیال وچ اُردو وچ ادا ہو سکدی اے ۔ بلکہ اوتھے اُردو پھبدی دی اے
تے پنجابی اوکھڑی اوکھڑی لگدی اے ۔ جس فلم دی کہانی خاص طور تے دیہاتی
ہووے تے اوہدے کردار مخصوص دیہاتی کردار ہوون ۔ تے جس فلم دا مقصد دیہات

دی فضا نوں پیش کرنا ہووے تے اوہدے لئی چنگا اے پئی اوہ اوستھے ای دیہاتی زبان وِچ آدا ہووے ۔

میرا اندازہ اے کہ پنجاب دے پنڈاں دے بارے وِچ جیہڑیاں فلماں بنن اوہ پنجابی بننیاں چاہی دیاں نیں ۔"

میتوں یقین ایں پئی ایہ فلماں اوہناں فلماں کولوں زیادہ مقبول ہون گیاں ۔ جیہڑیاں اوسے فضا نوں اردو وِچ پیش کرن گیاں ۔ فلم دا موضوع اِی بہت حد تک فلم دی زبان دا فیصلہ کردا اے پکّر دیکھیا ہونا ایں ۔ پئی جیہڑیاں فلماں ہندو تہذیب نال تعلق رکھدیاں ساہن ۔ اوہناں دی زبان زیادہ تر ہندی آمیز ہندی سی تے جیہڑیاں فلماں دا تعلق اسلامی تہذیب نال ہندا سی اوہناں وِچ فارسی دا رلا ہندا سی ۔ جے ایہ گل تاثیر پیدا کرن لئی ہندو مسلم تہذیباں دے پیش نظر گراں نہیں گزردی تے صوبائی روایات نوں پیش کرن لئی وی گراں نہیں گزرنی چاہی دی ۔

اردو فارسی آمیز چل سکدی سی تے ہندی آمیز اردو وی چل سکدی سی ۔ تے ہن وی اپنی اپنی جگہ چل دیاں نیں پر پنجابی آمیز اردو نوں قبول نہیں کیتا جاندا ۔ ایس لئی بہترا ہیوای اے ۔ جے پنجابی فضا پیدا کرنی ہووے تے ساہنوں پنجابی زبان اختیار کرنی پوے گی ۔"

ہن تک بہتے پڑھے لکھے لوک پنجابی نوں ہاسا ٹھٹھا سمجھدے رہے نیں ۔" اردو یا انگریزی وِچ گلاں ہو رہیاں ہون تے مسخرا اُڈا رہا ہووے ۔

دا فقرہ بول دِتا یا کسے دی نقل اتارنی ہوئی تے پنجابی وِچ ادا کر دِتی ۔ ایہو حال پنجابی دیاں فلماں دا اے ۔ ایہہ فلماں نہیں بلکہ گھٹیا جہیاں نقلاں ہوندیاں نیں تے بھنڈ دیاں نقلاں وِچ بعض بعض ٹکڑے ایہناں کولوں وی چنگے تے وَدّیا ہندے نیں۔ ساڈے بہتے پروڈیوسر محض ایس لئی پنجابی فلماں بناندے نیں ۔ پئی لوکاں توں چنگی بھلی پنجابی بول کے ۔ گل کوئی ہووے نہ ہووے ہسا اینویں لئی دا اے ۔ پُٹھا سِدھا لہجہ اختیار کر کے تے اُلٹیاں سِدھیاں حرکتاں کر کے اوہ آپنا مقصد حل کر لیندے نیں ۔

اِک واری اِک پروڈیوسر نال گل ہو رہی سی ۔ پنجابی فلماں دا تذکرہ ہویا ۔ کسے شخص نے کسے پنجابی فلم دے بڑے تنگے جہے نقص وَل اشارہ کیتا تے اوس پروڈیوسر نے آکھیا ۔ چلو کیہہ ہویا یار ۔ فلم وی تے پنجابی دی سی ناں ! لاہور نہ بھلے گا تے لائل پور چل جائے گا !

جے ساڈے پروڈیوسراں دی ایہہ حالت ہووے ۔ پئی فلم وِچ عام نقص ایس لئی چھڈ دین تے دور کرن دی کوشش نہ کرن ۔ پئی پنجابی وِچ سب چلدا اے ۔ تے فیر افسوس دے اظہار توں ہور کیہہ کیتا جا سکدا اے ۔ جنہاں پروڈیوسراں دے سامنے فلم بنانا نہ ہووے بلکہ اوہنوں ڈنویں رہیڑناای ہووے ۔ تے اوہناں دے ہتھاں وچ ایس صنعت دا مستقبل کد روشن ہویا ۔

سچی گل ایہہ وے کہ ساڈے پروڈیوسراں وچ خلوص نہیں ۔ نہیں تے پنجابی فلماں دا ایہہ حال نہ ہووے ۔

اِک چیز جیہڑی مینوں پنجابی فلماں دے مکالمیاں وچ بڑی تکلیف دِہ

حد تک گراں گزردی اے سادہ اُوہناں دا ذومعنی الفاظ تے ترکیباں دا استعمال اے۔ مثلاً کوشش ایہہ ہُندی اے کہ کدی جان بجھ کے، کہ کوئی ایسا فقرہ یا لفظ ورتیا جائے۔ جیہڑا آپنا اصلی مطلب تے ضرور بیان کرے پر نال نال در پردہ فحش مطلب وی بیان کر جائے یا فحش گل وَل اشارہ کر جائے۔ تے ساڈے گھٹیہ پڑھے لِکھے لوکاں نُوں ایہہ گلاں وقتی طور تے ذرا کھڑکا دیندیاں نیں۔ ایس لئی پروڈیوسر سمجھدا اے۔ پئی ایہدے نال اوہدی فلم دی مقبولیت وَدھدی اے۔ حالانکہ اکثر لوکاں تے اُوہدا اُلٹا اثر ہُندا اے۔ بعضے اِہناں فقریاں تے کِھڑ کِھڑا اُٹھدے نیں تے بعضے شرم نال آپنا سِر نیواں کر لیندے نیں۔ اَج تُسی کسے پنجابی فلم نُوں ویکھ لوو۔ ایہو جہے فقرے بے شمار مِل جان گے ایہو حال بعض بعض پنجابی فلماں دے کسے کسے گانے دا وی اے۔ ایس بدتمیزی نُوں ختم کرن لئی نہ زیادہ محنت دی ایڈی لوڑ نہیں بلکہ تھوڑی جہی اخلاقی حِس دا جاگنا ضروری اے تے تھوڑی جہی احتیاط چاہی دی اے۔ ایہہ فقرے خود بخود اِی نہ آؤن گے۔

اِک تھوڑ پنجابی فلماں وِچ بڑی شدت نال محسوس ہُندی اے۔ پئی پنجابی فلماں وِچ جتھے ایہہ کوشش کیتی گئی ہُندی اے۔ پئی پنجابی کہانی نُوں خالص پنجابی بولی وِچ فلمایا گیا ہُندا اے۔ پر اوہدے نال گیتاں دیاں طرزاں وِچ پنجابی گیتاں دی جھلک نظر نہیں آوندی۔ بقول شخصے اوہ گیت بول دے نہیں۔ کہ ساڈا تعلق پنجاب دی سرزمین نال اے پنڈاں تھانواں دیاں کہانیاں نُوں سجان لئی سانوں بے شک اجہے گیت

ملن۔ جنھاں دے الفاظ نال فلم دی کہانی دا سدھا واسطہ ہووے۔ پر ایہہ ضروری اے۔ پئی کہانی دے موقعیاں لئی پنجابی دیہاتی گیتاں دیاں سُراں ضرور ہتھ آجاہن گئیاں۔ جیہڑیاں اوس فلم دی کہانی نال لگا کھا سکن۔ ایہدا اِک فائدہ ایہہ ہووے گا۔ پئی پنجاب دیاں گیتاں دیاں سُراں ریکارڈاں دی صُورت وِچ محفوظ ہو جاہن گیاں۔ بلکہ اوس فلم دِچ پنجاب دی فضا دِی گُونج وِی سُنائی دے گی!

تے اُہ کہانی وی بچ جائے گی!

ایہو گل ناچ دے بارے وِچ وِی آکھی جا سکدی اے۔ پنڈ دیاں کڑیاں نچ دیاں نیں۔ تے ایس طرحاں معلوم ہندا اے۔ پئی لاہور دے ہوٹل دی کسے کڑی نوں پنڈ دے کپڑے پوا نچوا دِتا اے۔ تا پنجاب دے پنڈاں وِچ کڑیاں دے نچن تے گون دی اوہ روایت ای نہیں جیہڑی ہندوستان دے بعض ہور علاقیاں وِچ اے۔ پر موقعے موقعے تے نچدیاں وی نیں تے گاوندیاں وی نیں!

ایہہ گلاں زیادہ سوچ سمجھ کے نہیں آکھیاں، فوری طور تے پنجابی فلماں دے متعلق ایہہ سوال میرے ذہن وِچ پیدا ہوئے نیں۔ ایہناں تے تبادلہ خیال کیتا جا سکدا اے! ایس مضمون دا میرے نزدیک مقصد وی ایہوای سی۔ پئی کجھ گلاں کیتیاں، کجھ سُنیاں جاہن تے کجھ ہور کیتیاں جاہن! ہو سکدا اے کجھ گلاں اجیہاں نکل آون جنھاں نال ذہن دے جالے اُتر جاہن تے کوئی ہور چنگی گل ساہمنے آجاوے تے اوہ اتعلق ایہناں گلاں نال ہووے۔ پئی پنجابی فلماں بنن تے کیویں بنن تے کس طرح چنگیاں بنن!

٭

پنجابی دے پچھلے اَٹھ سو سال

پنجاب ۔ جس دے تقدیر دی چھری نے اَجے ٹوٹے نہیں کیتے سَن ۔ اُوس پنجاب دے وسنیک ہندو ہون یا مسلمان، سِکھ ہون یا عیسائی ۔ پنجابی بولی نوں سبھو اِی پیار کردے تے اپنا وَندے رَہ ۔ فیر بھاویں اُردو ہندی دا جھگڑا اُٹھ کھڑا ہویا اودوں دی اُونہاں جھگڑن والیاں دے گھراں تے گھرو کی مجلساں وچ پنجابی ای بولی جاندی رہی۔

بارھویں صدی عیسوی وِچ باوا فرید دے سمے لاہور، قصور، ملتان تے دلّی وچ مسلماناں دے سکول ۔ درسگاہاں جاری ساہن ۔ جنہاں وچ اوس سمے عربی تے فارسی پڑھائی جاندی سی ۔ ایہہ عربی تے فارسی طالب علم کیہڑی بولی وچ پڑھدے ساہن ۔ ملتانی لہندی پوٹھاری تے ماجھی وچ آپو آپنے علاقے دی بولی وچ ۔ باوا فرید جی عرب ۔ بغداد تے فیر دلّی حصار پڑھ کے تے پچھلے کُٹ کے پاک پٹن آئے تے آپنے شلوک آکھے ۔ اُہناں وِچ ملتانی شبد دی بِل دے نیں ۔ کیوں جو ملتان وا اِک پنڈ کھوتوال اُہناں دِناں وِچ پنجاب تے ہندی دا گھوڑا رنگ چڑھیا ہویا سی ۔ اجے فارسی عربی دے رنگ پھکے ساہن ۔ ایسے کارن باوا جی دے شلوک ہندی دا رنگ بُہتا رکھدے نیں تے عربی فارسی دا تھوڑا ۔

فارسی عربی سکولاں دے ذریعے ودھدی رہی پر پنجابی جنگل دے پھل

تے خود رَو بوٹیاں وانگوں ایہناں بندشاں یا امداداں توں بغیر ای وَدھ دی تے پھل دی رہی۔ لوک جیوں جیوں عربی فارسی اُتے ہندی دی تعلیم حاصل کردے رہ پنجابی تیوں تیوں آپنے آپ صاف ستھری تے نرول ہندی گئی۔

اکبر بادشاہ دا سماں آیا۔ شہنشاہ اکبر نے اِک ہندو راجپوت رانی نال ویاہ کیتا۔ رانی نے شہنشاہ اکبر نے نوں آکھیا۔ ساڈے وچ رواج اے۔ کہ جس دا ویاہ ہووے اُہ دیوی جوالا مکھی دے درشن نوں جاندا اے تسیں وی چلو۔ شہنشاہ اکبر نے من لیا۔ جد شہنشاہ اکبر جوالا مکھی دے درشناں توں گئے تے وٹالے (ضلع گورداسپور) دیاں مراسناں نے اکبر بادشاہ دے سواگت وچ چوپائی آکھی سے

ننگے ننگے پیریں اکبر دیوا آیا	پٹلیاں دا نیناں فرش وچھایا
بادشاہ لے کے مہارانی آیا	سونے دا سہرا سوہنے مکٹ سجایا

ایس توں معلوم ہندا اے۔ پئی ایس ویلے تک پنجابی بولی کافی منجھ چکی سی تے مسلمان مراسناں نے ہندو رانی نوں خوش کرن لئی ہندی وچ یاں اکبر بادشاہ نوں خوش کرن لئی فارسی یاں اُردو وچ یاں کانگڑے والیاں نوں خوش کرن لئی کانگڑی بولی وچ سواگت نہیں کیتا۔ سگوں اوس بولی وچ چوپائی آکھی۔ جہڑی پنجاب دے ہر وسنیک نوں پیاری تے سانجھی سی۔

شاہجہان دے سمے پنجابی بولی بنان دی پہلی وار کوشش کیتی گئی سے خالق باری ۔ حمد باری ۔ اللہ باری تے چھوٹے چھوٹے قاعدے سکول دے منڈیاں واسطے لکھے گئے۔ جنہاں وچ فارسی تے ہندی دے نال

پنجابی دی ورتی گئی۔

بیا برادر آ ڈرے بھائی
بہ نشیں مادر بیٹھ بی مائی

وچ بھائی مائی ٹھیٹھ پنجابی نیں تے ہور ایسے طرح شاہجہان دے وزیرِ اعظم نواب سعد اللہ خاں چنیوٹی نے کجھ عربی دے ترجمے تے قصے کہانیاں وی پنجابی وچ لکھوائیاں تے اینہاں تے انعام وی دتے۔ جویں حافظ معز الدین نابینا لکھ دا اے۔

اس عربی تھیں ہندی کیجے
سمجھے خلق سو کھتے لیجے
خاں سعد اللہ نے فرمایا
قصیدہ شرح امامی کہیا

اوہدوں تک پنجابی نوں وی ہندی ای آکھ دے سانْ تے اصل ہندی نوں سنسکرت آکھوانْدی سی۔

فیر اورنگ زیب دے سمے نواب جعفر خاں نے حافظ برخوردار نوں یوسف زلیخا دا قصہ پنجابی شعراں وچ لکھن دی فرمائش کیتی۔ جد اوس لکھیا تے نواب نے انعام دتا حافظ برخوردار لکھدا اے۔

نواب جعفر خاں فرمائش کیتی تاں ایہہ قصہ بنیا
ظاہر باطن راضی ہویا جاں ایہہ پڑھیا سنیا
اِک زمین عنایت کیتی بیگہ سٹ پچھانی،
جوڑا گھوڑا نقد دوایا سو روپیہ جانی

ایہہ انعام لوکاں دا حوصلہ تے شوق ودھان دا کارن ہوئے۔ لوکاں پنجابی ول رخ پھیریا تے قصے کہانیاں لکھنے تے ترجمے کرنے ڈھیرے شروع کر دتے

شہنشاہ اکبر دا راج پہلیاں ناں بڑے امن تے سکھ دا سی۔ لوکاں نوں کھان پین تے پہنن نوں رجواں مل دا سی۔ تے جد ڈھڈ وچ روٹی پئے جائے تسے گلاں سجھ، پیندیاں نیں۔ اوہناں نوں شعر شاعری دا چسکا لگ پیا۔

اودوں توں چوپائی۔ چوکلیا۔ چونکھیا دا رواج ہویا بیت فارسی وچ دو مصرعے دا ہندا اے ایہناں ایس دے چار مصرعے کر کے ایہدا ناں بیت رکھ لیا۔ پھیر اک دو بیت لکھن دی تھاں ۳۰۔۔۳۰ بیت رلن کے ایہناں دا ناں سی حرفی (۳۰ اکھری)، رکھیا "سی" فارسی وچ ۳۰ نوں آکھدے نیں۔

درزی دی ہیر۔ بھائی گورداس دیاں واراں۔ مسلماناں وچ احوال الآخرت پکی روٹی۔ نور نامہ۔ نجات المومنین ایسے سمے دیاں یادگاراں نیں مسلماناں نے فارسی شاعری دے اثر تھلے جے بیت چھوٹے بحر دیاں کو تاواں لکھیاں ستے نثر وچ سوال جواب نوں پکی روٹی رلن کے رواج دتا۔

مسلمان صوفیاں تے درویشاں باوا فرید۔ شاہ حسین۔ سلطان باہو۔ بلھے شاہ ہوراں نے صوفیانہ رنگ تے کافیاں نوں اپنایا۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ دے سمے ہاشم شاہ دے دوہڑے، شاہ محمد دے بیت قادریار دا پورن۔ امام بخش دا شاہ بہرام۔ پنجابی بولی دی شوبھا ودھاندے رہے۔ مسلمان شاعراں نیں مذہب۔ معرفت تے عشق نوں اکو جہیا اپنایا۔ جے مولوی عبداللہ عبدی نے باراں انواع لکھے۔ ہورناں نے پکی روٹی۔ روشن دل۔ نجات المومنین۔ احوال الآخرت تے ہور مسئلے مسائل دیاں چھوٹیاں وڈیاں کتاباں لکھیاں۔ صوفیاں نیں کافیاں۔ شبد تے شلوک آکھے۔ تے ہو گیاں

نے عشق عاشقی دے قصے کہانیاں - ہور اخلاقی کتاباں جنگ نامے جویں جنگ احد - جنگ نرتیوں - جنگ قاسم - جنگ زین العابدین آکھے - تے بیت الف ب دا لکھ کے سی حرفی نوں رواج دتا -

بعد انگریزی آئی - ملکہ وکٹوریہ دا راج آیا - پنجاب والیاں نوں پھیر کجھ سکھ چین ملن لگا - فیر بیت بازی تے قصے کہانیاں نے زور پھڑیا -

سکھاں تے دھار مک ہندواں تے ہندوانی تے مسلماناں نے کجھ دھارمک کجھ عشقیہ - کجھ اخلاقی تے کجھ رنگین کوتا لکھنی شروع کیتی تے ہن مشاعرے رواج پان لگے -

کرنل ہال رائیڈ نے لاہور وچ محمد حسین آزاد تے مولانا حالی دی مدد نال اردو مشاعرے شروع کیتے تے اوہناں وچ نظماں پڑھیاں جان لگیاں اوہناں دی ویکھو ویکھی پنجابی دے مشاعرے وی ہونے شروع ہوئے تے بیت بازی زور پھڑن لگی - ایسے ویلے پنجابی دل سبھ توں بہتا رخ مسلماناں دا ہویا - اوس توں گھٹ ہندواں دا - اوس توں گھٹ سکھاں دا تے اوس توں گھٹ عیسائیاں دا سی -

مسلماناں نیں انیک طرح دے قصے لکھن دے نال قرآن مجید تے حدیث شریف دے پنجابی وچ ترجمے کیتے - تے مسلے مسائل دیاں کتاباں لکھیاں -

ہندواں نے پورن بھگت - روپ بسنت - گوپی چند - راجہ بھرتری تے راجے مہاراجیاں دے قصے لکھے سکھاں نیں کجھ دھارمک تے صوفیانہ کلام رچیا - عیسائیاں نے انجیل تے ہور آپنے مذہبی قصے کہانیاں نوں

پنجابی رنگ دا چولا پوایا۔ اِک لُغات دِی لِخی تے کجھ تبلیغی کوتاواں لِکھیاں۔

اُساں جاناں بلہے دی بیری ٹھاکر بول دے کیوں نہیں

ایس ویلے مسلماناں دے وَڈے گڑھ مُلتان۔ لاہور تے قصور ساہن۔ تے عیسائیاں دے لدھیانہ۔ سیالکوٹ تے لاہور۔

ہاشم شاہ

اَج توں دو سو ورھے پہلاں پنجاب وِچ وَڈھ پ لین واسطے سکھ بھج دوڑ کر رہے سن۔

اِہناں دِیاں سواہریاں جنگاں نے ایس دھرتی نُوں انسانی خون نال ال گسنبہ بنا رکھیا سی۔ اِہناں دِناں وِچ اِی انسانی ہمدردی دا پیغام دین والی اِک ہستی ظاہر ہوئی۔ جنہوں دُنیا ہاشم شاہ دے ناں نال جان دی اے!

ہاشم شاہ ہوری اِک صُوفی شاعر ساہن۔ اِہناں دے متعلق اُنج تے بہت ساریاں گلاں سُنن وِچ آوندیاں نیں۔ پر کتاباں وچ اِہناں دا ذکر بہت گھٹ اے!

ہاشم شاہ ضلع امرتسر دے اِک پنڈ جگ دیو وچ سنہ ۱۱۹۶ ہجری وچ پیدا ہوئے۔ اینہاں دے پیو دا ناں قاسم شاہ سی۔ جیہڑے ایسے پنڈ وِچ ترکھاناں کم کردے ساہن۔ اوہناں نُوں بال پنے وچ ای علم حاصل کرن

وڈا شوق سی جیہڑا کہ اوہناں آپنے زمانے دی رواجی تعلیم وچ انتہا کر دتی ۔ فارسی تے عربی دے مطالعہ دا بڑا پکا کیتا ہویا سی ۔ ایسے کر کے اوہناں دے کلام وچ عربی فارسی دے لفظ تے ترکیباں بہتیاں مل دیاں نیں ۔ شعر دا شوق قدرت ولوں اوہناں دی طبیعت نوں ملیا سی ۔

بابا بدھ سنگھ آپنی کتاب "پریم کہانی" وچ لکھدے نیں :

"ہاشم شاہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دربار دے راج کوی یا ملک الشعرا سن ۔ پر رنجیت سنگھ دیاں کتاباں وچ ایہناں دا راج کوی ہونا ثابت نہیں ہوندا ۔ ہاں دربار نال ایہناں دے میل جول دا ذکر ہے ۔ ایہہ پتہ ضرور لگدا اے پئی رنجیت سنگھ بدھ ملک گیری توں ڈھیلا ہویا ۔ تے ادب فن ول دھیان کیتا تے ہاشم شاہ ہوراں دے دوہڑے بڑے سندا ہندا سی ۔

آپ دا ایہہ عقیدہ سی پئی ہندو مسلماں تے سکھ انسان ہون دی شکل وچ سارے اکو جہے نیں ۔

انسانی برادری دے ایس درس توں ہر مذہب تے ملت دے لوک اوہناں دی عزت کردے سن تے سکھ تے خاص کر کے اوہناں دی بڑی قدر تے آبرو کردے سن ۔

انسانی محبت دے درس دے نال نال تے حکمران ٹولے دے ظلم ستم دے خلاف وی اپنی آواز اچی کردے رہندے سن ۔

کہہ سی حال حقیقت ہاشم ہن دیاں بادشاہاں دی

ظلموں کوک گئی اسماناں دکھیا روز دلاں دی
آدمیاں دی صورت دِسدے، راکش آدم خورے
ظالم چور پلیت زناہی موت خدا اوس گورے
بس ہُن ہور نہ کہہ کجھ ہاشم جیوں تب رکھے رہنا
ایہہ گل نہیں فقیراں لائق بُرا کِسے دا کہنا

ایہو جیہے شعر آکھن والا شاعر نہ کِسے دربار دا درباری بن سکدا اے تے نہ ملک الشعرا ای ہو سکدا اے۔

ہاشم شاہ ہوری صوفیاں دے قدماں تے ٹُردے رہے ہن۔ پر اوہناں آپ کوئی سلوک دی راہ نہیں کڈھی، تے اوہناں جو کجھ آکھیا اوہ عشق دے جام چھلک دے نظر آوندے نیں۔

منصور، شمس تبریزی تے دوجے ہور اوہناں جیہے عاشقاں دا عام ذکر کردے نیں۔ قصے وِتیاں کتاباں اوہناں دیاں تصنیف نیں۔

قصہ شیریں فرہاد۔ قصہ سوہنی مہینوال۔ قصہ سسی پنوں۔ گیان پرکاش تے دوہڑے یا دریائے حقیقت۔

قصہ سسی پنوں تے دوہڑے سدھراں نال پڑھیں ایس کر کے اوہناں نوں بہتی دی شہرت ملی۔ قصہ سسی پنوں نوں سر دے چیر ڈیچل تے ردمن محمد خاں دیچ لکھیا۔ تاں جے پنجاب دیس دے ایس ڈوہان نوں وی آپنے وطنیاں نوں وی سنا سکن۔

قصے دی بنیاد اِک سِندھی کہانی تے رکھی گئی اے، ایس قصے نوں حافظ

برخوردار تے غلام رسول ایس توں پہلاں نظم کر چکے سا ہن ؛

ہاشم دے قصے دی انوکھی صورت ایہہ وے - پئی او ہناں سسی پنوں دے عشق نوں مجازدے رنگ وچ نہیں سگوں حقیقت دے رنگ وچ پیش کیتا اے۔ قصہ حمد باری تعالیٰ توں شروع ہندا اے - حمد دے اخیر وچ اک شعر اے - جیدے وچ قصہ لکھن دی غرض اینج بیان کیتی گئی اے ۔

سن سن بہت سسی دیاں باتاں کامل عشق کمایا
ہاشم ذرہ طبیعت کیتا دہم اُتے دل آیا

قصے دا مُڈھ اینج بنھ دے نے - شہر بھنبور وچ اک شخص آدم ناں حکومت کردا سی - ایہنوں لوک جام دے ناں نال بلاندے کو اندے سن - جام بڑا عادل تے ناں دا الاگمراہی سی - اوہدی کوئی اولاد نہیں سی - سدا اوہ فقیراں تے درویشاں نوں نذراں دیندا تے دعاواں منگاندا ۔

لیاں اڈیکاں پچھوں اوہدے گھراں دھی جمی - جدھا روپ چن جیہا مونہا تے سورج وانگوں لشکدا سی اوہدی پیدائش تے بجھے ہوئے دلاں وچ نور لا دتی - بڑیاں خوشیاں کیتیاں گئیاں تے جشن منائے گئے - کجھ دناں وچھوں دربار دا نجومی سدیا گیا - پئی کڑی دی قسمت دا حال معلوم کیتا جائے -

نجومی نے اوہدے ستارے دی ٹرہ بھال کیتی تے جام دے گھر دا نقشہ وگڑدا ڈٹھا - پر اوہ جام دے سامنے اوہدا حال بیان کرن توں ڈریا - ایس کرکے چپ دا چپ ای رہ گیا - جام اوہدے چپ دی وجہ پچھدا اے ۔

اڈک خوف اتار نجومی بات کہیں من بھانی   کامل عشق سسی نال ہوسی جدھم گ جہان کہانی

تے فیر

مست بیہوش تھلاں وِچ مرسی درد فراق رنجانی
ہاشم داغ لگاوگ گل نوں جگ وِچ ہوگ کہانی

سسی خبد جوان ہووے گی تے عشق حقیقی وِچ مبتلا ہو جائے گی تے درد فراقوں تپ دی ریت چھلے وِچ تڑف تڑف کے جان گوائے گی ۔ ہاشم! بے عزتی تے بدنامی دا داغ خاندان دے متھے تے لگے گا ۔ تے اِہدیاں کہانیاں نِکے وڈے دی زبان تے ہون گیاں ۔

جام تے اوہدی ملکہ نے نجومی دی پیشین گوئی سُنی تے کلیجہ پھڑ کے بہہ گئے ۔ آساں دا دیوا بُجھن لگا ۔ پان پت لہندی دِتی تے خاندانی شرافت دی چادر تار تار ہُندی نظر آئی ۔ اوہناں دی چانَنی دنیا ہنیری ہو گئی ۔ لٹی جاندی عصمت نوں بچان لئی پیو نے دھی دی محبت دا سنگھ گھُٹ دِتا ۔ ماں نے ماماتانوں عزت دی قربان گاہ تے چڑھاوا چڑھایا تے کڑی دے گل وِچ تعویذ بنھ کے لکڑی دے صندوق وِچ رکھیا ۔ کجھ لعل جواہر لگائے تے ادھی رات گیاں صندوق نوں دریا دیاں لہراں دے حوالے کر دِتا ۔

پا صندوق رڑدا سسی نوں نوح طوفان وگیندا
بیشک تانگ نہ ہاتھ لیادن ڈھول پناہ سنگیندا
پار اُرار بلائیں پھردیاں ڈانواں ڈول نہ میندا ،
ہاشم ویکھ نصیب سسی دا کیہ کجھ ہور کریندا
ٹُریا توڑ صندوق صدق دا چایاں رزق مہاراں

گردش فلک ہویا ئر گرداں باجھ ملاح کہاراں
آدم خور جناور جل دے راکش روپ ترائیں
نگر مچھ تے کچھ جلہوڑے نانگ سنساہ بلائیں
گھمن گھیر چوفیرے گھیرے ٹھاٹھاں لین کلاوے
لہراں زور کرن ہر طرفوں اِک آوے اِک جاوے

دریا ٹھاٹھاں مار رہیا اے۔ موجاں ٹیسیاں وانگر اُبھر دیاں نیں۔ قیامت دا۔ ولا پیا ہویا اے۔ جِویں دریا بندیاں دی پتھر دِل تے سِنبھی ہوئی حرکت نے اپنا غصہ کڈھ رہیا اے۔ موجاں انسانی بیدردی دا ماتم کر رہیاں نے۔ بے قرار تے بے چین لہراں سستی دا کھٹولا آپنے کچھڑ وِچ لے کے لگیاں جاندیاں نے ماں پیو محل دی اُتلی منزل تے سدھر تے بے آسی دی تصویر بنے کھلوتے نیں۔ تے صندوق رُڑدا دیکھ رہے نیں۔ صندوق رات دی اودری ہوئی چاننی وِچ سیاہ نقطے وانگوں دِس دا اے۔ ہُن اِہ سیاہ نقطہ دی نظراں دِچوں غائب ہو چکیا اے۔ قدرت ایس امانت نوں فیر انساناں تیکر اپڑاں دا سر بندھ کر دِی اے۔

اِک دھوبی۔ چدھاناں عطا اے۔ دریا دے کنڈھے کھلوتا کپڑے دھوندا اے اوہدی نظر اچانک صندوق تے پیندی اے۔ اوہ کپڑے چھڈ صندوق وَل جاندا تے اوہنوں کنڈھے تے لے آوندا اے۔ خبرے ایہدے وِچ کوئی خزانہ ہووے ایہہ خیال آوندیاں ایں اوہدا دِل سینے وچ چھالاں مارن لگ پیا۔ کنبدیاں ہتھاں نال صندوق کھول دا اے تے ایہہ ویکھ کے ڈاہڈا حیران ہوندا اے۔ پئی ایدے وِچ اِک معصوم بچی آپنے دُکھ درد توں بے خبر سُتی پئی اے!

عطا اوہنوں گھر لے آؤندا اے ۔ اوہناں دی کوئی اولاد نہیں سی ۔ دھوبن اوہنوں ویکھ ویکھ پھُلی نہیں سماندی تے اللہ دی دین سمجھ کے اوہنوں پالن پوسن لگ پیندی اے ۔

سسّی ہن کجھ وڈی ہو چکی اے ۔ دھوبن نوں اپنی ماں تے دھوبی نوں آپنا پیو سمجھدی اے ۔ اوہنوں ایس گل دا اُکا کوئی پتہ نہیں ۔ پر اوہ اِک اوپرے آلے دوالے وِچ پل پوس رہی اے ایس گل دا اوہنوں پتہ وی ہووے تے کیویں ۔

عطا تے اوہدی گھر دی اوہنوں آپنیاں اکھاں دا نور تے دل دا سرور سمجھدے نیں ۔

جوان ہندیاں ای سسّی دے روپ سوہپن دا چرچا دور دور ہون لگ دا اے بڑے بڑے بانکے ٹھیڈے دھوبی بن سور کے آؤندے نیں تے سسّی نوں ویاہ لجان دی سدھر ظاہر کردے نیں ۔ پر اوہ کسے نال ویاہ کرن تے راضی نہیں ۔ عطا دے اِک قریبی عزیز نوں وی انجیں بے اُمید ہونا پیندا اے ۔ اوہ بدلہ لین دی خاطر دربار وِچ اپڑدا اے ۔ تے سسّی دے حُسن جمال دا ذکر جام نال کردا اے ۔

سسّی دا ذکر سن دیاں ای جام نوں اِک بھُلی وِسری گل یاد آ پیندی اے پدری خون وِچ حرکت پیدا ہندی اے اوہدے ہنیرے سینے وِچ اِک مدھم جہی شعاع پیدا ہندی اے ۔ تے اوہ دھوبی دی دھی نوں بلا گھلدا اے ۔

سسّی جام نوں انکار کر دی اے پر اوہ بچپنا جہیا تعویذ جیہڑا اوہدے گل وِچ بجھا ہندا ای جام دے کول گھل دیندی اے ۔ تعویذ نوں دیکھ کے ملکہ تے جام دے سینے فیر مہر محبت نال بھرپور ہو جاندے نیں تے اوہ فیر اپنی نور نظر نوں بلا بھیجدے نے ۔ پر سسّی فیر انکار کر دی اے ۔

ہُن قُدرت دِی کھیڈ ویکھو - پئی شہر بھنبھور توں کجھ فاصلے تے کِسے رئیس دا اِک باغ اے - باغ وِچ ڈاہڈیاں سوہنیاں روشاں تے پُھل بُوٹے نیں - بادشاہواں تے شہزادیاں دِیاں تصویراں اوتھے لگائیاں گیاں نیں - عام شوقین باغ وِچ سیر تفریح واسطے آوندے نیں - ایس باغ دی شہرت دُور دُور اے ؎

سسّی سُنی تعریف ہمیشہ لائق مُشک ختن دی
اِک دن نال سیاں اُٹھ دَوڑی خاطر سیر چمن دی

سسّی اپنیاں سہیلیاں نال باغ دی سیر لئی آوندی اے تے سو اداواں نزاکتاں نال باغ وِچ پھردی پھراندی اے - تصویر خانے وِچ وی آجاندی اے تے تصویراں ویکھن لگدی اے ؎

ڈِٹھا نقش نگار کھلوتا صُورت سیم بدن دی
ہاشم ! دیکھ ہوئی دِل گھائل وانگوں کوہ شکن دی

کیچم دے شہزادے دی تصویر ویہندی اے تے کھلی کھلوتی بُت بن جاندی اے - کوہ شکن فرہاد وانگوں ایہدا دِل زخمی ہو جاندا اے تے باغ تھیں پرت کے گھر آوندی اے تے اوداس اوداس رہن لگ پیندی اے - نہ راتیں چین نہ دِنیں آرام !

فیر سسّی نوں اِک تدبیر سُجھدی اے - پیو نوں لکھ بھیج دی اے پئی مینوں بھنبھور دے ایس ٹِکانے تے زمین دِتی جائے جتھے بلوچاں دے کاروان اُتردے رہندے نیں تے اعلان کروا دِتا جائے پئی اوتھوں کوئی شخص گُزرے شہر وِچ نہ آوے جدوں تیک سسّی کولوں راہ داری نہ لوے -

جام سسّی دی درخواست منظور کر لیندا اے - سسّی آون والے کاروانان

دے بندے بندے نوں رل دی اے تے غال پچھدی اے ۔ اوڑک کیچم دے دو سوداگر وی آوندے نیں ۔ جنہاں کولوں اینہوں پنوں دا پتہ رل دا اے ۔ سسی کیچم دے سوداگراں نوں نظر بند کر دیندی اے ۔ تے رہائی دی نری اک شرط پیش کر دی اے ۔ کہ آپ پنوں آن کے اوہناں دی سفارش کرے ۔

شہزادہ پنوں اوڑک آوندا اے ۔ سوداگراں نوں تے رہا کروا دیندا اے ۔ پر سسی نال اکھاں چار ہندیاں ایں اوہ تھوں دا ای ہو رہندا اے ۔

شہزادہ پنوں دے مڑکے نہ آون نوں اوہدا پیو علی تے اوہدے بھرا بڑے بے چین ہندے نے ۔ اوڑک اینہوں لین واسطے کیچم توں تل کے بھنبور آوندے نیں شہزادی نوں پتہ لگ دا اے ۔ اوہ شاہانہ ٹھاٹھ نال اوہناں دی آؤ بھگت کر دی اے ۔ شام ویلے سارے اکو دستر خوان تے بہہ کے کھانا کھاندے نے تے گھر والے آپنے پروہنیاں نوں شراب تحفہ وی پیش کر دے نیں ۔ شراب پی کے دونویں بے ہوش ہو جاندے نیں تے بھرا پنوں نوں بے سرتی وچ ای اونٹھ تے بٹھا کے بھجا لیا وندے نیں ۔

سسی سو نفتے جاگدی اے تے اوہنوں پتہ لگ دا اے پئی پنوں بھا چکیا اے ۔ ہتھ آئی دولت دے کھس جان توں اوہ ڈاہڈی پریشان ہندی اے ۔ کلیجہ پھٹر کے رہ جاندی اے ۔ تے پتا ہندی اے کیچم دا اداوے ۔ دھوبن اوہنوں سمجھاندی اے طعنے وی دیندی اے ۔ پئی تیرے ایس طرح اوہ ڈک جائے سو

دھوبن ماں نصیحت کر دی آدھیا پوندا ہیں

دھوبن ذات کمینی کر کے چھوڑ گئے تدھ نا بیں

بھج بھج پھیر اوسے ول دوڑیں لاج اجے تدھ ناہیں
ہاشم! دیکھ دکھاں ول دھیا گھنڈ بلوچ بلائیں

سسی جواب دیندی اے ؎

مرساں مول نہ مڑساں جان تلی تے دھرساں
جد تک جان بدن وچ تن دے مڑنوں مول نہ ڈرساں
جے رب کوک سسی دی سنسی جا پلہ اوس پھڑساں
ہاشم! ہنیں شہیدن ہو کے تھل مارو وچ مرساں

سسی آخر گھر بار چھڈ کے پیروں ننگی نکل پیندی اے ؎

تھل وچ وال اکیلیں وچ سرخی سورج چمک قہر دا
ہاشم دیکھ احوال کلیجہ رہبر درد ہجر دا
چمکی آن دوپہراں ویلے گرمی گرم بہاری
تپیی لو وگے اسمانوں پہنچے مار اڈاری
آتش دا دریا کھلوتا تھل مارو وچ مارے
ہاشم پھیر پچھاں نہ مڑدی توں توں ہوت پکارے
نازک پیر ملوک سسی دے مہندی نال سنگارے
بالو ریت تپے وچ تھل دے جیوں جوں بھنن بھٹیارے
سورج بھج وڑیا وچ بدلی ڈردا لشک نہ مارے
ہاشم! دیکھ یقین سسی دا صدقوں مول نہ ہارے

گرمی دی بڑی شدت اے۔ بالو ریت انگیارے سٹدی اے۔ اسمان اگ

وساندا اے تے ایہہ سوہل ملوک ڈِگ دی ڈھیندی محبوب دے دیس دیاں منزلاں مار رہی اے ۔ پیراں وِچ چھالے نیں ۔ ڈِگدی اے تے کوئی چکن والا نہیں ۔ تریہہ نال زبان کنڈے وانگر سُک گئی اے دو گھُٹ پانی وی نہیں ملدا ۔ اوڑک گرمی دی تیزی تے تریہہ دی زیادتی نوں سہار نہیں سکدی ۔ تے آپنے محبوب پنوں نوں پکار دی ہوئی کھلے ڈھتے میدان وِچ ساہ تروڑ دیندی اے ۔

اِک رات سسی پنوں نوں خواب وِچ ایہہ آہندی ہوئی سنائی دیندی اے ۔ پئی او ہنے پنوں دے وصال لئی جان دے دتی اے ۔ پنوں سویلے گھروں بے وساہ ہو کے نکل دا اے ۔ تے اونٹھ تے سوار ہو کے محبوب دے دیس دا راہ لینداا تے بجنبور ایڑ کے دیکھدا اے پئی سسی دا نگانہ اُداس تے ویران پیا ہویا اے ۔ اوتھوں ٹُر کے اوہ تھل وِچوں لنگھدا اے تے اِک قبر دے کول اِک فقیر بیٹھا ہویا اے ۔ پنوں اودھے کول آوندا اے ؎

تازی قبر ڈِٹھی شہزادے پُچھیا اودس فقیروں
ہاشم کون بزرگ سمایا واقف کر اس رازوں
آکھے اوہ فقیر پنوں نوں کھول حقیقت ساری
آہی ناری پری دی صورت گرمی مار اوتاری
بچدی نام پنوں دا آہی درد عشق دی ماری
ہاشم نام مکان نہ جاناں آہی کون وچاری
گل سُن ہوت زمیں تے ڈِگا وجی سیلجے کانی
کھل گئی گور پیا وِچ قبرے پھیر مِلے زندگانی

خاطر عشق گئے رَل مِٹّی صُورت حسن جوانی
ہاشم عشق کمال سسّی دا جگ وچ رہی کہانی

پُنّوں سسّی دی موت دا حال سُن دیاں ایں قبر تے ڈِگ پَیندا اے تے ڈِگ دا اِی دم دے ویندا اے۔ قبر کھل دی اے تے اوہنوں کلاوے لین لئی دو بانہیاں قبر وِچوں نکل دیاں نیں۔ پُنّوں اوہناں کلاوے وِچ جا پَیندا اے تے قبر بند ہو جاندی اے۔

ہاشم نے سسّی تے پُنّوں دی محبت عشق حقیقی دی صُورت وِچ پیش کیتی اے عشق حقیقی وِچ جسم تے فناہ ہو جاندے نیں۔ پر عشق باقی رہیندا اے۔ تے عاشق معشوق دے ابدی وصال دا وسیلہ بن وا اے۔

ہاشم شاہ نے قصہ سسّی پُنّوں وِچ تصوف دا اظہار بالکل ایسے طرح کیتا اے۔ جویں جامی نے قصہ یوسف زلیخا وِچ کیتا اے۔ پر دوہڑے جیہڑے اِہناں لکھے نیں اِہناں وِچ ساتُوں اِک کامل صوفی دی رُوح نظر آوندی اے۔ جیہڑی باطنی کیفیتاں دا حال دس دی اے۔ اہل علم تے پرہیزگار لوک اِہناں دوہڑیاں نُوں تصوف دی جان سمجھدے نیں۔ ایہناں دوہڑیاں دی طفیل ہاشم شاہ بُلّھے شاہ نُوں دُوجے درجے تے نظر آوندا اے۔

ہاشم شاہ نہ پیرا اے نہ پیراں دِی پیری دا دعوی کر دا اے۔ اِہنیں آپنے دِل دماغ دِی باطنی کیفیت دا نقشہ کھچیا اے تے اوہدے وِچ آپنی قلم دی نوک نال تصوف دا رنگ بھریا اے۔

دوہڑے سب توں پہلاں ہاشم شاہ نے لکھے نیں ایہناں دِی گنتی ۲۰۸ اے۔

دوہڑیاں دا ناں ’دوہڑے‘ ہاشم شاہ ’یا دریائے حقیقت‘ اے۔

ہاشم نوں ذاتِ باری نال عشق اے اِک خاص مقام تے اَپڑ کے عشق ایہناں نوں بے وَس معلوم ہون لگ پیندا اے .. اوہ عشق نوں ملامت کردے نیں۔ ایہنوں ماڑا تے بے وَس دسدے نیں۔ ناں جے رسماں تے قیداں دے حصار نوں اوہ تروڑ نہیں سکدا ۔

جاں فرہاد بکے تُوں آئیوں اوتھوں چا پہاڑ چِیرائیو
میرے پیر زنجیر حیا دا اوہنوں مول نہ چا تروڑائیو
عِشقا زور نہیں وِچ تیرے سچ دس بڑھیپا آئیو
ہاشم لوک کرن غم اینویں اساں بھیت ترا ہُن پائیو

فرہاد وِک رہیا سی تے تُوں آئیوں ۔ دُدھ دی نہر دے بہانے اوہدے کولوں پہاڑ کٹوایا ۔ پر رسماں تے قیداں دی زنجیر جیہڑی میرے پیراں وِچ پئی ہوئی اے توں نہیں توڑ سکیا ۔

عِشق توں ماڑا تے کمزور ایں ۔ سچ اکھ کدھرے تیرے تے بڑھیپا تے نہیں آگیا؟

ہاشم! اساں تیرا بھیت پا لیا اے ۔ لوک تے خواہ مخواہ پریشان ہندے نیں۔

ہاشم دا عقیدہ اے پئی عشق دے مزاج نوں اوہو اَپڑ دے نیں ۔ جیہڑے محبوب دے راہ وِچ وجود دے ترک نوں مذہب توں چنگا جان دے نیں ۔

جس وِچ جنگ بمہودا پیا تِس نال لہو مکھ دھوتا
شمع جمال ڈِٹھا پروانے اُتے آن شہید کھلوتا

جد منصور ہویا مدہوش ماتا تد سُولی نال پروتا
ہاشم عشق اُجھیا بلیا جن دین مذہب سب دھوتا

جس شخص دے باطن وچ ذات مطلق دی کشش جاری اے۔ اوس نے آپنا مُنہ خُون نال دھو کے پاک کر لیا اے۔

پروانہ شمع دا مُنہ ویکھدیاں ایں اوہدے تے سڑ مرن لئی جان تے کھیڈ جاندا اے۔ منصور دی نس نس وچ جد عشق الٰہی سما جاندا اے۔ تے اوہ سُولی تے چاہڑ دتا جاندا اے۔

ہاشم! جد توں اساں عشق اختیار کیتا اے۔ اساں دی دین تے مذہب ترک کر چھڈیا اے!

ہاشم نُوں ذات الٰہی نال عشق تے ہے پر ایس عشق وچ اوہ آپنی ہستی نُوں نہیں بھُل دے۔ اُہناں دا خیال اے پئی جیہڑا آپنے آپ نُوں پچھاندا اے اوہو خدا نُوں پچھان دا اے ؎

دیپک دیکھ جلے پروانہ اوں ایہہ کُجھ مذہب پچھاتا
عاشق دین نہ مذہب رکھدے اُہناں دید خدا کر جاتا
جن ایہہ علم بھُلایا دِل توں اوں لدھا یار گواتا
ہاشم تنہاں رب پچھاتا جنہاں اپنا آپ پچھاتا

معلُوم ہُندا اے۔ پئی ہاشم دی زندگی وچ اُجھی منزل دی آوندی اے جد ہاشم محبُوب حقیقی نُوں پچھان لیندا اے تے منزل عشق دے ساتھیاں نُوں دس دا اے۔

محبوب کدھرے باہر نہیں - محبوب دل جان دے اندر اے اوہنوں ویکھن واسطے نظر چاہی دی اے" ؎

ہر ہر پوست دے وچ دوست اوہ دوست روپ وٹاوے
دوست تک نہ پہنچے کوئی ایہہ دوست پچا بھلاوے
دوست خاص پچھانے تائیں جد دوست خاک رُلاوے
ہاشم شاہ جد دوست پاوے تد پوست دل کد بھاوے

دوست ہر آدمی دے جسم تے جان دے اندر موجود اے - ایہہ دوست چھپن لئی نویں نویں روپ وٹاندا رہندا اے - اوہ لوک جیہڑے نرے آپنے جسم نال ای محبت کرنی جاندے نیں - اوہ دوست نوں نہیں پچھان سکدے! ہاشم شاہ! جد دوست مل جائے تے جسم دا خیال کتھوں ہووے گا -"

آپ نے دوہڑے وی لکھے نیں - جنہاں وچ آپنے ذاتی نظاریاں دا ذکر کیتا اے - ہاشم شاہ دے کلام نے پنجابی زبان وچ تصوف تے عرفان دا بڑا ذخیرہ جمع کیتا اے - دو سو سال گزرجان دے بعد وی لوگ اوہناں دے کلام توں فیض حاصل کردے نیں ؎

— ✲ —

سیّد وارث شاہ دا اِک مصرعہ

"نک الف حسینی دا پپلا اے زلف ناگ خزانے دی بار و چوں"

شاعراں نے اِک قانون بدھا ہویا اے۔ تشبیہہ محاورے تے استعارے دا۔ جویں رُخسارہ نوں خزانہ بنا کے تے زلف نوں ناگ نال تشبیہہ دیندے نے دِن بنا کے کالی گھٹ نال۔ آبحیات بنا کے رات نال بجلی بنا کے موسیٰؑ دے عصے نال۔ کعبہ بنا کے سنگِ اسود نال۔ ایسے طرح ہور وی کئی تشبیہاں دیندے نے نک نوں تلوار نال۔ ابرو نوں بی تلوار نال تشبیہہ دیندے نے تے نال خم دا لفظ دی لیا وندے نے تے تاں ابرو صحیح ہُندا اے۔ پُل صراط کوئی جگہ اے۔ اوہ ایسا باریک تے تیز رستہ اے جی وال نوں وی وال آ جاندا اے اُہدے ٹکڑے نال وی تشبیہہ دیندے نیں۔ کسے اُستاد نے دِل نوں کبوتر بنا کے معشوق دے خال نوں بنا کے تے نک نوں دونالی بندوق نال وی تشبیہہ دِتی اے۔

فیر سارے چہرے لئی نک نوں الف دوہاں اکھاں نوں ص ض۔ بُلاں نوں ب ت تے زلف نوں ل نال وی تشبیہہ دیندے نے۔

وارث شاہ صاحب نے پچھلیاں اُستاداں دی کلام دا مُطالعہ کیتا اے تے سمجھ لیا اے۔ کہ پچھلے استاد آپنیاں تشبیہاں نوں انجیں ضروری سمجھدے نے۔ ایس کر کے وارث شاہ صاحب نے وی نک واسطے تلوار تے زلف واسطے

ناگ ای لیاندا اے۔ پر وارث شاہ دی کلام دا کمال ایہہ وے۔ کہ اوہدا ناگ وی سارے شاعراں نالوں وکھرا اے۔ تے تلوار وی ساریاں توں انوکھی اے۔

نکت دی الف نال تشبیہہ سب دنیا دی ساہنجھی اے دوجی تشبیہہ اے حسینی دا پپلا۔ پپلے دے لفظ وچ وارث ہوراں نے اک قصہ بیان کیتا اے مولا مرتضیٰؓ دے کول اک تلوار سی۔ جدھا ناں ایں۔ ذوالفقار۔ مرتضیٰؓ اوسے تلوار نال اک غلام دے ہتھوں مسجد وچ شہید ہوئے۔ فیر اوہ تلوار اوہناں دے گھر وچ پئی رہی۔ امام حسینؓ دی جد یزید نال معرکہ آرائی شروع ہوئی امام صاحبؓ نے اوس تلوار نوں آپنے قبضے وچ کر لیا۔

معرکہ آرائی دے ویلے امام صاحبؓ نال سارے ستر اسی آدمی ساہن تے مخالفاں نال کئی ہزار ساتھی ساہن۔ اہناں ستراں اسیاں نے ہزاراں نال مقابلہ کیتا۔ نتیجہ ایہہ ہویا کہ اودھر سینکڑے ہزاراں مارے گئے تے ایدھر ستر اسی تے امام قریباً قریباً شہید ہو گئے۔ اوس وقت توں بعد اوہ تلوار کسے دے ہتھ وچ نہیں آئی تے نہ کدھرے استعمال ہوئی۔

وارث شاہ صاحب نے مرتضیٰ والفظ تے نہیں لکھیا پر امام حسینؓ دا ناں آندا اے۔ جتھاں دی ہتھیں ایس تلوار دا اخیر ہویا۔ تے فیر اوس تلوار دا ناں لین دی تھاں پپلا دا لفظ آندا اے۔ جیہڑا تلوار دا اگلا حصہ ہندا اے پپلے وچ خم وی نہیں ہندا تے تلوار وچ خم ہندا اے۔ پپلے دی سدھائی تے تلوار نال تعلق نری تلوار دی تشبیہہ نالوں بہت ای نوکھی گل اے۔

باقی ادّھا مصرعہ : " زلف ناگ خزانے دی بار دِچوں "

لائل پور تے اوہدا آلا دوالا دُ تے دی بار کہاندا اے ۔ کمالیہ تے اوہدے آلے دوالے نوں گنجی بار آکھدے نے ۔ جھنگ دا علاقہ ساندل بار اکھواندا اے ۔ شور کوٹ دے ایرِ دِچ خزانے دی بار اے ۔ اکبر بادشاہ نے دُ تے دی بار ۔ گنجی بار ۔ ساندل بار نوں نہراں تے کھوہاں نال آباد کیتا سی پر ایہہ خزانے دی بار اوس دی آباد نہیں سی کیتی ۔ انگریز بڑے مُدبر تے سیانے سا ہن ۔ پر اوہ وی ایس بار نوں آباد نہ کر سکے ۔ وجہ ایہہ سی ۔ کہ خزانے دی بار وچ اوہدوں وی ایہے اوڑک سپ سے ۔ اگ ہُندے سن تے اَج وی اُنجیں ای نے ۔ تے جیہڑے سپ ایتھے عام ہل دے نے ۔ اوہ کالے ناگ ای ہُندے نے ۔ کجھ ایدھر زمین تے کجھ بہتیاں سپّاں دا ہونا ۔ ایس بار دی بے آبادی دی وجہ بنی رہی ۔ اوہ ایس کر کے کہ خزانے دی بار اُچّی دی اے ۔ جتھے زمین تے پانی نہیں چڑھدا ۔ تے سپ عام ہُندا اے ایس کر کے وارث نے خزانے دی بار لئی اے تے اِک ہور گل جس طرح دُلا بھٹّی ہویا اے ۔ تے دُ تے دی بار اکھواندی اے ۔ ایسے طرح خزانہ ہویا اے جدھے نال تے خزانے دی بار کہندی اے تے گویا قدرت وکوں ایس لفظ وِچ خزانہ زلف نال اِک نزاکت اے ۔

✣

لہور کیڈی دُور اے

ماپیاں نے بڑی ریجھ نال نِکوانیاں کو لوں پُچھ کے دِھی دا ناں زینب رکھیا سی۔ پر نہ تے پنڈاں تھاداں وِچ ایہو جہیا ناں کوئی صحیح بولا سکدا اے۔ تے نہ مِٹھے پیارے چھوٹیاں دے ناں پورے بلان دی رسم اے۔ ایس کرکے ماپے وی تے گوانڈھی وی اوہنوں جیناں کر کے سددے تے بُلاندے سَاہن۔ جیناں نے نِکیاں ہُندیاں اپنے پنڈ دے سیانیاں تے سیانیاں دے مُونہوں سُن رکھیا سی۔ جے دُنیا وِچ آ کے کسے لہور نہیں ویکھیا تے کجھ وی نہیں ویکھیا — فیر عُمر دے نال نال اوہ لہور دے بارے وِچ گلاں تے گلاں سُن دی گئی۔ اُچیاں اُچیاں ماڑیاں والا لہور — وڈیاں وڈیاں دوکانان والا لہور — چوڑیاں چوڑیاں پکیاں تے پدھریاں سڑکاں والا لہور — موٹراں تے لاریاں والا لہور — سونے چاندی والا لہور — رنگ روپ والیاں پوشاکاں والا لہور — عدالتاں وکیلاں تے بلیسٹراں والا لہور — جِدھے وِچ رنگ برنگے کپڑیاں۔ وَن سونیاں خوشبوآں والے عطر تے صبُوناں دے بوہل لگے رہندے نیں۔ سوہنے چنگیاں چنگیاں کنگیاں پراندے۔ دنداسہ۔ سُرمہ تے رب جانے کیہ کجھ وِکدا رہندا اے — لہور دُور وی کِتناں سی۔ بس ایہو کوئی باراں کوہ واٹ ہوئی ایں۔ پر جیوں جیوں جیناں دا شوق وَدھدا گیا — اوہدے لہور جان دا موقعہ

گھٹ دا گیا۔

مونہہ متھے دالی جوان کُڑی تے ماپیاں دی کلم کلی دِھی ــــ کوئی بہانہ بنے تے لہور جائے۔ دوروں پاروں کوئی ساک سین دی اونے نہیں سی جے کھوج کھاج کے کوئی بندہ لبھ دی لیندے۔ تے غریب ماپیاں نوں وہیل نہیں سی۔ کدے وِہیل ہوئی وی تے پیسے دی گھاٹ تے کرائے دی تھوڑ نے غریباں دے پیریں صبر شکر دی زنجیر ولھیٹ چھڈی۔ ایس کر کے جیناں لہور نہ ویکھ سکی۔ پر شوق ودھیرا ای ہوندا گیا۔ کئی واری اوہنے پنڈ دی چھوٹی جہی ہٹی تے دانے لے کے جانا۔ اوہناں دا اُل پوا کے فیر لون تیل لیناں۔ فیر پیسے ٹکے دی کرس کر کے کدی ترپیہ دھیلی بنالئی تے کسے اوہر سوہر تے فیر ماپیاں نوں دے چھڈی۔ ماپیاں دا دُکھ اوہ نہیں سی ویکھ سکدی۔

اِک دو واری نیر ندرے وچ ــــ اِک دو واری معاملے وِچ جو کُجھ غریبنی نے پیسہ پیسہ کر کے جوڑیا سی۔ ماپیاں نوں پھڑا چھڑیا۔ ایس طرح لاہور جیناں توں دور ای دور ہوندا گیا۔ رب جانے لاہور کینڈی دور سی لوکی لاہوروں ہو کے مُڑدے۔ کوئی نہ کوئی نویں گل جیناں دے گھتیں پیندی تے اوہ لہور ویکھن نوں ہور تڑف دی۔ اِک واری اوہنے سُنیاں جے لہور وچ اِک ٹبرا جہیا اے۔ جدھی اِک دیلے دی روٹی وساں رپیاں نال بن دی اے۔

جیناں ساری رات دیلیے پئی رہی ــــ سوچ دی رہی ــــ پئی دُنیا وچ

کوئی بندہ — کوئی جناتی وی ایہہ رُپئیے دِہاڑی وِچ کھان پین تے خرچ کرن دا حوصلہ رکھدی اے ؟ اوہدا کالجہ نہیں پاٹ جاندا — ایہہ گل کوڑ ہوندی ایں۔ — اُنج وی اوس خیال کیتا جے ویہہ رُپئیے دی خوراک اِک دن وچ کوئی کھا کِس طرح سکدا اے ۔ بکسے بتا کیتا تے بجاء کر کے مٹھائی منگ گھلی ۔ پر او وی پنجاں توں وَدھ کھا کون سکدا اے ۔ تے آئی دہاڑی مٹھیائی کھاوے بھی کون ؟ دِن چڑھے توں لتھن ویلے تائیں اوہ نکیاں وڈیاں نال ایہو گلاں کر دی رہی ۔

(٢)

میری رشتے دی اِک بھین بیماریوں بچی تے پانی بدل کرن لئی کجھ دہاڑیاں لئی پنڈ آگئی ۔ بھیناں ساری دہاڑی اوہدے کولوں لہور دیاں گلاں پُچھدی رہندی ہی کھوج کھوج کے ۔ ہتھ ہتھ کے . . . . تے ایس خوشامد وِچ ہی بھین ہوری اوہنوں لہور دے بارے سُنیاں گلاں وِتن ساری دہاڑی آ گئے ۔ پچھے لگی پھِردی سی ۔ لسی دا چھناں کِدھروں لے آندا ۔ کِدھروں ساد ے پھوتیاں واسطے چھوٹے دا ڈگت پٹ لیاندا ۔ کدے گھڑو گھڑی پھیرے مار کے آنڈے لے آندے ۔ پانی دی نکھی میلتوں بھر لیاندی ۔ ایسے کارے لگی رہندی سی ۔ لہور دیاں گلاں سُن سُن ہی جاندی سی تے حیران ہُندی سی ۔ کدے کدے مساہنے بیٹھی ایس طرح جاپدی سی ۔ پئی دیوی دی مورتی اے ۔ چپ چاپ — بھین ہوراں نوں بڑا ترس آیا ۔ تے اوہدیاں ریجھاں ول ویکھ کے اوہدی ماں کولوں اجازت لے لئی ۔ جے چندراں دناں واسطے بھیناں نوں آپنے نال لہور لے جاواں تے شہر وکھاواں ۔ میرے گھروالے نوں بھیناں دے شوق نال کجھ تے چڑ سی ۔ اوہ بھیناں

ڈن لہور دے بارے گھٹ ودھ ای دس دی سی ۔ کیوں جے جیناں دی سمجھ وِچ نہ لہور آسکدا سی ۔ تے نہ لاہور دیاں گلاں تے چیزاں ۔ پر بھین ہوراں دی گل اوہنے وی نہ سنی تے راضی ہو گئی ۔ آپ اوہ بھانویں نال جان واسطے تیار نہ ہندی ۔ پر بھین ہوراں نال جان تے اوہنوں کوئی اعتراض نہیں سی ۔ جیناں ٹھنڈی پھلی پھلی پھرے ۔ کجھ دیہاڑ وٹ کے اوہنے پنج چھ پتے بنا لئے ۔ پنڈ دے موچی کولوں آپ کول بہہ کے نویں اڈی دی جتی بنوا لئی ۔ کھلے پونچھیاں دی چٹی سلوار سوائی تے پونچھیاں اُتے ساوے ۔ پیلے ۔ تے پیازی رنگ دے دھاگیاں نال پھل بوٹیاں بنائیاں ۔ لال ڈورئیے دا کرتہ سیتا ۔ جدھے اُتے پٹھا بیدھا گوٹا ٹھپیا ہویا ۔ اگوں ہنے نسخی رنگ دا دوپٹہ رنگیا ۔ اوہدے تے وی آپے دوآلے گوٹا لایا ۔ تے وچ کتے کتے گوٹے دی پھلکاری کیتی ۔ لہور جان لئی ایہہ تیاری گھٹ سی ؟ ـــــ ایس طرح دے لیڑے پا کے تے اوہ کسے ویاہ تے وی نہیں سی گئی ۔

جیناں میرے گھر والی نوں تے بھین ہوراں نوں پناہ گیرنی آکھدی ہُندی سی ۔ جس ویلے اوہ بہت راضی ہُندی تے ساڈے گھروں کوئی کم کار کر کے باہر نکل دی ۔ اوہ دل پڑے ہتھ نال دوجیاں نوں کہندی ۔

" شہر دے پناہ گیر نے ۔ ایس پنڈ وِچ ایہناں دا کوئی ایں ۔ ایہناں دا کم کمن وِچ بڑا ثواب اے "

اوہنوں کچی مچی ساڈے تے ترس آوندا ۔ پر ہمی ایس ترس وِچ کجھ کجھ لحاظ تے ادب وی رَل گیا سی ۔ دو دو مہینے تے اوہ ساڈی اپنے تے پنڈ والیاں دے

آسرے سمجھ دی سی - ہُن آپ اوہ ساڈا آسرا بھدی سی لہُور وکھین لئی -

(۳۳)

جیناں نوں لہُور اپڑیاں کوئی ہفتہ اں دہاڑا سی - اوہدی ماں گھبن آئی جے بھین ہوراں نوں کوئی سُنیہا آیا ہووے — میں اوہنوں تسلا کرائی - پئی بھین ہوراں تے اوسے دہاڑے توں کر توں شام دی بانگ ویلے موڑ گھلیا سی - اوہ دونویں خیر نال اپڑ گئے ساہن - جیناں دی ماں حیران ہوئی - کہ تو کر گیا دی تے ڈنگ دے ڈنگ مُڑ وی آیا - بھین ہوراں اوہدی دو ڈنگ پردھن چاری وی نہ کیتی ! — فیر آکھن لگی ،

میری جیناں نے چوداں ورھیاں وچ کدے پنڈوں پیر باہر نہیں پایا سی سڑک تے موٹر لنگھدی ویکھ کے اوتر نیندی تے نہیں سی ؟ — آہندی سی موٹر وچ بہندیاں مینوں ڈر آوندا اے ....

گرمی نے تے اج حد کدی ہوئی سی - لاہور دا ٹمپریچر اک سو سولاں سی میں اوسے دیلے اخبار وچ پڑھ کے ہٹیا ساں - جے لاہور وچ لُو لگ جان نال چار گھوڑے تے چھ بندے پُورے ہو گئے -

جیناں دی ماں دی گل لبے اوہدے مونہہ وچ سی - دیکھاں تے جیناں گھابری ہوئی کھڑی کیتی آوندی سی - آوندیاں سار ای ماں نوں چمبڑ گئی تے اک لماں سارا ہوکا بھر کے آکھن لگی -

" توبہ — مائیے میرئیے نی — توبہ !

لہور دا ناں ایں نال ایں سا اللہ کرے کوئی نہ جائے لہور میری توبہ ! "

میرا لہو سُک گیا ۔ مَیں سوچیا ۔۔ رب جانے اِہنوں لہور جا کے کیہ بنیاں ؟ مُڑ کے نال بھجی ہوئی ۔ ۔ ۔ ۔ تے ایس دوپہر دے ویلے ایہہ کِتّی کس طرحاں پینڈہ اپڑی ؟ اِک پُچھائیں اُوہدی ماں نوں بھیڑا یا تے آکھیا ۔

"بہہ جاؤ !"

دوویں ماواں دھیاں بہہ گیاں ۔ ماں آکھن لگی"

"جیناں دیئے ! توں گئی سَیں تے کوئی ڈھنگ رہ کے آوندیوں ۔ بی بی ہوراں تے کسے گلے تینوں مندا چنگا نہیں آکھیا !"

"ہائے ماں ! میری توبہ ! میرے تاں پنج دیہاڑے وی پنج ورھے کر کے لنگھے تے ۔ لہور بندیاں دے رہن دی تھاں ایں ؟ ۔۔ اوتھے بندہ اِک دن وِچ پاگل ہو جائے ۔۔ ! اصلوں پاگل !"

لوکی تے لہور نوں بڑا اسراہندے نے تینوں آپ بڑا چاء سی ۔ دَس تے سہی کیہ بنیاں ۔۔ کیویں بیتیاں ۔۔۔ سُنا خبراں ؟"

"ماں ۔۔ اوتھے تے پنسو دی گرمی نال مر جاندے نے تے بندے وی ۔ مینوں اَج فجرے بی بی جی نے دَسیا ۔۔ جے کل گرمی نال کِنّے ایں گھوڑے تے کِنّے ایں بندے مر گئے نے ۔ میرا تے جی پہلوں ایں نہیں سی لگ دا ۔ ایہہ خبر سُن کے میرا ساہ سُک گیا ۔۔ منتاں ترلے کر کے میں بی بی جی نوں راضی کیتا جے مینوں موڑ گھلو ۔۔ مائی نوکرانی مینوں اڈے تے لیا کے لاری تے بٹھا گئی ۔۔ اودھروں چاچا سراج مینوں لگ گیا ۔۔ ! توبہ مائے میریئے نی ۔۔ توبہ !"

"کملی زنانے بھر دی۔ تینوں ہویا کیہہ؟"

"اسیں موٹروں اُترے تے بی بی جی نے گھر تائیں ٹانگہ بھاڑے کیتا۔ ساڈے گھر جِنی دُور وی نہیں سی تھاں۔ ٹانگے والا باراں آنے لے گیا۔ باراں آنے —— ماں —— پورے باراں آنے۔ اوتھاں شکر اے۔ بی بی جی نے آپنے کولوں دِتے۔ میرے کولوں منگ دا تے میں گل پے جاندی۔ فیر کوئی اِک ٹانگہ! لہور وچ ہزاراں ٹانگے۔ اینی وِالٹ دے باراں آنے۔ توبہ! ساڈے کوہ دو کوہ بُکنے دِی گڈ منگ لَو۔ بھاجڑ ڈھوہ۔ کوئی کجھ لیندا اے؟ پٹواری۔ سپاہی۔ پناہ فیر گوانڈھی گڈاں ڈنگار دے ای رہندے سن۔ فیر گڈ وِچ جوگ دو نہہ ڈھگیاں دی تے تانگے دا کلا گھوڑا تے چوہنہ چوہنہ کرماں دے باراں باراں آنے —— میں تے کئی واری اپنی گنڈھ ٹوٹی۔ پیسے تے بی بی جی نے دِتے نے پر دِل میرا دھڑک دا رہیا —— ماڑیاں ایڈیاں ایڈیاں اُچیاں چھتڑیاں چڑھدیاں ساہ ٹکانے نہیں رہندا۔ اُتوں ڈر آوندا اے ہیٹھاں بھانی مار دیتے تے جی توں کجھ ہندا اے۔ گھر کاہدے نے اُچے اُچے بندی خانے نے۔ گوانڈھیاں نوں اِک دوجے دا کوئی پتہ نہیں۔ دُکھ سُکھ وِچ کوئی سانجھ نہیں تے گند بڑا۔ بال سارے دہاڑی گھراں وِچ ای ٹٹی موتر کر دے رہندے نے۔ بکیاں کندھاں ایس طرح بھجّ دیاں نے بھانویں روٹیاں لا لَو —— پانی ہاں! پانی وِچ خبرے لوکی کیہ پاندے نے۔ میں پہلی واری پانی پیتا۔ میرے دند ہل گئے۔ شام دی روٹی دی نہ کھادی گئی۔ تے بالن! تن روپئے من —— میری تاں سُن کے جان نکل گئی —— بالن والا تُر گیا تے میں بُجھی بُجھی گئی۔ بجھے

رُپیّے رکھے ساہن۔ اوتھے رُپیّے جا ویکھے۔ لوہے ساہن پہاڑ تے پیسہ ہتھ وچ رُک دا ای نہیں۔ مَیں چھ دیہاڑے اُتھّے رہی۔ تتّی تے پانی دی ٹُوٹی بند —
ساری دوپہراں مَیں اُتھّے لئی تڑفدی رہی۔ توبہ! مائے میریئے نی —
توبہ! — شہر والیاں دا کوئی جیونا ایں — وادی اوتھے اُل تھلے دی اے
بی بی ہوری اِک ڈبّی جیہی وچ تار پھسا کے بجلی دا پکھا چلاندے ساہن —
لوہ درگی دا آوندی سی۔ مَیں جھٹ گو بیٹھی ساں تے تخت دن لنگ پیاں ساہن
باہر جان دا کوئی ٹھکانا نہیں سی بندے ای بندے۔ ٹانگے ای ٹانگے۔ موٹراں ای
موٹراں — بی بی ہوریں مینوں چڑیا گھر وکھان لے گئے۔ ڈو نہہ تھاواں توں
اَساں سڑک نوں پار کرنا سی — پہراں ایں کھلوتے رہے۔ اوتھے بندہ اپنی
مرضی نال ٹُر پھر وی نہیں سکدا۔ پولیس والے بندیاں نوں ہکدے نے۔
جس طرح اجڑ نوں ہکی دا اے۔ فرق صرف اینا ای اے جے پولیس والے نال نہیں
ٹُردے۔ اِکو تھاں کھلوتے رہندے نے

بی بی ہوراں دسیا

"ایتھے ٹھک ٹھناں دی منع اے — کئی تھاواں نے جتھوں لنگھنا منع اے
توبہ میری — ماں! اساں کیتی پیچ نال اَکھاں پاڑ پاڑ کے بریک شنجے دا کرتا
بنایا سی۔ اوتھے جنانیاں ہتھ دیاں ساہن۔ اوتھے ماں ہانڈی دو نویں ڈھنگ
پیاہر دے نے۔ لسّی نل آوندی اے — پانی دا ٹُل — واہ وا ہل —
لوکی خبرے رُپیّے چھپدے نے۔ میرا تے ساہ رُک رُک گیا۔ گُجھی دا سُنلے
گجھے وسنیک؟ اِک تھاں بی بی جی مینڈا آدو وکھان لے گئے۔ جھٹ گو تماشا ہویا

تے کوئی پنج رُپئے لگے — مینوں تے پتہ ای نہیں سی نہ بی بی ہوراں دسیا نیں تے کدی نہ جاندی۔ بُڈھیاں اِک دُوجی دے اُتے ڈِگ دیاں سا ہن — ہتھو پائی ہُندی رہی۔ نہ نِکے دی پرتیت۔ نہ وڈے دا لحاظ پیسے وی خرچو تے دھکے وی کھاؤ۔ تماشا ویکھ کے بی بی ہوری اِک دُکان وِچ جا وڑے سودا سوت کوئی نہیں سی۔ کُرسیاں ڈھٹھیاں ہوئیاں سا ہن۔ رب جانے بی بی ہوراں شیشے دیاں پیالیاں وِچ کیہہ منگایا سی۔ برف دا گولہ ٹھنڈا۔ مَیں چمچی مونہہ وِچ پائی تے مُونہہ ٹھر گیا۔ ایتھوں کھاندی نہ گئی — بِلا ماما ایں نا کریم اکجہ ایس طرح دا ناں سی اوس شے دا۔ کس طرح دیاں شیواں لوکی کھاندے نے لہور وِچ — نہ دُودھ — نہ کھنڈ — نہ گھیو — فیر اوسے شے دا بی بی جی نے سواد پیہ دِتا۔ تے چمچیاں پیالیاں اوتھے ای چھڈ دِتیاں — مَیں کہیا "بی بی جی! چمچیاں پیالیاں تے چُک لَو" — اوہ ہس پئے تے میرے وَل انگل بلا دِتی — ماں! عجیب لوکی نے شہر دے — مَیں تاں اِک دہاڑی وِچ چار پنج واری آپنے رُپئے ویکھدی ہُندی ساں۔ پتا نئیں کتھاں آپے خرچ ہو جاندے — اوتھے رُپیاں نُوں ماں پَر لگ آوندے نے — مَیں تاں پنجے دے پنجے مُکا لیائی آں — توبہ —! ماں نی میریئے نی — توبہ! لہور کوئی بندیاں دے رہن والی تھاں ایں — توبہ میری!"

ماں دیاں اکھیں وچ دھی دے ہاسیاں وَل تکیاں ہویاں سا ہن تے مَیں بہناں دیاں گلاں سُن سُن کے اپنے من وچ سوچ رہیا ساں۔ جے اے لہور کیہڑی شے دا اے؟

دولت زندہ باد

وے ٹُٹ پینیاں ! وے رُڑھ پُڑ جانیاں !! ہائے اللہ میں کی کراں ؟

بھاگ بھری اجیہیں گالاں کڈھدی جائے تے رُلاندی جائے -

ہائے لے گیا اُوڈّ پڈ جانا - کُنجی لے گیا -

بھاگ بھری دا گھر والا بیمار سی - تے ڈاہڈا اوکھا سی - لوکی آہندے سن جے رات نہیں کڈھدا - شہابے دا اج دا لگ گیا سی - اوہ ماں نوں روندی پٹدی چھڈ کے کُنجی اوہدے ہتھوں کھوہ لے گیا سی -

شہابا نٹھیا جائے تے پچھاں مُڑ مُڑ تکدا جائے - اوہدا چاچا نُورا نوکری تے جان والا سی - سویلے پہلی لاری توں جانا تے شامیں اخیری لاری توں آونا - پہلی لاری آون آلی سی - شہابے نے دُوروں بانہہ اُچی کر کے واج ماری !

چاچا! —— چاچا —— !! کھلو جائیں - بن گیا ای کم -

نُورے نے کنڈ بھنوائی تے ہس کے بھتریئے ول تکیا - مُنہ وچ کُنجی گھُٹی ہوئی شہابا دوڑیا آوندا سی آوندیاں سار ای چاچے نوں جپھی پا لئی تے کہن لگا - بے چاچا اج دا لگ گیا ای - ایہہ لے کُنجی !

شاوا! اوئے شہابیا ! ایہہ کم تیرے کرن والا ای سی بھین بھاگ بھری نوں لکھ واری سمجھایا - کملئے بھینے بھرا دا آخری ویلا اے - ہور کجھ نہیں تے دوا دارُو دا تیرلا مارئیے بھراواں نُوں سے واری آکھیا جے لوکی اولاد بدلے کیہ کجھ نہیں

کردے ۔ تے ہُن تیرے تے بَن گئی اے آپنے اُتّے تے چار چھلاّں لائے ۔ ایس مایا نے ہور کدوں کم آنا اے ۔

بے شہا بیا ۔ مَیں چلیا جے ۔ راتی آکے گل کراں گا!

”چاچا جے تیرے آوندیاں توں ماں نے صندوکڑی نوں چتے لا چھڈیا تے فیر کی کراں گے ؟

”صندوکڑی تیرے پیو نے اکھاں توں اوہلے ہوون دینی اے کملیا ؟

”ہلا چاچا مَیں بوہا کُل کے بہہ جلاں تے تیری اڈیک رکھاں گا!

(۲)

رب جانے صندوکڑی وِچ کیہ سی ۔ ساکا دِہتوں ویلے کو بیلے نال اِہی لئی پھردا سی ۔ کِسے دا وی وساہ نہیں سی کردا ۔ تیلی بنّے دی ناں گل اِی چھڈ دیو ۔ اَج نائیں دین ایمان دا وی ایناں پہرا کسے نہیں دِتا ۔ جتھاں ساکا صندوکڑی دا دیندا سی ۔ اوتھں سمجھ سکِدے نہ گئے سن نہیں تاں کسے نے ساکے نوں چکّیاں ایں لاہ دیناں سی ۔

لوکی لکھ گلاں کردے سن ۔ کوئی آہندا سی صندوکڑی وِچ لٹ مار دا میلو نا ایں ۔ کوئی آہندا سی باگی شاہ تے دیس جاندی واری ساکے نوں مال پھڑا گئے نے ۔ کوئی آہندا سی ہندو سکھاں دے کیمپ وچوں مال ماٹھیا اے ۔ کھاتے دی گل آپڑی ۔ رب جانے کِس طرح ساکا دِہتوں وی نکل آیا ۔ مِٹھے پیاریاں نے ساکے نوں لکھ سمجھایا بجھایا ۔ پر اوہ کِسے نوں نہیں سی دسدا ۔ جے وِچ کی کجھ اے ۔ تے کیہڑے ویلے لئی سانبھیا ہویا سُو اوکھے توں اوکھے

ویلے بھی ساتے نے صندوکڑی نہیں کھول کے ویکھی تے ناں کسے نوں وکھائی ۔ نگے نگے بال پانے ٹھردے رہے ۔ ہڑاں وچ کئی کئی پھا کے کیتے ۔ کدے تلی بجڑی نہ گلی ۔ پر ساتے صندوکڑی نہیں کھولی ۔ مایا ویلے سر کم نہ آوے تے کسے ساڈی ایں ۔ لوکی سمجھا تھکے ۔ ساکا بند صندوکڑی لئی پھردا رہیا ۔ پتر ہن سیانا ہی ستاراں اٹھاراں وریاں دا منہ متھے تے ڈنڈ پٹ والا واہوا جوان سی ۔ فوراً اوہنوں ویلے کریلے جھکھاندا رہندا سی ۔"

"اوئے مورکھا! پیو نوں سمجھا ۔ ناں بچ داکھاناں ۔ ناں بچ دے لیڑے ۔ مایا قبر وچ نال جانوں تے رہی ۔"

شہابا ۔ پیو دے سامنے تاں اکھ وی اُچی نہیں سی کردا ۔ ماں نال آہڈا لائی رکھدا سی ۔ بھاگ بھری تہرلا ماردی سی ۔ پر اوہدی گل فیدی نہیں سی اوہ پتر نوں سمجھایا کرے ۔ "پچھ میریا ۔ جوانیاں مانیں ۔ خیر نال جوان ہو گیا ایں ۔ نیں پیران ہلا ۔ کدھرے کم کار لبھ لے تے پیو دے ہتھاں ول نہ ویکھ ۔ پیو دے جیوندیاں صندوکڑی وچوں کجھ نہیں لبھنا ۔ پر ماں اک واری سمجھاندی سی ۔ تے پچھتا دین والے کئی کئی واری جھکدے رہندے سن ! ماں پتر دی لڑائی لگی رہندی سی !

(۳)

شہابے دے پیو نے آساں لوڑ چھڈیاں سن تے کنجی بھاگ بھری نوں پھڑا دتی سی ۔ صندوکڑی ہن وی اوہدی سرہاندی پئی سی ۔ اوس نے بھاگ بھری نوں سمجھایا ۔ جے گلاں والے دہاڑے صندوکڑی پر ہیا وچ

کھلائیں ۔ تے شہابے دے حوالے کر کے اوہنوں سمجھائیں ۔"

"ایہہ اوہ دولت اے جدھے سامنے ساری دُنیا دی دولت کجھ نہیں اِہنوں سنبھال رکھیں گا تے سکھ پائیں گا!"

اُٹھرو یونج دی بھاگ بھری آکھیا!

"توں چار سال اہدی راکھی کیتی ۔ اہنوں سنبھالیندے کی کھٹیا! لوکاں گلاں کیتیاں ۔ شریکاں مہنے مارے ۔ بالاں پھاکے کیتے ۔ آپ ننگا بھکھا رہیوں ۔ ہن شہابے نے ایس دولت نوں ......"

"بھلئے لوکے ۔ اگے کجھ نہ آکھیں ۔ صندوکڑی میری چھاتی نال لا دے میرا ساہ ہن اخیری اے!"

نوُرا نوکرہ بوں مڑیا ۔ تے نیائیں دیاں پسلیاں وچ اِی اوہنوں رون دی واج آئی ۔ بھاگ بھری کوکاں مارے تے گڑلاوے ۔ ڈین کرے تے پیٹے ـــــ ساکا اللہ نوں پیارا ہویا ۔ نورے دے اڑ دیاں نوں جنازہ تیار سی ۔ رب جانے نورا کیہڑے دھیان پے گیا ۔ صندوکڑی ۔ ـــــ شہابا ـــــ ساکا! واری واری اکھاں دے سامنے آون تے غائب ہو جان ۔ تے شہابا صندوکڑی نوں قابو کر کے میت دے سرہاندی بیٹھا ہویا سی ۔ اوہنوں پیو دے مرن دا صدمہ گھٹ سی ۔ تے صندوکڑی تے قبضے دی خوشی بہتی سی ۔ اوہ اپنے دھیانے لگا سی ـــــ پکا مکان ۔ گھوڑی نوں کھوہ ـــــ تے چودھری شہاب الدین!

کلمہ شہادت! لوکاں جنازہ چکیا! تے نورے نے شہابے نال کوئی گل کیتی

رکبے سُنی کسے نہیں سُنی !

(۳۴)

پَمریاه بیٹھی ہوئی سی ۔ گلّاں دے دانے وَنڈے گئے سَن ۔ بھاگ بھری نے صندوکڑی لمبڑ دے ہتھ پھڑائی ۔ تُرا کُنجی گوا بیٹھا سی ۔ سلوکاں نے کُنجیاں لالا ویکھیاں ۔ جندرا نہ کھُلیا ۔ لمبڑ نے توبا ہتھوں سدیا تے جندرا بھنیا ۔ اجے ڈھکن نہیں سی چکیا ۔ لوکاں نے خیال دوڑانے شروع کیتے !

" نوٹ ہون گے ۔ وَڈے نوٹ ۔ ہرے ہرے "

" بھیونا ہووے گا ـــــ ہیرے موتی ہون گے "

" رب جانے کِنے ہزار دا کال نکلدا اے "

کھٹیا کھتریاں تے ہنڈایا شہابے داہ تیریاں بے پرواہیاں "

لمبڑ نے صندوکڑی کھولی ۔ اِک لیٹر دے وِچ دو تِن گنڈھاں پَیاں ہوئیاں سَن ۔ اوہ کھولیاں ۔ اندروں نکلیا کیہہ ؟

" اِک پاکستانی دوانی جِنّے تارے آلی "

" کوئی دو انچ دا پاکستانی جھنڈا " ۔ " پاکستان دا اِک چھوٹا جیہا نقشہ "

" قائداعظم دی نِکی جیہی تصویر "

اک کاغذ تے ایہہ شعر ۔

اپنا سِکّہ ۔ اپنا جھنڈا ـــ اپنا دیس

ایس توں وَدھ کے دولت کیہہ اے دولت زندہ باد

٭

کوہجا!

ناں دی سوہنا تے شکل دی سوہنی - مُنہ متھے والا جوان - ڈنڈ پٹ پہلواناں وانگوں - ٹور بڑی مست تے اکھیاں بڑیاں رسیلیاں - چانݨیاں راتاں وانسلی بجاندا ہی - تے گوپیاں دا کنہیا تے پریاں دا اندر جاپدا ہی - ماپے دا کلم کلا پُتر - کم کار نوں ہتھ گھٹ لاندا ہی - ڈال واہ چھڑے ڈنڈ سپاٹے - مالش تے کھوہ تے نہا چھڑنا - بُہتا کیتا تے گھوڑی نوں پانی وکھا لیایا - گاؤن دا چا ہی - پر رب نے گلا نہیں سی بخشیا - اوس شوق نوں پورا کرن لئی اوہنے وانسلی دا سہارا پھڑیا - سون بھادروں دیاں راتاں وچ پنڈ دیاں کُڑیاں دے حق وِچ اُنج دی اوکھیاں ہندیاں نے تے جدوں سوہنا اوہناں راتاں وچ وانسلی وجاندا ہی - اودوں کیہاں نے پاسے پرتنے - تڑفنا تے کُرلانا - کیہاں دے ہنجو وگدے ہن - تے کئی اپنا حق ڈو بجے پاسے لان واسطے کدے ترنجن لے بہندیاں ساہن - تے کدے اٹیرنی وجاں چکی نوں محرم بنا لیندیاں ساہن - پر سوہنا ہیا آلا بندہ سی - اوس کدے خیال وی نہیں سی کیتا - جے اوہدی شکل تے اوہدی وانسلی دا آواز دل کے کینے دی قیامت بن جاندے ساہن - اوہ اکھیاں نیویاں کر کے گلی دیہڑے وچوں لنگھدا ہی - پر باہر میلیاں وچ - دارے وچ - میلیاں تماشیاں وچ بڑا سینہ کڈھ کے ٹُردا ہی - جیویں اوہنوں اپنی جان جوانی تے ڈوپ دم

مان اے۔ بجے کھنے نال ٹر پیناں۔ اوہدے جاندے دے ہتھیں جا پینا۔ ایس وچ اوہنوں بڑا مزا آؤندا سی۔ کئی واری ٹھانے اپڑیا چھتراں کھادیاں لتر پولا ہویا۔ پر اوہدی ایس عادت وچ فرق نہ آیا۔

ویلنے تے اک راتی واسلی وجاندیاں وجاندیاں اوہ میراں (سائرہ) دے بھرا نال اٹیھ اُتے ہو پیا۔ لوکاں چھڈ چھڈا کرا تے دِتی۔ پر میراں دے بھرا دی کھبتی باہنہ بھج گئی۔ ٹھانے پرچہ ہو گیا۔ تن سو پنجی دی کارروائی پولیس نے کیتی تے سوہنا چھی مہینے بجھ گیا۔ بندی خانیوں آیا تے اگے نالوں تکڑا سی۔ اوہنوں ہُن لڑائی دا نشہ جیہا ہو گیا سی۔ تے جیل وچوں اوہدا جی بے ڈر ہو گیا سی۔ ہُن اوہنے میراں دے چھوٹے بھرا دی لت بھن دِتی۔ پیر گیتھل لتھ گیا سی۔ ڈاکدار نے سرٹیفکیٹ دِتا۔ پر پولیس تن سو تریہی وچ رپٹ لکھ کے بہہ گئی۔ اِک دِن میراں نے راہ وچ سوہنے نوں آکھیا۔

"میرے بھراواں تیرا کی وگاڑیا کیہہ اے؟ پہلوں توں وڈے دی باہنہ تروڑی۔ ہُن چھوٹے دی لت بھن دِتی اے۔ ساڈے نال تیرا کیہہ ویر اے؟

توں جا۔ کم کر اپنا۔ مرداں دے متھے نہیں لگی دا۔ مُنڈا ہنڈیں تے ہتھے وِچ دیندا۔ سوہنے دی راہ روکنا تے موت نوں بلانا برابر اے!"

"بڑی جان جوانی والا ایں۔ بڑا ہماں ایں جودھا"

سوہنے نے پہلی وار زندگی وچ کسے کُڑی ول اکھاں چُک کے ویکھیا سی۔ میراں دِیاں گلاں گوریاں ساہن پر صورت مٹھی سی۔ اوہ گھوریاں

دَتّا وی جائے تے سوہنا ہتھ دا جائے ۔ اک دو جھٹکے مار کے سیراں راہے ئے ہے ٹرپئی تے گھر جا اپڑی ۔

راہ وچ اوہنے کئی وار سوچیا ۔ سوہنا اوہدے بھراواں دا دشمن سی پر مورے اوہدے ہاسے وچ کیہڑا جادو سی ۔ اینا مٹھا تے پیارا ہاسا !"

(۲)

سیراں دے پیو تے سیراں دے بھراواں تے ۔ تے ساری ٹبری تے ۔ گامے دے بڑے احسان ساہن ۔ اوہ ویلے کویلے ایہناں دے کم اوندا رہندا اسی ۔ چار چھلڑاں دی لوڑ پئی تے دے دتے ۔ کوئی اوہڑ سوہڑ بن گئی تے ترلا منّ دا ۔ سیراں دے بھرا دی بانہہ جوڑنے گئی سی ۔ پر کم تور رہی ۔ چھوٹے بھرا دا گٹا ہتھاں ٹھکانے آگیا ہی پر اجے بھجیا نہیں سی جاندا ۔ تے گاماں ہتھ پیر ہلاندا رہندا اسی پیلی بنے ۔ کھوہ کھلواڑے دے کم وچ سہارا لاندا رہندا اسی ۔ اوہنے اک دن اپنے پتر واسطے سیراں دے ساک دی گل چا ہلائی ۔ پیو تے بھرا راضی ساہن ماں وی راضی سی ۔ تے سیراں نوں پچھن دی لوڑ کیہنوں سی ۔ شگن دے دتا تے تریک پے گئی ۔

سوہنے سوچیا جے سیراں اوہدی بن جائے تے عیش بہاراں ہون ۔ پر گھر دے سارے اوہدے ویری ساہن ۔ اوہدے ناں توں جل جاندے سن اوہ سیراں نوں موہرہ دے دیندے ۔ پر سوہنے نال ساک دی گل تے کرو تے سیراں اپنے من وچ سوچ رہی سی ۔ جے بھراواں نال مکالی تے تقدیر نہ ہندا تے اج پنڈ وچ سب توں سوہنے تے سب توں تگڑے بندے

دے رنگ دی۔ محاجی ماچھین دوہاں دے ٹبّے اِک دُوجے توں ودھ چاندی سی
گھر والے ویاہ دِیاں تیاریاں وِچ ساہن تے سیراں تے سوہنا دونویں رکّے
ہوئے دُنیا دے سُفنے لیندے سن۔

اِک دن سوہنا تے سیراں —— دونویں دھمی ویلے پِنڈ توں غائب ہو گئے۔
سوہنے دے ماں پیو نے سوہنے لئی ۔ تے سیراں دے ماں پیو نے سیراں
لئی کھوجیاں نوں۔ پیراں نوں۔ پولیس نوں بڑا گج دِتا۔ پر دوہاں دا کوئی
ناں نشاں رِکسے پاسے وی نہ لبھیا۔ دوہاں ٹبراں وِچ وَیر ودھ گیا۔ اوہ
ایہدے سر بدھ تے ایہہ اوہدا دشمن۔ گل گل تے مقدمہ۔ گل گل تے پرچہ۔ اج
تھانے۔ کل تحصیلے۔ ایسے طراں دوہاں گھراں دی ملکیت لہہ گئی۔ سیراں دا
پیو سوہنے نال اگلے جہان ٹُر گیا۔ سیراں دا وڈا بھرا ویلنے وِچ دُوجی بانہہ وی
بھنا بیٹھا۔ مقدمیاں وِچ دوہاں گھراں دِیاں پیلیاں گہنے پے گیاں ساہن
سوہنے دی ماں پیکے ٹُر گئی۔ تے سیراں دا نکا بھرا کِسے شہر مجودی جا لگا۔

شاماں پے گئیاں ساہن کوئی دس ورھیاں پچھوں کالے بُرکھے وِچ اِک زنانی
نال دو بچے تے اِک مرد پِنڈ دی گلی وِچ سوہنے دے پیو داناں لے کے اوہدا
گھر لبھدے پھردے ساہن۔ اِک مائی نے اِک بھٹ وَل انگل کر کے دسیا جے ایتھے
سوہنے دے پیو دا گھر ہُندا سی۔ سوہنے تے سیراں نے ریکاں لائیاں دوہاں
گھراں نوں اُجاڑ دِتا۔

زنانی نے بُرکھا لاہ چھڈیا۔ سیراں ماں کر دی اوس زنانی نوں چمبڑ گئی۔ سارا پِنڈ
اُہنے دوالے اکٹھ ہو گیا۔ سوہنا تے سیراں دساں ورھیاں پچھوں پِنڈ آئے ساہن

تے دوہاں دے گھراں دا نشان وی نہیں سی رہیا ۔ سیراں دی اک سہیلی دوہاں نوں اپنے گھر لے گئی ۔ راتیں سب چر کے سُتے ۔ اگلے دن چھاہ ویلے سیراں دی سہیلی نے سیراں نوں پُچھیا ۔

"بھراواں دے ویری نال ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ؟

سیراں نے گل پوری ہون توں پہلاں ای جواب دِتا ۔

"بھیناں ہور ایہہ کر دی ۔ گامے دا پُتر کوہیا اسی"۔

٭

ساوا لیڑا

چھوٹے چھوٹے جھگے دے سا ہن ۔ تے بوہڑ دے تھلے دھوں وچ بندیاں دی شکل چنگی طرح نظر نہیں سی آوندی ۔ بوہڑ بڑا سنگھنا سی ۔ پرانے وقتاں دا ۔ کوئی ہووے گا ۔ ڈیڑھ سو سالاں دا ـــــ اوہدی چھتری کوٹھے وانگوں سی ۔ دس پندرہ منجے ڈٹھے رہندے سا ہن ۔ تے لوکی چھاں وچ موجاں ماندے سا ہن ۔

اج اکٹھ چوکھا سی ۔ پنڈ دی پریہہ نے کما دوا چور سامنے بٹھایا ہویا سی تے گواہاں دے بیان سُندے سا ہن ۔

ساجی بولیا "نمبردار جی خدا دا خوف کر ۔ اگے ای اتائی لگی ہوئی اے ۔ آپنے جان دے کوئی رحمت دا تروکا ۔ نہ مار ایڈا جھوٹ"۔

تے لمبڑ مگھوری وٹ کے کہن لگا: "تُوں اوہے وڈا کاریگرا، پنڈ وچ رہنا ای کہ ناں۔ وڈا معتبر آیا ساتُوں نیاں دسن والا تاں ہے چور تے نالے چتر!"

ساجی پنڈ دا موچی سی! لمبڑ دے بھتریئے نُوں اینے سال بھر تُوں جُتی نہیں بنا کے دِتی۔ اوہنوں وٹ سی، تے لمبڑ اوہنوں اِک مقدمے وچ گواہ بھگتانا چاہندا سی۔ ساجی نے لمبڑ دی گل وی نہیں سی منی۔ پر ایہہ دونویں گلاں اوس نیں پرھیا وچ نہیں سی دسیاں۔ لمبڑ ہیں گواہ بنائے ہوئے ساہن۔ حمیدا نائی۔ بگا ماچھی تے حسابو والا!

اوہناں آکھیا۔ جے اوہناں نے اِک کُڑی نُوں ساوے لیڑے وِچ گتنے بیہتے رکھیاں تے گامے دے کماد وَلوں پنڈ نُوں آوندیاں ویکھیا تے ہے۔ پر کُڑی دا مُنہ پنڈ وَل سی تے کنڈ اوہناں وَل۔ اوہ ایہہ نہیں دس سکدے۔ پئی کُڑی کیہڑی سی۔ ہیگی سی ایسے عمرے!

ویلنے گڈن توں پہلوں پنڈ ئیں فیصلہ کیتا سی۔ پئی کماد وی ٹوٹی کوئی نہ بھنے۔ جے کسے نیں کماد چارنا ہووے تے اوہ وی پنڈ وچ کترا کرا کے لیاوے۔ ثبوتا گنا نہ لیاوے۔ ساوے لیڑے وچ کوئی اٹھ دس گنے بدھے ہوئے پرھیا دے سامنے پئے ساہن۔ لمبڑ آہندا سی جے ساجی پیچی بھرے، تے گھر نوں جاوے۔ کسے نوں کسے وی طرح پنڈ وچ رکھناں تے رہنا چاہیدا اے۔ اَج اِک کُڑی نیں گامے دا کماد چاریا اے تے کل کوئی دُوجا کسے دی مجھ پار کرے گا۔ ایہہ گل نہیوں چلنی۔

بابا پھتو نیائیں وَلوں کھنگدا کھنگدا آیا ۔ کُبا تے بڈھڑا بندہ ڈنگوری دے اُسرے لگا آوندا سی ۔ جس ویلے اوہ پرہیا دے کولوں لنگھیا، تے کھنگدے کھنگدے آکھیا ۔

" اوئے بھلیو لوکو! ایہہ کماد تاں گامے آلا نہیں، گامے نیں لال فارم گڈیا سی ۔ ویکھو تاں سہی "

لمبڑ بھیڑا پے گیا ۔ کہن لگا ۔

" باباجی! تسی آرام کرو " ۔

بابا پھتو بولیا ۔ " لمبڑا! آرام دا ویلا نیڑے ای اے ۔ ہُن ہور کرنا کیہہ رہ گیا اے ۔ آرام ای آرام تے ہُن کرنا اے ۔ کوئی سال کدھرے اُنگیا ہویا اے ۔ پھیر اللہ تیری یاری! ایہہ پنڈ دے لوکی انھے ہو گئے نیں ۔ ساری دُنیا جاندی اے ۔ جے گامے دا کماد لال فارم آلا اے، تے ایہہ گنے گامے دے کماد دے نہیں ـــ ساجی دی وی نیں گنے بھنے ہون گے کسے ہور دے ۔ گامے دے نہیں ۔ نیاں تے پہلاں صحیح کرو! "

اودھر دل لگاماں اِک ساوے ایڑے وچ گنے بدھے ہوئے ۔ تے لمبڑ دے پُتر دے ہتھ تے رکھے ہوئے نال نال اوہدے تُری آ دے ۔ تے حال پُاہریا پاندا آ دے ۔ آوندیاں ساری اُوہنے کہیا ۔

میرا کماد ایہہ جے تے گنے ئیں لمبڑ دی حویلی دیچوں کھرلی وچ اندروں لبھے نیں ۔

حمیدا ۔ بگا تے حسا کہن لگے ۔ " اساں تاں پہلاں ای آکھیا سی ۔ جے

کُڑی ساتھوں نہیں پچھاݨی گئی ۔ نہورے کوݨ سی ! ساڈے لیڈرے وچ گئے اساں فوٹو
ویکھے سانہو ۔ ایہو ہوݨ گے ۔ انہاں دا رنگ وی رتا اے ۔ گاں دے کماد
دے گنّے ایویں ۔ پچھڑے ہݨ آئے نیں !"
لمبڑ ہور بھیڑا ہے گیا تے ساجی بولیا :
لمبڑ جی ! ایسے گلے ئیں تہاڈی گواہی نہیں بھگتائی جے جھوٹھا ڈرک جھوٹھ
ہُندا اے ۔ ایہہ تاں پہیا دی گل سی جے عدالت وچ میرا جھوٹھ پھڑیا جاندا ۔
تے میرے آلا بھتا بہہ جاناسی ۔ تہاڈوں کیسے نئیں سی پچھناں ۔ خاہ کدھن بدلے
تُسیں جھوٹھ ماریا ۔ ہتی کرو کھاں گل "
بابا بھنتو کھنگدا کھنگدا کولوں لنگھ گیا ۔ تے اوتوں سمی ملوانی آگیا ۔ اوہ کہن لگا
" ساجی دی دھی کوئی تِن چار مہینے ہوئے ۔ ساڈے گھر اِک ساوا لیڈا لیائی
سی تے ملوانی نوں کہندی سی ۔ ایہدے اُتے چن تارا بنا دیو ۔ میرا بھرا کہندا ای
کل ساڈی آزادی دا دن اے ۔ سکول وچ جھنڈے لگݨ گے ۔ تے اسی وی
آپݨے کوٹھے اُتے اپنا جھنڈا چھلاواں گے "
ملوانی کہن لگی ۔
"پتر ! لیڈا تے کوئی جج دا لیاوندی اوس "۔
اوہ کہن لگی :
" ساڈے گھر ساوا لیڈا ایہو سی ۔ ایہنے نوں اِک پاسے چٹی پٹی لا دِتی اے
تے چن تارا کڈھ دیو ۔ لائیں آپے لاں گی "
جے تاں ساوے لیڑے وچ اِک پاسے چٹی پٹی تے وچکار چن تارا ہے

تاں تے ایہہ لیڑا ساجی دا اے ۔ نہیں تاں کسے ہور دا۔"

موچن غریب خدا جانے کیہڑے دھیاں نال پرانی ٹاکیاں لبھ کے لیاندیاں ساڈے لیڑے نوں اک پاسے چیڈ بنی لگی ہی ۔ تے وچکار چیچ تارا ہی ۔ لیڑے وی تار تار وکھو وکھ ہوئی ہوئی سی تے رنگ وی پھکا پے گیا ہی ۔ تے پُرہیا وچ دو ساڈے لیڑے نویں رنگے ہوئے تے دوہاں وچ گنڈھ بدھے ہوئے ساہن تکھا کہن لگا ۔

"میرا پچھو ساجی نہیں ۔ ساجی دی وی نہیں ۔ میرا پچھو لمبڑ دا بھتریئا اے ۔ گنڈھ ایس بھنے تے لمبڑ دی کُڑی نوں پھڑا اے ۔ میں ہال پاہر پا کیتا تے لمبڑ نیں کہیا "تیرا لکا دساجی نے بھنیاں ایں تے اوہدی کُڑی گہنے لگی اے ۔ حمیدے بکے تے جتے نیں ویکھی اے ۔ تے جیہڑے گنڈھ لمبڑ بیلاں لیاندے ساہن ! ایہہ اوہناں دے اپنے کما دے نیں ۔ میرے گنڈھ ایہہ نیں جیہڑے نیں لمبڑ دی حویلی وچوں پھڑے نیں "

لمبڑ دے بھتریئے نے اُٹھ کے گامے نوں جپھی پا لئی تے دب گھٹیا ۔ لوکی ایدھر اودھر اُٹھ بھجے ۔ تے لمبڑ تے اوہدے بھتریئے نیں گامے دی الکھ چالا ہی ۔ اگلے دیہاڑے پولیس دا سپاہی لمبڑ تے اوہدے بھتریئے نوں پنڈ وچ لبھدا پھردا سی تے حمیدا ۔ بکا تے حتا اوہنوں وَتن دے ساہن ۔ جے اوہ دو نویں دتی ویلے کھو دل جاندے ساہن ، تے اک دُوجے نوں گلاں گنڈھ دے جاندے ساہن اوہ آہندا سی ۔ توں اگ بالی ۔ تے اوہ آہندا سی توں چیچ چا ہڑیا ۔"

رُکھی روٹی

رزّق ۔ بی ۔ اے پاس سی ۔ تے گبھرو گھنٹ پڑھیا ہویا سی ۔ کدے کدے
ایس گل توں دُوہاں وچ بھکھ پیندی سی ۔ پر اوہ وی تھوڑوں کوئی تیجا نہیں سی ہُندا ۔
اَج نوکرانی چھُٹی لے کے بقرعید منان آپنے پنڈ ٹُر گئی سی ۔ تے بی بی ہوراں ہانڈی
آپ پکی سی ۔ پچھلے سال ایہو دِن ساہن بابو ہوری عیدوں اگلے دِن شاماں نوں
گھر آئے ۔ بی بی تے روٹی آ گئے لیا دھری تے بابو ہوری رُکھی روٹی کھان
لگ پئے ۔ کھاندے جان تے آکھدے جان ۔ واہ وا بے پروا ——— رزّق
نے گھوری وٹ لئی ۔ اوس سمجھیا جے میرے ہتھ دا پکا ہویا بابو نے پسند نہیں کیتا
——— ہانڈی چک کھُرے وِچ ڈوہل چھڈی ۔ بابو غریب آپنے دِھیانی رُکھی
روٹی کھاندا گیا تے ——— واہ وا بے پروا ——— آہندا گیا ۔
بورچی خانے وِچ ہانڈل پئی ہوئی سی ۔ کِسے نیچے نُوں لبھ چھیڑ ۔ کِسے نُوں مکا ۔
تے کِسے نُوں گاہل منڈا ——— ہاں بچیاں دی رونق لگی ہوئی سی ۔ بابو سُنیا نے
اوہنے اُچی آکھیا ۔

"بھلیئے لوکے کیہہ بن گیاں نے ۔ ایہہ رولا کاہدا اے" ۔

بی بی نے ہور نک وٹیا تے ناساں پھُلا کے بولی :

"ہیں گھُچّی سیاں تے لیاندا کیوں سی ۔ ملیتھوں نہیں .... ایں ۔ ایں ۔ ایں ۔
روندی جائے تے دُپٹے نال اَتھرو پونجھدی جائے ۔

"گل کیہ اے کجھ آکھیں تے ....."

"آکھاں ..... ہائے ربا"

"اباجی - اوہ اوہ .... مینوں .. تھپڑ ماریا"۔

"اباجی - ہانڈی .. ہانڈی گھڑے گھڑے وچ ڈو ڈویل تھپڈی سو"

بچیاں نے روندیاں روندیاں آکھیا - تے بابو ویہڑے وچ حیران کھلوتا سی -

"جے گل کیہ اے ؟" اوس نے اک واری فیر پچھیا -

"رانی جی - ایہ منتھے وٹ کیوں پے گئے نے ؟ اکھڑ کیوں وگدے نے ؟

ایہ بچے کیہ آہندے نے ؟"

"پچھ لیناں کجھ آپنی لگدی کولوں - آوے تاں سہی حرام زادی - میرے ویہڑے وڑے تاں سہی"۔

بابو غریب حیران - اوہدی سمجھ وچ نہ آیا - دُکھی روٹی دیاں دو بُرکیاں اجے اوہدے ہتھ وچ سن - اوہ بی بی نے کھوہ کے پوتاں کے پرے ماریاں -

تے آپ مروڑا مار کے اندر جا وڑی تے بچیاں تے گرم ہو گئی -

(۲)

بوہے تے کھڑاک ہویا - بی بی جی دا بھرا آیا سی - سالا بھنویا مل کے بڑے خوش ہوئے - سالے نے معافی منگی جے اوہ عیدوں پہلاں نہ آسکیا تے پچائیں بچائیں اندر ویہڑے وچ جا کھلوتا - بھین ویکھدیاں سار ای کوکاں ماریاں تے بھرا نوں چمبڑ گئی -

بھرا حیران کھلوتا سی - بھنویا ایس طراں رلیا - تے بھین ایس طرح -

اُہنوں سمجھ نہ آئی جے گل کیہہ اے ۔ اُہنے بھین دے سِر تے ہتھ پھیریا۔ دُعا دِتّی تے منجی تے بہہ گیا۔ پُچھن لگا ۔

خیر اے ۔ اِہ بچے کیوں جھُردے نے ۔ تے تہاڈے دن تینوں کی ہویا اے ؟"

اکھراں پونجھ کے بھین نے آکھیا :

"بھاجی ۔ اکھی کیسے موڑی اے ۔ نوکرانی دے ہتھ دی پکی ہویا، نال کھاندے سن ۔ اوہ بیمار پڑی گئی تے ہانڈی میں پکی ۔ بابو ہوراں رکھی روٹی تے کھاہدی پر میرے ہتھ دی ہانڈی نہیں چکھی ۔ میں تے پٹڈی رہی آں جے مینوں بھنڈو دے گل نال لاؤ ۔ پر میری کون سُن دا اسی ۔"

بھرا بھین نالوں سیانا سی ۔ اُہنے بھنوئیے نوں ویہڑے وچ سد لیا تے پُچھیا ۔

"بھاجی ! اَج خیر اے ۔ تُسی روٹی رکھی کھاہدی اے ؟"

بابو ہس پیا ۔ کہن لگا ۔ جے تُسیں اَج میرے پیو وہنے نہ ہندے تے میں تہانوں وی آکھنا سی جے اِک ڈنگ رکھی روٹی کھا کے ویکھو ۔"

"کیوں خیر تے ہے نا ؟"

" ستّے خیراں ــــ گل اِہ ہوئی ــــ جے تینوں عیدوں کوئی مہینا اِی اگیترا اِی میرے مزارعے دی گھر والی نے پُچھیا سی جے تُسیں قربانی پنڈ وچ دیو گے ایں جاں شہر وچ ؟ میں اوہنوں کو دسیا جے اساں کئی مہینیاں توں اِک تگڑی ڈُنبہ قربانی لئی خریدیا اے تے ایسواری قربانی شہر وچ اِی

کراں گے ۔ اوہ کہن لگی ۔ بھاجی ۔ میں ساری عمرے کدے دنبے دا گوشت نہیں کھاہدا ۔ سنیا کئی واری اے جے واہ واہ سوادلا اے ۔ میں اوہنوں تسلی دتی ۔ جے میں عید والے دن تہانوں دنبے دا گوشت پُچاواں گا ۔ عید دا دوگانہ پڑھ کے آیا تے میں حلال کرایا ۔ چیتی ویلے دنی گوشت دی لے کے میں پنڈ ول ٹر پیا ۔ موڑ اوڑے مینوں دس پئی جے اج لاریاں بند نیں ۔ راوی وچ وڈی واری ہڑ آیا ہیا تے راہ بند سی ۔ میں قول دتا ہی ۔ پیدل ٹر پیا ۔ اوہ بجانے، پندراں میل پینڈا بھانویں کسے طرح کٹاں، پر میرو نوں گوشت ضرور پُچاواں گا ۔

شہدرے تائیں میں پیدل اپڑیا ۔ اوتھوں اک ٹانگہ اٹاری نوں جاندا سی رب دا ناں لے کے اوہدے تے بہہ گیا ۔ اٹاریوں مینوں اک ریہڑا مل گیا ۔ اوہنے منڈیاں والے تائیں جانا سی ۔ پانی دا زور اینہاں چوہاں پنجاں میلاں وچ بہتا سی ۔ ریہڑے سواری مک گئی اوہنے اگے سواریاں لدیاں ۔ اوتھوں میرا پنڈ نیڑے سی ۔ ڈیگر ویلے میں منڈیاں والے جا اپڑیا ۔ تے اوتھوں اللہ دی آس تے پنڈ نوں ٹر پیا ۔ پکی سڑکے لگا گیا ۔ جس ویلے کچی تے پیا گوڈے گوڈے پانی ۔ تے پیر کھب کھب جان ۔ نیائیں دیاں پیلیاں وچ پانی لک لک سی ۔ لیڑے بھج گئے ۔ شاماں ویلے بانگ توں پہلوں میں چاچے امبلی دا بوہا کھڑکایا ۔ پنڈ دے منڈے میرے بھجے لیڑیاں نوں تے میری لیڑی لتاں نوں ویکھ کے دوالے ہو گئے اوہناں مینوں کدے ایس حال وچ نہیں سی ویکھیا ۔ چار دوالا پایا ۔ امبلی دے گھر والی نے بوہا کھولیا ۔ ”بسم اللہ جی آیاں نوں“ ۔ تے امبلی دوڑ کے لک بنھن واسطے اک چادر لے آیا ۔ گوشت میں اوہناں نوں پھڑایا تے آپی بیٹھک وچ

آدڑیا۔ ڈیوا بالیا ــــ امبلی حقہ لے آندا۔ پنڈ دے نمبردار ہوری آگئے۔
دو چار بندے مسیت وچوں نکل دے سن۔ ڈیوا بلدا ویکھ کے تے حقے دا
واج سن کے اوہ وی آگئے۔ کہن لگے۔ بابو توں بڑا اُدھم کیتا۔ بڑی ہمت
کیتی۔ اپنے پانی وچ اینا پینڈا۔ اج کیہ کیہ واکم ایں۔ آماں حقے دا اک پھیرا
لیاندا ہووے گا۔ امبلی حاوہ دا پتر تو رلائیاں روٹیاں لے آیا۔ تے امبلی کہن لگا۔
بھاجی۔ اج ناپھی دیا جے پنڈ وچ ہانڈی کسے نہیں چاہڑی۔ نا کوئی شہر ول
آیا۔ اُنج وی وہ تیتی گھریں کوٹھے ڈھے جان نال وخت پیا ہویا جے۔"
نمبردار آکھیا۔ "اوے کملیا۔ لسوڑیاں دا اچار پھڑی لیا دیں آ۔"
دوجے آکھیا۔ اچار نالوں دودھ دا چھنا چنگا سی۔"
تے امبلی بولیا۔ "تن دن توں دودھ تے ماواں دے وی سکے ہوئے
نے۔ مجھاں دا کیہہ حال۔ پٹھا نہ دتھا"ــــ رکھی روٹی سامنے سی۔ نہ کھاواں
تے پنڈ دے کہن گے نخرو ری کردا اے۔ کھاواں تے کھادی نہیں جاندی
میں امبلی نوں کہیا۔ جاہ اچار پھڑ لیا۔ تے اک بُرکی بھن کے منہ وچ رکھی۔
اوہ تاں کسے طرح اوکھی سوکھی پانی دے گھٹ نال اندر لنگھائی۔ دوجی نوں
ہتھ نہ پایا۔ میرے کول اک منڈا موچیاں دا ہتھ پھڑ کے بیٹھا سی۔ اوہ کہن
لگا بائو جی! روٹی رکھی اے چٹھیاں پتاں نہیں لنگھنی۔ میں دوجی بُرکی بھنی۔
بچوں بچوں ہتھ آگیا۔ اوہ مٹھی تے سوادلی ہندی گئی ــــ امبلی نوں
رب جانے کس طرحاں دیہ ہوئی۔ اوہدے آوندیاں نوں میں ڈھڈ بھر کے
روٹی کھادی تے پانی دا چھناں پی کے شکر گزاریا۔ اج میں مڑ کے گھر توں

آیا ۔ تے سوچیا ۔ ہانڈی نہ ہون کر کے مَیں رُکھی روٹی کھاوندی سی ۔ تے مینوں ویہہ دا سواد لگ گیا سی ۔ اَج فیر ذرا رُکھی روٹی کھا کے او ہو ای سواد لواں ۔ ایس کر کے روٹی مَیں رُکھی کھادی اے تے بھاجی ۔ قسم اے رب دی ۔ ڈاہڈا مزا آیا ۔ کنک دا اصل مزا ۔ !

بھرا اُٹھ کے کھبین ول گیا ۔ تے بھین اکھیاں نیویں کر کے فیر بورچی خانے جا وڑی ۔ پہلی ہانڈی ڈوہل چھڈی سی ۔ تے ہُن بھرا واسطے دوجی ہانڈی پکاونی سی ۔

جنت دے محل

چوبارے وچ ماں پُتر رہندے سن تے تھلے دوائیاں دی نکی جہی ہٹی سی ۔ منصور دی ماں نے چنگے دن ویکھے سن ۔ پر ہُن اوہدے کول اِیہو اِک مکان وڈیاں دی نشانی رہ گیا سی ۔ سارا دن مُنڈا ہٹی تے بہندا سی تے شام نُوں روٹی جوگے پیسے آوندے سن ۔ فیر وی شکر کردی سی پئی اللہ نے کرائے دے مکاناں کولوں بچا لیا ۔ نہیں تے ہور پندراں ویہہ روپے نکل جاندے کرائے

جس ویلے مسلماناں نے سیٹھ دھنی رام دی حویلی نُوں اگ لائی تے منصور دا دل ڈُب گیا ۔ سیٹھ ہوراں تے ایہناں دی کندھ سانجھی سی ۔ مچی ہوئی تے بھڑک دی اگ ویہندیاں ویہندیاں منصور دے گھر وی آپہنچی ۔ ماں نے چھیتی چھیتی اِک گٹھڑی کپڑیاں دی تے بوری بھانڈیاں دی گلی وچ لیا سُٹی ۔ منصور نے دوائیاں دے ڈبے تے نیکے لال والیاں سرنجاں اِک گٹھلے وچ پائیاں تے دونویں ماں پُتر گھروں نکل آئے ۔ باہر نکلے ای سن تے پوڑیاں وچ اگ لگی ہوئی سی ۔ گلی مُڑدیاں تیکر سارا گھر بھامبڑ بن کے مچ پیا ۔

منصور نُوں اپنا گھر بار اُجڑن دا بڑا دُکھ سی ۔ پر اگلے دن جدوں مہاجراں دی بھری ہوئی گڈی آئی ۔ تے اوہنے اوہناں دے دُکھڑے سُنے ۔ تے منصور نُوں اپنا غم بھُل گیا ۔ ہُن اوہ سارا سارا دن کیمپ وچ پھردا سی ۔ کسے نُوں کوئنین کھلا ۔ کسے نُوں ٹیکا لا ۔ کسے نُوں مکان دے ۔ کسے نُوں کپڑے دے

ہسپتال بند پیا سی ۔ ڈاکٹراں دیاں دوکاناں وی بند سن ۔

منصور نے آپنی دُکان دیاں ساریاں دوائیاں کپ دیاں لوکاں وچ مفت ونڈ دِتیاں "۔

اوہدی ماں آپنے ساکاں دے گھر رہندی سی تے آپنے گہنے ویچ کے ہی گُزرا چلاندی سی ۔ اوہنے کئی واری منصور نوں آکھیا ۔ "پُترا ۔ آپنے لئی وی کجھ کر ۔ مہاجراں دی مدد تے سرکار وی کرے گی ۔ ساڈا کون این؟"

منصور اگوں کہندا ۔

"بے بے جی! اسی قوم دی خدمت کراں گے ۔ تے قوم ساڈی خدمت کرے گی ۔ جدوں آپنا ملک تے آپنی حکومت ہووے ۔ اودوں تیر میر دے جھگڑے چھڈ دینے چاہیدے نے "۔

منصور دی ماں نے دُنیا ویکھی ہوئی سی ۔ اوہ جاندی سی ۔ ایہہ گلاں چلن والیاں نہیں ۔ پر فیر وی اوہ چپ ای کر رہندی ۔

ساکاں دے گھر رہندیاں دی ہُن شرم آوندی سی ۔ فیر اک دن منصور دی ماں نے آکھیا ۔ "پُترا! چل کسے ہور شہر چل کے ہتھ پائیے ۔ ویہلیاں بیٹھ کے گزارا نہیں ہونا "۔

منصور کہن لگا ۔ "میں تے اَج آبادکاری دے دفتر جانا سی "۔

"اگے گیا سیں تے کیہہ جواب ملیا سی "؟

"افسر پچھدا سی تسیں مہاجر او؟ میں آکھیا ۔ "نہیں ۔"

کہن لگا ۔ فیر اسیں تہاڈے واسطے کجھ نہیں کر سکدے "۔

"ہُن وی ایہو جواب مِلناایں ۔"

نہیں بے بے جی! جدھے کول میں ہُن چلیاں ۔ اوہ بہت وڈا افسر اے ۔ اوہدے ہتھ وِچ بہت کُجھ اے ۔ اوہ آپ وی مہاجر نہیں ۔ پر اوہنے اِک سکھ دی کوٹھی تے قبضہ کیتا ہویا اے ۔ اوہ مینوں کس طرح رُکھا جواب دے سکدا اے ؟"

لوہڑے دیلے نال منصور آباد کاری دے دفتر وِچ گیا ۔ افسر نے بیٹھن دا اشارہ کیتا تے منصور نے آپنی ساری کہانی سُنائی ۔ کیکر پاکستان بنن توں پہلاں اوہنے مسلم لیگ دا واسطے بغیر تنخواہ توں کم کیتا ۔ تے فیر مارچ ۱۹۴۷ء وِچ مسلم لیگ واسطے قید کٹی ۔ تے جدوں فساداں وِچ اوہدا گھر بار بل سڑ گیا ۔ تے کیکر اوس نے گھروں خرچ کر کے کئی سو روپے دِیاں دوائیاں تے کپڑے مہاجراں وِچ ونڈے ۔ آخیر وِچ اوس نے کہیا "مینوں صرف اِک دُکان دوا دِیو ۔ جتھے میں آپنی ہٹی کھول کے تے عزت نال روٹی کما سکاں ۔"

افسر مُسکرایا ۔ منصور نے سمجھیا ۔ قسمت مُسکرائی اے ۔ پر افسر کہن لگا "تُساں قوم واسطے جو کُجھ کیتا اے ۔ اوہدا کوئی مُل نہیں ۔ جے سارے پاکستانی قوم دی بھلائی نُوں آپنی جان نالوں عزیز سمجھن تے ساڈا مُلک بہت ترقی کرے ۔ تہانُوں ایس دا اجر اللہ پاک دیوے گا ۔ تُساں آپنے واسطے جنت وِچ محل بنوا لئے نے ۔"

ایہہ کہہ کے افسر نے گھنٹی وجائی تے دُوسرا ملاقاتی اندر آ گیا ۔ منصور ہکا بکا ہو گیا ۔ پُچھن لگا ۔ "تُساں میری کوئی مدد نہیں کر دے ؟"

افسر کہن لگا ۔" ایہہ آبادکاری دا دفتر اے ۔ اسیں صرف مہاجراں دی مدد کر سکنے آں ۔"

چپڑاسی نے بوہا کھولیا ۔ منصور دفتر توں باہر سی ۔ اوہ گھر ول ٹریا جاندا سی ۔ اوہدے دل وچ اگ لگی ہوئی سی تے اوہدیاں اکھاں وچوں لاٹاں پیاں نکلدیاں سن ۔ " دنیا دیاں کوٹھیاں تہاڈیاں تے جنت دے محل ساڈے" ۔

"بڈھی ماں ویکھدیاں ای سمجھ گئی ۔ کہن لگی ۔

"کوئی ڈر نہیں پترا ۔ جنہیں زندگی دتی اے ۔ اوہ روٹی وی دیوے گا ! افسراں کولوں منگناں شرک اے ۔ کیوں بندہ بندے اگے ہتھ اڈے ؟"

اگلے دن دونویں ماں پتر اپنا سامان لے کے ٹیشن ول پے جاندے سن ۔ راہ وچ اک کوٹھی آئی ۔ منصور کہن لگا

"بے بے جی ! ایہہ کوٹھی اوس آبادکاری دے افسر نے لئی ہوئی اے تے اوہ مہاجر وی نہیں ۔"

ماں کہن لگی :

"کوئی نہیں پتر ۔ سانوں جنت دے محل ای بتیرے نیں ۔"

راہ دا گھٹّا

جوڑی وال

پری جان —— اِک طوائف   صنوبر —— نوکرانی
میجر —— پرانا دوست   ڈاکٹر —— نواں دوست

صنوبر: جی کردا اے کجھ ونڈاں! اَج خورے کِتنیاں چِراں پِچھوں تُساں ہَس کے گل کیتی اے"

پری جان: "ہاں صنوبر! میں پچھلے پنج ست دہاڑے بڑی اُداس رہی آں۔ ہُن ذرا میرے دل نوُں دھراس ہوئی اے"

صنوبر- جدوں دا تہاڈے تے ایہہ نواں ڈاکٹر لگا اے تہاڈے کپڑیاں وِچ رنگ نہیں رہیا۔ تے تہاڈے سنگار وِچ روپ نہیں رہیا۔

پری جان: گل ایہہ وے صنوبر! پئی ڈاکٹر ہوریں کہندے سان۔ تہاڈوں ساوے کپڑے بُہت سَجدے نے تے نالے کہندے سان۔ تُسی سُرخی پوڈر لانا چھڈ دیو۔ کجھ دِناں وِچ تہاڈا چہرہ اَپنے لہُو دی سُرخی نال ای بھخن لگ پے گا!

صنوبر۔ ایویں جھوٹھ ماردا اے۔ رنگ اپنے آپ بھخن لگ پے تے دُنیا سرخیاں پوڈر لانے چھڈ نہ دیوے!

پری جان - نہیں بھیلئے! ڈاکٹر ہوری جو کہندے نے سولہ آنے ٹھیک اے
توں اَجے اوہناں دا بھیت نہیں پایا - ڈاکٹر ہوراں دیاں گلاں
ڈونگیاں تے چُپ گلاں ناکوں وی ڈونگی ہُندی اے !

صنوبر: ہاں؟

پری جان: ہاں - جدن پہلی واری اوہ میرے کمرے وچ آئے سا ہن - تے
سارا وقت آپنیاں اکھاں میرے وَلوں موڑی بیٹھے رہے سا ہن - کدے
دوائیاں دے بیگ وچ جھاتیاں مارن - کدی تھرما میٹر نوں گھوُرن
تے کدی باری وچوں باہر بدلاں نوں تکن - مَیں آکھاں - یا اللہ! ایہہ بندہ
میرے وَل کیوں نہیں تکدا؟ اگلے دن میں خوب سنگار کیتا - ہیریاں
دے بُندے پائے تے کریپ دی ساڑھی بنھی - پر کتھے! اوہناں نے
تے اکھاں اُچیاں کرن دی سونہہ کھادی ہوئی سی - مینوں ڈاہڈا وٹ
چڑھیا - تے مَیں سنگھار کرنا ای چھڈ دتا !

صنوبر: مینوں وی یاد اے جدن تساں عطر دی شیشی باری وچوں باہر سٹی سی

پری جان: اِک دن میں بالکل سادے چٹے کپڑے پا کے بیٹھی ساں تے
آئے - کِتناں چر میرے وَل تک دے رہے - فیر کہن لگے - میں
عورت نُوں سماج دا نگت سمجھنا واں ---- عورت میریاں اکھاں وِچ
دُنیا دی شرافت - تہذیب تے نیکی دی محافظ اے - جدوں میں کسے
عورت نُوں دوجیاں دیاں ہتھاں وچ کھڈونا بن کے رُلدیاں ویکھاں
تے میریاں اکھاں شرم نال بھرتی وچ گڈ گھٹ دیاں نے جنے اپنا

انجام مرتبہ بُھلا چھڈیا ۔ اوہنوں عورت کمنا ای جھوٹھ اے ۔ ڈاکٹر ہوریں گلاں کردے جاندے ساہن ۔ تے میریاں اکھاں وچوں اتھرواں دا مینہہ پیا وردا اہی ۔ میں کہیا ۔ ڈاکٹر صاحب ! کوئی ہتھ پھڑن والا ہووے تے میں اَج ایہہ گناہ دی زندگی چھڈنی آں ۔ کہن لگے ۔ میں تیرا ہتھ پھڑاں گا پری جان ! میں تینوں ایتھوں بہت دور لے جاواں گا ۔ کسے نویں شہر وچ توں اپنی نویں زندگی شروع کریں ۔ تے ایس زندگی نوں اِک بھیڑا سُپنا سمجھ کے بُھلا چھڈیں ۔۔۔ میں ہُن ایتھوں چلی جاں گی !

صنوبر ۔ بی بی میرا کیہہ بنے گا ؟

پری جان ۔ میں تینوں روپے دے جاں گی صنوبر ! توں کتے ہور نوکری کر لئیں (کوئی بُوہا کھڑکاندا اے) ۔ ویکھ کون ایں ۔ جے میجر ہویا تے آکھیں میرا جی نہیں چنگا ۔ (ل نہیں سکدی صنوبر آوندی اے تے میجر اوہدے پچھے آندا اے)

میجر ۔ کیہہ گل اے جان جی ؟ تسی دَل نہیں ساؤ تے مینوں کیوں نہ سُنیہا گھلیا ؟ (نبض ویکھدا اے) بخار تے تہانوں نہیں ۔

پری جان ۔ نہیں ۔۔۔ اُنج ۔۔۔ سر پیڑ اے ۔

میجر ۔ اوہ وی ٹھیک ہو جائے گی ۔۔۔ میں کہیا اَج کیہہ تاریخ اے ۔ پہلی مارچ ! تے سمجھو تہانوں بندوق چلانی سکھدیاں اَج پورے تِن مہینے ہو گئے نیں ۔۔۔ رب جاندا اے پری جان ! تہاڈے جیہا ستھرا تے سوہنا نشانہ میری رجمنٹ دے سپاہی وی نہیں لا سکدے

آؤ۔ اَج اینہی دا ای عشق کریئے تے فیر مَیں تہانوں نشانہ بازی دی سند لکھ دیاں گا۔"

پری جان۔ اَج تے ---- جی راضی نہیں ---!

میجر۔ چنگا ---- چنگا ---- آرام کرو ---- فیر ملاں گے ---- خدا حافظ ---- مَیں کہیا ۔ پھل مِل گئے ساہن ؟

پری جان: کیہڑے ؟

میجر: الطاف دے ہتھ گھلے ساہن ۔ لال گلاب دے پھل ---- اَجے اَپڑیا نہیں ہونا ---- چنگا ---- اللہ دے حوالے!

(جاندا اے)

پری جان: (اک خط لکھدی اے) نے صنوبر! جدوں الطاف پھل لے کے آوے تے ایہہ خط اوہنوں دے دیویں ---- تے پھل وی واپس کر دئیں ۔ کوئی ہور آوے تے کہویں مَیں نہیں مِل سکدی ۔ ڈاکٹر صاحب دے سوا کوئی اندر نہ آوے ۔ بوہا کھڑکیا اے ---- ویکھ کون ایں ----؟

(ڈاکٹر صاحب آوندے نے)

ڈاکٹر: مَیں ویکھن آیا ساں ۔ تُسی تیار او کہ نہیں !"

پری جان: مَیں بالکل تیار آں ۔ اَج مَیں کسے نوں گھر وِچ نہیں وڑن دِتا ۔ میجر آیا سی ۔ اوہنوں وی مَیں ٹال دِتا اے ۔ ہُن مَیں اوہنوں خط لکھیا اے پئی میرا تیرا اگوں توں کوئی ناتا نہیں رہے گا ۔"

ڈاکٹر: مینوں یقین سی ۔ جہی بہادر عورت زندگی دے ایس اوکھے موڑ توں وی اپنی گڈی بچا کے کڈھ لے گی ۔ تیری روح پاک اے پری جان! ایس تیرے

دِل دا نُور، تیرے متھے اُتے چمک دا ویکھ لیا سی ۔ کسے نے میرے کن وِچ کیہا سی ۔ ایہہ اِک ہیرا اے چکڑ وِچ ڈِگا ہویا ۔ جیہڑا اِہنوں چُکے گا اوہ کدی نہیں پچھتاوے گا !

پری جان ۔ تہانوں ویکھن توں پچھوں مینوں کسے ہور نوں ویکھن دی لوڑ اِی نہیں رہی ۔ تہانوں لبھ لیا اے ۔ تے بس تے مَیں ساری خدائی لبھ لئی اے !

ہُن مَیں ساریاں آشناواں نُوں آخر پراں نہہ سُٹ دِتا اے ۔ جیس طرح اپنے گھر پہنچ کے کوئی مُسافر اپنیاں کپڑیاں اُتوں راہ دا گھٹا جھاڑ سُٹ دا اے !

ڈاکٹر : پر ہُن تہاڈا ایتھے رہنا ٹھیک نہیں !

پری جان :۔ ہاں ساتوں چھیتی چلنا چاہی دا اے !

ڈاکٹر : چنگا ۔۔ مَیں ذرا چلنا واں ۔ موٹر وِچ اپنا سامان رکھ کے ہُنے آ جاناں ۔ تُسی تیار رہنا !

پری جان : مَیں بالکل تیار آں ۔ تُسی اُتے نہ آونا ۔ بس تھلیوں اِی ہارن کر دینا ۔ مَیں آپ اِی آ جاواں گی ۔ پر کِتے ہارن وجاؤ گے ؟ دو واری زور نال تے اِک واری ہَولی ۔

ڈاکٹر : چنگا ۔۔ ! (جاندا اے)

دُوجا سِین

(میجر دا کمرہ ۔۔۔ میجر زخمی شیر وانگر کمرے وِچ پیا بھوندا اے اودھریاں اکھاں

پیاں بھیج دیاں نے - میز تے لال پھلاں دا گلدستہ رکھیا اے ، ـــ دیپہ خط پڑھدا اے) ـــ

"میں ہن اک نویں عورت بن گئی آں ـــ"

بالکل نویں - نہیں تے میجر نوں کس طرح بھل جاندیوں -

"میں اوہناں دے بغیر نہیں رہ سکدی - ایس واسطے اوہناں دے نال چلی آں "۔

توں اوہناں نوں نہیں چھڈ سکدی - میں تینوں نہیں چھڈنا - تے قانون نے ویلنوں نہیں چھڈنا - ایس گھمن گھیری دا کوئی علاج وی ہے ؟"

"میں اج توں ایہہ زندگی سدا لئی چھڈ دینی ایں ،

(پستول لے کے) توں اج توں ایہہ زندگی چھڈ دینی ایں ، سدا لئی چھڈ دینی ایں ـــ ! (کجھ یاد کردا اے) ہاں ٹھیک ـــ ! اوس جوتشی نے وی ایہو گل آکھی سی ! ـــ (الماری کھول کے دو پستول کڈھدا اے - تے چھیتی نال باہر نکل جاندا اے)

تیجا سین

(پری جان دا کمرہ)

پری جان : لے ایہہ میجر دیاں خطاں دا تھبا - انگیٹھی وچ بال چھڈ -

صنوبر : ہا ـــ ! وچارے نے کنے خط لکھے نے ؟

پری جان: ہور! ایہو جیہاں نوں کم ای کیہ ہندا اے؟

صنوبر: ویکھو بی بی جی! ایس خط وچوں کیہی سوہنی خوشبو آوندی اے!

پری جان (خط پھڑ کے پڑھدی اے) — "جان نالوں پیاری پری جان!
اَج مینوں اِک جوتشی نے دَسیا اے پئی میری تے تہاڈی قسمت دے
تارے اِک دُوجے نال جُڑے ہوئے نے۔ اسی اکٹھے جیواں گے۔
تے اکٹھے مراں گے۔!" کِنّی بے مت ماری ہوئی —! (خط نوں انگیٹھی
وِچ سُٹ دیندی اے)

صنوبر: ویکھو بی بی جی! ایس خط اُتے کیڈے سوہنے پھُل بنے ہوئے نے۔

پری جان (خط لے کے پڑھدی اے) — "دِلوں پیاری، پری جان!
جیہڑی ساڑھی دی تُساں فرمائش کیتی سی۔ اوہ اَج رات تاکر تہانوں پہنچ
جاوے گی" — (خط نوں اگ وچ سُٹ دی اے) — اوہ ساڑھی
وی انگیٹھی وِچ سُٹ دے صنوبر!

صنوبر: ناں! بی بی! ایڈی مہنگی چیز نہیں بالنی! مینوں دے دیو!

پری جان: مَیں تے ایہو جہے کپڑے پا کے ایتھوں نکل جاناں ایں۔ جو کجھ ہے
ایتھے ای رہے گا۔ بھانویں لے جاویں تے بھانویں وَنڈ دئیں۔

صنوبر: بی بی! مینوں راتیں کلیاں ڈر لگے گا — جے تسی منّو تے مَیں دَوڑ
کے اَپنے بھترئیے نوں سَد لیاواں؟

پری جان: ہاں! پر چھیتی آویں — (صنوبر جاندی اے۔ پری جان
وَڈے شیشے دے اَگے کھلو جاندی اے۔ پھر اک دم کے مُڑدی اے۔

بُوہے وِچ میجر کھلوتا اے)

میجر۔ ہاہا! ہُن کیہہ حال اے سوہنیاں دا ــــ! ــــ رنگ ایڈا پیلا کیوں پے گیا اے؟ (پری جان بُوہے وَل تکدِی اے) نہیں! اوہ اَجے نہیں آیا۔ پَر میرا کم وی ٹلناں نہیں۔ ہُنے مُک جاندا اے ــــ (جیب وِچوں دو پستول کڈھدا اے) ــــ دیکھ پری جان! مَیں تینوں ترے مہینے نشانہ بازی سکھائی اے۔ اَج تیرا امتحان اے ــــ پھڑ پستول تے لا نشانہ! ــــ (پری جان ٹھٹھمبری ہوئی کھلوتی اے۔ بناں سمجھیاں ہتھ اگانہہ کر کے پستول پھڑ لیندی اے) ــــ ٹھیک! ہتھ سِدھا کر تے لا میرا نشانہ! (جِس طرح سپ دیاں اکھاں وِچ اکھاں پا کے پکھیرو نوں آپنی ہوش نہیں رہندی ــــ پری جان بغیر سوچیاں میجر دے اشارے پُورے کردی جاندی اے) ہتھ سِدھا رکھ! ــــ ایدھر ــــ! جیب توں ذرا اُتے ــــ جِتھے اساں جشن والے دِن آپنا سونے دا تمغہ لایا سی۔ ٹھیک ــــ ہُن چلا دے!

(دو پستول اکٹھے چل دے نے ــــ تے دو لاشاں آپنے ای لہو وِچ تڑفن لگ پیندیاں نے . . . . بُوہے اَگے اِک موٹر آ کے کھلوندی اے۔ تے ہارن بڑی کاہلی وِچ وجدا اے ۔ دو واری زور نال تے اِک واری ہولی . . . . . . ہارن مُڑ مُڑ کے وجدا اے . . . . دو واری زور نال تے اِک واری ہولی . . . . . .)

نِج پَے ایہہ ریڈیو

نظام دین تے امام دین دو سکے بھرا مشرقی پنجاب دے اک پنڈ وچ رہندے ساہن پر آپو وچ مقدمے بازی چلن کر کے اک دوجے نال بول چال نہیں سی۔ پاکستان دے بنن نال ایہہ دوویں بھرا آپنے پیر مرد دے ویہڑے چھڈ کے پاکستان آ گئے۔ چھوٹے بھرا امام دین نے اک شہر وِچ نِکا جیہا مکان الاٹ کرا لیا تے آپنے مُنڈے ابراہیم نوں جیہڑا دسویں پاس سی اک دفتر وِچ نوکر کرا دتا تے مزے نال رہن لگ پیا۔ وڈا بھرا نظام دین آپنے سالے نال اوسے شہر دے نیڑے اِک پنڈ وِچ چلا گیا۔ تے چار گھماں زمین الاٹ کرا کے بہہ گیا۔

نظام دین دا اِک گبھرو پُتر سی۔ سِدھا سادا۔ نیک تے پنج وقت دا نمازی سی۔ امام دین دی اک مُٹیار دھی جیدھا ناں عائشہ سی۔ امام دین اوہدا ویاہ کرنا چاہندا سی۔ پر جیہڑا وی عائشہ دے ساک لئی آؤندا سی۔ امام دین اوہنوں چنگی طرح ویکھ بھال کے جواب دے دیندا سی تے کسے نال وی عائشہ دا ویاہ کرن دی صلاح نہیں سی بھردا۔ اوہ ایس کر کے پئی جیہڑے وی اوہناں ساکاں دیاں دھیاں پاکستان آ کے ویاہیاں گیاں۔ اوہناں وِچوں کسے وی خصم رکھنی نوں سُکھ نال وسناں رسناں نصیب نہ ہویا۔ کسے دا خصم چار ٹونباں تے کپڑے لیڑے لے کے بھج گیا تے فیر پرت کے نہ آیا۔ تے کسے دا جوائی بھانڈا ٹھیکر لے کے

کسے پنڈ وِچ زمین الاٹ کراں دے بہانے پھٹ گیا۔ تے فیر نہ مڑیا۔ کسے مردنے ہور ویاہ کرلیا۔ تے پہلی تیویں وَل بھُل کے نہ ویکھیا۔ کئی بڈھے آدمیاں نے مٹیاراں نال ویاہ کرئے تے کئی جواں مُنڈیاں نے بڈھیاں زنانیاں نال پیار پائے۔ ایس کرکے امام دین آپنی دھی دا ویاہ سوچ سمجھ کے کرناں چاہندا سی تے بڈدوں وی اوہ آپنی دھی وَل اکھ چُک کے دیکھ دا سی۔ اودھی عقل دی اکھ وچوں ٹپ ٹپ اتھرو وگن لگ پیندے ساہن تے اوہدا کالجہ دھرک دھرک دھکن لگ پیندا سی۔ اوڑک ایس بی بی دے ہتھ پیلے کرے تے کتھے کرے۔ کدھے نال کرے ــــ اوہ ایسے فکر وِچ چپ چپ تے اواس اداس رہندا سی۔

اِک دِن امام دین دی ووہٹی سرداراں نے اوہنوں سر سٹ کے ڈانوِاں ڈول بیٹھیاں ویکھیا تے کول آکے آکھن لگی۔

تُسی اَج اپنے بھرا نظام دین وَل ای جاؤ تے اوہنوں مناؤ جے اوہ منّ گیا تے فیر تہانوں کاہدا فکر اے۔ اوہدے کاکے علم دین نال عائشہ دے کلمے پڑھا دیاں گے۔ وچارا بڑا نیک اے" ــــ

امام دین نے بھرائی ہوئی آواز نال ہِیر چک کے آکھیا: "سرداراں توں بڑی بھولی ایں۔ بھائی نظام دین نوں نہیں جاندی۔ اوہ بڑا ضدی اے۔ اوہنے کدی وی نہیں منناں"

سرداراں نے جواب دِتا "اوہ ضرور منّ جائے گا۔ تُسی حوصلہ کر کے اوہدے وَل جا کے تاں ویکھو"

امام دین سرداراں دے آکھے لگ گیا تے لوہڑے ویلے آپنے بھرا نظام دین دے کول پنڈ وچ چلا گیا ۔ پہلاں تے نظام دین اوہدے نال نہ بولیا ۔ پر فیر بھرا دے اتھرو ویکھ کے اوہدا وی جی بھر آیا تے اوہدیاں اکھاں وچوں وی اتھرو وگن لگ پئے ـــــ تے اوہنے چھیتی نال اُٹھ کے بھرا نوں گل نال لا لیا تے دونویں اِک دُوجے نال راضی ہو گئے ۔

دُوجے دِن امام دین آپنے بھرا تے بھتیجے نُوں لے کے شہر آ گیا گھر پہنچ کے اوہ ساریاں دے گل لگ کے ہسدے روئے فیر ایدھر اودھر دیاں گلاں کرن دے بعد امام دین نے اوہناں نُوں لسی پانی پلا کے بیٹھک وچ بٹھا دتا ۔ بیٹھک وچ دری وچھی ہوئی سی ۔ کرسیاں رکھیاں ہویاں ساہمن تے اِک پاسے تپائی تے ریڈیو پیا ہویا سی ۔ بیٹھک دیاں کندھاں ایکٹرساں دیاں تصویراں نال سجائیاں ہویاں ساہمن کسے دا جھاٹا کھلا سی تے وال کھلرے ہوئے ساہمن تے اُنج جاپ دا سی جویں ہُنے اِی کِدھروں مُتیاں کھلے ہٹی ہووے کسے نے متھے تے والاں نال سپ تے مور بنائے ہوئے ساہمن ۔ کوئی مِٹھیاں مِٹھیاں نیناں نال تک رہی سی تے کوئی پاٹیاں پاٹیاں اکھاں نال ہس رہی سی تے اِک نے تے اصلوں اِی اِک باریک گھگرے دے تھلے لنگوٹا بنھیاں ہویا سی تے پہلواناں وانگر ہِک کڈھ کے کھلوتی سی ۔ پر گھگرے وچوں وِچ دا سبھ کجھ سی ۔ تے ایہو اِی اوہدے ایکٹرس ہون دی نِشانی سی ۔

امام دین حُقّے دی چِلم لے کے اندر چلا گیا تے گھر دی علم دین نے آپے وعا سے

ویکھ کے تصویراں وَل اشارہ کیتا تے نفرت نال آکھیا۔

"چاچا ویکھیا اِی کِنّی بے شرمی اِیں ایتھے "

نظام دین نے جواب دِتا۔ " ہاں پُتّر ــ مَیں سب کُجھ ویکھ رہیاں۔ ایہہ اَج کل دا فیشن اے ــ پر توں ویکھ تاں ــ بیٹھک کیویں وو ہٹی وانگوں اینہاں تصویراں نال سجی ہوئی اے "

عِلم دین نے غصّے نال آکھیا۔

ایہہ چنگا فیشن اِیں پئی جو زمانے دِی بھیڑی رَن اِیں اوہدی تصویر کندھاں نال لا چھڈی اے۔ ایہہ سجی ہوئی اے۔ مینوں تے ایہہ بیٹھک اُنج جاپ دی اے جویں کوئی منڈہ رہو وے "

نظام دین نے ہولی جہئی آکھیا۔ " چُپ کر پُتّر تیرا چاچا سُن کے بُرا منائیگا"

اینے وچ امام دین نے آکے نظام دین نُوں اشارے نال بُلا کے آکھیا۔

" بھائی تُسی اندر آجاؤ۔ تہاڈی بھرجائی تہاڈے نال اِک گل کرنا چاہندی اے "

نظام دین اُٹھ کے بھرا نال اندر چلا گیا تے اینے وِچ ابراہیم دی آگیا جہڑا بازاروں سبزی لین گیا ہویا سی۔ اوہ بیٹھک وِچوں لنگھ کے اندر جان لگا تے علم دِین نوں راضی بازی پُچھیا تے فیر دونویں کُرسیاں تے بہہ گئے ۔۔۔۔۔ ابراہیم آپنے گُٹ نال بدّھی ہوئی گھڑی نُوں ویکھ کے چھیتی نال اُٹھیا تے ریڈیو چلا دِتا۔ اوس ویلے ریڈیو تے فرمائشاں دا پروگرام سی تے راوی ریکارڈاں دِی فرمائش کرن والیاں دے ناں سُنا رہیا سی۔

آمنہ تے اوہدیاں سہیلیاں سیالکوٹ تھیں - ثریا جبیں - بتول خانم - بیگم زہرہ - انور جبیں - صابرہ خاتون - ذکیہ جمال - لائل پور تھیں سلیم - اقبال - انور - شاہدہ - امین خالد - ملتان تھیں ؎

اینیاں ناواں دی پوتھی پڑھ کے اوہنے ریکارڈ چلا دِتا :

ٹوں پینگ تے میں پرچھاواں
تیرے نال ہلارے کھاواں - لائی دوستی
تیرے نال کدی نہ لاواں
بھانویں ہار غماں دے پاواں - بھیڑا پوستی
جا بھیڑا پوستی

علم دین نے گھبرا کے آکھیا " بھائی بند کر دے ایس ریڈیو نوں - ایہہ کیہہ بکواس کر رہیا اے "۔

ابراہیم آکھن لگا : " ایہہ تے فلم 'پوستی' دا گیت اے - جنھوں اِک سینما گھر وِچ چل دیاں پورے چھ ہفتے ہو گئے نے تے پتہ نہیں اجے ایہہ کنے کو ہفتے ہور چلے تے تینوں ایہہ گیت پسند نہیں !!

علم دین نے اُٹھ کے غصّے نال آکھیا - " بھانویں ایہہ سوہفتیاں دی چل دی ہووے تے اگانہہ تُوں بھانویں سو ہفتے ہور چلے توں اینوں بند کر دے میں نہیں سُنناں چاہندا - ایہہ گون جیہڑا سانوں اِک دُوجے نال دوستی لاونی - بھائی مینوں ایہہ گندا گون سُن کے بہت شرم پئی آوندی اے - مِنت نال ریڈیو بند کر دے "۔

ابراہیم نے ہس کے آکھیا : "واہ تینوں آدمی ہو کے شرم پئی آؤندی اے ۔۔۔ تے ایس فلم نوں زنانیاں ڈراں بن بن کے ویکھن جاندیاں نے اوہناں نوں شرم نہیں آؤندی ویکھی ۔ واہ مولوی جی واہ ۔ تسی مولوی کدہ توں بن گئے او"۔

علم دین نے ہور غصے نال آکھیا ۔ "توں بند کر دے ریڈیو"۔

ابراہیم نے ذرا کو غصے نال جواب دتا ۔

"مولوی جی ۔ تسی آرام نال بہہ جاؤ تے غصہ تھک دیو، خواہ مخواہ گرم ہون دی کوئی لوڑ نہیں ۔ ایہہ دنیا آپے ای بڑی سیانی ہو گئی اے تے ایہنوں تہاڈے ورگے مولویاں دی کوئی لوڑ نہیں رہی"۔

علم دین نے ست سیر پکے دی شاماں والی ڈانگ چک کے آکھیا ۔

"میں آکھناں توں بند کر ایہہ ریڈیو ۔ نہیں تے ہُنے ڈانگ مار کے ایس صندوق جیہے دا کم کر دیاں گا ۔ جیہڑا ساتھوں شیطانی کون سُنا کے ساڈا ایمان خراب کر رہیا اے"۔

ابراہیم تتے سبھا داسی ہور صبر نہ کر سکیا ۔ تے وِگڑ کے آکھن لگا ۔

"مار کے تاں ویکھ ریڈیو نوں ڈانگ ۔ میں تیرا ڈھڈ نہ پاڑ سٹاں"۔

علم دین آکڑ کے وَدھیا تے ریڈیو اُتے ڈانگ مارن لگا ۔ ابراہیم نے نک تے مکا مار دتا تے ڈانگ کھوہ کے اِک پاسے سٹ دتی ۔۔۔ بس جی ! فیر کیہہ پچھدے او ۔ دوویں اتھرے جوان ۔۔۔ اصیل ککڑاں وانگوں باہواں کڈھ کے پھس پے !

اودھر ریڈیو تے دوجا ریکارڈ چلن لگ پیا:

دل لین والیا تیرا ککھ نہ رہے

دل لین والیے تیرا ککھ نہ رہے

تے ایدھر ابراہیم تے علم دین لڑن لگے ہوئے سن ۔ اندر لیاں نے ایہہ رولا سنیاں تے سارے بیٹھک ول بھجے تے آ کے دوہناں نوں بڑی مشکل نال چھڈایا۔

علم دین نے پیو نوں آکھیا۔

چل چاچا پنڈ چلیئے ۔ اسی ایہو جہے بے شرماں دے گھر فیر کدی نہیں آؤناں ۔ جنھاں دا ریڈیو شیطان دا چیلا اے۔

نظام دین نے پتر دے نک وچوں رت وگ دی ویکھی ۔ تے غصے نال سڑ بل گیا ۔ پر صبر نال آپنا کھیس چک لیا تے کہن لگا ۔

" چل پتر چلیئے ۔ میں ایتھے تیرا کدی ویاہ نہ کراں گا ۔ پتہ نہیں کڑی ایہو جہے گون سن سن کے تے ایہو جہیاں بھیڑیاں تے گندیاں تصویراں ویکھ ویکھ کے کنی آزاد ہو گئی ہوئی ایں "

ایہہ کہہ کے اوہنے علم دین دی باہنہ پھڑ لئی تے دونویں باہر نکل گئے۔

امام دین دیاں اکھاں وچوں اتھرو وگن لگ پئے ۔ تے اوہدیاں ساریاں آساں ٹٹ گیاں ۔ فیر اوہنے آنے ٹڈ کے ریڈیو ول ویکھیا جیہڑا اہو، اوترا جہیا گون گوندا پیا سی

مائے میریئے نی بیلنوں بڑا اچا ۔ تے وو گتاں کر میریاں

ایہہ گوَن بن کے امام دین دِیاں اکھاں وِچ ہنجوں اتر آیا تے اوہنے ظلم دی بھجی ہوئی شاماں والی ڈانگ چک لئی ۔ تے ٹھاہ۔۔۔ ٹھاہ۔۔۔۔۔ ریڈیو تے وَتن ڈِیہہ پیا ۔ تے پھیاں تَتاں وِچ ای اوہنے ریڈیو دی پھینی پھینی کر دِتی تے آپ کٹے ہوئے پتنگ وانگوں کندھ نال جا لگا ۔

گھر دے سارے جی اِک دُوجے وَل بِٹ بِٹ پئے ویہندے سن ۔ اندرے دِلاں دے بُوہے وِچ نمانی عائشہ بُت بنی کھلی سی ۔ تے اوہدیاں معصوم تے وِیران اکھاں وِچوں ساون بھادوں دے بدل وانگرا تھرو وَگ رہے سن ۔ جیہڑے چُپ چپیتے عائشہ دے دُکھی دل دا حال کھول کھول کے دس رہے سن۔۔۔۔۔ پئی اوہدے بھرا نے ایہہ بہت بُرا کیتا ۔ ریڈیو نُوں فیر غصّے کرِ دِتا تے اوہ ٹُر گیا ۔ اوہدے پیو دا دِل توڑ کے :

سرداراں رو کے کہن لگی ۔

"بچّے پئے ایہہ ریڈیو ۔ رُتنے وَدھیاں دے دُسے ہوئے بھرا نے ایہنوں فیر برنج کر دِتا ۔"

ابراہیم رو کے آکھن لگا :

"ہاں ! ویہندی نہیں ۔ میرے ریڈیو دا لکھ نہیں رہیا ۔ تے تینوں حالے وِی صبر نہیں آیا !"

اچن چیت امام دین دی چیک نکل گئی تے اوہ بول اُٹھیا :

غیراں نُوں لکھ بھانویں اپنے بناوَ ۔ اوہ بھرا نہیں بن سکدے ۔ بھرا آپنیاں باہنواں ہُندے نے ۔ جیہڑیاں بھیڑ وِچ کم آوندیاں نے تے

اوہناں نوں آپنیاں دِیاں سوشرماں ہُندیاں نے ٭

ایہہ کہہ کے اوہ پاگلاں وانگوں پلا ہنگاں بھردا باہر بھج گیا۔
آپنے رُسے ہوئے بھراؤں سناں لئی ستے اوہنوں موڑ کے
گھر لیاؤن لئی ٭

٭

سانوں وی سینماں وکھادیو

میرے گھر والی روز کہندی رہندی سی "سانوں وی سینماں دکھادیو" کدی وچلے کاکے نوں رکھا دیندی سی تے اوہ مینوں دفتروں آوندے نوں کہندا ہندا سی۔

"شانوں وی سینماں وکھا دیو۔ بڑا شوہنا ہندا اے۔"

کدی گھر والی چھیاں تِشاں ورھیاں دی سب توں وڈی کاکی دے کن وچ پھوک مار دیندی سی۔ پئی جدوں تیرا ابا دفتروں گھر آوے اوہنوں پیار نال آکھیں "سانوں وی سینماں وکھا دیو۔ اوتھے بڑے چنگے گیت تے ناچ ہندے نیں۔"

میں گھر والی دے ایس شوق توں بہت پریشان ہو گیا۔ اصل وچ میں ایس خیال دا آدمی آں۔ پئی آپنیاں تیویاں نوں سینماں وکھاؤناں اپنے گھر نوں تباہ کرن والی گل اے۔ ایس کر کے جدوں وی سینماں ویکھن دی گل گتھ شروع ہندی سی۔ میں ہس کے ٹالی دیندا ساں۔

اک دن میں دفتروں گھر آیا تے اگے گھر والی سر منہ لپیٹ کے منجے تے پئی سی۔ میں پچھیا۔ "کیہ گل اے"

آکھن لگی

"بخار چڑھ گیا اے"

میں فکر وچ کمرے دے اندر جا کے کپڑے لاہے تے فیر مڑ کے اوہدے کول آ کھلوتا تے پُچھیا: "اَج ایہہ بُخار کیوں چڑھ گیا اے"۔

اوہ بھرائی ہوئی آواز نال کہن لگی ۔

"رب دی مرضی"

تے فیر اوہ رو کے کہن لگی "ہُن اَسی مر جاناں ایں"

میں ہس کے جواب دِتا ۔

"واری واری ساریاں اِی مر جاناں ایں تے تُسی ایہہ کیہڑا نواں کم کرن لگے او"

اوہ رو کے کہن لگی ۔ "ساڈے مرن دے بعد اکّو اِی افسوس رہ گا ۔ پئی تُسی سانوں سینما وِی نہ وِکھایا"

میں آکھیا ۔ "بس ایہو گل اے ۔ تُسی سینماں بھانویں سو واری ویکھ لو ۔ پر سینماں ویکھناں شریف عورتاں دا کم نہیں"

اوہ حوصلے نال کہن لگی:

"تہاڈے خیال وِچ ساڈی گواہنڈن بدمعاش اے ۔ جیہڑی روز سینماں ویکھن جاندی اے ۔ تے مینوں روز آ کے کہندی اے ۔ سینماں بہت چنگا سی ۔ ویکھ کے بڑا سواد آیا ۔ توں وی اپنی حیاتی وِچ گھٹو گھٹ اِک واری تے سینماں ویکھ چھڈ بھیڑیئے!"

میں ہس کے آکھیا:

"سمجھ لیا جی تہانوں سینماں ویکھن دے شوق دا بُخار اے ۔ تُسی اُٹھ کے بیٹھو تے خوش ہو جاؤ ۔ پرسوں اِتوار والے دِن تہانوں ضرور سینماں دکھایا

جائے گا!"

اوہ سُن کے خوش ہو گئی تے چھیتی نال اُٹھ کے کہن لگی:

"سچو سچ پرسوں تُوں سینما وِکھا دیوگے ناں؟"

مَیں آکھیا- "ہاں! بھلا مینوں جھوٹھ مارن دی کیہڑی لوڑ اے!"

فیر اوہ خوش ہو کے کہن لگی: "پرسوں کیہڑے ویلے"؟

مَیں آکھیا: "شام ویلے"-

اوہ اُٹھ کے کم کاج کرن لگ پئی تے گل آئی گئی ہو گئی-

دُوجے دِن گودی دے کاکے نُوں لوریاں دِتیاں جاندیاں ساہن -

"ویکھاں گے کل شام نُوں سینماں سَوں جا..... سُناں گے کل شام نُوں گیت سَوں جا..... جے تیرا ابا نہ مُکر گیا سَوں جا!"

میں حُقے دی نڑی مُنہ وچ لئی سُن رہیا ساں تے دِل وچ کہہ رہیا ساں پئی مینوں ای سُنایا جا رہیا اے- اُچراں تُوں وَڈی کاکی وَڈے کاکے نُوں کہن لگی-

"شُدے! سینماں وِچ مٹھائیاں تے نالے پھل بہت ہُندے نے!"

شُدا خوش ہو کے آکھن لگا:

"اچھا تے فیر میں شام دیاں مٹھائیاں تے شام دے ای پھل کھاواں گا!"

رَبّ رَبّ کر کے اتوار آئی- مَیں دو وجے باہروں آیا تے آ کے سارا ٹبر سینماں ویکھن لئی تیار بیٹھا ہویا سی- مینوں ویکھ کے گھر والی نے آکھیا-

"چلو سینماں ویکھن- تُسی پرسوں اَج سینماں وکھاون دا وعدہ کیتا سی!"

مَیں آکھیا

"ہالے تے دو ای وجے نے تے سینماں چلن وِچ بڑی دیر اے۔ جے رب نے چاہیا تے پنج وجے سینماں ویکھن چلاں گے۔ تے نالے کجھ رُپیاں دا وی فکر کر لیناں۔"

اوہ گھبرا کے کہن لگی

"رُپیّے خرچ ہون گے۔"

مَیں آکھیا

"ہاں! صرف دس رُپیّے۔"

اوہ کہن لگی۔

"کوئی گل نہیں۔ اسی دس دِن تنگی نال کڈھ لواں گے۔ پر ہُن وساں رُپیاں لئی سینماں ویکھناں کیوں چھڈ دئیے۔"

مَیں آکھیا

"تہاڈی مرضی . . . . ! دو گھنٹے تائیں چلاں گے۔ تُسی ذرا گوانڈھن نال سینماں دیاں گلاں کر لو۔ تے مَیں اپنے چرہ وِچ تھوڑا جیہا دفتر دا کم کر لواں۔"

ایہہ کہہ کے مَیں اِک کم سکمی سٹیٹ منٹ دا نوٹس لے کے بہہ گیا۔ جدے وِچ کل توں تِناں آنیاں دا فرق پیا آؤندا اسی۔ مَیں تِن گھنٹے بہت زور ماریا۔ پر ایہہ تِناں آنیاں دا فرق ناں ای نِکلیا۔ تے مینوں اودوں ای پتہ لگا۔ جدوں گھر والی نے آ کے زور نال میرا موہڈا ہلا کے آکھیا۔

"چلو اُٹھو! پنج وج گئے نے تُسی ہالے تائیں کم وِچ ای رُجھے ہوئے او۔"

مَیں پرت چاک کے ویکھیا تے ساریاں نے رنگ برنگے کپڑے پائے ہوئے ساہن ۔ کاکی نے پُھلاں والا سوٹ پایا ہویا سی ۔ وچلے کاکے نے پتلون کوٹ تے سرتے ہیٹ ۔ گودی والا کاکا سر تے پھوندیاں والی ٹوپی تے گل وچ چھیٹ دا کرتہ پائی سجیا ہویا سی ۔ مَیں ہس کے آکھیا،

"سینماں ویکھن چلے او کہ ویاہ ؟"

گھر والی نے ہس کے آکھیا:

"تُسی پہلاں اُٹھ کے ٹانگہ لے آؤ تے گلاں فیر کر لیئو ۔"

مَیں اُٹھ کے کاغذ پتر اِک الماری وچ رکھ دِتے تے گھر والی نُوں آکھیا۔

"ٹانگے دی کیہ لوڑ اے ۔ پیدل ای چلدے آں ۔"

او بِجھ کے کہن لگی :

"نہیں تُسی چھیتی نال ٹانگہ لے آؤ ۔"

مَیں کھڑی کر کے باہر گیا تے چھکی وچ ٹانگہ لے آیا ۔ تے اسی سارے ٹانگے وچ بہہ گئے ۔ تے ٹانگہ سینماں گھر وَل چل پیا ۔ راہ وچ کاکی گودی والے نُوں پیار نال آکھ دی سی ۔

"پھوندیاں والی ٹوپی سر تے رکھ کے سینماں ویکھن چلیاں، آہو !

ویکھیں کِدھرے کوئی ٹوپی نہ کھوہ لوے ! آہو ۔"

ویکھیں کدھرے ڈر نہ جاویں ! آہو"

گودی والا ہس واہی تے مال خوش ہندی سی ۔

وچلا کہن لگا :

باجی! اُنوں فِکر نہ کر - مَیں تے کاکے نے شادیاں مٹھائیاں کھا لَینیاں نے - تے نالے شادا اِی سِنیماں وِیکھ لیناں ایں۔"

تھوڑی دیر بعد اَسی سِنیماں گھر پہنچ گئے تے ٹکٹ لے کے اندر دے پنجی سِنیماں ہال وِچ اِک پاسے ڈر کے بہہ گئے - گھروالی نے ہولی جہی مینوں پُچھیا:

"ایتھے عورتاں تے آدمی کٹھے ای بہندے نے - عورتاں لئی کوئی نویکلا کمرہ نہیں۔"

مَیں آکھیا: "نہیں"۔

اوہ فیر کہن لگی "مینوں تے آدمیاں وِچ بہندیاں شرم آوندی اے"۔

مَیں جواب دِتا:

چُپ کر! اِیہو جہیاں چیزاں شرم لاہ کے ای ویکھنیاں نصیب ہُندیاں نے"۔

اینے وِچ اِک ہور سوانی ننگے مُنہ اِک مرد دے نال آ کے ساڈے کول بہہ گئی - میرے گھر والی نے میرے کن وِچ آکھیا:

اِینہوں شرم نہیں آوندی، مرد نال ننگے مُنہ بہہ کے سِنیماں ویکھدی نُوں"؟

مَیں جواب دِتا -

"نہیں! اِیہہ شرم پروف اے - توں چُپ کر کے ویہندی جا - اینے گھڑی کو نُوں ہنیرے وِچ ایس مرد دے گل وِچ آپنیاں باہواں پا لَینیاں نے"۔

فیر اوہ گھبرا کے کہن لگی:

"اینہوں شرم کیوں نہیں آوندی؟"

مَیں آکھیا۔ " اُگّا نہ ہو کے بُچھّو یے"۔

اینے وِچ سینماں شروع ہو گیا۔ پہلے اِی سین وِچ ہیرو اپنے اِک بیلی نال اِک گلی وِچ ٹُریا جاندا سی۔ تے اُچّراں نوں ہیروئن اوتھوں وانگوں سجی ہوئی اکھّاں مٹکوندی اوہناں دے کول دِی لنگھ گئی۔ ہیرو دے بیلی نے ہیروئن نوں ویکھ کے ہیرو وَل اشارہ کیتا تے آکھیا۔

" ہائے ہائے "

میرے گھر والی نے گھبرا کے آکھیا:

" بڑے بدماش نے "

مَیں جواب دِتا:

" چُپ کر کے ویکھی جا ایہہ کی کردے نے "

فیر اوہ نچن لگ پئی . . . . . . ہیرو تے اوہدا بیلی ہیروئن دے پِچھّے لگ پَے تے اوہ اَگّے پِچھّے ٹُردے ٹُردے اِک ٹوبھے دے اَگّے جا پہنچے۔ بُوہا بند سی۔ ہیروئن نے اُگّا نہ وَدھ کے بُوہا کھڑکایا۔ تے ہیرو دے بیلی نے ہیرو نوں موہڈا مار کے آکھیا:

" ایہہ ویلا اِی۔ ہُن اُگّا نہ وَدھ کے گل کر لے۔ فیر گھر جا کے پچھتانا ای "

ہیرو بےشرم دا بےشرم وانگ اُگّا نہ وَدھیا۔ ایدھر ہیروئن وی مٹھیاں مٹھیاں نظراں نال ہیرو وَل تک رہی سی تے نالے اکھّاں وِچ ہس رہی سی۔ میرے گھر والی نے آکھیا۔

" بڑی بےشرم اِی "

میں آکھیا:

"ایہو... سینماں دی ٹکٹ وِچ سبھ توں وَدھ بے شرم ہوائی فوٹو ہیروئن آکھیا جاندا اے۔"

اینے وِچ ہیروئن نے پیرا اگانہہ وَدھ کے ہوا کھڑکایا پر کسے نہ کھویا

ہیرو نے موقع پا کے چھیتی نال ہیروئن نوں پچھیا:

"کیوں جی! ایہہ کیہڑا اعضا اے؟"

ہیروئن مسکرا کے نزاکت نال کہن لگی:

"جی تہانوں کیہڑا اعضا چاہی دا اے۔"

میرے گھر والی کچی وٹ کے بولی:

"وے تینوں چیلاں توں پاواں وے... توں کون ایں ایس طرح کلی ہوائی نوں تکن والا۔"

میں آکھیا:

"تہانوں خواہ مخواہ کیوں غصہ آوندا اے۔ جدوں ایس عورت نوں اپنی عزت دا ذرا وی خیال نہیں۔ جیدھی چپ تے شوخی اوس مرد نوں حوصلہ دیندی اے۔ پئی اوہ اگانہہ وَدھ کے تے نڈر ہو کے اوس نال گل کرلئے۔"

فیر اوہ غصے نال کہن لگی:

"ایہہ سینماں والے دی بڑے کوڑے نے جیہڑے سانوں ایہو جیہیاں تصویراں دکھاوندے نے۔"

میں جواب دِتا:

"ایہہ کوئی نویں گل اے ۔ جدوں دیاں فلماں بنن لگیاں نے ایہو کجھ ای وکھا رہے نے"۔

اوہ گھبرا کے کہن لگی

"چلو گھر چلیئے ۔ میں ایہو جیہا سینماں ویکھنا نہیں چاہندی ۔ جدھے وچ اینی بے شرمی ہووے"۔

میں آکھیا

"جے تسی سینماں ویکھ کے نہ گئے تے گوانڈھن نوں کیہہ جواب دیو گے؟"

اوہ اگ بگولا ہو کے بولی :

"اج جا لئین دیو گھر ــــ ایس گوانڈھن دی گت دا اک اک وال کھہ کے ساہ لواں گی ۔ ایس اوتری نے میرے کول جھوٹھ ماریا ۔ پئی سینما بڑا چنگا ہندا اے"۔

منڈا تے کڑی حیران ہو کے ویکھ رہے ساہن پئی ایہہ کیہہ ہون ڈیہا ہویا اے ۔ تے کجھ ساڈے آلے دوالے دے لوکی ساڈیاں گلاں سن سن کے تنگ آ گئے ساہن !

اچن چیت پردے اتے اک ریچھ والا ریچھ نوں نچاندا نظر آیا ۔ کاکی نے دیہلے کڈھ کے ٹوں آکھیا ۔

"اوہ ویکھ شتے ریچھ ــــ تینوں پھڑن لئی ٹریا آوندا اے"۔

شتے بوری ریچھ کولوں بہت ڈردے ہندے ساہن ۔ اینے وچ ریچھ دا ناچ دا اسارا ہو گیا ۔ جدھے ۔

وچ ریچھ نے منہ اڑیا ہویا سی۔ شیدے نے چیک مار کے آکھیا:

"ہائے امی جی مینوں ریچھ پھڑن لئی ٹریا آؤندا اے!"

گھر والی اگے ای ڈری بیٹھی سی۔ لال پیلی ہو کے کاکی نوں مارن اٹھی۔ کاکی ڈر کے ذرا کو پچھے ہوئی تے ٹھڈ کر کے کرسی اتوں ہیٹھ ڈگ پئی۔ تے اچی اچی رون تے رولا پاون لگ پئی۔

"ہائے میرا سر بھج گیا..... ہائے میرا سر بھج گیا!"

ایدھر شیدے نے پہلے ای رولا پایا ہویا سی۔

"ہائے امی! مینوں ریچھ پھڑن لئی ٹریا آؤندا اے۔"

اودھر ریچھ بڑے زور شور نال پردے اتے نچ رہیا سی۔ گوڈی دے نے جدوں ایہہ رونا دھونا سنیاں تے اوہنے سمجھیا ایتھے ضرور کوئی خطرے والی گل اے۔ اوہ وی دوہ چھنڈ کے چیکاں مارن لگ پیا۔ میں چپ کراواں تے کینھوں کراواں۔ سارے ای چیکاں مارن لگے ہوئے سان۔ لوکی ایہہ رولا سن کے شی شی کرن لگ پئے۔

شی شی دی آواز سن کے بچے ہور رون لگ پئے تے لوکی ہور شی شی کرن لگ پئے۔ ساڈوں اوتھے بیٹھنا اوکھا ہو گیا تے میری گھر والی ایس شی شی وچ بچیاں نوں لے کے باہر آ گئی تے پچھے پچھے میں وی لگا آیا۔

باہر سڑک تے آ کے گھر والی اک واری فیر پچھی وٹ کے گواہنڈن ول ہوئی تے آکھن لگی:

"ایس گواہنڈن دی چوہنڈی نوں اگ لگے۔ ایس تتری نے کیہو جیہا جوڑ

بولیا۔ پئی سلیماں بہت ای سوہنا ہُندا اے۔ پر ایہہ نہیں دسیا پئی اوتھے بڑی بے شرمی تے کُھلّہ ہُندی اے۔ پئی کسے دِی کڑی نال بھانویں کوئی بدمعاش مُنڈا ہس کھیڈ لوے۔ گل کتھ کر لیوے اوہنوں کوئی کُجھ آکھن والا ای نہیں۔ مر جائے ایہہ گواہنڈن! سانوں اَج کِتھوں بھولیاں کرچھڈیا سُو۔"

میں آکھیا:

"ایسے کر کے سیانیاں سچی گل آکھی اے ناں پئی گواہنڈن دی ریس کدی نہ کریئے تے اوہدی چنگی مت ضرور لے لیئے۔"

اوہ کجھ نہ بولی تے بچیاں نوں لے کے گھروَل نوں آون والی سڑک اُتے ٹُر پئی۔ مَیں آکھیا:

"جی! جے حُکم ہووے تاں ٹانگہ لے آواں"۔

اوہ شرما کے کہن لگی:

"نہیں! تُسی شنّدے نوں چُک کے اگے اگے ٹُرپو۔ اَسی ٹُر کے ای چلے جاں گے۔"

مَیں چُپ کر کے شنّدے نوں دھنگاڑے چُک لیا تے اَگے اَگے ٹُر پیا۔ شنّدا پچھے دے خوف توں ڈردا مارا سہمیاں ہویا سی تے ایدھر اودھر فکر نال تک رہیا سی۔ پئی کدھرے پچھے توں اوہنوں پھڑن لئی نہیں آوندا۔ کاکی ماں دی مار توں ڈردی ہوئی چُپ سی۔ گھروالی گواہنڈن نوں بُرا بھلا کہندی ٹُری آوندی سی۔ مَیں دِل وچ رَب دا شکر کر رہیا ساں۔ پئی اللہ تیرا لکھ لکھ شکر اے۔ پئی اگانہہ نوں ایہہ مینوں کدی سیکھاں ویکھن لئی تنگ نہ کرن گے۔"

ٹُھڈے ٹُردے اُسی کدھرے رات دے نَوں وَجے گھر اَپڑے ۔
گھر والی آوندیاں ای ساریاں بچیاں نوں لے کے تے اِکو ای منجے تے
سَوں گئی ۔ تے سکّے نے اِک دو وجے نال گل تائیں نہ کیتی !

مَیں دوڑ کے الماری وچوں اوہو ای سینٹیمنٹ چُک لئی ۔ تے دیوے
دی لو وچ تُول کرن لگ پیا ۔ ترتّ جمع ونج جمع اَٹھ تے جمع نَوں ۔ تے تِنّاں
آنیاں دا فرق کدھرے سویرے دی نماز ویلے نکلیا تے شام والے سینماں دا
کدھرے "دی اینڈ" ہویا !

❖

مُہانے دی دِھی

(۱)

"کدوں"؟ جاّم متوجّہ ہو کے بولیا۔

"شائد ایسے راتیں" اوہدی گھروالی ہولی جہی سہم کے بولی۔

"پر گویں اکسے نال؟" جاّم نے پشاں پرت کے اکھاں ٹڈیاں!

"ایہہ پتہ نہیں" اوہ اوہدے واج دے کھڑکے دھڑکے توں کنب کے نکرے جا لگی۔

جاّم متو چھال مار کے جھگیوں بنے نکلیا۔ اوہدیاں اکھاں چوں اگ پئی ورھدی سی۔ اوہنوں تَوِل کنڈی اُگئی تے اوہدی کرڑ بھرڑی داڑھی دے وال سولاں وانگوں کھلے ہو گئے۔ غصے دی کوڑ نال اوہدے ڈَولے پھڑکن لگ پئے۔ اوہنے کن تے ہتھ دھر کے اِک ڈراؤن والی چیک ماری چیک دی بکرہ موہنوں نکل دیاں ایں آلے دوالے کھلر گئی۔ تے اوہدے قبیلے وِچ بھاجڑ پے گئی۔ اکھ دے پلکارے وِچ اوہدے اٹھ گبھرو پتر تے قبیلے دے سبھے مہانے اوہدے دوالے کٹھے ہو گئے۔ جاّم دا بھاندرا وِگڑیا ویکھ کے اوہ سبھے کھلر کھلو گئے۔ جاّم نے وڈے پتر نوں کوایا۔

"اوئے مموں! تینوں پتہ اے ناہراں دا؟"

"نہیں بابا"۔

"نہیں بابا، بچہ" ۔ ۔ ۔ ۔ اک گندی گال کڈھ کے جام نے آکھیا۔
"تیری بھینی نوں کوئی کڈھ کے لے گیا اے تے تینوں ہن تائیں نیندراں پئیاں
ہویاں ساہن!"

"کیہہ پیا آہناں ایں بابا؟" ممتوں پھتر خشینہہ وانگوں تڑف کے بولیا

"ناصراں نوں کوئی کڈھ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔"

"اوئے آخو ۔ ۔ ۔" جام نے اوہدی نکی۔

تے اینی گل سُندیاں ایں گل دھانیاں دا لہو اُبلن لگ پیا تے جام دے
مونہوں نکلے ہوئے بول اوہناں دے پنڈے اُتے پرانی وانگوں وجے۔
سارا قبیلہ لالو لال ہو کے بھج دیاں انگیاریاں تے لیٹن لگ پیا۔

(۲)

ایہہ سب کجھ اِنج ہویا پئی ایہہ لوک اوس دھرتی دے وسنیک ساہن
جتھے پنجاب دیس دیاں اخیرلیاں نکراں پہاڑاں دریاواں دیاں وِتھاں پا کے
دوجے دیساں نال ونڈ پاندیاں سن تے دیس دیاں پنجے نیئیں (دریا)
پربتاں دیاں ہکاں چوں پھُٹ کے سپ وانگوں ول پھیر کھاندیاں تے
دیس دے سنجیں باڑے بیلیاں دے چپے چپے نوں بہشت بناندیاں ایتھے
اُپڑ کے آپو وِچ گل وکڑی پا کے اٹک دے شوک دے شور نال آ رل دیاں
نے۔ چھیناں دریاواں دے کنڈھے ہون نال پانی دا پیا کئی کوہاں کھلاریا
پا کے وگ دا اے۔ دونہاں نیاں تے سے کوہاں دے جھاڑ بیلے وچ
اِہتاں لوکاں دا ویہا سے ون سونے شکار تے رنگ برنگیاں مچھیاں اہناں دا

لگاج اے جیہڑے تہانے کول پنج ست بیڑیاں ہون اوہ قبیلے دا سردار تے جام اکھواندا اے۔ پر ایہہ رب دی دھرتی اج دے سمے وی تھن داراں تے نواباں دی جاگیر اے۔ ایتھوں دی وستوں نواباں نوں اپنی پگ پت دا راکھا جان کے آپنے آپ نوں اوہناں دی رعیت سمجھ دے تے سوڑ بھیڑ ویلے اوہناں دی چھاں مان دے نے۔

(۳)

جام مسو نے کنڈھے ول نگاہ کیتی تے لمنہ دے بدل وانگوں گڑ کیا۔
"او بے حیاؤ بے شرمو! تہاڈے پتے وچوں اگ کتھے اڈ گئی اے....
اوئے نہیں دیاں کھلاں تہاڈا منہ پیاں چنگاندیاں نے...... ڈب کیوں نہیں مردے نکھتو! پانی پیراں دے کول جے اوئے تہاڈے۔ جام دی دھی....... اتھاں بھراواں دی کلی بھین.......؟ قبیلے دی پت نوں کوئی کڈھ کے جائے تے تسی......" جام دے موہنوں جھگ چھٹ پئی
....."اوئے حیرے دے کوں بٹر بٹر کیہہ پئے ویہندے او۔ کسے نوں کوئی سوجھ ہے کہ نہیں؟"

اک مہانا ہولی جہیا اگانہہ ہو کے کوکیا

"جام! کل دھل دی ڈیگر نوں پار لیاں مہانیاں دیاں دو بیڑیاں ایدھر ویکھیاں ساہن......" مہانا چپ کر گیا۔

"فیر اوئے؟" جام اراں ہو کے پچھن لگا۔

"پہلوں تے اوہ وچکار چھیاں مار دے رہے۔ فیر بیڑی بنے لا کے

چار جنے نٹھلے اُٹھ کے بالن کٹھا کرن ڈیہہ پے سے تے تماشاں تائیں ایدھر اودھر بھوندے رہے۔"

"ہلا ...... ایہہ گل اے! .... ایہہ اوس گتے سیّد دا کم ایں .... اوس شہدے دا ایڈا ہٹ .... پر اوہنوں ایہہ پتہ نہیں ۔ کہ اوہنے توت نوں وا کج ماری اے! ..... اوس گیدڑ نے شینہہ دی پیت نوں ہتھ پایا اے ۔ ہُن میں اوہدے بیرے ای کرکے چھڈاں گا۔" جام پُچھی وٹ کے ہتھاں نوں دندیاں پیاوندا سی ...... "اوئے ممّوں! ہتھیار کڈھ کے لک بنھ لو ۔ جیکر پارلیاں دا اِک جی وی جیوندا رِہیا تے میری ہک دے لاتو مینتھے نہیوں ہونے۔"

قبیلے دے جوان گبھرو چھالاں مار کے جھگیاں وچ وڑے تے سے میراں تے مڑاسے وٹ کے بلماں۔ چھویاں کہاڑے تے سانگاں جیہڑیاں ڈانگاں پھڑ پھڑ کے بتے نکل آئے۔

جام تے پتراں لشک دیاں بلماں ہتھیں پھڑ کے باہر نکل دا ای کو کیا۔

"پنجاں دیاں پنجاں بیڑیاں توں بیڑھ دبا دیاں، چا ہڑھ لو۔"

جھٹ مگروں پنجے بیڑیاں دا ہر نال بھر تیج کے دگ دے شوہ دیاں بھاٹھاں نوں پھندیاں تے چھلاں نال لڑدیاں گھل دیاں پاڑدیاں بہتے دوھن لگ پیاں .... دور .... شوہ دی ہک تے ہلکورے کھاندیاں بیڑیاں اُتے بلماں دے پھل پئے ڈھلکاں ماردے ساہن ۔

(۴۱)

پار لے بنے بیڑیاں کنڈھے لگّن دی ڈھل سی کہ جام تے قبیلے ہلّے بگھیاڑاں
وانگوں پار لیاں تے ٹُٹ پیا۔ اِچھے دن قتلام ہون لگ پیا۔ لہو دے چھٹے
دریا دیاں چھلّاں نال رلن لگ پئے!

سیدہ عثمانا پک ڈاہ کے رن ہل کھلوتا تے دریا دی کندھی تے مرداں
وانگ اوہنے ڈانگ جھلّی۔ پر اوہدی کوئی وا نہ چلی۔ جام دی واہر تگڑی سی۔
۔۔۔ سیدہ دی دھون موڈھیوں لہہ کے ہیٹھ آ پئی تے اوہدے قبیلے کنڈ چا
دکھائی۔

چنگی جھلّی لا کے جام مستو اِک ہتھ نہراں دی بانہہ تے دوجے ہتھ لبوڑھانا
گھاڑا ایئے کے اِکو اسے نکل آیا۔ اِچراں نوں اوہدا قبیلہ چھی لاشاں تے کئی ہکدے
چھٹّر چھڈ کے ہتھیار پونجھدا اوہدے آدوالے ہویا۔

جام جھگّے نال مونہہ توں لہو دیاں چھٹّاں پونجھدا ہویا بولیا۔

"ممّوں! اپنے سبھے جنے خیریں نے ناں؟"

"آہو بابا! خواجہ پیر دی برکت نال کوئی وی خون نہیں ہویا"۔ ممّوں
جواب دتّا۔

جام دیاں عداچھاں کھِڑ گئیاں تے آلے دوالے ویکھدا ہویا بولیا۔

"پر حال تے ہور جنے کتھے نے؟"

"بابا! اوہ جھگیاں نوں ہتھ لگے نے!"

اینے گھنٹیں کانیاں دیاں جھگیاں دی لمی لام نوں اگّاں دیاں لاٹوں آئیاں نے

ولھیٹ لیا تے پار لیاں دیاں سوانیاں تے بالاں دی ہاہاکار تے کوکاں نال دھرتی دا کالجہ دھڑکن لگ پیا...... دُور...... پار لے کنڈھے سڑیاں جھگیاں دی سواہ ہیٹھاں اُڈ رہی سی ۔

(۵)

دِن ڈھل دے نوں خونی بیڑیاں اُرلے کنڈھے آ لگیاں ۔ جدوں شام دی شانی سورج دے رتھ تے اکھڑ دا اپنے پلے نال پونجھن لگی تے جاتم نے فتح دا جشن رچایا ۔ لہو رنگے ہتھیار دریا دے ٹھنڈے تے ٹھنڈے پانی نال دھو کے رکھ دتے گئے ۔

نھتیاں وچ ...... کھاپی کے بھانیاں مشلاں بالیاں ۔ تے پڑ بدھا...... رت کھڑکی...... ڈھول وجیا تے جوانے جھمر پان لگ پئے...... بیہڑ دے وچکار پنگھلاں مار کے جاتم آ بیٹھا ۔ ناصراں نوں گود مڈھا جا کے اوہنے دھون اُچی کر لئی...... سینے وچ اُٹھ دے فتح دے ابھاراں توں بے وس ہو کے اوہ بھون بھول بھلاں نوں وٹ پیا جاپدا سی ۔ اَج بھانیاں دی جھمر دے نال نال اوہدے دل دیاں ڈونگھائیاں وچ نسر دیاں بھریاں خوشیاں دی جھمر پیاں پاندیاں ساہن ۔ کیوں جو اَج اوہنے ویریاں دے ہتھے مان بھن کے اپنی عزت کھوہ لیاندی سی ۔ جہانے نچ دے رہے ۔ اوہ ویہندا رہیا ۔ پر کسے دیلے اوہدا دل کسے ان جانے ابھار توں ڈھا کھا کے کانبی کھا جاندا سی ۔ "خبرے ہُن کیہ ہووے گا" پر ایس بھوہ دے نھیرے وچ اوہنوں دھرواس اک نی جہی لو دِس وی رہی سی "پنی خیر سلاے

تمن دار ہوری آپے بجھ لین گے !!

گھنٹہ کُیں پچھے سنار توں رات دی رانی نے کالی چادر لاہ لئی تے نترے ہوئے نکھرے سورج دیاں سنہری کرناں نے جگت واسیاں نوں اُدہاں وا اُٹھنیا دِتا۔ اجے کا تا ویہہ وا آیا سی کہ نیڑے دے تھانے دی پولیس جاتم دے نیڑے کر لیتی۔

پر جاتم منتو پہلی راتیں ای تمندار ہوراں کول جا اپڑیا سی۔ قبیلے دے کئی بندے پولیس نپ کے لے گئی !

(٦)

"حضور سائیں! ایہہ میری عزت دا سوال سی۔ اوہناں میری پگ نوں ہتھ پایا سی۔ دسو میں کیہہ کردا؟" جاتم نے دندیاں کڈھ کے تمندار ہوراں نوں آکھیا۔

"اوئے منتو! توں ایڈا گھبردا کاہنوں ایں۔ اسی سبھو کجھ ٹھپ لاں گے" تمندار ہوری اکڑا کے بولے !

خواجہ پیر تہاڈی آن وَدھائے سائیں! ساڈا مان تران تہاڈے نال ای اے !!

"اوئے توں بھورا جناں نہ ڈول۔ فیر کیہہ ہویا جے توں کوئی اتھری ہوئی گل کر بیٹھا ایں تاں . . . . . کملیا! اسی تیری اولاد نوں اپنی اندر سمجھنے آں !!

تمندار ہوری حقے دا گھٹ بھر کے بولے۔ "جے توں اپنی پت پارو دی گل کر بیٹھا ایں تاں کیہہ ہویا۔ کوئی بھیڑا نہیوں کیتا جاہ توں گھر جا کے

لٹ تکٹ دھر کے سُٹوں ۔ سارے اپنے گھریں آجان گے ۔"

جام دعائیں دیندا ڈیرے پرت آیا تے شاہاں توں پہلاں ایں سارے بجنے بھانیوں جھٹ کے گھر آ اپڑے ۔ تے جام مسّو دے بھاے گل آئی گئی ہو کے وسر گئی ۔ پر ہمے چٹا کھادا تے اِک دن ۔

(۷)

"بابا ! بابا !! تسندار ہوراں داوگاری آیا اے ۔" جمّوں نے پھونوں ڈاج ماری ۔

"آیا پتر — !" جام نے ہتھ دی بمکی چھڈ دتی تے بوہیوں باہر آگیا۔

"بھئی جام ! پرسوں نکے نواب ہوراں ایتھے شکار لئی آونا ایں" — دگاری بولیا ۔

"اکھیں چاہن کلیجے ٹھنڈ جینیا — ! جم جم آون ۔" جام نے آکھیا۔

"پر گھوڑیاں لئی گھاہ دانے دا آہر باہر کر چھڈیں ۔" وگاری نے چیٹک کیتی ۔

"نکے نواب ہوری کالج دے چھٹے چُگے ہوئے رئیس زادے ساہن نے تے نویں شکار دی تاڑ وچ رہندے ساہن ۔"

"بابا ! گھوڑیاں دا کھڑاک جاپ دا اے ۔" ممّوں نے تربیلی نوں بجھ کے آکھیا ۔

"اوئے نورو ...... اوئے دتو ...... گاموں اوئے ۔ تسوا دے ایدھر آؤ ...... نکے سائیں آ گئے جے !"

ڈیرے وچ ہردلی پے گئی۔ نکے نواب ہوری اکڑ بہاکے نال رفل سنبھال کے گھوڑیوں بھنجے لتھے۔ وڈی ٹیڈی نگہ نال آلا دوالا تکیا۔ اپنے چہرے نوں اوہناں دسے پنج ست جھولی چک تے کئی وگاری وی آ اپڑے۔

"آؤ سرکار شکار لبھے" اِک نوکر بولیا۔

"چلو بھئی چلئے" نکے نواب ہوراں رفل موہڈیوں لاہ کے ہتھیں پھڑلئی جام متو تے سبھے نہلے نواب صاحب دیاں گھوڑیاں تے بندیاں دی سنبھال وچ رجھ گئے۔

(۸)

"دیکھیں حامد! ہتھوں شکار نہ نکل جائے!" نواب صاحب بروٹیاں دے اوہلے اِک مرغابی ول نال وی سیدھ کردے ہوئے بولے۔

"سرکار! اسی شکاری اَن اناڑی نہیں" حامد دے اندر دی کالک ہاسے بن کے اوہدے بلاں تے کھلر گئی۔

"پر حامد! ایہہ چھانجھر دا چھنکار؟" نواب ہوراں کن کھڑے کیتے۔

آخو جی! ہے تے سہی۔" حامد بروٹیاں ول ایدھر اودھر ویکھن ڈیہہ پیا۔۔۔۔"شکار!"

"کتھے"؟

"اوہ تکو"

"حامد ـــ !"

"جی!"

ڈیج پھسی ہوئی بُلبل اڈاری نہ مار جاسے ؟"

"توبہ کرو جی"

کسے دے پیراں بالن دی بھری تھلے ڈِگن دے کھڑاک نال اِک نِکی جہی چیک ہوا وِچ کھِلر کے سوں گئی۔ ہتھ پائی دے دو ترتے پُونگارے ابھر کے نیوں گئے۔ کچھ ٹمیلیاں تے پھٹڑیاں وچیاں پر واج کسے نہ سُنی!

"اوئے فقیرا!"

"جی حضور"

"جا کے گھوڑیاں کھول لیا۔ اسی ہُنے پشاں پرتناں ایں"

"چھوٹے سائیں! ایڈی کاہدی کاہل اے۔ شکار نہیں جے کھیڈناں"۔

"نہیں منّو! اسی چلنے آں ...... شکار لبھ پیا اے!!"

نواب ہوراں گجھیاں نظراں نال حامد علی تکیا۔ تے اوہ پور اکھاں نال مُسکرایا ..... پر جام دیاں بھولیاں نظراں اوہدے مُسکران دے گُجھے بھیت نوں نہ پھول سکیاں تے اوہ پٹ بِٹ دہندا حیران ہو کے ڈیرے والی بھواندی اڈّی ہوئی ہویا۔

(۹)

جام نے ڈیرے اپڑ کے حُقّے دی نڑی نوں مُنہ لائی ای سی کہ اُہڑ وا ہے اِک جھاٹا لَبیا آیا۔

"جام ...... ناصراں! "تہانے دی واج بہ گئی!

"دیکھ لے اوئے! ناصراں؟ کیہ ہویا اے ناصراں نوں؟" جام دے

بجردے پھڑ کے :

"اوہ نگے نواب ہوراں ...... وسے بندے ....!"

"دیکھ پیا بھونکنا ایں کتیا !"

"خواجہ پیر دی سونہہ جام ! نواب دے بندے ناھراں دے مونہہ وچ لیراں ٹُن کے بدّھ بدّی گھوڑی نے پیّے لدّ دے نے !"

"ہیں ؟" جام دی ہِک اُتے مکّا وجا تے اوہ ہونگر بھر کے اتانہہ اُٹھیا۔ جویں اوہدے ہِک نے ڈنگ پیئی ہووے اوہدیاں اکھاں اگے ہنیرا آگیا۔ سپّ دا ڈنگیوں شوکیاں مار دا ہتھوں آیا۔

کدّھ بابا ہتھیار، اوہ میری بھین نوں لئی جاندے نے !"

ہتھوں دیاں ناساں پُھل گیاں تے اوہ بانہہ اُلار کے بُکّر مارن لگّا۔ پر خبرے کیوں ؟ جام نے ہتھ اتانہہ کر کے اوہدا مونہہ ڈَک لیا۔

ہتھوں نے ڈُسکارے کے آکھیا۔

"بابا — !"

پر جام دے بیٹھے ہوئے بول نہ کُھلے۔

ہولی ہولی جھاتے کتھے ہٹھے گئے !!

ناساں راہ ہوکا مار کے جام اگانہہ ٹُر پیا۔ گھر وگھری سارا قبیلہ لگ ٹُریا ہبتے دے سبھ نے پڑھ کے اوہ کھلو گئے۔ سامنے اُڈدی دھوڑ دے اوہلے گھوڑیاں نسّ واگھر ااک ...... تے ناھراں دیاں گنگیاں چیکیں ..

.... جام ٹُوں جھوں چڑھ گئے ...... اوہ پتھرائے اکھاں نال دھوڑ

وَل جھاک جھاک کے تجربے کیہ پیا لبھدا سی ۔ پر اوہنوں اَج ڈاہڈا حیران سی کہ
بابے نوں کیہہ دانیاں وَرت گیاں نے اَج بابا ساڈے ہتھ تے بجوانی دے
اُبھار نوں کیوں نہیں تکدا ۔ اَج اوہ بھینیاں دے تیر کیوں نہیں ماردا ۔ اَج
اوہدیاں اکھاں وچوں اگ کیوں نہیں وَرھدی ۔ اوہدی واج ڈیاں گڑکاں
کھنے اڈیاں سنے تے پتے وچوں اَنج بکھے ڈھ گئی سو ۔ اَج وی سرواردی
دھی ۔ ۔ ۔ ۔ اکھاں بھراواں دی گلی بھین ۔ ۔ ۔ ۔ تے قبیلے دی عزت
نوں ساڈیاں اکھاں سامنے ویری کڈھ لئی جاندے نے تے بابا پرکدا وی
نہیں ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ !

ایتوں بھوئیں جام والتھا ہویا مھاندرا ایہناں ڈھلکدا جاندا سی !
ایتوں ایتی جام نے مونہہ چکیا تے ایتوں وَل تکیا ۔ جام دے بیٹھے
ہوئے دل ہولی ہولی ہلن لگ پئے ۔ پر واج نہ نکلی ۔ جام نے پتر دے دل
دیاں سوچاں اوہدے مھاندرے توں پڑھ لیاں ۔ تے جام دیاں اکھاں
دیاں بھنیاں تے تردے ہوئے اتھرو ڈھائیں مار کے پتر نوں آکھن لگے
"میریا بشیر پترا ! اَج میرا وس نہیوں چلدا ۔ ۔ ۔ ۔ اوہ مھانے
ساہنی ۔ تے ایہہ تمن دار دا پترا اے ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ اوہ مہین ہتھے ساہن
ایہناں کول رفلاں نے ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ اوہ ول میرا مان تران چڑھدیاں تے
سی تے اَج بیراں بیشوں بھوئیں دھردی گئی اے ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ایتوں
ایہہ پتہ نہیں سی پئی دائم دی واہی نوں کھان لگ پیندی اے ۔ ۔ ۔ ۔ ۔
پترا ! ہیلے تے ٹکرے دا کیہہ جوڑا اے ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ جے اوہ میرے ثانی"

ہُندے تے اَج وِی اَوہ میں ہِک ڈاہ کے لڑدا۔

(۱۵)

جاؔم دے اَنّھے چیتے وِچ اِک بابے دا گھر کے لوآن لگ پئی۔ اُدھنوں اِک بہت کَتی وِسری ہوئی گل یاد آئی ...... اِک واری ...... اوہ بیبڑی دا پُورا ٹُٹی جاندا سی تے پُور وِچ اِک باؤ جیہا وی سی۔ باؤ کجھ گون لگ پیا.... پر ایہہ بَبرے گمبھیری بولی سی ...... جامؔ نُوں سمجھ نہ آئی ...... جامؔ نے ہس کے باؤ نُوں آکھیا!

"باؤ جی! ایہہ کیہہ پئے گوندے او۔ کجھ سانُوں وی دَسّو"

"بابا ایہہ گون نہیں۔ ایہہ تاں مَرے ہوئے کلیجے دی ہاہ اے"۔

"ہاہ"——؟ جاؔم نے ہس کے گل گوا چھڈی!

تے اَج جام نُوں باؤ دے اوس گون دا مطلب سمجھ آؤن لگ پیا۔ اوہدا دِل آپے ای اوس اوپری بولی دے بول بولن لگ پیا تے اوہدیاں اکھیاں تے ٹِردے اَتھرو وگ کے اوہدی داڑھی اُتے آپئے!

دُھوڑے بَدّل ہوا وِچ لگ گئے۔ گھوڑیاں دے پیراں دا کھڑاک بروٹیاں اوہلے نِتاں پئے گیا۔ تے جاؔم دا ڈُوبے کھاندا دِل اکڑ بھج کے جاگ پیا۔

باؤ دا بول اوہدے سینے دِیاں کندھاں پاڑ کے اوہدے سنگھ وِچ آگیا...... دُوروں ...... ہوا دے کندھاڑیاں تے تُر ہویا بول اوہدے کناں نال ٹھکن لگ پیا...... اوہدے بیٹے ہوئے بُل

کنبن لگّے تے اوہدی سنگھی وِچ اڑی ہوئی "ہاہ" اوہدے بُلاں دے نیڑے آگئی ۔ اُس وَٹ بھن کے اوس بھوانٹنی کھاہدی تے قبیلے وَل مُونہہ کر دیاں سارا ای اوہدے کنب دے بُل کھُلّ پے تے اوہ بھبک مار کے بولیا ؎

اُٹھو میری دنیا کے غریبوں کو جگا دو
کاخِ امرا کے در و دیوار ہلا دو"

صُوبے دِی صحیح خِدمت

اَج کل دے زمانے وِچ ایس توں اِنکار تے ہو ای نہیں سکدا۔ کہ کِسے قوم یا مُلک دا جیُونا مرنا یا ترقی طاقت تے منحصر اے۔ عام طور تے طاقت دا مطلب محض فوجی یا جسمانی طاقت لیا جاندا اے۔ ایدھے علاوہ دولت دی اِک بڑی طاقت اے۔ تے اوہو ای مُلک دُنیا وِچ عزت نال جیُوں سکدا اے۔ جِنھوں اقتصادِی طاقت دی نصیب ہووے۔ تیسری طاقت جیہڑی ایہناں دوآں نالوں کسے طرح گھٹ نہیں۔ پراپیگنڈا اے۔ جیہڑا کہ اخباراں، ریڈیو وغیرہ دی ترقی تے منحصر اے۔ ایس ویلے ظاہرا ویکھن نال معلوم ہُندا اے۔ کہ قوم دی عزت دا بہُوا ایہناں تِناں طاقتاں تے مبنی اے۔ پر ذرا غور کریئے تے صاف نظر آوندا اے کہ ایہہ تِن قِسم دیاں طاقتاں اصل وِچ علم دِیاں محتاج نے۔ اَجکل کوئی قوم نہ فوجی رنگ وِچ ترقی کر سکدی اے نہ اقتصادی وِچ۔ تے نہ ایں دُنیا نُوں اپنی گل سمجھا بُجھا کے منا سکدی اے۔ ایس واسطے میری رائے وِچ پاکستان نُوں سب توں پہلاں اپنے لوکاں وِچ تعلیم وَل توجہ کرنی چاہی دی اے تے علم دی ترقی ہون نال باقی ہر طرح دِیاں ترقیاں اپنے آپ ہو جان گیاں۔ ایدھے لئی ایہہ ضروری اے۔ کہ علم ہر طرح دے وہم تے رسماں توں بلند ہو کے بے لاگ طریقے تے صرف علم دی خاطر حاصل کیتا جاوے تے سچی گل جیہڑی

سمجھ آوے اوہ بلا خوف و خطر لوکاں دے تے خاص طور تے طالب علماں دے سامنے رکھ دتی جاوے۔ جد تک ذہن آزاد نہ ہون گے۔ اوہ وی تک جسم نہ نگرا ہو سکدا اے نہ آزاد۔ پاکستان دی ترقی دا راز ذہنی آزادی تے تعلیمی تنظیم دے وچ چھپیا ہویا اے۔

علم بغیر زبان دے حاصل نہیں ہو سکدا۔ ایسے واسطے پاکستان دے وڈے وڈیرے اپنی اک قومی زبان نوں ودھون دی فکر وچ لگے ہوئے نے۔ ایس کم لئی بہت کجھ کیتا جاندا اے۔ میرے خیال وچ پاکستان دی قومی زبان بناون لئی ڈونگھیاں گلاں دا خاص طور تے لحاظ رکھیا جاوے۔ اک تے ایہہ کہ اپنی قومی زبان یعنی اردو دے وچ جیہڑے لفظ دی عام ہو چکے نے اوہناں لفظاں نوں تسیں اپنی زبان اردو دا ای حصہ سمجھنا چاہیدا اے۔ تے کسے صورت دی کڈھن دی کوشش نہیں کرنی چاہیدی۔ میرا مطلب زیادہ تر انگریزی دے لفظاں توں اے جیہڑے لوکاں دے وچ عام طور تے بولے جاندے تے سمجھے جاندے نے۔ ایہناں نوں کڈھ کے تے ایہناں دی جگہ ایسے ترجمے ڈھونڈنے جیہڑے عربی یا فارسی زباناں دے الفاظ توں لئے گئے ہون بالکل بے فائدہ کوشش اے۔ وجہ ایہہ وے کہ اک رائج لفظ نوں چھڈ کے تے نواں ترجمہ گھڑنا تے اوہنوں فیر رائج کرنا کوئی بہتی عقل مندی دا ثبوت نہیں۔ اردو زبان جدان اج کل عام پاکستان وچ بولی جاندی اے۔ اوہنوں اوسے طرح ای لکھنا چاہیدا اے۔

دُوسری گل ایہہ ہے کہ صوبائی زباناں نُوں تے خاص طور تے پنجابی نُوں، اُردو دا مقابل نہیں سمجھناں چاہی دا۔ سگوں اِک دی ترقی دُوسرے دی ترقی سمجھنی چاہی دی اے۔ تے پنجابی تے ہے ای اصل وِچ اُردو دا ای اِکّ حصّہ۔ دوہاں وِچ بہتے لفظ سانجھے تے تھوڑے جیہاں لفظاں دا طریقہ جُدا اے۔ زباناں دونویں اصلی اِکّو پنجابی اپنے صُوبے لئی تے اُردو سارے پاکستان لئی بڑی سوہنی طرح خدمت کر سکدیاں نے۔ فائدہ ایدھا ایہہ ہُو۔ کہ پنجابی بچہ اپنی مادری زبان وِچ لکھ پڑھ سے تے سوچ کے علمی ترقی چھیتی کر لوؤ۔ پنجاب تگڑا ہویا۔ تے پاکستان آپے تگڑا ہویا۔

❁

مسلمان تے پنجابی ادب

مسلمان فقیراں نے ادب دی راہیں اسلام دی تے اسلام دی محبت دی راہیں ادب دی جو خدمت کیتی - اوس نوں وکھاؤناں میری زندگی دا پہلا کم چلیا آؤندا اے ۔

میرے کول بھاگاں نال اِک اجہی پرانی کتاب آگئی سی - جس وچ کسے سندھی صاحب نے پرانیاں صوفیاں دا چونواں کلام اکٹھا کیتا اے - شاید دنیا وچ ہور کسے پاس ایہہ کتاب نہیں - میرے نال ای ایہہ کیوں شے - جنہاں فقیراں دا کلام ایس وچ ہے اوہ ہین :- شیخ شرف ، شاہ حسین ، کمال (کبیر صاحب دا پتر) ، شاہ حبیب - بخت غلام - احمد - جمادہ (؟) ، رشید ، بلھا شاہ ، نوشہ - شاہ مراد - شاہ مقیم - عاقل شاہ - عبداللہ - خان - لال غلام شاہ عالم - غازی - قیدی - عالم سائیں - محمود - تان سین - وحید - میر ادھم (؟) ، باقی شاہ - شاہ نصیر - شیخ مسکین - خاناں - جلال - رحیلا - صوفی - موسیٰ - دسکن (؟) ، شاکر شاہ - فاضل شاہ - کبیر - خیالی شاہ لطیف - قلندر - نور - لاہر (؟) ، منیہ - شاہ بہادر - طالع محمود ۔

فقیراں دے کلام دی پرکھ تے تشریح فضول اے - کیونکہ اوہ ہندا اے دلوں نکلیا - سنو کھا - دل وچ چبھدا - میں ایس کلام دی تعریف کیہ کراں - میری سمجھ توں اُتے ہے - ایس وچ مضمون - بیان - طرز - تشبیہ - استعارے

دیاں ساریاں تصنیفاں جمع کر دتیاں گئیاں نے ۔

بھائی فقیر صاحب دی تے "پنجابی" دی اینی ای خدمت کر سکدا ہاں ۔ کہ اوہنے لیکھے خزانے وچوں کجھ اوہناں دی تے تہاڈی نذر کر دیاں ۔

بلھا شاہ

راگ دھنا سری

نیں ہے قیدیں بے قید | ناں روگی ناں وید
ناں میں مومن ناں میں کافر | ناں سید ناں شیخ
نیں جوڑی ذات کیہ پچھیں | پیدا ہویا ناپید
چوداں طبقاں میں پھیرا میرا | رکے ناں کیتا قید
بلھا شاہ دی ذات کیہ پچھیں | پیدا کرے ناپید

شیخ شرف

راگ دھنا سری

ہتھیں چھلے بانہیں چوڑیاں | گل ہار حمیلاں جوڑیاں
شہ ملے تاں پیندیاں لوڑیاں

نیں بھترے کجل سانوں سے | رلیں توں کھرے اٹھاوے
مائیں ہویاں سنے اندھیریاں | چرکیداراں نے گلیاں گھیریاں
نیں باجھ دماں بندی تیریاں

نیں بابل دے گھر بھولڑی | گل سوہے اودی چولڑی
شوہ ملے تاں وتجاں گھولڑی

میں بابل دے گھر تدھڑی　　　گل سوہے سونے دی کنٹھڑی
شوہ ملے تاں تھیواں ٹھنڈڑی

جے توں چلیوں چاکری　　　میں ہوئیاں جوبن ماتڑی
شوہ ملے تاں تھیواں شاکری

میرے گل وچ اٹکاں گتیاں　　　مانو پریم صراحیاں ڈلھیاں
دوئے ناگنیاں گھر پھلیاں

آ وو جے کہیں آوناں !　　　اساں ڈھیں کوٹھے نہاوناں
شیخ شرف اساں شوہ رجھاوناں

فدوی

رانگ بھجا ونتی

دلبر کیتی بے پرواہی　　　میں تاں جیوں جل باجھوں ماہی
سب تقصیر اساں وچ آہی　　　نال دل معاف کرا دو کائی
ویکھو میں دل کاہل آئی　　　دل دا حال نہ جانے کائی
برہوں کان لگے تن کاری　　　زہر پیالہ پیون بھاری
روندے عین کریندے زاری　　　جب کی بیچ پئی جدائی
عقلوں تھی تغیر بیٹھا سے　　　موہن صورت دے بجر دلے
چشماں دے چا کیتے کاسے　　　کردے درشن دی گدائی
آ وو جانی دیہو ہن دلاسا　　　تن وچ رت رہی نہیں ماسا
آ وو صولاں دا دیکھ تماشا　　　قیمہ کاری کرن قصائی

ایسیاں گلاں عاشقاں دیاں
فِدوی تھے کوک کوکیوے   جتھے کوکیاں واپئی دے
نہیں تاں دل کر صبر کجیوے   صبروں چھٹی نسی سائی

شاہ مُراد

راگ بیجاونتی

رنینہڑا دِہاڑا مہیاں   اگے بھی کے لائیاں کسیاں
کاہل کیوں کیتی سہیلیاں   ہوئیا کیہہ زلیخا نوں
بُونیاں اُتے جلال   سوہنی تے مہینوال
ہیرے نال رانجھن پیارہ   ہت پیارہ پورا آہا سسی نال پنہوں نوں
مچھی نال پانی پیارہ   دیوے وا پتنگ یارہ
پھولوں اُپر بھور وارہ   ہت پیارہ پورا آہا لیلے نال مجنوں نوں
آکھے ہن شاہ مُراد   اگے بھی تے ایہو راہ
نینہڑا چپر دکا لوکا   کھول دیکھ کتاباں نوں

عالم سائیں

راگ بیجاونتی

نیلتبہ لگا ڈاڈھی جائے   طاقت نہیں آگائے
پڑھوں آئیو سدھائے   تیں اساں تے بچھیا
کامن جو پائے جانی   یوسف سوہنی (؟) ثانی
ہوئے کے ہی عیرانی   پیارا موسوں ہٹیا

کتنا ڈلائیا نیں مَیں
گھٹاں وڑائیا نیں مَیں
بہت چھپائیا نیں ئیں
نہیں جاندا نیں توں چھپیا
متن ناں دیندا ایہا
عالم لائی دا نیہا
بنی اساں نال ایسا
ایہہ دل ڈھولی کھتیا

محمود

سائیں میرے دیاں کُجھ چنگا تیاں
میتھوں ہوئے ناں آوے اِکّا
اوہ گنڈھے میں نِت وگاڑیں
اوہ کجّے میں نِت اُگھاڑیں
جاں جگہ میں اُس توں واریں
اُس کدے ناں بولیا مینوں پھِکّا
ایہہ دل میری طرف منہ پائی
کدے ناں کیتی میں اِک چنگیائی
عمراں تقدیری نال دعنائی
اوہ دلبر مُول نہ دیوے دھکّا
دنیاں کرے محمود بُریائیاں
اوہ چونیاں کرے چنگائیاں
نِت نِت اوہ دیوے دہائیاں
اُس کدے نہ کیتا مینوں چھکّا

کنک دے رسّے

نذیراں ماں پیو دی کلم کلّی لاڈلی تے چھندی دھی ۔ نہ کوئی بھرا تے نہ بھین ۔ ایہو سبب سی ۔ پئی ماں پیو اوہنوں اپنی جان نالوں وی پیارا رکھدے ساہن ۔۔ تے جان نالوں پیارا بھلا رکھدے وی کیوں نہ وڈھیاں دیاں آساں اُمیداں دا پھل اِک نذیراں ای تے سی ۔

کریم تے فاطماں دا جدوں ویاہ ہویا تے اوہ دونویں زندگی دیاں لمیاں ڈونگیاں واٹاں تے اِک دوجے دے ساتھی بن گئے ۔ تے اوہناں دے جوان دِلاں دی دھڑکن وِچ ایہہ سدھروی اُگھڑ آئی ۔ پئی اوہناں دے گھر وِچ وی اِک نکا جیہا بال کھیڈے ۔ تے اپنے کھِڑ کھِڑ کردیاں ہاسیاں نال اوہناں دے دلاں نوں وی سہاوے ۔ زندگی دیاں لمیاں ڈونگھیاں واٹاں تے اوہدے ہاسے ٹھنڈیاں چھاواں بن جان ۔

ہولی ہولی اہناں آساں وِچ ۔ اوہناں دوہناں دیاں اکھاں وِچ رس دی وس وی محبت نے اُمیداں دا سنہری جال وچھا لیا ۔ اوہ دِنے راتیں ایہو سوچ دے ۔ پر رب دی مرضی سی ۔ چار ورھے ہو گئے اوہناں دیاں امیداں دی جھولی خالی دی خالی رہی ۔ بشریکے برادری وِچ لوکاں طرح طرح دے رقعے گھڑ لئے ۔ کوئی کجھ کہندا ۔ تے کوئی کجھ ۔ لوکاں دے ہتھ تے اِک گل آ جائے ۔ تے اوہدی بات آپ دا ای بن جاندی اے ۔

میانیاں آکھیا اے مارن والے دا ہتھ پھڑیا جا سکدا اے۔ پر کھن والے دی زبان کوئی نہیں پھڑ سکدا۔ کریم نوں گھر والیاں تے ساکاں انگاں نے بتیرا آکھیا پئی توں دوجا ویاہ کر لے۔ پر اوہ نہ منیاں۔ اوہنے آکھیا۔

"جے رب نے میری تقدیر وچ لکھیا اے۔ تے اوہ فاطماں دی گود وی ہری کر سکدا اے۔ اوہدے گھر وچ کیہڑی تھوڑ اے؟" تے ایہہ اوس دے صبر دا پھل سی۔ پئی پنجاں ورھیاں مگروں فاطماں دیاں اکھاں وچ چمک آ گئی۔ اوہدیاں کملایاں ہویاں گلھاں لال ہو گیاں جیویں اگ لگ پئے رب اوہناں دیاں آساں دی جھولی بھر دتی۔ ویکھدیاں ویکھدیاں اوہناں دے گھر وچ اک چن دے ٹکڑے والی دھی کھیڈن لگ پئی۔

ویاہ توں پنجاں ورھیاں پچھوں اوہناں دے گھر نذیراں جمی سی۔ تے بھلا پھیر اوہ کیوں نہ اوہنوں اپنی جان نالوں چنگا تے پیارا رکھدے؟

کریم سویرے سویرے اپنی جوگ تے ہل لے کے زمیناں ول ٹر جاندا تے پچھے فاطماں اپنی چھوٹی جہی نذیراں نال کھیڈدی پئی رہندی۔ سیاناں آدمی جے کلا ہسے یا کھیڈے تے لوک کہندے نے پاگل اے۔ پر بچیاں نال بھانویں بندہ کسے طرح کھیڈدا مخول دا رہے۔ کوئی وی سیان ایں نہیں دیندا۔

فاطماں وی سارا دن نذیراں نال کھیڈ دی لنگھا دیندی۔ دوپہر نوں جدوں اوہ کریم دی روٹی لے کے جاندی تے نذیراں نوں وی کچھڑ چک کھڑدی۔ تے شام ویلے جدوں کریم سارے دن دا تھکا ٹٹا گھر پرت کے آوندا۔ تے نذیراں دا ہسدا ہویا مکھڑا ویکھ کے اوہدے سارے دن دے۔

ڈیڈے دُور ہو جاندے۔ رَبّ نے اوہناں نُوں اِک کھیڈونا وی دے دِتا سی جدھے نال دونویں جی کھیڈدے پے رہندے سَن۔

لوگ کہندے نے۔ کھڈونیاں نال صرف بال کھیڈدے نے۔ پَر رَبّ جے کھڈون لگے تے بڑے بڑے عقلاں والے کھیڈن تے مجبور ہو جاندے نے۔

دِن تے رات دے پھیرے تیز ہو گئے۔ ویلے دیاں پُلانگاں لمیاں ہُندیاں گیاں۔ دِن بِیت دے گئے۔ نذیراں ماں دی گودیوں نکلے اُٹھی۔ رِڑھن تے ٹُرن پھرن لگ پئی۔ جیوں جیوں سیر گڈھدی جاندی۔ تیوں تیوں کریما تے فاطماں دے ساہ لمے ہُندے جاندے۔ اوہ دِھی نُوں ویہندے تے خوش ہُندے۔

نذیراں حالی بالڑی سی۔ پنڈ دے بالاں نال کھیڈدی ماں پیو دیاں اکھاں دا چانن بنی رہی۔ پَر وقت نے اوہنوں بال نہ رہن دِتا۔ تے اِک اجیہا ویلا وی آ گیا۔ کہ اوہ آپنیاں گڈیاں پٹولے چھڈ کے جوانی دی پینگ تے جا چڑھی۔ جوانی دی پینگ دا اِک ہُلارا آیا تے اوہدی دُنیا ای بدل گئی۔ بال پنے دیاں کھیڈاں ختم ہو گیاں۔ اوہدیاں نِکیاں نِکیاں میڈھیاں لمی گُتّ بن کے کالی ناگن وانگوں وَل پاؤن لگ پئی۔ اوہدیاں خالی باہواں وِچ چوڑیاں چھنکن لگ پیاں۔ اوہدے اُتے جوانی سَون بھادروں دے بدلاں وانگ چڑھ کے آئی۔ گورے گورے چہرے اُتے لالیاں اُگھڑ آئیاں۔ لمی دھون۔ گوہڑے نین۔ ڈُھلدے ہاسے۔ ٹوراں وِچ ہلوُنے۔ گلاں وِچ مٹھاس تے دھڑک دے دِل وِچ آساں دے راج محل —— پنگھوڑے وِچ ہونٹے لیندی تے پنڈ دیاں بالاں نال کھیڈدی نذیراں تے ——

ہُن دی نذیراں وِچ کِنّاں فرق سی جیہڑے خیالاں وِچ کدی گُڈیاں پٹولے بھوندے ساہن اوتھے ہُن جوانی دے رنگ رنگیلے سُفنے ساہن ۔

دِناں دے اُلٹ پھیر نال اِنسان کِنّاں بدل جاندا اے بال پنے دے روتے چھاپن گئے تے ہاتیاں وِچ ہور زور پیدا ہو گیا ۔ ہُن اوہ جدوں ہسدی تے اِنج جاپدا جیویں کوئی بہتے سارے چاندی دے گھنگرو سُٹ دیوے ۔

نذیراں جوان ہو گئی سی ۔ ہُن اوہ گھر باہر دے کم کاج وِچ ماں دا ہتھ ونڈاون لگ پئی سی ۔ روٹی ہانڈی کر دی ۔ بُوکر بہاری دیندی تے دوپہر ویلے پیو دی روٹی لے کے کھوہ تے جاندی ۔ کپاہ کھڑن دی رُت آوندی ، تے نذیراں پنڈ دیاں کڑیاں نال رل کے کپاہ چُگن جاندی ۔ تے جدوں ساریاں کُڑیاں کٹھیاں ہو کے کپاہ چُگن جاندیاں تے اِنج جاپ دیاں ۔ جویں کونجاں دی ڈار پہاڑوں اُتردی ہووے ۔ کنکاں پک دیاں ۔ واہڈے واہڈیاں کردے تے نذیراں سہیلیاں نال سِٹے چُگن جاندی ۔ پر ہُن نذیراں عُمر دی اوس پوڑی تے پہنچ گئی سی ۔ جتھے پہنچ کے عمر دے لنگھدے ہوئے دن انسان دی جوانی تے سپّاں وانگ لیٹ لنگھدے نے ۔ دن دیاں دُھپّاں ساڑ دیاں نے تے رات دیاں سیاہیاں ناگاں وانگ ڈسدیاں نے ۔

نذیراں جوانی دی پینگ تے بیٹھی ہُونٹے لے رہی سی پر ہُن اوہدی پینگ اوس ہُلارے تے سی جتھے اوہدے ٹُٹ جان دا وی ڈر سی ۔

لوکیں کہندے نے دھیاں جم دیاں ایں نال پیئو نوں اوہناں دی فکر لگ جاندی اے ۔ اوہناں دا اجاگنا ۔ سونا تے اُٹھنا ۔ بیٹھنا ایسے فکر وِچ بیت دا اے

پر کریم تے فاطماں وی دوہی دے لاڈ پیار وچ اینے ڈُبے ۔ پئی اوہناں دے لاڈ پیار پچھے نذیراں دی جوانی لُک گئی ۔ بندے دی عمر دا کیہ ہُندا اے ۔ پرچھانویں وانگ لنگھ جاندی اے ۔ تے زندگی دی ایس دھپ چھاں وچ جوانی پل دی پل اِک بدلی ۔ جھڑی لائی ۔ وسی تے چلی گئی ۔ تے کدی کدی ایہہ وی ہو جاندا اے ۔ پئی جوانی دی ایہہ بدلی ورھیاں بغیر ای اگانہہ لنگھ جاندی اے ۔ گھر وچ اوّل تے کدی نذیراں دے ویاہ دا ذِکر ای نہ ہُندا تے جے ہُندا وی تے انجیں پئی جے کوئی منڈا فاطماں نوں پسند آوے تے کریم اوہدے عیب گِنن لگ پیندا ۔ جے کتے کریم دی مرضی ہُندی تے فاطماں کیڑے کڈھن لگ پیندی ۔

ایسے طرح دن نذیراں دی جوانی وانگوں بیتدے گئے ؛

ایدھر نذیراں ہُن جوانی دے اوس موڑ تے کھلوتی ہوئی سی ۔ جتھے ذرا وا دا ہُلارا لگے تے ڈِگ پئے ۔ اوہ زندگی دے اِک ایسے چوراہے تے کھلوتی سی ۔ جتھے اوہنوں کسے اِک راہ ول جان دی لوڑ سی ۔ تے کسے راہ تے ٹُرن لئی اِک ساتھی دی لوڑ ۔

کریم تے فاطماں شریکاں دے جنیاں توں بچن لئی اپنی اپنی مرضی دا اِک لبھدے رہے ؛

تے اِک دِن . . . . . جدوں نذیراں دی جوانی دی پینگ نوں اِک ذرہ وا دا ہُلارا آیا تے اوہ ٹُٹ گئی ۔ اوہ چوراہے تے کھلوتی کھلوتی اِک راہ تے ٹُر پئی ؛

جدوں آدمی کلّا ہووے تے اوہ بہت گھٹ سوچدا اے ۔ نذیراں

نے وی سوچن توں پہلاں پڑھنا شروع کر دِتا۔

جدوں اوہدی پینگ ہلارے ہوں ٹٹی تے اوہ تاج دے کول جا کے ڈگ پئی۔ اگے تاج وی زندگی دے ایس راہواں تے کسے انجانے راہی وانگ کھلوتا کسے ساتھی نوں پیا اُڈیک رہیا سی۔ اوہنوں جدوں نذیراں دا، تے نذیراں نوں اوہدا سہارا مل گیا۔ تے اوہ دوویں اِک ہنجھے ٹُر پئے۔

نذیراں نیں تاج نوں پہلاں وی کئی وار ویکھیا سی۔ پر اَج دا ویکھنا کجھ ہور سی۔ دوپہرے جدوں اوہ پیو دی روٹی لے کے کھوہ تے جاندی پئی سی تے راہ وِچ اِک تھاں اوہنوں تاج مل گیا۔ دوواں نے اِک دوجے وَل ویکھیا۔ پر آپو وِچ کجھ کہہ نہ سکے۔ تاج کھلوتا رہیا۔ تے نذیراں اگانہہ لنگھ گئی۔ تے جدوں اوہ پیو نوں روٹی کھوا کے پرتی تے تاج حالی وی اوتھے ای کھلوتا ہویا سی۔

نذیراں دا دل دھڑکیا۔ اوہ چُپ چپیتی پیراں نوں تول دی ہوئی اوہدے کولوں لنگھن لگی تے تاج نے اوہنوں ڈک لیا۔ نذیراں دے جواتی چُک چُک تھکے ہوئے پیر آپے کھلو گئے۔

ایہہ سی اوہناں دا پہلا میل۔ اوہدے بعد اوہ لُک چھپ کے اِک دوجے نوں ملن لگ پئے۔ تے۔ فیر اودوں پتہ لگا۔ جدوں اِک دن سویرے پنڈ دے لوک اُٹھے تے پنڈ وِچ نہ نذیراں سی تے نہ تاج۔ لوکاں دے منہ کھلے دے کھلے رہ گئے۔ کریم تے فاطماں دے رنگ سرھوں دے پھلاں وانگ ہو گئے۔ وِچھی نے ڈنگ وڈ دِتا۔ پر اوہناں نوں ایہہ سوچ نہ آئی۔

پئی جس طرح پکی ہوئی کنک نوں جے وَاہڈی نہ پائیے ۔ تے اوہ وَادے بلیاں تے چھونیاں نال لمی پئے جاندی اے ۔ تے اوہدے سِٹے زمین تے وِچھ جاندے نے ۔ ایسے طرح جوانی دِی پکی ہوئی کنک دا اِک سِٹہ ہُندا اے ۔ اوہنوں جے وَاہڈی نہ پائیے ۔ تے اوہ زمین تے ڈِگ پیندا اے ۔ جے اِک واری کوئی چیز ڈِگ پئے ۔ تے فیر ایہہ گل بعدوی ہُندی اے ۔ پئی اوہ چنگی تھاں تے ڈِگ دِی اے یا مندی تے ۔

بُھلیکھا

اِنسان وِکھیہ اے بلیکھا اُمیداں دے جال اُن دا رہندا اے ۔ اِک اِک موتی کر کے ہار بناوَ ۔ ٹُٹ جائے تے اکو دے اِک پلکارے وِچ کھِلر جاندے نے ۔ بالکل ایس طرح جویں کدی اِک ہوئے اِی نہیں سا ہن ۔ پھر ایہہ سارا کجھ جان دیاں ہویاں وِی شریفاں خبرے کیوں بیٹھی سدھراں دے سُنہری جال اُندی رہندی سی —— جذبات دِیاں رودہڑ و لہراں اُتے بھلا سدھراں دے رنگ محل کدوں تیکر کھلو سک دے نے ؟ شریفاں نے تے کئی وار ایہہ وی سوچیا ۔ پئی اوہدا تے میرا میل اِی کیہہ اے ؟ اوہ کوٹھی وِچ رہن والا بابو تے مَیں اِک نوکرانی —— نوکرانی دی حیثیت اِی کیہہ ہُندی اے ۔ اَج وَڈھی بی بی نوں پتہ لگ جائے کل زندگی دے دِن

پورے کرن لئی کوئی دوسرا بوہا لبھنا پئے گا ۔

شریفاں نے اِک وار نہیں ۔ کئی وار دِل نوں سمجھایا " پاگلا تیرا تے اوہدا میل کیکر ہو سکدا اے ؟"

پر خبرے اوہ ایہہ نہیں جاندی سی ۔ پئی دِل کسے دے سمجھایاں نہیں سمجھدے ہُندے ۔ جیہڑا سمجھ گیا اوہ دِل ای کیہہ ؟ دِل تے نادانیاں داناں اے ۔ جے زندگی وِچ نادانیاں نہ رہن تے فیر زندگی دا مزا کیہہ ؟

پر شریفاں اِک بھولی بھالی اَن پڑھ کُڑی اِہناں گلاں نوں کیہہ سمجھے — اوہنے تے صرف ایہہ سوچیا ۔ پئی بابو جی تے اوہدے وَل ویہندا اے ۔ فیر کدی کداییں ویکھ لیا تے ہور گل اے ۔ بندے وَا دھیان پے ای جاندا اے ۔ پر اوہ تے دِنے راتیں ویکھدا رہندا اے — جدوں وی اوہ کم دھندیوں ویہلی ہو کے باری وِچ آ کے کھلوندی ۔ اوہ کھلوتا ای ہُندا — ہر ویلے اپنی باری وِچ بیٹھا بٹ بٹ ویہندا رہندا — جیوں سورج چڑھدا ۔ تے اوہ اوہنوں ویکھن لگ دی ۔ ایتھوں تیکر پئی رات دے ڈیڈھ وَج جاندے — سارے دِن وِچ ڈیڈھ وجے توں لے کے چار وجے تیکر صرف دو ڈھائی گھنٹیاں واسطے اوہ اپنے کالج جاندا ۔ باقی سارا وقت اوتھے بیٹھا گزار دیندا سی — بالکل بُت وانگوں — نہ کوئی گل — نہ بات — نہ اشارہ — نہ حرکت — بس اپنی باری وِچ بیٹھا بٹ بٹ اوہدی باری وَل ویہندا رہندا اے ۔

شریفاں حیران سی پئی اوہ مینوں ایناں زیادہ کیوں وہندا اے ۔ جے میری شکل صورت اُہندی تے بندہ کہندا وی ۔ زندگی نے کالی سی جیہڑی سی ۔ پر رنگ وی پچھانہ ہویا، تے نقش وی تے چنگے نہیں ساہن ۔ کالے رنگ اُتے ماتا دے داغ ۔ زندگی دے ہاسے بنے ہوئے ساہن ۔ پر فیر خبرے اوہنوں میرے وچ کیہ چنگا لگا اے ۔ جیہڑا دِنے راتیں مینوں وہندا رہندا اے !

پر جدوں دی اوہنوں نگہت آپاں دی اوہ گل یاد آوندی جیہڑی اوہنے اک رات بات سناوندی تے دیتی سی پئی محبت تے دِل آون دی گل ہندی اے ۔ ایدھے وِچ کالے گورے دا کجھ نہیں ہُندا ۔ جے کالے تے دِل رِیجھ گیا تے اوہدے اگے گورا کیہ ؟

ایس خیال دے آوندیاں ای شریفاں نوں آپنا آپ کجھ چنگا لگن لگ پیندا تے اوہ سوچدی !

" ہونسکدا اے ـــــ میں کالی آں تے کیہ ہویا ۔ جے میرے نقش چنگے نہیں تے فیر کیہ اے ۔ دِل دا کیہ ہُندا اے ۔ پر ـــــ بابو تے بڑا سوہنا ایں ۔ "

ایس خیال دے آوندیاں ای اوہ کجھ شرما جاندی ـــــ اوہدے ماتا دے داغاں نال بھرے ہوئے کالے رنگ دے باوجود چہرے تے لالی چڑھ آوندی ۔ اوہدے دِل وِچ مِٹھیاں مِٹھیاں گُت کتاریاں ہون لگ پیندیاں ۔ تے اوہ چھیتی نال باری اگوں ہٹ جاندی ۔ اوس ویلے تے سچ مچ اوہ سب کجھ بھُل کے دِل ای دِل وِچ بابو نال پیار کرن لگ دی !

اوہدا ناں وی تے کیڈا سوہنا سی ——— سعید ——— ! بابو دا ناں بُلھاں تے آوندیاں ایں اوہ بے وسی جیہی ہو جاندی - اوہدا جی ستے کر دا سی - پئی اوہ ہولی ہولی دِل وِچ "سعید سعید" آکھدی رہیا کرے ——— اوس ویلے اوہدے دِل وِچ خبرے کنیاں سدھراں ہلونے لیندیاں ——— کدی اوہ وی نگہت آپاں وانگوں سوہنی تے پڑھی ہندی ——— فیر اوہ وی بابو کولوں گھٹ نہ ہندی ———!

ایہو ای رَلے ملے جذبات سن - جنھاں نوں دِل دیاں سدھراں دا سہارا دے کے شریفاں اوس ویلے وی اپنی باری وِچ کھلوتی بابو ول دیکھ رہی سی ۔

ربّ جانے ایہہ بابو وی کیہہ اے ——— اوہنے اج تیکر کدی بھُل کے ہتھ دا اشارہ تیکر نہیں کیتا - کدی کوئی سیٹی نہیں ماری - بس ہتھ وِچ کتاب پھڑی بیٹھا باری ول بٹ بٹ وہندا رہندا اے - شریفاں نے اک دو وار ہتھ اُتانہ چُک کے سیٹی وی ماری - پر اوہ تے بُت بنیاں ویکھی جاندا سی - اوہ بیزار ہو گئی - اخیر ایہہ کیوں نہیں ہِل دا - عجیب آدمی ایں . . . . !

"شریفاں . . . . !"

"جی !"

"اوتھے کھلوتی کیہہ کرنی ایں" ؟ نگہت آپاں نے کمرے وِچ وڑدیاں اوہدے خیالاں دیاں اَدھ پروتیاں لڑیاں توڑ دِتیاں ۔

"جی — کجھ نہیں!"

"اج کمرہ صاف کیتا نہیں جاپدا" — اوہنے سیر توں جُتی لاہ کے کلی تے ٹنگ دِتی۔

"نہیں آپاں جی — میں تے ساریاں توں پہلاں تُہاڈا ای کمرہ صاف کرنی آں"۔

"تے فیر ایہہ گھٹا کتھوں آ جاندا اے؟"

"سارا دِن باریاں چوں آؤندا رہندا اے"

"تے باریاں بند کر چھڈیا کر ناں — کُھلیاں کیوں چھڈنی ہُنی ایں"

"جی —!" شریفاں دا کلیجہ دھک کر کے سینے نال لگ گیا۔ ہُن کُھلیاں باریاں دے سہارے تے اوہ جیوندی سی۔ جے اوہ وی بند کر دیوے۔ تے جیوے گی کس طرح —؟

"ویکھ کتاباں کتھے پیاں ہویاں نے؟ ساریاں چیزاں مٹی وچ رُل گیاں نے"

"پپّو ساریاں سٹ سٹ دیندا اے" شریفاں نے کتاباں ٹھیک کر دیاں ہویاں ہولی جہی آکھیا۔

"چھڈ جا — پہلوں مینوں پانی پیا" اوہ اِک آکڑائی لے کے پلنگ تے ڈِگ پئی۔

"لوہ پانی —!" دو تنّ گھڑیاں بعد شریفاں پانی لے آئی۔

"میز تے رکھ دے ہُنے پینی آں"

شریفاں پانی دا گلاس میز تے رکھ کے اِک پاسے کھلو گئی۔

"نی، کرسی تے بہہ جا۔ کھلوتی کیوں ایں؟"

"نہیں آپاں — ذرا کمرہ صاف کرن لگی آں"۔

"ہن رہن دے۔ سویرے کریں۔ ایہہ پتہ بڑا شرارتی ہو گیا اے"!

شریفاں ہولی نال کول پئی ہوئی کرسی تے بہہ گئی — نگہت آپاں کِنی چنگی اے — اوہنے سرتوں لے کے پیراں تیکر ویکھیا — اوہ کِنی سوہنی سی۔ تے لال جوڑا پاکے تے ہور وی سوہنی جاپ رہی سی —

شریفاں نے حسرت نال اوہدے وَل ویکھیا — موٹیاں موٹیاں اکھیاں — لال لال گلاں — چٹا رنگ — چھوٹے چھوٹے بُل تے ریشو واننگ ٹھوڈی — !

شریفاں نوں آپنا آپ نگونا جاپن لگا — کدی مَیں وی ایڈی سوہنی ہُندی — اوہدے مُنہ وِچوں بدو بدی اِک ہوکا نکل گیا۔

"کیوں — کیہہ ہویا ای — ؟" نگہت آپاں نے حیران ہوکے شریفاں کولوں پچھیا :

کجھ نہیں آپاں جی" — ! اوہنے چھیتی نال حسرت سنبھالی :

"بڑے ٹھنڈے ساہ بھرنی ایں اَج ؟"

"نہیں — آنویں ایں ؟" اوہنے شرمندی ہو کے آکھیا۔

"کتے کسے نوں دل تے نہیں دے بیٹھی ؟" نگہت نے ہاسے ہاسے وچ اوہنوں ٹوہیا :

شریفاں صرف ہس پئی۔ دل تے اوہ کدی کدوں دا دے بیٹھی سی۔

"شریفاں"!

"جی — !"

"توں کسے نال پیار وی کیتا اے — ؟"

شریفاں نے دوہنہاں ہتھاں نال آپنا منہ لکالیا۔

"آہو — ! ایدھے وِچ شرم دی کیہ گل اے — نی میرے دل وِچ" — ! اوہ اُٹھ کے پانی پین لگ پئی "نی توں تے کڑیں وِچ ای وڑدی جانی ایں"۔

"شریفاں — نی شریفاں !" دوسرے کمرے چوں کسے نے آواز ماری۔"

"جا ویکھ امّی جی بلاوندے نے"۔

"اچھا جی — !"

تے اوہ اُٹھ کے چلی گئی۔

زمانے دی ہِک اُتے پیر رکھدے ہوئے دِن لنگھدے گئے۔ شریفاں دِیاں سوچاں وِچاراں نے امیداں دا روپ دھار لیا۔ اوہنوں ذرا وی وقت مِل دا تے اوہ جھٹ باری وِچ آکھلوندی — پر باؤ تے اِک بُت سی — اِک پتھر! اوہدی ایس چُپ نے شریفاں دے جذبات وِچ ہور وی بے چینی پیدا کر دِتی — اوہ ایس دی خاموشی توں بیزار ہو جاندی — آخر ایہہ کوئی اشارہ کیوں نہیں کر دا ؟

اَج گھر والے سارے کِتے گئے ہوئے ساہن۔ شریفاں گھر وِچ کَلی

سدھراں نال کھیڈدے پئی ہوئی سی ۔ اوہ کِنا چِر باری وِچ کھلوتی رہی ۔ اَج ویکھیں پُھل سُٹن والا کون سی ۔ ؟ اوہ کھلوتی کھلوتی کئی وار بیزار ہوئی ۔ باری اگوں ہٹ گئی ۔ تے فیر اوتھے ای آ کھلوتی ۔ دور بابو دی باری وِچ بَل دی ہوئی لالٹین دی لو بابو دے چہرے اُتے تھِرک دی پئی سی ۔ اوہ اوتے طرح بیٹھا باری وَل ہِٹ ہِٹ ویکھدا پیا سی ۔ آخر اوہ اپنی تھاں توں اُٹھیا تے کمرے وِچوں باہر نِکل آیا ۔ شریفاں دا دِل دھڑکن لگ پیا ۔ اوہدے ساہ ملتے ہو گئے ۔ باہر نِمّی نِمّی چاننی وِچ آوندا ہویا بابو اوہنوں صاف دِسدا پیا سی ۔ اوہ ویکھ دی رہی ۔ بابو نے اوہناں دِیاں پوڑیاں کول آ کے اِک نظر اپنے آلے دوالے پائی تے اِک اِٹ چُک کے اوہدے تھلّے کجھ رکھ کے چلا گیا ۔

جدوں اوہ پرت کے اَپنی تھاں تے چلا گیا ۔ تے شریفاں ہولی نال باری اگوں ہٹی ۔ اوہدا کلیجہ دھک دھک کرکے اوہنوں ڈراون لگا ۔ پر اوہ پوڑیاں اُتردی گئی ۔ اوہنے اوہو اِٹ چُکی جیہڑی بابو نے چُکی سی اوہدے تھلّے اِک رنگ دار لفافہ پیا ہویا سی ۔ شریفاں کمب دِیاں ہتھاں نال لفافہ چُک کے پِچھاں پرت آئی ۔ کمرے وِچ آ کے اوہنے لفافہ پاڑیا ۔ تے اوہدے وِچ بابو دی تصویر ویکھ کے اوہدا چہرا لال ہو گیا

"کِنی چنگی اے تصویر ۔ !"

اوہنے تصویر نوں کئی وار ویکھیا ۔ جی کردا ، ویکھدی جائے ۔ ہُن تے اوہنوں پکّا یقین ہو گیا سی پئی بابو نوں اوہدے نال پیار اے ۔

بھلا جے پیار نہ ہُندا تے اوہ اپنی تصویر کیوں رکھ جاندا ــــ!

دِل دا کیہ اے ۔ کالے تے آ جائے تے گورا اوہدے اگے کیہ اے!

تے اِہناں سوچاں وچاراں نال کھیڈدی شریفاں گوہڑیاں نیندراں دے ہُلارے لین لگ پئی ۔

جدتوں بابو نے اپنی تصویر گھلی ہی ۔ اوہدے دِل وچ بے چینیاں سگوں ودھ گیاں ــــ ہُن تے جے اوہنوں اِک پل وی وہیل ہل دی تے اوہ جھٹ باری وچ آ کھلوندی ــــ ذرا اوہ ہندی ۔ پتی اے دوالے کوئی نہیں تے جھٹ تصویر کڈھ کے ویکھن لگ پیندی ــــ تے ہُن ایس ویلے وی شریفاں کمرے وچ کھلوتی بابو دی تصویر دیکھدی پئی سی! ۔ چڑھدی اُٹھ جوانی وانگوں انھول جذبات لہراں بن بن کے سینے وچ اُٹھدے ۔ تے تِلکے جاندے ــــ!

رات وا ہنیرا ودھ وا گیا ــــ رات گھٹ دی گئی ــــ بابو دی میز تے لالٹین بل دی پئی سی ۔ شریفاں گھبرا ئیں کھلوتی اوہنوں ویہندی رہی ــــ انیر اوہ بیزار ہو کے باری اگوں ہٹ گئی تے بناں سوچیاں سمجھیاں پوڑیاں اُتر آئی ــــ پوڑیاں وچ کسے دِیاں گلاں سُن کے اوہ ٹھمبر گئی ــــ

"اِیہ کون ــــ؟"

اُف ــــ اوہنے ویکھیا اِیہ تے نگہت آپاں تے بابو کھلو تے ساہمن ــــ گھبرا گئی اوہنوں کجھ سمجھ نہ آیا ــــ اوہ رکیہ ویکھدی پئی لے ــــ اِیہ کیہ اے؟ بابو نگہت آپاں نوں کہہ رہیا سی " تسیں آپنی نوکرانی نوں

بند کیوں نہیں کر دے ۔ اوہ ہر ویلے باری وچ کھلوتی رہندی اے ۔ بڑی بیزاری ہندی لے گا

"تسیں چھڈو اوہنوں ، اوہ تے پاگل ہوگئی اے" ۔ نگہت آپاں نے اپنا سر بابو دے موڈھے نال لا دِتا ۔

شریفاں نوں ایس طرح معلوم ہویا ۔ جویں اوہنوں کسے پہاڑ دی اُچائی توں چُک کے تھلے سُٹ دِتا ہووے ۔ اوہ ٹوٹے ٹوٹے ہو گئی ۔ اِک پل وچ اُمیداں دے سُنہری ہار موتی موتی ہو کے کھلر گئے ۔ سدھراں دا رنگ محل ڈھے گیا ۔ اوہنے سوچیا ۔

"سچ مچ میں پاگل آں"

اوہ ہولی ہولی پوڑیاں چڑھدی اُتے آ گئی ۔ تے تھوڑے چِر بعد شریفاں بُجھ دے کولیاں دی انگیٹھی وچ بابو دی ہِل دی تصویر ویکھدی پئی سی ۔ اوہدیاں اکھاں دے ساہمنے اوہدیاں سدھراں دے بھانبڑ مچے ہوئے سن ۔ !

جھناں دیاں وہڑاں

ایہہ افسانہ اوہناں دناں دی یادگار اے۔ جدوں جھناں وچ ہڑ آیا سی۔!

"رحمت، ہن کیہہ ہووے گا؟"
"توں کیوں فکر کرنی ایں داراں، جو لوکاں نال ہووے گا۔ اوہو ساڈے نال ہووے گا۔"
"اسی کتھے جاواں گے؟"
"ایہہ تے رب ای جاندا اے داراں پئی اسی کتھے جاواں گے!"
رحمت آسمان ول دھندلیاں ہویاں اِک ہوکا جیہا بھریا۔
"سُنیا ایں پانی بڑا روہڑ دا اے۔ دِن بدن چڑھدا ای آوندا اے"۔
"ہوں"۔
"چاچا شرفو تے کہندا سی۔ پئی کنّے پنڈ رڑھ گئے نے۔ بے انت لوکی ڈب گئے نیں"۔
رحمت چپ چاپ ہنیرے وچ اُتانہہ ویندا رہیا۔ اوہنے داراں دی گل دا کوئی جواب نہ دِتّا۔
"ہن پانی ساڈے پنڈ ول وی آوندا پیا اے"!

"نئیں — حالی پانی بڑی دور اے داراں! ایتھے نہیں آسکدا۔"

اوہنے داراں دیاں ڈاواں ڈول ہندیاں ہویاں سدھراں نوں سہارا دِتا۔

"رحمت!" داراں نے ہولی نال آکھیا۔

"کیہہ؟"

تے کہندے اسی ہُن ساڈی ساری حیاتی وِچ ایہو جیہا ہڑ نہیں آیا۔"

"رب آپنا کرم کرے داراں!"

اوہ گھبرا کے اُٹھ کھلوتا۔ داراں اپنے دھڑک دے کالجے نوں ہِک نال لا کے اوہنوں بِٹ بِٹ ویہندی رہی۔ رحمت چُپ کھلوتا سی اوہدا ساہ پھُلیا سی۔ ہنیرے دے ہُندیاں ہویاں وی اوہدے متھے تے بَن دے ڈھیندے وَٹ صاف دِس دے سن۔ کُجھ چِر اوہ ایویں پاگلاں وانگوں کھلوتا اُتانہہ ہنیرے وچ ویہندا رہیا۔ پر رحمت نوں ایس طرح چُپ ویکھ کے داراں دا نازک دِل ڈول گیا۔ "کیہہ ویہنا ایں رحمت؟" اوہنے اوہدے کولوں پُچھیا۔

"نہیں نہیں! کُجھ نہیں۔ چل داراں چلیئے!"

تے اوہ دونویں ہولی ہولی قدم پُٹدے۔ دھر دے ہنیرے وچ غیب ہو گئے۔

ایہہ ڈر داراں تے رحمت دا ای نہیں سی۔ سارا پنڈ آون والے ہڑ کولوں ڈر کے ہو کے بھردا پیا سی۔ کسے نوں کُجھ پتہ نہیں سی۔ پئی کیہہ ہووے گا۔ کدھر جاواں گے۔ جھناں دا پانی دِنوں دِن چڑھدا ای آوندا سی

پنڈاں دے پنڈ آپنے کلاوے وِچ لَیندا ہویا۔ ڈھولیں سائیں والا۔ سوو کے۔ سارے دے سارے پنڈ رُڑھ گئے ساہن۔ جیہڑے قسمت دیاں رَسیاں نوں پھڑ کے بچ گئے اوہ سوچدے ساہن پئی کدھر جاواں گے! دوسرے پنڈاں نوں جان والے سارے راہ پانی دیاں لہراں نے اپنے تھلے لکا لئے۔ تے پانی ہور چڑھدا آوندا ہی۔ بُڈھے تے بُڈھے وڈے وڈے گھبرواں دے دِل ٹُٹ گئے ساہن۔ ہریاں بھریاں پَیلیاں وِچ چُپ چاں ہو گئی۔ مٹیاراں دِیاں گُتّاں وانگوں وَل پاوندے ہوئے پیہے اوڈ گئے۔ واگیاں دے دِل ٹُٹ گئے۔ کھوہواں تے پانی بھرن والیاں مٹیاراں دے رنگیلے گھڑے ٹُک گئے۔ نہ کوئی ہالی۔ نہ کوئی راہی۔ چانیاں راتاں وِچ چوڑیاں دی چھنکار گواچ گئی۔ چار چوفیرے اک چُپ چان جہی ہو گئی۔ کدی کدی تے رحمت ہڑ دے خیال نال ای کنب جاندا تے اوہدے مُنہ چوں بے وس ہو کے نکل جاندا۔ "میری دَاراں دا کیہہ ہووے گا؟" پر ایہہ تے کسے نوں وی پتہ نہیں سی پئی داراں دا کیہہ ہووے گا؟ تے خبرے ایہو جہیاں کنیاں کو دَاراں ساہن جنہاں دا کسے نوں کجھ پتہ نہیں سی پئی اوہناں دا کیہہ ہووے گا۔

بھولوواں تے کریم پورہ وی ہڑ دے کلاوے وِچ آئے بناں نہ رہ سکے تے ایہناں دوہناں پنڈاں دے رُڑھ جان دی خبر — تاندے وَال اپڑی تے لوکاں دا جیہڑا تھوڑا بہتا آسرا سی۔ اوہ وی جاندا رہیا۔ سارے پنڈ وِچ رَولا پے گیا۔ جیہڑے گھر ویکھو — ایہو گلاں۔

شام دے لمندے ہوئے ہنیرے گوہڑے ہو ہو کے لوکاں نوں ڈراؤن لگے ۔ بھورا بھورا اسماں دھڑکن لگ پیا ۔ پکیاں ہویاں کنکاں دے نکے نکے سٹے کنبن لگ پئے ۔ تھوڑے ای چر وچ سورج نے وی اپنا مکھڑا لکا لیا تے ہولی ہولی دُدھ دھدا ہویا ہنیرا ہور گوہڑا ہندا گیا ۔ اینھوں تیکر پئی جدھر ویکھو ہنیرا ای ہنیرا سی ـــ لوک گھراں وچ حالی تیکر جاگ دے سی ہو۔ داراں دے گھر وچ وی اجے تیکر کوئی نہیں سُتا سی ۔ بھلا نیند رکھوں دی کون ہوتویں ـــ ؟ داراں دی اپنی منجی تے لمی پئی اُتل وٹ بھن دی تے پلسیٹے مار دی رہی ۔" رحمت اڈیک دا ہووے گا " اوہنے کئی واراں اسمان تے سینتاں مار دے ہوئے تاریاں ول ویکھیا تے اُنویں ای بھانڈیاں نوں ایدھر اودھر کرن لگ پئی ۔ پئی جے کوئی جاگ دا ہووے تے پتہ لگ جاوے ۔ جلدوں اوہنوں پکا یقین ہوگیا کہ سارے گھر والے سُتے ہوئے نے تے اوہ بچ دی بچا ؤندی گھروں باہر نکل گئی ۔

" جے کسے نے ویکھ لیا تے ؟ " اوہدے بھولے دل نے ہولی جہی پچھیا تے فیر آپے ای دھڑکن لگ پیا ۔ اوہ ہولی ہولی ہنیرے دی چادر اُتے لئے کے پنڈ وں نکل آئی ـــ رحمت تے خبرے کدوں دا کھلوتا اوہنوں اڈیک دا رہی ۔

" کون ! داراں ـــ ؟ "

" آہو "

" میں تے اج آساں توڑ دِتیاں ساہن "

تبے بے - میاں - حالی سارے جاگدے چپّے ساہن"۔

"ہوں" اوہ اوہدا ہتھ پھڑ کے بہہ گیا۔

کجھ چر تیکر اوہ دوویں چپ بیٹھے رہے - مٹھیاں سدھراں دونہاں دے دلاں وچ دھڑکدیاں رہیاں - پر داراں بہتا چر چپ نہ رہ سکی۔

"کیہہ سوچناں ایں رحمت ؟" اوڑک اوہنے پچھیا

"کجھ نہیں - اینویں ایں ؟"

"اج چاچا شرفو کہندا سی پئی بھولو وال تے کریم پورہ وی رڑھ گئے نیں" — کجھ چنتا کردی ہوئی کہن لگی۔

"ہونہہ" — رحمت اوہدے متھے تے لکیریاں والاں نال بالاں وانگوں کھیڈدے پے گیا۔

"داراں — توں کنی چنگی ایں -" رحمت اوہدے مکھڑے تے نیوں گیا۔

داراں ہس پئی — اوہدے ایس ہاسے وچ وی کنیاں سدھراں لکیاں ہویاں ساہن۔

اوہ دونوں بے سدھ بیٹھے اک دوجے دی محبت دے موتی پروندے رہے - ویلا رات دے گوہڑے ہنیرے دی ہک اتے پیر رکھدا لنگھدا گیا، تاریاں نے کئی وار مسکناں ماریاں - ہنیر اگئی وار ہلیا - پر داراں تے رحمت سوچ سمجھ دیاں حداں توں اگانہہ بچ گئے ساہن جتھے داراں رحمت تے محبت ای محبت سی - پر — وقت دے نار کنب کے

ٹٹ گئے اوہ دونویں اُبڑ واہے اُٹھ کھلوتے ۔

"رحمت ___ ! ___ ہڑ ___ !"

"اسی لُٹے گئے !"

اوہ دونویں ڈِگدے ڈھہندے پنڈ وَل بھجے ۔ چار چوفیرے رَولا پیا ہویا سی ___ غورتاں دیاں چیکاں ۔ بالاں دیاں چانگراں بندیاں دی ہال پکار تے ڈنگراں دا رَولا ۔ قیامت ویلے توں پہلاں ای آ گئی ___ ہڑ طوفان بن کے آیا ۔ سارے پنڈ وِچ پانی ای پانی دِسن لگ پیا ___ لوک آپنیاں جاناں بچاوَن توں عاجز ساہن ۔ سویرا ہندیاں ادھا پنڈ ڈھ کے گارا بن گیا ۔ لوک آپنیاں آپنیاں نوں لبھ دے ساہن کسے دا بھرا ۔ کسے دا پیو ۔ کسے دا پُتر تے کسے دی بھین گواچ گئی ۔ تے جیہڑے لوک بچ گئے ساہن اوہ سوچدے ساہن پئے ہُن کیہ ہووے گا ___ کدھر جاواں گے ؟"

سورج نکلیا ۔ چمکیا تے فیر دوُر کالے بدلاں دے ہڑ وِچ ڈُب گیا ۔ اَج دی رات پہلیاں راتاں کولوں وی ڈراونی تے کالی سی ۔

دوجے دِن تاندے وَال وچ ٹانویں ٹانویں مکان کھلوتے نظر آوندے ساہن ۔ جتھاں اُتے دُوناں دے بھگھن بھانے لوک کدی شوکراں ماردے ہوئے ہڑ دے پانی نوں تے کدی نیلے اسمان نوں ویہندے ۔

اِک دِن ___ دو دِن ___ تے اَج اوہناں نوں تیجا دن سی بچے ہوئے لوک کوٹھیاں تے بھکھ نال بلکن ڈھے ساہن ۔ مٹی دے بنے ہوئے مکان کدہ دِن تیکر پانی اَگے کھلوندے ۔ کتنال بھار سہندے ۔ نیہاں تے گل

ای گیاں سن - پانی نے اِک ھمبلا ماریا تے بہندے کھیندے مکان وی آپنیاں لہراں اُتے روڑھ کے لے گیا - بھنڈری اِک وار فیر تہہ ٹھی - ڈبدے ہوئے لوکاں دیاں چیکاں اسماناں تیکر جا اپڑیاں - قدرت نوں رحم نہ آیا - اوہ کسے ظالم دشمن وانگوں کھلوتی ہس دی رہی - ناہلیاں - پگڑ - جھنڈ - کنب گئے - دھرتی ڈب گئی — پر ایس قیامت دے ویلے وچ رحمت خبرے کتھوں لبھدا رہی — ؟ اوہنوں کدھی لوڑ سی — ؟ اوہ پاگلاں وانگوں پانی دیاں لہراں نال لڑ دا پھردا سی -

" رحمت ! "

اوہدے کناں تیکر کسے دی چیک آئی تے اوہ بجلی وانگوں اودھر بھجیا - تے بے ہوش داراں نوں آپنے موہڈے اُتے چک کے اِک وڈے سارے رُکھ نوں پھڑ کے کھلو گیا — اوہ تھک گیا سی - اوہدے ہتھ پیر پانی دے ٹھار نال سن ہو گئے ساہن -

" داراں ؟ — داراں — ؟ " اوہنے داراں نوں ہلایا —

تھوڑے چِر بعد داراں نے اکھیاں کھولیاں -

" رحمت ! — " اوہ اِک چیک مار کے فیر رحمت نال چمبڑ گئی - رحمت نے داراں نوں گھٹ کے پھڑیا تے پانی توں بچن لئی ہولی جہی رُکھ اُتے چڑھن لگ پیا -

" رحمت — سپ — ! "

داراں نے چیک دے نال اوہنوں ایناں گھٹیا - پئی اوہ گھبرا گیا تے

ڈوجی گھڑی - اِک شوکراں ماردے ہوئے سپ نے دوہناں نوں آپنے کُنڈلاں دے ولھیٹ وچ لے لیا --- دو جوانیاں دم توڑ دِتے --- کلیاں کِھڑن توں پہلاں ای ٹُٹ گیاں --- تے خبرے ایہو جہیاں کِنیاں جوانیاں کِنیاں سوہنیاں کِنے رانجھے تے کِنے مہینوال جھناں دیاں روہڑاں وِچ ہمیشہ لئی ڈُب گئے - پنجاں دریاواں دا دیس اُجڑ گیا - سونا اُگلن والی زمین تباہ ہو گئی --- پر کِسے وارث شاہ دے بول نہ اُٹھے --- کوئی فضل شاہ نہ جاگیا --- !

بُھانبڑ

جے سوچیا جاوے تے بندے دی حیاتی وِچ ہوکے ای ہوکے ہُندے نے - دُنیا وِچ ہر انسان نوں کوئی نہ کوئی ڈُکھ ضرور ہُندا اے - اوہ کِسے نہ کِسے دی تمنا نوں ہِک نال لائی ہوکے بھردا تے سِسک دا رہندا اے - پانی دا اِک بُلبلہ پر اوہنوں کِنے ہواوے بُلیاں نال لڑنا پَیندا اے - بندے دی حیاتی اِک لَم سلّے پہیے وانگوں اے جہدے وِچ تھاں تھاں تے موڑ بھوندے نے تے تھاں تھاں دُکھاں مُصیبتاں دے کنڈے کِھلرے ہوئے تے جہڑے آدمی نوں قدم قدم تے چُبھ کے اوہنوں ٹُرن توں بے وس کر دے نے - یا فیر آدمی دی زندگی اوس رِڑکے تیلے وانگوں اے جہڑا اُتے پانیاں دی - وہڑ

پے گیا ہووے۔ جذبات دے لمے پانیاں وِچ اِنسان دی زندگی اِک نِکّے ککھ وانگوں ایں جھیڑ الہراں دے اُتے رُڑھدا جاندا ہووے۔ اِک ککھ دی حیثیت اِی کیہ ہُندی اے؟ لہراں تے اچھلاں دے ولھیٹ تے پچھاڑے کھاندا۔ بھوانٹیاں لیندا رُڑھدا جاندا اے تے ایس روہڑ وِچ اَن ہونیاں تے ہونیاں آساں امیداں کنڈھیاں دے چھاکے تے بھلاوے دے دے کے زندگی اخیرلوں جا پجدی اے۔ ہار اُدوں تیار ہُندا اے جدوں نِکّر سارے موتی دھاگے وِچ پروتے تے ایہناں دا دھاگہ ٹُٹ جائے۔ موتی اِک اِک ہو کے کھِلر جان تے فیر ہار کتھے؟ بالکل ایسے طرح حیاتی دا تانا بانا دی آساں اُمیداں دے دھاگیاں نال پرویا ہُندا اے۔ انسان دے جیوندیاں جی آساں اُمیداں دے دھاگیاں نال پرویا رہندا اے۔ اِنسان دے جیوندیاں جی آساں اُمیداں دے سہارے کدی نہیں ٹُٹدے۔ بھلا جے کِسے دریا دے کنڈھے اِی نہ ہوون تے اوہ دریا کیہ؟ تے اوہدے وِچ ترے کون؟

جِیناں نے وِی جدوں بال پنے دِیاں ٹِکیاں نِکیاں تنداں ٹپ کے جوانی دے جذبات دے دریا وِچ پیر رکھیا تے اوہ دریا دے لمیاں پانیاں دِی روہڑے پے گئی — اوہ اِک سکّے ککھ وانگوں روہڑی جاندی پئی رحماں جوانی دے ایہناں روہڑو پانیاں وِچ اوہدے لئی کنڈھا بن کے آیا۔ جذبات دے دریا وِچ غوتے کھاندی جِیناں جدوں کنڈھے وا ہنا ویکھیا۔ تے جھٹ آپنا ہتھ لماں کر دِتا۔ رحمے نے وی اگوں جھٹ اوہدا

ہتھ پھڑ لیا ۔ اوہنے اوہدا ہتھ کیوں پھڑیا ۔ ایہہ تے اوہ خود وی نہیں سی جاندا ۔ اوہنوں اوودن پتہ لگا جدوں اوہ دونویں جذبات دی روہڑے پے گئے ۔ ڈونگھے لمیاں پانیاں وچ رڑھ پئے ۔ پنڈ توں تھوڑی واٹ والا چھوٹا جیہا ٹبا اوہناں دی محبت دا رانہ دار بن گیا ۔ اوہ دونویں رات دے گوہڑے ہنیریاں وچ ۔ لوکاں دیاں نظراں توں چوری اک دوجے نوں تک تک کے رل دے ۔ رات دے گوہڑے ہنیرے دی کالی چادر اوہناں دی محبت دا راز آپنی بکل وچ لکا لیندی ۔ تے اوہ دونویں جس طرح ہنیرے دی چادر اتے لے کے اک دوجے نوں ملن آوندے اوسے طرح واپس پرت جاندے لوکاں دیاں بھیڑیاں نظراں توں اوہلے اوہ اپنی محبت دے راج محل اوسارد ے رہے ۔

اوس طرحتے دوہناں دے گھر کول کول ساہن تے اوہ اک دوجے نوں جان دے وی ساہن ۔ پر کدی آپو وچ گل بات کرن دی نوبت نہیں سی آئی ۔ اوہناں دا آپس وچ ملن دا واقعہ وی بڑا عجیب سی ۔ اک دن اتفاق نال بھیناں ہوراں دی مجھ رسا تڑوا کے بھج گئی ۔ اوس دن بھیناں ہوراں دے گھر وچ بھیناں دے سوا کوئی وی نہیں سی ۔ بھیناں نے جدوں مجھ نوں رسہ تڑاوندیاں ویکھیا تے اوہدے مگر بھجی ۔ ایہہ کہہ دی مجھ تے پھڑنی سی ناں ۔ مجھ پنڈوں نکل کے بیہے پے گئی تے اوتھوں اک بیلی دیاں وٹاں ٹپ کے چرن لگ پئی ۔ ایہہ بیلی رجے ہوراں دی سی ۔ اگے بیلی وچ رحماں آپنے ڈنگراں لئی ڈیلا کڈھن ڈھیا ہویا سی ۔

اِک تے ایس خیال نال ہی مجھ پنگھر دی کمّی نوں خراب کر دے گی۔ تے دوہرا ایہہ ویکھ کے پئی جیناں مجھ دے پچھے لگی ہوئی اے۔ اوہنے نسّ کے مجھ نوں جا پھڑیا۔ مجھ بھوتی ہوئی سی۔ اوہنے سوچیا جے جیناں نوں پھڑا دتی تے اوہ فیر اوہدے کولوں رسّا چھڑا کے نس جائے گی۔ ایس کر کے اوہنے جیناں نوں آکھیا۔

"جیناں! مجھ بھوتی ہوئی اے۔ تیتھوں فیر رسّا چھڈا لے گی۔ چل میں تیرے نال اوہنوں پنڈ چھڈ آواں۔"

جیناں ایدھا جواب کیہہ دیندی! اوہنے کجھ نہ آکھیا صرف اِک نظر رحمے وَل ویکھیا تے چپ ہو رہی۔ اوہدی ایہہ نیویں نظر اوہناں دی محبت دا نیہہ بن گئی۔ جیناں دے نال نال رحمے نوں وی اِنج جاپیا۔ جویں اوہدا دل وی مجھ وانگوں ہوکن لگ پیا اے ——— اوہ لمے لمے ساہ لین لگ پیا تے مجھ دا رسّا پھڑ کے پنڈ وَل ٹُر پیا۔ جیناں اوہدے مگر مگر چپ چپیتی ٹُرن لگ پئی۔ راہ وِچ اوہناں آپو وِچ کوئی گل نہ کیتی۔ صرف ایناں کر دے پئی کسے نہ کسے بہانے نظراں چُرا کے اِک دُوجے وَل ویکھ لیندے۔ تے جدوں اگوں دُوسرا وی نظر بھواں کے ویہندا تے اوہ جھٹ دُوجے پاسے ویکھن لگ پیندا۔ تے فیر دونویں ٹُر پیندے ——— !

رحماں مجھ اوہناں دے کِلّے تے بنھ آیا ——— بس ایہہ سی اوہناں دی پہلی ملاقات ——— کِنّی انوکھی سی ——— ! ایدھے بعد اوہناں دا کئی وار اِک دوجے نال ٹاکرا ہویا ——— کدی پنڈ وِچ ——— کدی راہ وِچ ———

کدی بکھوہ تے — تے کدی پیو دی روٹی لجاندیاں جیکاں آں اوہنوں بل دی — پر اوہناں دیاں ایہناں ملاقاتاں وچ اک اوپرائی جہی، اک جھجک تے شرم ہندی سی — اوہ اک دوجے نوں بل دے - پر کھل کے گل کرن دی ہمت دوہناں وچ ای نہیں سی -

اوہناں دی ایہہ اوپرائی - ایہہ جھجک تے ایہہ شرم بوہتے دناں تیکر قائم نہ رہ سکی - اوہ چھیتی ای اک دوجے خیالاں تے تصوراں دی پینگھ اُتے کے دل دیاں دھڑکناں وچ آ بیٹھے - جھجک دی تھاں ہاسے - تے شرم دی تھاں محبت نے لے لئی - اوہ دنیا والیاں دیاں مذہبی رسماں دیاں گنڈھاں نوں گل تے بدھیاں بغیر اک دوجے دے ہو گئے - رتناں بھاندے ناچ دی تے رحماں اوہدیاں نظراں اگے بھوندا - اوہ بھوکر پھیر دی تے رمے دا ہسدا ہویا چہرا اوہدیاں اکھاں اگے پھرن لگ پیندا - اوہنوں قدم قدم تے پل پل بعد ایہہ احساس ہندا جویں رحماں اوہدے کول کھلوتا اے — اوہ چھیتی نال کسے جنگلی ہرنی وانگوں آپنی دھون نوں جھٹکا دے کے آپنے چوفیرے ویکھدی - پر اوتھے اوہدے سوا کوئی وی نہ ہندا — صرف بانہواں دیاں چوڑیاں چھنک کے رہ جاندیاں - آٹا گنھدیاں یا روٹیاں پکاوندیاں اوہدیاں لال لال چوڑیاں دی جھنکار وچ رمے دے ہاسے لکے ہوئے نیں - گھر دے کم کار توں جدوں وہیلی ہو کے اوہ منجی تے لمی پیندی سی تے اوہنوں اسمان تے ٹمک ٹمک کردے تاریاں وچ رمے دا ہسدا ہویا چہرا نظر آوندا - اوہ چن ول ویکھدی - اوہنوں

چن دِوچ رحماں بیٹھا ہویا دِس دا ۔ رحماں اوہدے خیالاں تے اِینج چھا گیا سی۔ جویں ساون بھادروں وچ اسمان تے کالیاں گھٹاواں چھا جاندیاں نے اودھر سجے دا حال وی وکھرا نہیں سی ۔ دِنے راتیں جیناں دے تصورات نوں دماغ دے پنگھوڑے وچ جھالی پہ سنئے ویندا رہندا ۔ پیٹھے وڈھدا تے جیناں دا چہرہ اکھاں اگے چن دے چانن وانگوں ٹمکدا ۔ نگر چھیڑدا تے تاں جیناں دا خیال ـــ ہر ویلے جیناں دا خیال سی ـــ جیناں اوہدے رُوں رُوں وچ سمائی ہوئی سی ۔ ہُن تے جے اوہ ـ چاہندا وی ـ پئی جیناں دا خیال دِلوں کڈھ دے تاں وی نہیں سی بھلا سکدا ۔ !

سارا دِن ڈنگر چرا کے شام ویلے جدوں رحماں پنڈ پرت دا تے اوہدیاں نظراں بسب توں پہلاں جیناں دے ویہڑے وچ پہنچ جاندیاں ۔ جیناں وی جان دی سی پئی ڈیگر توں پہلاں ڈنگر لے کے آوندا اے ۔ ایس کر کے اوہ وی کسے نہ کسے بہانے تے کسے نہ کسے پج ویہڑے وچ آ جاندی تے سارے دن دے بعد رحمے نوں ویکھ کے اوہدیاں جون بُلھاں تے لالی پھر جاندی ۔ اوہدے ساہ لئے ہو جاندے تے اوہ کھلوتی رحمے وَل ویہندی رہندی ـــ رحماں ڈنگراں نوں کِلیاں تے بنھ دا تے گتا واکر کے کھرلیاں وچ پا کے وِہلا ہو جاندا تے فِر اوہ دونویں رات دے گھپ ہنیرے دا انتظار کرن لگ پیندے ـ رحماں تے خیر منہ اکھندا سی گھر دں چلا جاندا پر جیناں لئی کوئی نہ کوئی بہانہ ضرور چاہی دا سی ـ اوہ اوہ کدی پنڈ دِیاں کڑیاں نال گدا پاؤن یا گلی دے پنج چلی جاندی تے

تے کدی باہر بہن دا بہانہ لا کے رحمے نوں جا مل دی — رحماں اوس توں پہلاں ایں پنڈ توں تھوڑی واٹ تے اک نکے جہے ٹبے تے اوہنوں اُڈیک دا رہ دا۔ تے فیر جیناں ہوندی تے رحماں — تے اوہناں دی محبت —! دو سکے لکھ جذبات دے دریا وچ روہڑے پے جاندے — چن دی چاننی ہووے یا رات دا ہنیرا — اوہ دونویں لوکاں دیاں نظراں توں بچ بچا کے ضرور آ مل دے۔

"رحمیاں! ویکھ چن کناں سوہنا ایں"۔ جیناں آپنا سر رحمے دی ہک نال لا دیندی۔

"رحمیاں" اوہ فیر کہندی

"ویکھ اے جیناں؟"

"چن ول ویکھ، کناں سوہنا لگدا اے"۔

رحماں اِک نظر اسمان دی ہک نال لگے ہوئے چن ول ویہندا تے فیر آپنی ہک نال لگی ہوئی جیناں نوں ویکھ کے ہور نیواں ہو جاندا۔

"جیناں! توں ایس چن نالوں وی سوہنی ایں"۔ تے رحمے دے مونہوں ایہ گل سن دیاں ایں جیناں دیاں بلیاں اُتے چن دی چاننی وانگوں ہاسے نچن لگ پیندے — جیناں ہس کے آپنیاں دونویں باہواں اوہدے گل وچ پا دیندی۔

"جیناں" اوہدے متھے تے ڈگے ہوئے والاں نال کھیڈن لگ پیندا۔

"رحمیاں ! ساڈی محبت دا انجام کیہہ ہووے گا؟"

"محبت دا انجام نہیں سوچی دا جیناں"

"کتے ایہہ محبت دا کھڈا او نا ٹٹ نہ جلے"۔

ایہہ سوچ کے اوہ دونویں کجھ چر لئی سہم جاندے۔ اونہاں دے دھڑکدے دِلاں دیاں دھڑکناں ہور تیز ہو جاندیاں۔ اونہاں نوں اینج جاپدا جویں جگ اونہاں دی محبت تے ہس رہیا اے۔ پیلیاں وچ پکیاں ہویاں فصلاں گیڈا پاوندیاں۔ اسمان تے چمک دے تارے اوہناں نوں مخول کر دے اوہ دونویں حیران ہو کے اک دوجے ول ویہندے!

"رحمیاں"؟

"کیہہ جیناں"؟

"کوئی آوندا اے"

"کتھے؟"

"ایہہ ویکھ پیراں دا کھڑاک"

"آہو جاپدا تے اینجے ای اے"

"اوہ ویکھ — ہنیرے وچ — کوئی پرچھاواں"

"چپ ہو جا جیناں"

اوہ دونویں ساہ گھٹ کے اک دوجے دے نال لگ جاندے۔ دو سکے لکھ جوانی دے جذبات دے دریا وچ دھڑے پے لہراں تے اچھلاں دے ولھیٹ وچ آ جاندے — اوہ دونویں کجھ چر سہمے ہوئے بیٹھے۔

پر — اوہ کتھے کون آسکدا سی؟ ایہہ صرف اوہناں دا وہم ہُندا۔ محبت
وِچ آدمی پل پل تے قدم قدم تے وہم دا شکار ہُندا اے۔ جدوں اوہناں
نُوں پتہ لگدا اے کوئی وی نہیں صرف ساڈا وہم سی تے اوہ پھکے جہے ہاسے
نال اِک دُوجے وَل وہندے۔"

"کوئی وی نہیں جیناں"۔

"آہو! ساڈا وہم ای سی۔"

ہنیریاں راتاں اوہناں دی محبت دا راز آپنی کالی چادر وِچ لُکائی لنگھ جاندیاں تے اوہناں دی تھاں چاننیاں راتاں لے لیندیاں۔ چن شام دے گوہڑے ہنیریاں دے سینے اُتے پیر رکھدا چڑھدا — ہریاں بھریاں پیلیاں — وَل پاوندے پیہے — لم سلمے رُکھ، تے کھالاں دا وگدا پانی۔ چن دی چاننی وِچ نہا لیندا۔ جِدھر ویکھو اِنج جاپدا جویں کسے نے دُودھ ڈوہل دِتا ہووے — ایس سمے دِی رُتاں تے جیناں آں محبت دِیاں پینگاں جھوٹدے — اوہ وقت دے پھیریاں تے دناں دے ولھیٹ توں بے خبر ساہن۔ جدوں کُکھ روہڑے پے جان تے فیر کیہہ اے، بھانویں پانی ڈونگھا ہووے — تے بھانویں نہ ہووے!

دناں تے راتاں دے اُلٹ پھیر وِچ بندے دی قسمت بدل دیاں پتہ نہیں لگدا۔ گزرے ہوئے ویلے دی ٹور اک دم رُک گئی — لوکاں نے گھبرا کے اپنے چوفیر ویکھیا تے کالجے دَھک کر کے رہ گئے۔ چار چوفیرے اگ، تے خُون سی — اسمان تک جاندے ہوئے اگ دے لمبُو، تے وگدے

ہوئے لہو دے دریا — سہاگناں دے سہاگ اُجڑ گئے — ماواں دے پتر ڈگے گئے تے جیناں دے ویہہ بھراواں نے جیناں نوں ننگیاں کر دتا ۔ تے پیوواں نے دھیاں دے سیر توں چُنیاں لاہ دتیاں ۔ سر ہے پھیرے والیاں بانہواں توں فن لگ پیاں ۔ دل دے لکھوہواں دی دوں دوں بند ہوگئی ۔ اجڑاں دے گھنگھر و ٹٹ کے ڈگ پے ۔ پکیاں ہویاں فصلاں جھلس گیاں — ہر پاسے اگ ۔ خون ۔ چیکاں ۔ چانگھاں شائیں دین لگ پیاں — بھراواں دے بھرا دشمن ہو گئے ۔ انسانیت نے اپنا جھاٹا کھوہ لیا — تے آخر — اک دن جیناں دے پنڈ وچوں وی اگ دے لمبو اٹھ کھلوتے ۔ لوکیں جان بچا کے نسنے — پر کنے — ؟ ستیاں ہویاں مکاناں نوں اگ لگی سی ۔ ادھا پنڈ اگ دی ولھیٹ وچ آگیا — تے اوہدے وچ جیناں دا گھر وی سی ۔ رحمے نے جدوں جیناں دے گھر ول ویکھیا تے اوہ اپنا آپ بھل گیا ۔ اوہ پاگلاں وانگوں بل دی ہوئی اگ وچ وڑ گیا ۔ اوہدا خیال سی پئی اوہ جیناں نوں بچا دے گا ۔ پر قدرت نوں کجھ ہور ای منظور سی ۔ اوہ ایسا گیا پئی خود وی پرت کے نہ آسکیا ۔ اگ دے خونی بھانبڑاں نے اوہنوں وی اپنی بکل وچ لے لیا ۔ تے ایہناں بھانبڑاں وچ جیناں، محبت، تے انسانیت سب سڑ کے سواہ ہو گئے ۔ جذبات دے بھانبڑاں نے انسانیت نوں ساڑ دتا ۔ تے اگ دے بھانبڑاں نے انساناں نوں اپنی ولھیٹ وچ لے لیا ۔

— نہ ہالی رہے — نہ واہنڈے — تے نہ چھیڑو —!

پنجابی دی ترقی

میں اپنی زندگی دا بڑا ای ضروری حصہ سمجھناں

قبلہ ڈاکٹر فقیر محمد صاحب فقیر دا رسالہ "پنجابی" پڑھ کے تے ویکھ کے
مینوں ڈاہڈی خوشی ہوئی اے۔ میں سمجھناں واں۔ کہ اوہناں نے اِہ رسالہ
کڈھ کے پنجابی بولی دی لاج رکھ لئی اے۔ اِہ خیال ساڈے پڑھے لکھیاں وِچ
عادت دی طرح رچ مچ گیا اے۔ کہ پنجابی بولی دی جھولی کھلی ڈلھی نہیں۔
مَیں سمجھناں۔ کہ ایہہ خیال محض ساڈے دماغ دی اُپج اے۔ پنجابی نال
ساڈی تاریخ دا تعلق اے۔ جیہڑا رسیلہ پن تے جنہڑی دی اوچ نیچ ایس بولی
وِچ اے اوہ شاید ای کسے ہور بولی نوں قدرت نے دِتی ہووے۔ سانوں
اِہ چیز کدی نہیں بھُلنی چاہی دی کہ پنجابی نے اپنے پہلے دور وِچ سید وارث
شاہ۔ سید فضل شاہ۔ ہاشم شاہ۔ بلھے شاہ مولوی غلام رسول، تے میاں
محمدؒ جیہے وڈے وڈے شاعر پیدا کیتے۔ جنہاں نے ایس بولی دی لڑی
وِچ ایسے ایسے سوہنے موتی پروئے۔ کہ جد تیک نیں اُتے اِہ نیلا اسمان اِے
اوس وقت تیکر انسان اینہاں دی وڈیائی توں انکار نہیں کر سکدا۔ میرا دل
ڈاکٹر صاحب دے نال اے۔ تے میں اوہناں دی، شاعرانہ عظمت دا بڑا
پرانا مداح واں۔ تے پنجابی دی ترقی میں اپنی زندگی دا بڑا ای ضروری حصہ

سمجھناں واں - اِہ میری بدقسمتی اے - کہ مَیں پنجابی ہُندیاں ہویاں پنجابی وِچ لِکھن پڑھن دا محاورہ نہیں رکھدا - پر جِتھوں تیک پنجابی ادب دے مُطالعے دا تعلق اے - میرا اِہ خیال اے - کہ پنجابی ادب دِی کوئی مشہور کتاب ایسی نہیں - جِنہوں مَیں پڑھ کے سمجھن دِی کوشش نہ کیتی ہووے مینوں یاد اے کہ ایس واری جدوں مَیں جیلوں رہا ہو کے آیا - تے پنجاب دے پنڈاں وِچ گھمن پھرن دا پروگرام بنایا - ایس پروگرام توں میرا مقصد اِیہہ سی - کہ مَیں اُنہاں گیتاں نُوں کٹھا کراں جیہڑے ساڈیاں کُڑیاں ترنجناں وِچ بہہ کے چھوپے پاندیاں گوندیاں نے - پر مینوں ایہدے وِچ ایس واسطے کامیابی نہ ہو سکی - کہ ساڈے پنجاب دِی دیہاتی زندگی عورتاں دے معاملے وِچ کُجھ ڈاہڈیاں رسماں دِی پابند اے - ایہہ ہُندیاں ہویاں وِی مَیں روح نہ چھڈیا تے آپنی ایہہ کوشش جاری رکھی - تے اِک بڑا اوڈا حِصہ کٹھا کر لیتا - جِنہوں مَیں کسے فرصت دے ویلے اُردو زبان دے وِچ لماں مقدمہ چھاپنا چاہناواں ۔

میرا دعویٰ اے - کہ عشق تے محبت دِی جیہڑی لٹک مٹک پنجابی بولی وِچوں جھلک دی اے - اوہ کسے ہور بولی دے وِچ بڑی حد تک نہیں مِل دی - تے جے اِہ چیز کدھرے ملدی اے - تے شید اوہنوں تشبیہہ دی دُنیا وِچ اسی اِہ آکھ سکنے آں - کہ اِہ حُسن صِرف پنڈ دی اوس مٹیار دے چہرے دے وِچ اِی پایا جاندا اے - جیہڑی سوہریوں پیکے جاندی ہوئی راہواں وِچ آپنے رُوپ دِی لو لاٹ جاندی اے ۔

مجھ نیں سمجھ نال وار ۔ کہ آپنی مادری زبان دا وی اِک خاصہ ہُندا اے۔ کہ اوہ دِلاں وِچ غیر زباناں نالوں بُہتا اثر کر دی اے۔ تے کُجھ ایہدے نالوں سمجھ وی بُہتی آوندی اے۔ سید وارث شاہ نے ایس دِلی جذبے دے اظہار وِچ کی خوب اکھیا اے:

رناں جان پچھان دے کرن سمجھے بولے بولیاں جو وارث شاہ میراں

میرا خیال ایہہ اے کہ پاکستان دے بنن دے بعد رسالہ پنجابی دا اجراء ساڈُن آپنے دِلی جذبیاں دے سمجھن تے سمجھان واسطے بڑا مددگار ثابت ہووےگا۔ تے کُجھ پنجابی واسیاں دی اوس قدرتی لوڑ نُوں وی پورا کرے۔ جیہڑی عام علمی مطالعہ دے لحاظ نال اُجے تیکر اُنہاں نُوں نصیب نہیں سی ٭

"بلّیتو"

بلّیتو میری دِھی اے۔ ایہو کوئی ہونی ایں ستّاں کو سالاں دی۔ ناں تے بلقیس اے۔ پر اَسی لاڈ نال اوہنوں بلّیتو ای کہندے آں۔ بلّیتو بڑی سمجھدار تے سیانی کڑی اے۔ بعضے ویلے او اجہی گل کر دیندی اے۔ میں ہٹ ہٹ کر کے اوہدا مونہہ ویکھدا رہ جاناں "

یقین کر یو۔ میں اپنے دِلوں بلّیتو دی وڈیائی دی کوئی گل نہیں کر رہیا۔ بلکہ جویں دیاں گلاں اوہ کر دی اے۔ مُوبہو اوہو ای تہاڈے اگے پیش کر رہیاں۔ ایک دن میں پچھیا۔ "بلّیتو! اسی کون آں ہندو کہ مسلمان؟"

بلّیتو نے بھولیاں بھولیاں اکھاں نال میرے وَل تکیا تے جھٹ کہن لگی "بھاجی! اسی تے کُش وی نہیں"

"میں اوہدی گل سُن کے حیران رہ گیا تے پچھیا:

"بلّیتو! تینوں کس طرح پتہ اے۔ اسی کُش وی نہیں؟"

کہن لگی۔ "بھاجی! میں کوئی جھوٹھ تے نہیں ناں بولیا"

"میں کہیا:

"بلائے ایہو جہیاں گلاں کرنی ایں۔ ویکھیں کتے مروا نہ جائیں "

اِک رات میرا دِل بڑا اُداس سی۔ اداس تے آپے ای ہونا سی۔

پھیرے تے لاہتے رنج کے مَیں ندیمہ صاحب دی نوکری چھڈ چکا ساں تے
قلمشی مکافون دے بعد دوھرا اتھاں کجاہ ہیا سی - میتھوں کوئی کم نئیں ہی
ہیا - دِل رات دِن سوچاں وِچ ڈُبا رہندا سی ___ یا مولا کیہہ ہووے گا
___ میریاں دھیاں جدوں کیتوں بُہتا اُداس ویکھدیاں تے میرے
آ سبھے لاہنجھ آ بہندیاں نے تے میرا جی لوَن واسطے ایدھرا اودھر دیاں
کہانیاں شروع کر دیندیاں نے ___ میری وڈی دھی نے اِک بادشاہ دی
گل چھوہ دِتی ___ اوہدی بات مُکی تے دوسری نے اِک ہور بادشاہ
دا حال سناونا شروع کر دِتا -

نِکو میرے کول لمّی پئی اُتّل وٹے بھن رہی سی - اوہ ایہہ چاہوندی سی کہ
بھا جی میری بات سُنن - جدا وہنے دیکھیا - مَیں اوہنوں بلاوندا ای نئیں -
تے دوسریاں کُڑیاں کولوں بادشاہواں دیاں گلّاں سُنی جاناں تے اوہ اِک
تھک کے مروڑے کھاندی اُٹھ کے بہہ گئی - کہن لگی :

"بھا جی! دفعہ کرو بادشاہواں دیاں باتاں نوں - اِہناں دیاں باتاں نہ
ایہہ کدی مُکیاں نے تے نہ ایہہ کدی مُکنیاں نے - کدی کسے غریب دی گل وی
سُنیا کرو"

مَیں کہیا - "اچھا بیٹو ___ توں سُنا"

کہن لگی :

"دھوبیاں دے گھر اِک منڈا جمیّاں! اوہناں نے دھنائی وچ دھیٹ
گے دریا وچ روہڑ دِتا"

مَیں کہیا :

دِھیئے ! کیوں جھوٹھ مارنی ایں - بَھلا کدی کسے نے پُتر وی دریا وِچ روہڑے نے ؟"

کہن لگی -

" بھاجی ! اوہناں سوچیا - راشن دا نہ ماناایں اوہنوں کھان نُوں کتھوں دیاں گے - تے نالے اوہ مُنڈا بہت ای بدشکل سی - رکھن والا ہیٔ ای نہیں سی - جے ساڈے گھر وی اوہو جیہا مُنڈا ہُندا - تے تُساں وی اوہنُوں دریا وچ روہڑ ادیناں سی ؟"

میرا ہاسا نکل گیا - مَیں کہیا - " فیر --- ؟

کہن لگی : " اِک ہور دھوبی کپڑے دھو رہیا سی - اوہنے روڑھدے جاندے مُنڈے نُوں دریا وِچوں کڈھ لیا تے گھرئیے آندا ؟"

مَیں آکھیا :

بِلّو - جد اوہ مُنڈا ایڈا ای بدشکل سی تے اوس دھوبی نے اوہنوں کس طرح گھرئیے آندا ؟"

آکھن لگی : " کوئی ساری دُنیا اِکو جیہی تے نہیں ناں ہُندی - بدشکلاں نُوں وی تے کوئی نہ کوئی ساھنب ای لیندا اے ناں ؟"

اسی سارے ہس پئے - بِلّو دی آپاں کہن لگی :

" موئیے ! اِیہہ جوڑ جوڑ نے کِتھوں سکھے نی - چُپ کر کے سوں جا - کوئی چار دِن جیونا ایں کہ ناں ؟"

کہن لگی : چھڈ کر آپاں آماں تے لبھدا نہیں۔ جیوں کے ستو لینے نے۔

کل پرسوں دی گل اے۔ اسی سارے جی کولے بیٹھا کے اگ سیک رہے سان۔ بیتھو ذرا گڑھ ک کے کہن لگی۔

"بھا جی! اَج اِک نویں بات سناواں؟"

میں کہیا — "سنا؟"

کہن لگی :

"اِک بادشاہ دیاں پنج دھیاں ساہن۔ اِک دھی روز نذیر صاحب دی کوٹھی لسی لین جاندی ہندی سی تے اوہنوں کتا وڈھن پیندا ہندا سی"

میں آکھیا :

"بیتو دھیئے! مینوں مخول کرنی ایں۔ پنج دھیاں تے میریاں ای نیں۔ تے لسی لین نذیر صاحب دی کوٹھی روز توں ای جانی ایں۔ میں کدھرّ دا بادشاہ واں؟"

کہن لگی :

"بھاجی! ماپے بھانویں فقیر ای ہون۔ دھیاں واسطے بادشاہ ای ہندے نے۔ لسی، ذرا اگوں تے سنو"

میں کہیا "سنا"

کہن لگی : "بادشاہ دی اوہ دھی جہڑی نذیر صاحب دی کوٹھی لسی لین جاندی سی۔ اوہدی پیریں جتی نہیں سی ہندی تے بہروی تہنی دی پانی ہوئی سی

جد اوہ نذیر صاحب دِیاں دِھیاں دے ریشمی کپڑے ویکھدی - اوہدا جی کردا آپنیاں پاٹیاں ہویاں لیِڑیاں نُوں تیلی لا دیوے تے سڑ کے مر جاوے ۔

بھتو دی گل سُن کے میریاں اکھاں وِچ ہنجو آگئے - مَیں اوہنوں چُک کے ہِک نال لا لیا تے اوہدے سِر تے ہتھ پھیر کے آکھیا :

بھتو دُعا منگ رَب میرا کوئی "اگری منٹ" کرا دیوے تے فیر تینوں نویں چُنّی تے نویں جُتی لے دیاں ۔

بھتو ہوکا مار کے کہن لگی :

"بھا جی! رب غریباں دِیاں دُعاواں کِتھے سُن دا اے!"

میاں محمد بخش صاحب

(سیف الملوک دے مصنف)

ساڈیاں پنڈاں وچ دو کتاباں چوکھیاں پڑھیاں جاندیاں نے — وارث شاہ دی ہیر تے میاں محمد دی سیف الملوک — جتھوں تائیں قصے دا تعلق اے، ہیر وچ دُنیا دے عام ورتارے دی گل بیان کیتی گئی اے۔ عام انساناں دی ایس کمزوری دا اُلھاں کیتا گیا اے جس توں کسے ورلے دا ای پلا پاک ہُندا اے۔ پر جس نوں کوئی ورلا ای صلا ہندا دی اے۔ سیف الملوک وچ دی پونی تے اوہدای چھوائی گئی اے۔ ایناں ہے جے ایس وچ — "سیف الملوک" دی پیاری کوئی ہیر جہی نا کی نا نہیں۔ تنتر ول دھیان کریئے تاں قصے وچ بہتیرے نقص نے تے اجیاں اجیاں گلاں نے جنھاں نوں من تے جی نہیں کردا۔ پر ساڈوں اِہ پون پنن دی کیہ لوڑ اے۔ اسی قصے دے دوجے پاسیاں ول جھاتی مارنے آں!

شعراں نوں سیانیاں اُلاد دا درجہ دتا اے۔ میاں محمد صاحب آپوں آکھدے نے ع

جیوں کر بیٹے تساں پیارے تیویں کر بیت اساں نوں

مڑ جس طرح اُلاد وچ ماپیاں دی جھلک پئی لبھدی اے شعراں نوں پڑھ

کے وی اسی شعراں والے دے دِل دا بہت کجھ پتہ لا سکنے آں ۔ دیہرے محلے دے بال کڑیاں اِک تھاں نویں اکٹھے کیتیاں اوہناں دے ماپیاں وڈیاں پسنداں تے دھراں تے تجوکاں دا اندازہ لگ جاندا اے تے اوہناں دے موہاندریاں دے بارے وی ٹیوا لایا جا سکدا اے ۔ ایہو حال شعراں دا اے جس دی آپنی زندگی نہ اسوگ تے روگ ہووے اُس دے شعر وی ماتمی ہون گے اُس نوں کھڑے ہوئے پھُل وی اینج جاپ دے نے جیویں کوئی پھٹیا ہویا اے ۔

ایس گل نوں سامنے رکھ کے سیف الملوک وَل خیال کریئے تاں پتہ لگدا اے جے میاں صاحب دی زندگی ظاہرا بھاویں کتنی اڈول ہووے دِل دیاں ڈونگھیاں وِچ چین نہیں سی ۔ ایس بے چینی تے سوز دا اظہار اوہناں سیف الملوک وچ تھاں تھاں کیتا اے ۔ تھاں تھاں دکھاں دا رونا رویا اے ؎

وقت بہاراں ایہہ غم ناکی، وقت خزاں ایہہ رولا
کدوں ہووے گا دُنیا اُتے سُکھ میرے مقبولا

ہُن سوال پیدا ہُندا اے، جے اوہناں دے حصے ایتھاں اندوہ کیتھوں آگیا جس نے کوئی لٹاکاری گل نہ پایا ہووے اوہنوں چنتا کاہدی ۔ پر نہیں ۔ آج کل دے سیانے دس دے نے جے اندوہ تے چنتا دی نینہہ انجان عمر وِچ رکھی جا چکدی اے تے جے اوس دے دو چار وار اُتہر جاون تاں اُس دا کھرا نہیں مار یا جاندا ۔ ایتھوں وار تے وار پڑھا جاندے نے ۔ میاں صاحب دی زندگی ول دھیان ماریئے تے معلوم ہُندا اے ۔ جے اوہ تن بھرا سن ۔ اِک اوہناں توں وڈا سی تے اِک چھوٹا ۔

جرمنی دے اِک سیانے نے بچیاں دی جمن دی ترتیب نوں سامنے رکھ کے اِک بڑا عجیب تے نھک دا گویڑ لایا اے۔ جیں دا تھوڑا بہت پتہ ساڈے وڈیریاں نوں وی ہے سی تے ایسے کرکے ای اوہ دے آئے آں جے اتوں تلی دے ویری ہوندے نے۔

ایڈلر اوہدی وجہ وی دسدی اے، اوہ کہندا اے جے اَنجان عمر وِچ بچہ بھین بھراواں ماں پیو دے ناطے توں نہیں جاندا ہوندا۔ اوس نوں ایناں پتہ ہندا اے جے ایہہ عورت اوس نوں دودھ چنگھاندی اے تے اوہ اوس نوں کھڈاوندا اے۔ جس ویلے دوجا بچہ ہو پیندا اے ساریاں دا دھیان اوس وَل ہو جاندا اے۔ پہلا بچہ اپنے آپ نوں کسے کوا چے ہوئے یاں تختوں لتھے ہوئے وانگ سمجھن لگ پیندا اے۔ اوہنوں ایہہ وی جاپن لگ پیندا اے جے ہن اِک نکا جہا بال "ماں" نوں اوس توں ہٹا کے اپنے وَل لے گیا اے تے اوس دے نکے جہے دل وِچ نفرت دا نکا جہا بیں تھاں لے جاندا اے۔ ہن جے دوجے بال نوں کوئی روگ ہووے۔ اوس دی بنتر وِچ کوئی نقص ہووے تاں اوس دے حصے دا پیار اوس دے اگلے پچھلے بھین بھراواں وِچ ونڈیا جاندا اے۔ دیہڑے محلے دے وی اوس وَل اینی توجا نہیں کردے نے اوہ سدھرایا ای رہندا اے۔

میاں صاحب دے بارے وِچ دسیا جاندا اے جے اُہناں نالوں دوجے دوآں بھراواں دی بنتر چنگے روگ تے نروِل سی۔ تے میاں صاحب دے بارے بچپن دے پیار دی ونڈ کافی رہی اے۔ ہر جان دار وِچ پیار

کماں وی تے پیارا آ کھواں دی خواہش ہُندی اے جس دی ایہہ خواہش پوری نہ ہووے ۔ اوہ آپے دوالے دے بارے کو ہجے خیال لنے کے بہہ جاندا اے تے دُنیا توں ویریاں دا کوٹ سمجھن لگ پیندا اے ۔ ایہہ چیز وَدھ دِی وَدھ دِی دُنیا توں بیزاری دا روپ لے جاندی اے ۔

سیف الملوک پڑھیئے تے ایہہ صاف پیا جاپ دا اے ۔ جے میاں صاحب دُنیا توں بیزار ۔ اُدا زار تے سدھرائے ہوئے ساہن رِکھنے وچ اپناں اوہناں اونئے اوتھے ای لیاندا اے ۔ جتھے جتھے کوئی ایہو جہی گل آئی اے ۔

مورکھ لوگ تماماں گن دے ایس اساڈی ذرہ توں
اُڈ اُڈ موئے چکور محمد سارنہ یار قمر توں
بن آئی جند نکلے ناہیں ، کوئی جہان نہ جھل دا
ڈاہڈے دے ہتھ قلم محمد وس نہیں کجھ چل دا
آویں آویں نہ چر لاویں ، دیتیں جھات حُسن دی
اُئے بھور محمد بخشا کرکے آس چمن دی

پیار کماں تے پیارا آکھواں توں میاں صاحب دے سدھرائے ذہن دا ثبوت ایس گل توں وی مِل دا اے ۔ جے کتاب وچ جتھے جتھے دی ایہو جہی گل آئی اے میاں صاحب دا قلم وَس وِچ نہیں رہیا ۔ اوہ لکھدے ای گئے نے ۔ تے ایہہ قدرتی گل سی ۔ جس توں جس دی تھڑ ہووے اوہ اوسے تھڑ دیاں گلاں کردا اے ۔ ایس طرح اپنے "گپت من" دی سدھراں توں وی ہوا لوا لیندے نے ۔ ایہو حال میاں صاحب دا سی ۔ اوہ سیف الملوک تے

شاہ پری نوں بلاندے وی نے تے شاہزادے نوں رواندے وی نے ۔
میر حسن تے مرزا شوق وانگر نہیں کردے ۔

جنھاں دے دل عشق سمایا رہون کم اوہناں ہاں
وچھڑے رہندے پل دے روندے ہانیئے مُردے ہاں

تے فیر لکھدے نے ۔

وصل فراق نہیں چت آون کامل عشق سنگارے
محبوباں دا راضی نامہ لوڑن سدا بے چارے

شعراں دی بہتر قول تکئیے تے کدھرے کدھرے لفظی غلطیاں ضرور نظر آوندیاں نے ۔ پر بیان دیاں خوبیاں اینیاں زیادہ نے جے اوہ غلطیاں نوں چھپا جاندیاں نے ۔ سیف الملوک دے باپ تے بڑھاپا آجاندا اے تے لکھدے نے ۔

باہٹھ ورھے جد عمر وہائی چلی بہار جوانی !
شاخ ہری ہن رنگ ہے پیلا آئی رت خزانی

سرو آزاد لگا خم کھاون جیہنے کلیاں گریاں
لالے تھیں چہل کیسر ہوسی ہوریاں پھریاں

قد دے کُب کھاجان نوں " سرو آزاد لگا خم کھاون " آکھنا کڈی سوکھری جہی چیز اے ۔ تے دند ڈگنے نوں کلیاں دا گرناں نال کہنا اوس توں وی عجیب اے ۔ سیف الملوک جوانی چڑھدا اے تے اک دن باغ دی سیر توں آوندا اے ۔ اوہ سماں بیان کردے ہوئے آکھدے نے ۔

پت ہرے پھُل چٹے ۔ چنبہ مشک بش دھرتی لیٹے

اس دے اگے چل دیاں نائیں ذرہ بھر چتراٹیاں
پیر وی اوس دہاڑے لیندا جس دن آپوں منگے
نہیں تاں عاشق ہیر دیون تھیں پہلی وار نہ سنگے

دُنیا دے اِک طرح نہ رہن نوں جس طرح میاں صاحب بیان کیتا اے ۔ اوہ ایڈا سادہ تے ایڈا سوہنا ایں جے لوکاں دیاں زباناں تے چڑھ گیا ہویا اے"

مان نہ کریئے رُوپ گھنیرے دا وارث کون حسن دا
سدا نہ رہن اِیہہ شاخاں ہریاں سدا نہ پھل چمن دا
سدا نہ بھَورے بہاراں پھرسن سدا نہ وقت کرن دا
مالی حکم نہ دے محمدؔ کیوں اَج سیر کرن دا
سدا نہ وست بزاریں وِکسی سدا نہ رونق شہراں
سدا نہ موج جوانی والی سدا نہ ندیں لہراں
سدا نہ تابش سُورج والی جیوں کر وقت دوپہراں
بے وفائی رسم محمدؔ سدا ایہو وچ دہراں
سدا نہ لاٹ چراغاں والی سدا نہ سوز پتنگاں
سدا اُڈاراں نال قطاراں رہسن کدوں کلنگاں
سدا نہیں ہتھ مہندی رتے سدا نہ چھنک ونگاں
سدا نہ چھوپے پا محمدؔ رل مل بہناں سنگاں

اینہاں شعراں توں تُساں ایہہ وی ویکھ لیا ہووے گا جے کہانی اوسے ڈھنگے آوندی اے ۔ دُنیا توں کچی مہروں وفا کئے اُس توں اپنی بیزاری توں

ٹھیک تے جائز ثابت کرن دی کوشش کیتی گئی اے جس دا اصل سبب بچپن وچ اُسے دوالے دا سلوک سی۔ دُنیا توں پراں پراں اوہ ای نٹھ دے تے جتھاں دے دل نکیل ہندیاں ای ترووڑ کے اُنہاں دے حوصلے کھوہ لئے جان۔ کیوں جے دنیا اوہناں دی ہوندی اے جیہڑے بانہواں کھنج کے ایہدے وچ آون لئی تیار ہو جاندے نے تے بانہواں اوہو ای کھنج سکدے نے جنہاں نوں آپنیاں بانہواں تے مان ہووے۔ ایہہ مان کجھ جسمانی طاقت نال وی آجاندا اے پر چوکھا بچپن وچ دلیری دین تے حوصلہ ودھان نال آوندا اے۔ جنہاں دا دل نہ ودھایا جائے اوہ "کھوکوڑی" آکھ کے دا اکوں ہٹ جاندے نے؛

دوراہا

جوڑی دار

نیلا — کسے پہاڑی پنڈ دی اک مٹیار   گیتا — نیلا دی سہیلی

راجن — شہروں آیا اک پردیسی   راجو — اوسے پنڈ دا اک جوان

٭

نیلا گاؤندی اے تے سسکدی اے :-

اَج وگ دی پُرے دی وا
دُونہہ اکھیاں دی نیندر وچ توں سُپنہ بن کے آ
اَج وگ دی پُرے دی وا

گیتا - اکھاں وچوں اتھرو ڈُلھ ڈُلھ کے تیرے گلے وچوں پے لنگھدے نے - سپدے بنتاں وانگ تیرے موٹے موٹے اتھرو میرے کولوں نہیں ویکھے جاندے نیلا! .... بول! کجھ تے بول نا

نیلا - گیتا - اہناں واواں نوں آکھ میرے اتھرو سکا چھڈن -

گیتا - نیلا!

نیلا - توں ایتھے کس طرح آئی ایں گیتا؟ ایڈی سویلے - اجے تے آہلنے وچوں پنچھی دی نہیں جاگے -

گیتا - توں وی تاں ایڈی سویرے آئی ایں نیلا -

نیلا - میرے واسطے ویلے کویلے اکو جیہے نے۔

گیتا - مونہہ تے ویکھ - جویں کسے وساریل چھڑی ہووے - توں تے میرے ایہناں والاں نوں کدے گندکے وی نہیں ویکھیا - رسیاں وانگ اکھڑے ہو گئے نے۔ نیلا ..... توں ایں چنت پورنی دے میلے وچ نہیں آئی سیں - کل توں میرے نال قول کیتا سی - کہ ایتکیں ضرور آویں گی۔

نیلا - میتھوں آون نہیں ہو یا گیتا۔

گیتا - سارا پنڈ جویں مونہہ چک چک کے تیرا راہ ویندا سی - پرسال ایہو ای دہاڑا سی جدوں توں میلے دے جھمر وچ ساڈے نال رل کے گاؤندی سیں - تیرے گاون دی اجے پنڈ وچ واہر پئی ہوئی اے تے تیری چھبن ساڈیاں اکھاں وچوں جاندی نہیں - چھٹی بانگڑی والا کالا سوٹ دا جھگا توں پایا ہویا سی - تیری ہیٹھ چنی اتے گوٹہ ایج لشکدا سی جویں ......

نیلا - رہن دے گیتا - رہن دے - اج وی میرے گل وچ اوہو جھگا اے ..... اج وی میرے سر تے اوہو چنی ایں .... پر اج میرے جھگے دی بانگڑی لہہ گئی اے - اج میری چنی دا گوٹہ ادھڑ گیا اے ..... اوتے جھگے نوں میں گل نال لائی پھرنی آں - میلا ہو جاندا اے تے سجنی نال دھو کے فیر گل نال ولمیٹ لینی آں ..... گیتا! (سسکدی اے)

گیتا - ہر سال تیرے پیراں وِچ چاندی دِیاں چھبیاں پیّاں ہوئیاں ہُندیاں سن۔ تیرے گُھٹے گٹ اُتے پُھلاں دا گجرا گُندیا ہویا سی - تیرے گُتاں وِچ پتلی تار دیاں والیاں سن -

نیلا - تے اَج اوہناں پتھراں نال وَج وَج کے میرے گِٹیاں وِچوں لہو پیا سِم دا اے - میریاں اَڈیاں وِچ کھوڑاں پے گیاں نے - بس کر گیتا بیٹھوں ہور کجھ نہ پُچھ - ایس کہانی نے کدے وی نہیں مُکناں ——— گیتا توں ایتھے کنج آئی ایں؟

گیتا - جیہڑے پتھر اُتے بیٹھی ہوئی ایں نیلا - ایتھوں اوہ ساہمنی سڑک دِس دی اے ناں؟

نیلا - آہو!

گیتا - تے . . . نیلا! اَج راموں نے شہر جانا ایں!

نیلا - شہر . . . . راموں شہر جاوے گا! . . . . تیرا راموں شہر جاویگا؟

گیتا - آخر نیلا! اوہ کہندا اے مَیں چھیتی ای مڑ آواں گا۔ تینوں پکا پتہ اے نیلا - راموں چھیتی آ جاوے گا!

نیلا - گیتا - توں بڑی چنگی ایں گیتا . . . . . تینوں پکا پتہ اے کہ راموں چھیتی آ جاوے گا (اوہدا ساہ کاہلا کاہلا ہو جاندا اے) بھلا گیتا جے اوہ نہ آیا تے . . . .

گیتا: ایہہ کویں ہو سکدا اے نیلا - اَج مَیں اوہنوں ایسے دوراہے اُتے ملن آئی آں تے تھوڑے جہے دِناں نُوں مَیں اوہنوں ایسے

دووا ہے تے فیر ملن آواں گی ۔ اَج مَیں اوہنوں چھڈن لئی آئی آں تے
فیر اوہنوں ملن لین واسطے آواں گی ۔

نیلا ۔ گیتا ..... گیتا ..... (نیلا دی آواز بھر جاندی اے)

گیتا ۔ نیلا .... نیلا .... تینوں کیہ ہو جاندا اے .... نیلا ہوش کر ۔
دل نوں تھانویں پا ۔

نیلا ۔ ایسے دووا ہے دل ویکھ ویکھ کے میریاں اکھیاں وی رہ چلیاں تے ۔
ایہہ دووا ہا .... جتھے دھڑکاں پلدیاں نے ..... ایہہ دووا
.... جتھے دھڑکاں ٹھہر جاندیاں نے ۔
نیلا ! کجھ ہور وی تے دسیں ؟

گیتا ہور کیہ دساں .... میری ساری کہانی ایتھے مُک جاندی اے ۔
پچھلے سال اِک پردیسی آیا سی ۔ اوسے دی گل کردی ایں نیلا ۔ اوہ
جیہڑا اوس ڈاک بنگلے وچ رہندا سی ؟

نیلا ۔ گیتا دسیں گی (نیلا دے ساہ وچ دل ڈبدی اے) پردیسی نے مینوں
جیہیاں کہانیاں پا چھڈیاں جیہڑیاں مُکدیاں نہیں ۔

گیتا ۔ توں تے نیلا اوہدے لئی اکھاں دیاں جھڑیاں سنے .... توں
اوہنوں اینا وی نہ پچھیا کہ اوہ کدوں مڑ کے آوے گا ؟

نیلا ۔ مَیں تے اوہنوں بڑا کجھ پچھیا گیتا ۔ پر اوہنے مینوں کجھ وی نہ دسیا

گیتا ۔ پر کجھ تے وقت دا وعدہ دے گیا ۔

نیلا ۔ اوہ آہندا سی ۔

(سازاں وچوں اک آواز اُبھردی اے - تے فیر ہولے ہولے مُک جاندی اے)

راجن - نیلا تینوں پتہ نہیں - کہ توں کیڈی سوہنی ایں تیریاں اکھاں جھیل دے نیلے تے ڈونگھے پانیاں ورگیاں نے - جنھاں وچ ویکھن والا ڈُب جاندا اے ..... نیلا

نیلا - پردیسی

راجن - توں مینوں اجے تک پردیسی کیوں کہنی ایں - تُوں میرا ناں سدیا کر

نیلا - راجن! (نیلا دی آواز وچ پیار دی اک لوچ آوندی اے) راجن!

راجن - مینوں کدے وی اپنا ناں ایڈا چنگا نہیں سی لگا پر جدوں تُوں مینوں آواز دینی ایں .....

نیلا - راجن!

راجن - اک واری فیر آکھ نیلا - تیرے بول وچ جادو اے -

نیلا - نہیں راجن! تیری آواز وچ جادو اے - تُوں جدوں بانسری نوں پہلی پھوک مارنا ایں - میرے ہتھلے کم ہتھ وچ رہ جاندے نے - تے میں بھجی بھجی ایتھے آجانی آں .....

راجن - نیلا - جادو تیرے کول اے - ویکھ میں کیڈی دوروں تیرے کول آیاں - سینکڑے میلاں دا سفر کٹ کے - میرا شہر کیڈی دور اے مینوں نہیں سی پتہ - کہ پتھراں ..... تے پہاڑاں وچ وی جادو ہُندے نے - تے میں ہن شہر مُڑن جوگا نہیں رہیا

نیلا - پردیسی! آخر تیرا شہر تینوں بُلا لوے گا تے مَیں اہناں پتھراں تے پہاڑاں نال سِر پٹکاں جوگی رہ جاں گی، پردیسی!

راجن - فیر پردیسی؟ توں آپنے راجن دا ناں کیوں بُھل جانی ایں - مَیں تے تیرا راجن آں۔

نیلا - راجن --! میں نہیں بُھل دی راجن! --- پر توں بُھل جائیں گا"

راجن - (ہس دا ہس دا) میرے نالوں تے پپل دا پتہ چنگا اے - جیہڑے نال تیریاں اُنگلاں کھیڈدیاں پئیاں نے - کاش میرے ہتھ پپل دے پترای بن جاندے - توں اوہناں نال کھیڈ سکدی۔

نیلا - راجن! (اک ڈوہنگا ساہ بھر دی اے) ایہہ ویکھ راجن... پپل دے پتے اُتے کِنیاں لیکاں نے - میرے ہتھ اُتے وی کِنیاں لیکاں نے - پتہ نہیں - میری قسمت وچ کیہہ لکھیا ہویا اے۔

راجن - نیلا میرے کول آ - تینوں میرے کولوں ڈر کیوں لگدا اے - میرے اُتے یقین نہیں آوندا ای؟ میریاں اکھاں وچ ویکھ - تیرے سوا ایتھے کجھ وی نہیں نیلا"

نیلا - تیری آواز وچ جادو اے راجن - مَیں تیری آواز توں سوا کجھ نہیں سُننا چاہوندی۔

راجن - (ہس دا ہس دا) نیلا توں کہویں تے مَیں ساری عمر نیلا - نیلا - نیلا - کردا رہواں - تینوں میری آواز چنگی لگدی اے نیلا - آپنے کناں توں پچھ - میری آواز توں سوا کوئی ہور آواز تے نہیں سُنن گے؟

نیلا۔ راجن با۔۔۔ راجن!

راجن۔ نیلا میری زبان توں کجھ نہ لے۔ ایہہ نیلا دے میوا ہور کجھ نہیں بولیگی۔

نیلا۔ تیرا تے میرا کنّاں فرق اے پردیسی۔ توں جیہڑیاں ایڈیاں وڈیاں وڈیاں کتاباں پڑھناں ایں۔ مینوں تے اوہناں دا اک اکھر وی نہیں پڑھنا آؤندا۔ میں تے پنڈ دی انھڑ کڑی آں۔ تیرا شہر بڑا سوہنا ہووے گا؟

راجن۔ نیلا! تیرے جہی سُندری واسطے راجیاں دے محل دی ترس جاندے۔ میں تے اک عام انسان آں۔ سب کجھ بھل جا نیلا۔ توں تے میں اوتھے کھڑے آں۔ جتھے شہراں تے پنڈاں دا فرق کوئی نہیں۔ جتھے امیری تے غریبی دا فرق کوئی نہیں، جتھے۔۔۔

نیلا۔ راجن بڑی دیر ہوگئی اے۔ ایس واسطے مینوں جان دے۔

راجن۔ مینوں تیرا، وہ کالا جھمکا بڑا چنگا لگ دا اے نیلا ہور جیہڑا اوہ جیہڑا توں چنت پورنی دے میلے تے پایا سی۔ تیرا کالاں ویلے پائیں گی نہ۔ اُتے اوہ چینی۔۔۔،

نیلا۔ راجن۔ تیرا کالاں دے ویلے کتھے ملیں گا؟

راجن۔ ایتھے ای۔ جتھے دو سڑکاں مل دیاں نے۔

(سازاں وچوں اک آواز ابھر دی اے۔ تے فیر ہولے ہولے ٹک جاندی اے)

(نیلا گاؤندی اے)

آج وگ دی پُرے دی وا
دُودھ اکھیاں دی نیندر دِچ تُوں سُپنہ بن کے آ،
آج وگ دی پُرے دی وا

راجن ۔ میں آگیا واں نیلا! میں آگیا واں ۔ اکھیاں کھول ۔ سُپنہ بن کے نہیں ۔ میں تیری جاگ بن کے آیا واں نیلا!

نیلا ۔ تُوں کِنّاں چر لا چھڈنا ایں راجن! تُوں اڈیک دیاں گھڑیاں نُوں گِن گِن کے نہیں ویکھدا ۔ تاں ایں تُوں اَدیر کر دِتی اے!

راجن ۔ رِہتی واہتی وا، آج تُوں پہلوں آئی ایں نیلا ۔۔۔ روز تے میں پہلوں آؤنا واں!

نیلا ۔ رِہتی دی ہتی دی، راجن تیری بنسری کتھے وے!

راجن ۔ میری بنسری؟ میری بنسری تُوں ایں نیلا جدھے وِچوں میری زندگی دا راگ جاگدا اے!

نیلا ۔ سچ مچ تیری پھوک وِچ جادو اے پردیسی!

راجن ۔ فیر پردیسی؟ اچھا نیلا ۔ تُوں اوہا ای گیت سُنا! میں بنسری وجاواں گا ۔ اوہا ای گیت ۔

(راجن بنسری وجاندا اے تے نیلا گاؤندی اے)

آج وگ دی پُرے دی وا . . . . .

(گاؤندی گاؤندی نیلا رُک جاندی اے)

نیلا ۔ میں نہیں گاؤندی راجن ۔ میرا سُپنہ تے میرے کول اے ۔ ہُن

میں کیویں گاواں !

راجن۔ نیلا میرے کول آ ...... (راجن دی آواز وچ اک اُداسی بھر جاندی اے جویں تیلھوں اک گل کہنی ایں !

نیلا۔ راجن (اک سہم نیلا دی آواز وچ آوندی اے) پردیسی۔

راجن۔ ڈر نہیں نیلا۔ میں بس اک ساعتے لئی شہر جاواں گا۔ تے فیر تیرے کول ....

نیلا۔ پردیسی (نیلا دی آواز کمب جاندی اے)

راجن۔ فیر اسی ایتھے ملاں گے جتھے دو مٹکاں بلدیاں نے !

نیلا۔ پردیسی ...... پردیسی ڈسک دی اے۔ سازاں وچوں فیر اک آواز اُٹھدی اے۔ تے ہولے ہولے سازاں وچ گم جاندی اے)

نیلا۔ گیتا اوس دہاڑے دی میں ایتھے پیراں وچ بھا بیٹھی رہنی آں ایتھے جتھے دو مٹکاں بلدیاں نے

گیتا۔ اُف نیلا !

نیلا۔ ایہو ای راہ ملاندے نے تے ایہو ای راہ نکھیڑ چھوڑ دے نے ! ایسے دوراہے توں اوہدی ہوش شہر نوں گئی سی ...... ایسے دوراہے توں ...... جتھوں دو مٹکاں پاٹ دیاں نے ! ...

نیلا۔ گیتا اپنے راموں نوں آکھ۔ شہر جا کے پردیسی نوں آکھے۔ کہ نیلا تینوں اوتھے پئی اڈیک دی اے۔ جتھے دو مٹکاں بلدیاں نے !

گیتا - راموں تیار ہو کے آگیاں ایں - شہر ضرور جاناں ایں؟

راموں - جھلی نہ ہووے تاں - تُوں گھبلا ڈرنی کیوں ایں - گِنتی دے دہاڑے نے بس میں آیا گھلا ---- ایہہ کون؟ نیلا بیٹھی اے؟

گیتا - نیلا! تینوں اوہدا کوئی پتہ لگو وی ہے؟

نیلا - مینوں کجھ نہیں پتہ گیتا!

گیتا - راموں توں شہر نہ جا - مینوں ڈر لگ دا اے - ویکھیں نہ نیلا دا کیہ حال ہو گیا اے!

راموں - میں وی کوئی پردیسی آں گیتا؟ میں تے تیرا راموں آں - تیرے آپنے پنڈ دا راموں!

گیتا - راموں - آہ ونگ پئے نے - وہ جاہ دا نے لے جا - بڑا مٹھا دانہ پیا اے!

راموں - گیتا میرے نال آ - اوس موڑ تیکر - جتھوں سڑکاں نکھڑدیاں نے میں اوتھوں شہر نوں پے جاواں گا - توں پنڈ نوں وگ جائیں!

گیتا - چل (دوہاں دے پیراں دی آواز دور ہو جاندی اے)

نیلا - (آپنے آپ نال) جتھوں دو سڑکاں نکھڑدیاں نے . . . .
پردیسی میں تینوں اجے تک اوتھے ہی اُڈیکنی آں - جتھے دو سڑکاں مل دیاں نے . . . . پردیسی . . . .

(تے روندی روندی نیلا گاوندی اے)

آج وگ دی پُرے دی وا

دُونہہ اکھیاں دی نیندر وچ تُوں سُپنہ بن گے آ

ہُنے نیں خوشیاں دا مُونہہ تکیا ہُنے تاں پِئی آں دلیلے

ہُنے تاں چن اسمانے چڑھیا ہُنے تاں بدل نیلے

ہُنے ذکر سی تیرے ملن دا — ہُنے وچھوڑے دا

آج وگ دی پُرے دی وا

دونہہ اکھیاں دی نیندر وچ تُوں سپنہ بن گے آ . . .

ملکہ

اُوس مُلک وِچ اِک شیشہ وی نہیں سی۔ ایہہ شیشے جیہڑے اسیں لوک کندھاں تے ٹنگاندے آں تے سنگار گھراں وِچ رکھنے آں۔ تے ہتھاں والے شیشے، ایہناں ساریاں شیشیاں نُوں ملکہ دے حکم دے نال چکنا چُور کر دِتا گیا سی۔ تے جے کسے گھر دے وِچوں شیشے دا اِک نِکا جیہا ٹوٹا وی نِکل آوندا سی تے ملکہ اوس گھر والیاں نال کوئی مُنہ ملاحظہ نہ رکھدیاں ہویاں سخت تکلیفاں تے مصیبتاں پہنچا کے اوہناں نُوں اگلے جہان پہنچا آوندی — ایہہ اِک اچنبھا گل سی۔ جہدی وجہ ایہہ سی جے ملکہ اِنّوں اِیں بھیڑی شکل دی سی۔ اینی کوجھی کہ جے تُوں کوئی بھوت وی اوہدے ساہمنے آوندا تے ملکہ نُوں سوہنا نظر آوندا۔

ملکہ نُوں وی ایس گل دا پتہ سی۔ تے ایہہ گل اوہنوں بڑی چبھدی سی۔ ایس لئی اوہنے عہد کر لیا۔ جے شہر وِچ جا بنے کسے شیشے وِچ اوہنوں اپنا ماندا نظر نہ آوے۔ تے ایسے لئی شیشے تڑوا دِتے جے ایہجا موقع ای نہ آوے۔ نالے اِک ہور وی گل سی۔ اوہ ایہہ جے ہُن لوک اپنی شکل کِتھاں ویکھ ای نہ سکن۔ ایس گلوں ملکہ نُوں بڑی خوشی سی۔ ایہجیہ ویلے جے کسے دیاں اکھاں بڑیاں ای سوہنیاں ہون۔ یاں اوہدے ہونٹھ پھُلاں ورگے ہون یاں اوہ اپنیاں والاں وِچ پھُل سجائے تے اوہ اکیہہ فایدہ سی

کیوں جے اوہ تے آپنیاں اکھاں ہوندیاں تے والاں وچ سجے ہوئے پُھلاں نُوں دیکھ ای نہیں سکدا۔

ایس مُلک دے وچ جھیلاں تے دریاواں دے وچ جھڑیاں بوٹیاں کجھ ایس طرحاں سن جے اوہناں دے وچ وی اپنا پرچھاواں نہیں سی ویکھیا جا سکدا۔ کجھ ہوراں دے وچ اپنی شکل ویکھنی آسان نہیں سی۔ کیوں جے اوہ بڑے ڈُوہنگے سن۔ تے اوتھے گھمریاں وی تھاں تے اک طرحاں دا جوڑا جیہا بھاندا اور تیا جاندا سی۔ جہدے وچ پرچھاواں نہیں سی ویکھیا جا سکدا ـــــ ایس چیز دا نتیجہ ایہہ ہویا جے لوک بڑے مایوس ہو گئے۔ خاص کر اوہ زنانیاں جیہڑیاں آپنے آپ نُوں بڑا بناندیاں تے سوار دیاں رہندیاں سن۔

(۲)

ایس شہر دے چار چوفیرے کسے اک پنڈ دے وچ زینب ناں دی مُٹیار رہندی سی۔ اوہ ہور مٹیاراں وانگر اُوودری ہوئی تے ڈکھتری ڈکھری نہیں سی رہندی۔ گل ایہہ سی جے اوہ اک گھبرو نال پیار کر دی سی۔ تے اُوہدا عاشق اوہدے لئی شیشے دا کم دیندا سی۔ اوہ ہر ویلے اوہنوں اوہدے حُسن دیاں گلاں دس دا رہندا سی۔ اِک دن ایس گھبرو نے اُوہنوں ویاہ کرن لئی پُچھیا تے اوہ لال سُرخ ہو گئی۔ اوہنُوں ہور تے کوئی خوشی نہیں سی۔ پر اک گل ضروری۔ اوہ ایہہ جے جس ویلے ایس گل دی خبر مَلکہ نُوں لگی تے اوہدیاں ساریاں خوشیاں تے سدھراں ملیا میٹ کر دتیاں گئیاں۔ نالے ایہہ وی سی جے اوہ زینب نُوں بڑی نفرت کر دی سی۔ وجہ

ایہہ سی جے اوہ ایس علاقے دی ساریاں توں سوہنی کُڑی سمجھی جاندی سی ۔

(۳)

ویاہ توں کجھ دیہاڑے پہلے زینب اِک باغ دے وچ پھردی پئی سی ۔ تے اِک بھکھ منگی بڈھڑی اوہدے کول آئی ۔ پر اچن چیت اوہ بڈھی چیک مار کے پچھے وَل ڈگ پئی ۔ اینویں جیویں اوہدے پیراں تھلے سپ آگیا ہووے !

" اوئے ربّا ! مَیں ایہہ کیہہ پئی ویکھنی آں "

بڈھی دی گھبرائی ہوئی واز آئی ۔

زینب نے پچھیا — " ماں کیہہ گل اے ۔ مینوں وی تے دس توں کیہہ ویکھیا اے "

" دُنیا دی سبھ توں سوہنی شے "

زینب نے ہنسدیاں ہویاں کہیا — " مینوں یقین اے جے اوہ مَیں نہیں آں "

" پُتر ! مینوں بڑا دُکھ اے ۔ جے اوہ توں ای ایں ۔ میری ایڈی عمر ہوگئی اے پر میں تیرے وانگر دی کوئی جنانی نہیں ویکھی "

" تیرا مطلب اے جے مَیں کوئی آں ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ میں ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

" مَیں تیرے کولوں ہور لفظاں وچ نہیں دس سکدی "

ایہہ چڑیل بڈھی جیہڑی بھیڑیاں اکھاں والی ملکہ دی سہیلی سی ۔ بڑی بے دلی تے طنز نال ٹھٹھہ مار کے غیب ہوگئی ۔ تے زینب زارو زار روندیاں اِک

رسیلب دے بوٹے تھلّے وڈ کرکے ڈِگ پئی "

(۴)

زینب دے خیال نوں کسے ہور پاسے لونا بڑا اوکھا رگ دا سی - تے اُوہ گھڑی مُڑی چیکاں مار دی تے کہندی ——— "میں کوجھی آں ..... میں کوجھی آں ....."

اوہدا چاہن والا قسماں کھا کھا کے اوہنوں کہندا جے اوہ سوہنی اے — پر اوہ کسے طرحاں وی نہیں سی مندی - تے اوہدیاں قسماں دا کوئی فائدہ نہ ہویا - جس ویلے اوہنوں ویاہ دا دن دسن دی عرض کیتی تے زینب نے جواب دِتا ——— "کیہ ..... ؟ کیہا ای ؟ میں تیری ووہٹی بن جاواں ؟ ایہہ کدی نہیں ہوسکدا ..... میں تیرے نال پیار کردی آں - ایس لئی ایہہ کدی نہیں ہوسکدا جے میں اِک اوس زنانی نوں تیری ووہٹی بنا دیاں ——— جیہڑی بڑی کوجھی اے "

ہُن کیہہ ہوسکدا سی - ایس بدمرڑی وا لے وہم نوں دُور کرن دا تے زینب نوں اوہدے حُسن دا خیال کرن لئی صرف اِکو حیلہ سی - جے اوہنوں شیشہ وکھایا جاوے - پر شیشہ تے ایس سارے ملک وِچ کدھرے وی نہیں سی - تے ملکہ دے ڈر ماریاں نہ کوئی کاریگر تواں شیشہ بنان دی ہمت ای کرسکدا سی - اخیر زینب دے چاہن والے آکھیا ——— "میں عدالت وِچ جاواں گا - میرے ہنجو تے زینب دا حُسن اوس پتھر دل ملکہ نوں رحم کھان تے مجبور کر دین گے "

(۵)

ظالم ملکہ نے پچھیا "کیہہ گل اے ؟ ایہہ کیہڑے لوک نے - تے

ایہہ کیہہ منگدے نے —؟"

"ملکہ حضور! دنیا دے سب توں مظلوم پریمی تہاڈے سامنے نے!"

"ایس لئی مینوں واقعی ٹھیک تکلیف دِتی گئی اے۔"

"ساڈے تے رحم کرو۔"

پر تیری محبوبہ دے نال جھگڑے وچ میں کیہہ کر سکنی آں —؟"

صرف شیشہ ویکھن دی اجازت"....

"اوئے توں شیشے دی گل کرن دی دلیری کیویں کر لئی اے —؟" ملکہ غصے دے ماریاں کھڑی ہو گئی۔ اوہ تھر تھر کنب دی پئی سی۔

"میری سرکار! میرے کولوں غلطی ہو گئی اے۔ مینوں معاف کر دیو....

ناراض نہ ہوو۔ میری عرض سُن لو..... ایس میٹار توں ایہہ وہم ہو گیا اے جے اے کوہجی اے....."

ملکہ کھڑ کھڑا کے ہسی تے اوہنوں اُڈدیاں ہویاں کہن لگی —"آخو! اوہ کوہجی ای تے ہے وے..... اوہ سچ ای تے آکھ دی اے...

... میں اپنی اجہی کوہجی زنانی نہیں ویکھی۔"

زینب نوں ایہہ لفظاں سُن کے اِنج لگا جویں اوہدا ساہ اکھڑان لگا اے تے اوہنوں اپنے حسن دے متعلق کوئی شک یا شبہ نہ رہیا۔ کیوں جے اوہ اِک ملکہ توں سُنے اِک منگتی بُڈھی دِیاں اکھاں وچ کوہجی ای سی۔

اوہدیاں نظراں اگے ہنیر آگیا۔ تے اوہدے موتھے تے موت دی زردی چھا گئی اوہ بڑی کمزوری نال شاہی تخت دے پایاں وچ ڈگ پئی۔ پراوہدا

عاشق ملکہ دا فیصلہ سُن کے وی اپنی گل توں ہٹنا نہیں چاہندا — اوہنے گھُ
دی آواز وچ کہیا — "ہاں تے ملکہ پاگل ہو گئی اے ۔ تے ہاں اوہنے
جھوٹھ بولن دی کوئی خاص گل اے — " ملکہ دا محافظ جلدی نال اوہدے
وَل ہویا ۔ تے اوہ ہور کجھ نہ کہہ سکیا — جلاد جیہڑا اسداں توں اوتھے
ایس لئی کھلوتا رہندا سی ۔ جے ضرورت پے جائے تے کم آوے ، نوں ملکہ نے
اشارہ کیتا ۔ تے کجھ قدم اوہ ہور اگے ودھیا ۔

" ایہدے وَالا کم کر دے " ملکہ نے اپنی بے عزتی کرن والے آدمی وَل
اشارہ کر کے جلاد نوں آکھیا !

جلاد نے اپنی تلوار تان لئی ۔ اچن اچیت دو چیکاں سُنائی دتیاں —
زینب نے ہولی جیہی اپنیاں اکھاں کھولیاں ۔ تے ننگی تلوار دے وچ اوہنوں
اپنا مُنہ نظر آیا ۔ اوہ آپنے جادو کرن والے حسن نوں ویکھ کے خوشی نال چیک پئی ۔
دوجی چیک ملکہ دی سی ۔ ایس چیک وچ موت وانگر واہدر دے تے دکھ
سی ۔ کوہجی تے ظالم ملکہ ایس عجیب جہے شیشے وچ اپنا مُونہہ ویکھ کے
غصے تے شرم دے ماریاں اوتھے ای ڈھیر ہو گئی ۔

(ترجمہ)

حضرت ابوذر غفاری رضہ

ابوذر رضہ اَل ۔ تے ناں جندب سی ۔ اِہناں دا پیؤ جنادہ بن کعب تے ماں رملہ بنت ربیعہ، دونویں قبیلہ غفار وچوں سن ۔ جیہڑا کِنعانی نسل دی اِک شاخ سی ۔ تے مکہ توں شام جان والے راہ دے وِچ آباد آیا ۔ مدینے توں کجھ ای دُور سی ۔

قبیلہ غفار تے انہاں دا گوانڈھی قبیلہ اسلم دونویں ای لُٹ مار کردے ہُندے ساہن ۔ انہاں دی گزر بسر اِی لُٹ مار دے مال تے سی ۔ ایہہ دونویں قبیلے عرب وِچ منے ہوئے ڈاکو سن ۔

عرب والے سال وِچ چوائی مہینیاں (رجب، ذی قعدہ ۔ ذی الحجہ تے محرم) دی بڑی عزت کردے سن ۔ تے ایہناں مہینیاں وِچ لڑائی بھڑائی یاں لُٹ مار نہیں سن کردے ۔ پر قبیلہ غفار ایہناں مہینیاں دی وِی کوئی عزت نہیں سی کردا ۔ ہور تے گل اِک پاسے رئی قریش دا قبیلہ جیہڑا کعبے شریف دا مجاور سی تے ہر کوئی ایہناں دی عزت کردا سی ۔ ایہہ لوگ اُنہاں نُوں وی لُٹنوں نہیں سن مُڑدے ۔

ابوذر رضہ جد جوان ہوئے تے ایہناں وی اپنے قبیلے دے نال رل کے لُٹ مار دا کم شروع کر دِتا ۔ تے تھوڑے ای عرصے وِچ منے ہوئے ڈاکو بن گئے ۔

اِک مدت بعد ایہناں دے ضمیر نے ایہناں نوں لعنت ملامت کیتی ہئی ایہہ بے گناہ قافلیاں نوں لُٹنا چنگا کم نہیں - اللہ دے خوفوں ڈر کے تے ایہناں اسے کم چھڈ دِتا - تے اللہ دِی عبادت وچ لگ پئے - ایہناں دا خود کہنا اے - پئی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دی خدمت وچ حاضر ہون توں پہلاں دِی تِیں نمازاں پڑھیا کردا ساں - کِسے نے پُچھیا - کِدھر مُنہ کر کے - آکھن لگے جِدھر منہ ہو جاوے -

ایہناں اپنے قبیلے دے لوکاں نُوں بڑا سمجھایا - تے لوک ایہناں دے خلاف ہو گئے - آخر اپنی ماں تے بھرا انُوں لے کے مکے وَل ٹُر گئے تے نال دے کِسے پنڈ وچ رہن لگ پئے !

کُجھ چِر بعد مکے وِچ اِک نبی ہون دی خبر مِلی تے اپنے بھرا اُنیس نُوں مکے ٹوریا - کہ جا کے تصدیق کرے - اُنیس بڑے چنگے شاعر سن - ایہناں مکیوں واپس آ کے خبر دِیتی کہ گل سچی اے - تے اِک شخص محمد (صلی اللہ علیہ وسلم) قریشیاں وچوں اپنے آپ نُوں نبی کہندا اے - تے لوکاں نُوں بُتاں دِی پُوجا تے ہر قسم دے شرک توں روکدا اے - جِدھی وجہ نال اوہدے قبیلے والے لوکی اوہدے وَیری ہو گئے نے - حضرت ابو ذرؓ خود مکے گئے - تے کعبے وچ جا بیٹھے - پر کِسے کولوں آں حضرتؐ دا پتہ نہ پُچھیا کئی دِناں بعد حضرت علیؓ اوتھے گئے تے ایہناں پُچھیا - تسی ایتھے کیوں بیٹھے ہوئے او - ایہناں دسیا - تے حضرت علیؓ ایہناں نُوں نال لے کے حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دی خدمت وچ آئے - ابو ذرؓ سلام

بہہ گئے۔ تے عرض کیتی۔ کہ جو کجھ تسی کہندے او۔ مَیں سُنن آیا واں۔ حضورؐ نے فرمایا۔ مَیں نہیں کہندا میرا اللہ کہندا اے!

ابوذر نیں کہیا! اوہ ای سُناؤ۔ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نے قرآن مجید پڑھکے سُنایا تے ابوذر مسلمان ہوگئے۔

حضورؐ نیں پچھیا "تیرا قبیلہ کیہڑا اے۔ عرض کیتی یا رسول اللہ "غفار"۔ حضورؐ نوں وڈا عجب ہویا تے فرمایا۔ اَجیہے ڈاکواں وچوں اَجیہا نیک بندہ!

حضورؐ نیں اوہناں دی غریبی دا خیال کرکے اِہناں نوں حضرت ابوبکرؓ دے سپرد کر دِتا۔ حضرت ابوبکرؓ ہوراں اوہناں دی بڑی ٹہل سیوا کیتی۔

اِیہہ اسلام دا اِبتدائی زمانہ سی اوس وقت تک چار آدمی ایمان لیائے ساہن تے پنجویں حضرت ابوذر ساہن۔ اِیہہ بڑے نڈر تے سچی گل توں وی نہیں ساہن ڈردے۔ خانے کعبے وچ جاکے اللہ دے اِک ہون دا اعلان کیتا۔ قریشیاں اِہناں نوں کافر کافر آکھ کے مارنا شروع کر دِتا۔ آخر کجھ بندیاں وِچ پے کے چھڈایا۔

آپ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نے اِہناں نوں گھر پرتاں ٹور دِتا تے فرمایا۔ جا ابوذر اپنی قوم نوں جاکے اسلام دِیاں خوبیاں دس۔ گھر آکے اِہناں اپنے بھرا بھین نوں سمجھایا اوہ مسلمان ہوگئے۔ ماں نوں کہیا! اوہ وی اسلام لے آئی۔ اِیہہ سارا ٹبر رَل کے قبیلے وِچ تبلیغ کرن لگ پئے۔

ہجرت توں بعد جدوں خندق دی لڑائی توں قریشیاں نیں اِہناں دے ساتھی قبیلیاں نوں جنہاں مدینے تے ایس واسطے چڑھائی کیتی سی

کہ مسلماناں نُوں فنا کر دیئے ۔ تے اِہناں نُوں شکست ہوئی تے قریشیاں دی ناکامی مُلک وِچ مشہور ہوگئی ۔ اودوں حضرت ابُوذر اپنے قبیلے تے اپنے گوانڈھی قبیلے اسلم نُوں نال لے کے مدینے شریف رسُول پاک دی خدمت وِچ حاضر ہوئے تے مسلمان ہوگئے ۔ دونویں قبیلے تے واپس مُڑ گئے پر حضرت ابوذرؓ رسول اللہ دے کول رہ پئے تے اصحاب صُفّہ دی جماعت نال مرتے دم تیکر رہ ۔ ایہ رسول اللہ دے نوکر وی ساہن تے یار وی ۔ کدی کدی حضورؐ اِہناں نُوں اپنے نال سواری تے بٹھا لیا کردے ۔ حضرت ابوذر تے رسول اللہ نُوں بڑا اعتبار سی ۔ کئی راز دیاں گلاں اِہناں نُوں دسیا کردے ساہن ۔

حضورؐ علیہ الصلوٰۃ دی تعلیم نیں اِہناں تے بڑا اثر کیتا ۔ اِک واری دا ذکر اے کہ حضورؐ اُحد پہاڑ کولوں دی گزر رہے ساہن تے ابُوذر وی نال نال سن ۔ حضورؐ نیں فرمایا ۔ ابُوذر ۔ کدی ایہ پہاڑ سونے دا وی ہو جائے تے مَیں لینا پسند نہ کراں سارا ای اللہ دی راہ وِچ خرچ کر دیاں ۔ فیر فرمایا پئی " اوہ لوک خسارے وِچ رہندے نیں جیہڑے سونے چاندی نُوں بند کر کے رکھدے نیں تے اِہناں واسطے اللہ نیں بھڑکدی ہوئی اگ تیار کیتی ہوئی اے سوا اِہناں دے جیہڑے لوک محتاجاں نُوں ونڈ کے سُٹ دے نیں " ۔

اِک واری اِک بندہ مسجد نبوی وِچ آیا بڑے قیمتی کپڑے پائے ہوئے تے اِک مسکین بندہ اوتھے بیٹھا ہویا سی جدھے کپڑے پاٹے ہوئے ساہن حضورؐ نیں ابوذرؓ نُوں دسیا کہ وِچ قیامت والے دِن ایس فقیر دیاں نیکیاں ایس امیر

نالوں بھتیاں ہون گیاں "

ایہو وی وجہ سی کہ حضرت ابوذر ہمیشہ مسکیناں نال ای رہندے - اوہناں نال ای ہمدردی کردے تے پیار کردے - پئی میرے محبوب صلی اللہ علیہ وسلم نے مینوں حکم دِتا اے کہ میں محتاجاں تے مسکیناں نال چنگا سلوک کراں - اوہ آپنے غلاماں نال وی بڑا ای چنگا سلوک کردے ساہن - جو آپ کھاندے اوہو ای اوہناں نوں کھواندے تے جو آپ پاندے اوہو ای اوہناں نوں وی پواندے ساہن "

صدائے فقیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر کے پنجابی کلام کا یہ مجموعہ
کسی تعارف کا محتاج نہیں۔ عام مقبولیت کے علاوہ
پنجاب یونیورسٹی نے امتحاناتِ پنجابی کے لئے
اس کتاب کو بطور نصاب مقرر کر دیا ہے! اس لئے
اس کی اہمیت اور بھی بڑھ گئی ہے۔
نیا ایڈیشن، قیمت دو روپے آٹھ آنہ